

Veress Pál

HOLNAP

INDULOK

HOZZÁD

Kriterion

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL
HOLNAP INDULOK HOZZÁD

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL
HOLNAP INDULOK HOZZÁD

EGY IFJÚMUNKÁS ÉLETE

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1977

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A BORÍTÓLAPOT CSEH GUSZTÁV TERVEZTE

ELHUNYT FELESÉGEM ÉS HARCOSTÁRSAM EMLÉKÉRE

Megállás nélkül, dülöngélve rohant a motoros. A félig nyitott vagonablakon vällig kihajolva élveztem a friss levegőt.

A letartóztatás veszélyének elmúta után pattanásig feszült idegeim kissé megnyugodtak. Minél távolabb kerültünk a határtól, biztonságérzetem fokozottan erősödött. Ahogyan szűnt félelemérzetem, úgy növekedett bennem az ellágyulás.

Fojtogatott a sírás, ha arra gondoltam: minden kapocs elszakadt, amely eddigi életemhez kötött. Elhagytam hazámat, testvéreimet, harcostársaimat. Elhagytam a várost, ahol születtem, amely annyi gyermek- és ifjúkori örömeimnek, majd sok nehéz küzdelmemnek, szenvedésemnek tanúja volt. Próbáltam magam vigasztalni. Nem megyek el örökre, csak addig, amíg meggyógyulok. Hiszen én tudom a legjobban, hogy milyen beteg vagyok, s tudják az elvtársak is. Azért küldenek ki, hogy gyógyultan visszatérve, friss erővel hasznosabb munkát végezhessenek a munkásosztály érdekében. Kissé megnyugodtam, majd újra kérteltek rohantak meg. Vajon visszajövök-e? Ki tudja, mit tartogat számomra az ismeretlen jövő? Fogom-e még látni a sokszínű, mázascserép tetős vásárhelyi Kultúrpalotát s mindannyiunk büszkeségét, a magas tornyú remek Tanácsházát, amelynek szép hangú óraütése figyelmeztetett az idő múlására? Vajon a répaszagú cukorgyár magas kéményét, a vasúti fűtőház füstbe burkolózó kormos falait – ahol négy éven át javítottam a mozdonyokat – s a bútorgyár mocskosszürke, mindig zárt nagykapuját, amely előtt esőben-hóban annyit ácsorogtam az elvtársakra várva, látom-e még? És fogom-e még látni az öreg „szőlőt”, amelynek óriás diófája alatt oly türelmetlenül vártam a lányt, akinek Föld utcai háza nyitott ablakán – egy elmaradt találkozás után – úgy hajítottam be a cseresznyebokréttákkal díszített faragott botocskát, mint

egy dárdát? Vajon hogy alakul további életem? Merre ragad a csattogó kerekű motoroson az ismeretlen sors?...

Töprengésemből a szemben ülő apáca felkiáltása rázott fel – megérkeztünk Királyházára.

Királyháza a régi Csehszlovákia határállomása volt. Ott állították össze a határszélről Prága felé induló vonatokat. Egynéhány lejt cseh koronára váltottam, hogy legyen amiből újságot és hűsítőt vásároljak. Csak ezekre volt szükségem, mert Juci sógornóm annyi élelmet csomagolt, hogy elég legyen Berlinig. Csehszlovákián csak keresztül-utaztam. Utam első állomása Berlin volt. Az éjszakát a királyházi kis vasútállomás harmadosztályú várótermének fapadján bóbiskoltam át. Hajnalban frissen szálltam vonatra a július eleji ragyogó napsütésben. Vidám voltam és bizakodó. Megszabadultam az örökké nyomomban koslató hekusoktól, évek óta először éreztem magam biztonságban.

A vonatfülkében, amelybe felszálltam, két nő magyarul beszélgetett. Beszélgetésükből kitűnt, hogy Kassára utaznak. Égtem a vágytól, hogy valakivel néhány szót váltssak. Megkérdeztem az asszonyoktól, mikor érkezünk Kassára. A fülkében öten utaztunk, s a válaszokból kitűnt, hogy mind az öten beszélünk magyarul. Mellettem egy fiatal kereskedősegéd ült, aki mint egy megállíthatatlan szárazmalom, úgy darálta – kissé hengegve –, hogy egy városka szociáldemokrata ifjúsági szervezetének a vezetője, hogy Prágába megy, ahol egy szociáldemokrata miniszterrel (vagy államtitkárral) fog beszélni bizonyos sportügyekben. – Hát nem nagyszerű dolog – kérdezte felém fordulva –, hogy én, egy kis kereskedősegéd bemegyek a miniszterhez, és tegezni fogom?... Mert nálunk az a szokás, hogy az elvtársak tegeznek egymást. – A két asszony csodálattal nézte a bőbeszédű fiatalembert. Én mosolyogva hallgattam, de a velem szemben ülő finom, madonnaarcú lány letette a könyvet, melybe eddig beletemetkezett, és összeszorított fogakkal, alig érthetően, gúnyosan mondta: – Óriási. – Kassa következett. A fiatal kereskedősegéd udvariasan megkérdezte, nem akarunk-e valamit vásárolni. Nem szívesen szálltam volna ki a vonatból, azért megkértem, vegyen nekem egy *Kas-*

sai Munkást*. Mikor a lány meghallotta a lap címét, nagy, csillogó fekete szemével rám nézett, aztán halkán megkérdezte, hova utazom. – Berlinbe – feleltem. Beszélgetésünk hamar félbeszakadt. A szocdem ifjú mint egy bomba robbant be a fülkébe. – Óriási események Németországban – hadarta felháborodottan. – Hindenburg segítségével a reakció megdöntötte a porosz szocdem kormányt. Ez törvénytelenég, aljasság! ... – Kikaptam kezéből az újságot, amelynek első oldalán ott állt a nagybetűs hír: Hindenburg jóváhagyásával a Papen- és Schleicher-kormány katonákkal távolított el a szociáldemokrata porosz tartományi kormányt. Letartóztatták Berlin szociáldemokrata rendőrfőnökét, mert ellenállt az eltávolításnak...

Már otthon értesültem arról, hogy a centrum párti Brüning vezette birodalmi kormányt Hindenburg néhány héttel ezelőtt lemondatta, és helyébe tábornokokból és junkerekből álló kormányt nevezett ki von Papennel és Schleicherrel az élen. Akkor még nem tudtam, hogy a néhány hét óta uralmon levő Papen–Schleicher birodalmi kormány a demokratikus szabadságjogok teljes felfüggesztésével, nyílt diktatúrával kezdi kormányzását, vagy csupán megszorításokkal, a baloldal elleni intézkedésekkel készíti elő a talajt a reakció számára. A szociáldemokrata porosz tartományi kormány erőszakkal való eltávolítása a nyílt diktatúra irányába mutatott. Az a vidám gondatlanság, ami eddig egész lényemet betöltötte, hirtelen szorongássá változott. Kedvetlenül, ímmel-ámmal válaszoltam az ifjú szocdemnek, aki hamar megunt az egyoldalú beszélgetést, s átment egy másik fülkébe. Ketten maradtunk a madonnaarcú lánnyal. Rövid hallgatás után megkérdezte, hogy ki vagyok és miért megyek most Németországba. Romániai nyomdatulajdonos vagyok, gépeket akarok vásárolni, magyaráztam esetlenül. A lány összeszorított fogai között felnevetett. – És mondja, kérem, a romániai nyomdatulajdonosok mind olyan radikálisak, mint maga? Alighogy átlépte országának határát, első dolga az volt, hogy megvette a kommunista párt lapját.

* A Csehszlovák Kommunista Párt magyar nyelvű lapja volt.

Hirtelen nem tudtam, mit is feleljek, ezért megkérdeztem: – Kicsoda maga, és miért érdekli, hogy ki vagyok én?

A lány kertelés nélkül válaszolt: – Szlovák diáklány vagyok, a prágai egyetemen pszichológiát tanulok, és részt veszek minden baloldali ifjúsági megmozdulásban. Nemrég egy tüntetésen verekedésbe kerültem, egy rendőr gumibottal szájba ütött, és négy metszőfogam teljesen meglazult. Nézze – szólt keserű mosollyal, és szétvonta ajkait. Kisujja hegyével megpattintotta a fényes, rozsdamentes acéldrótot, amely mint miniatúr ezüstkígyó csavarodott fehér fogaira. – Látja, ezért beszélek úgy, mint ha forró galuska lenne a számban. Nos, én mindent elmondtam magamról, most magán a sor, hogy beszéljen, „ifjú nyomdatulajdonos”. Elárulta magát, hiszen nem egy magyar nyelvű polgári lap kapható a kassai állomáson, amelynek politikai felfogása közelebb áll egy munkaadóhoz, mint a kommunista lapé. Meg kell mondjam magának őszintén, nemcsak a lapvásárlás alakította ki bennem azt a meggyőződést, hogy maga nem az, akinek mondja magát. Egész úton figyeltem, milyen ideges. Ezt nem lehet az utazás izgalmaival magyarázni. Azt is láttam, menynyire megdöbbenette a németországi változások híre, s amikor Kassán a vagon folyosóján egy csendőrőrmester leigazoltatott valakit, nem vette le róla a szemét, amíg le nem szállt. Vigyázzon – mondta elkomorodva –, próbáljon uralkodni idegei és érzései felett. Baráti „leleplezésére” egyetlen szóval sem tudtam válaszolni, csak néztem komoly, szép arcát, és arra gondoltam, milyen furcsa helyzetekbe kerül néha az ember. A lányról csak annyit tudtam, amennyit elmondott magáról – no meg hogy a könyv, amelyet olvas, Ilf és Petrov *Tizenkét székje* –, de ez is meggyőzött arról, hogy nem egy kíváncsiskodóval hozott össze a véletlen, hanem kommunista diáklánnyal, aki ideges rángatózásaimból, nyomdatulajdonosnak egyáltalán nem megfelelő kinézetsemből és viselkedésemből éles megfigyelőképességgel, logikus következtetéssel felismerte bennem a menekülő forradalmárt. (Nyomdatulajdonos voltomnak és a nyomdagépek vásárlásának meséjét azért kellett hangoztatnom, mert Páll Zolti barátom és elvtársam, akinek nevére ké-

szült a hamis útlevel, valóban nyomdász volt és egy kis nyomda társtulajdonosa.) Nem tiltakoztam a lány megállapításai ellen. Prágába érkezve, felajánlotta, hogy elkísér a Masaryk pályaudvarra, ahonnan vonatom Berlin felé indul. Az aránylag rövid utat a Masaryk-állomásig gyalog tettük meg, a nyüzsgő tömegben sétálva-beszélgetve, mint két egymáshoz közel álló barát.

A váróteremben mellém ült, és komoly, felelősségteljes hangon azt mondta: – Nem tudom, feltétlenül szükséges az, hogy elmenjen. Ha nem kell meghatározott időre Berlinben lennie, akkor maradjon néhány napig Prágában. Ez alatt az idő alatt tisztázódik, hogy mi van Németországban, és akkor továbbmehet. Kapcsolatot tudok teremteni valakivel, aki tanácsot adhat, hogy mit tegyen. Lakásról és élelemről én és barátaim gondoskodunk.

Egy-két pillanatig eluralkodott rajtam a bizonytalanság. Vajon nem követek-e el nagy, jóvátehetetlen hibát, ha vakon belerohanok a bizonytalanságba? De aztán győzött fegyelmességem. Az otthon kapott utasítás így szólt: „Sehol ki ne szállj, senkivel kapcsolatot fel ne végy! Jelentkezz Berlinben a Vörös Segély Európai Irodájában!” Felálltam a székről, a lány is felállt. – Megyek, mennem kell – mondtam barátságtalan fahangon, ami sehogy sem illett előbbi beszélgetésünkhöz. A lány biccentett: – Akkor hát menjen. Jó utat és sok szerencsét – mondta, kezet nyújtva. – Tiszta szívemből kívánom, hogy ne essék semmi baja!

Amikor elindult, mosolyogni próbált, de összedrótozott fogai miatt csak egy torz mosoly szaladt szép arcára. Néhány pillanat múlva eltűnt a cseh főváros legnagyobb pályaudvarának emberáradatában. (A nevét nem mondta, és én nem kérdeztem. Több mint négy évtized távlatából alakját, szép madonnaarcát csak homályosan látom már magam előtt, de internacionalista gondolkodása, egy ismeretlen elvtárssal szembeni segíteni akarása mint a szolidaritás nagyszerű megnyilvánulása él emlékeim között.)

A viszonylag hosszú út eseménytelen volt. Sokáig néztem a lehúzott vagonablakon át a változatos tájat. Érdekes, hogy ami a legjobban megragadott, az nem a szép

vasúti állomások, a hatalmas gyárak és munkatelepek s a cseréppel fedett téglamegterméskő-házak panorámája volt, hanem az utak. A kanyargó szerpentinek és a dombos és sík vidékeket átszelő utak is mindenütt gránitkövekkel vagy aszfalttal voltak burkolva. Hogy hol mentem át a csehszlovák–német határon, már nem emlékszem. A határon nagyon izgultam. Így okoskodtam: ha Németországban diktatúra van, az már a határon érezhető kell hogy legyen a szigorú poggyász- és személyellenőrzésben. Meglepő volt számomra, hogy a vonaton végezték a vám- és útlelvizsgálatot. Egy nálam alig valamivel idősebb, finom szürkészöld egyenruhába öltözött vámtisztviselő lépett a fülkébe, és udvariasan az útlevelemet kérte. Még most is végigszalad a hideg a hátamon, ha visszagondolok arra a néhány másodpercre, amíg német alapos-sággal átlapozta a Páll Zoltán általam hamisított útlevelet. De a hamisítás tökéletes volt, az idegen vámtiszt sem talált a fénykép beillesztésében semmi hibát.

– Hova utazik? – kérdezte, amikor visszaadta útlevelemet. – Berlinbe – mondtam minden erőmet összeszedve, hogy hangom nehogy elárulja izgalmamot. Bólintott, mintegy jelezve, hogy felvilágosításom kielégítő. Mivel egyedül voltam a fülkében, csak az én kis bőröndöm szomorkodott a széles csomagtartókon. Fejével a bőrönd felé intett. – Az öné? – kérdezte mosolyogva. Már nyúltam is utána, hogy szegényes holmimat megmutassam. A vámtiszt megrázta a fejét: – Ó, nem... hagyja, kérem... – Indult is, három ujját hanyagul egyensapkája ellenzőjéhez emelve, aztán hirtelen visszafordult, mint aki elfelejtett valamit. – Mennyi cigarettát hozott, kérem? – kérdezte előbbi hanghordozásától eltérő, hivatalos hangon. – Nincs cigarettám, nem dohányzom – feleltem. Észrevettem, hogy a tiszt a jobb kezemet nézi. Felemeltem a kezem, ujjaimat széttárva a kételkedő előtt, és kétségbeesett németséggel bizonygattam, hogy nem nikotinfoltosak. A tiszt tisztelgett, és elment. Talán tíz-tizenöt percet vesztegeltünk a határállomáson, de nekem úgy tűnt, mintha órák hosszát tartott volna. Nem akartam elhinni, hogy itt ilyen egyszerű a vámvizsgálat. Mindegyre visszatért a kínzó föltevés, hogy ez csak valamilyen elővizsgálat volt, s aztán következik

a komolyabb kikérdezés, ellenőrzés, miért jöttem, mit akarok csinálni Németországban. De néhány perc múlva elindult a vonat, és most már német földön robogott velem Berlin felé.

Drezda előtt egy-két állomással fülkém, amely addig üres volt, megtelt hangosan beszélő, vidám diákokkal. Beszédjükből semmit sem értettem, de mégis az volt a benyomásom, hogy múzeumlátogatásra mennek tanáraik kíséretében Drezdába. (Akkor a Zwingernek és a többi világhírű drezdai múzeumnak még hírért sem hallottam.) Drezdában néhány percig állt a vonat. Én is lemerészkedtem, és az újságosbódé falára kirakott lapokat böngésztem. Csaknem felkiáltottam örömben, amikor a rengeteg újság között felfedeztem a *Rote Fahnét*, a kommunista párt központi lapját. Nagy megnyugvással szálltam fel a vonatra. Ha a kommunista párt lapját árulják, akkor a párt legálisan működik, s működik a Nemzetközi Vörös Segély is. Akkor megtalálom a kapcsolatot, amelynek segítségével elérhetem utazásom végcélját, eljuthatok Moszkvába. Vonatindulásig ámulva szemléltem az állomásépület hatalmas, öntöttvas oszlopokon nyugvó fedélszerkezetét, melynek nemcsak tervezése, hanem kivitelezése is a múlt század utolsó évtizedének egyik remekműve volt. (Csaknem negyven évvel később, egy németországi kirándulás alkalmával, újra láthattam. Különös érzések rohantak meg; ifjúságom emlékeiből egy örömteli, röpké pillanatot jut a drezdai állomás, azt a pillanatot, amikor az újságosbódé falán megpillantottam a *Rote Fahnét*.

A VÖRÖS BERLINBEN

Hogy hány órát tartott Drezdától Berlinig az út, arra már nem emlékszem, csupán azt tudom, hogy kora délután érkeztem meg az Anhalter pályaudvarra. A ki- és beáramló sokaság valósággal elszédített. Nem tudtam, merre kell mennem, és tehetetlenül sodródtam az ember-tömeggel. A hatalmas mozgólépcső a kijárat felé ragadott. Valósággal fellelegeztem, amikor egy tágas csarnokba kerültem. Az egyik ablakmélyedésbe húzódtam, megtapogattam útleveletem a belső zsebemben, s megszámloltam sovány pénztárcám tartalmát. Hét és fél márka volt minden vagyonom. A csarnokban magas szárú fűzős csizmás, sötétkék, ellenzős sapkás ifjakat vettem észre, akik felémelt ököllel, hangos Rot Front-köszöntéssel üdvözölték egymást.

Az egyiktől megérdeklődtem, hogy merre van az Elisabeth-Strasse. Látva, hogy nem tudok németül, nagy aprólékossággal úgy megmagyarázott mindent, hogy az egészről csupán egyetlen szót értettem meg: „Die Ecke”... Persze arról sem tudtam, hogy mit jelent. Úgy gondoltam, okosabb lesz, ha nem kérdezősködöm tovább, hiszen úgysem értem meg a berlini zsargonban adott magyarázatokat. Kinéztem magamnak egy taxit. Az eléggé megviselt, olajzöldre festett, batár alakú alkotmány vezetője egy kurta pipás, sötétkék sapkás, ötvenen felüli sofőr volt. Amikor megálltam a taxi mellett, egyetlen kurta szóval – wo? – érdeklődte meg, hogy hova akarok menni. – Elisabeth-Strasse 11. – mondtam ugyanolyan röviden, és beültem a „batárba”. Az öreg pipás hátrafordult, és még egyszer megnézett, aztán beindította a motort. Alig mentünk néhány száz métert, amikor egy élesen szirénázó rendőrautó húzott el mellettünk, amely telve volt jól megtermett, rohamsisakos, gumibotos rendőrökkel. A sofőr dörögött valamit a pipája mellett, amiből csak a „Schup” szót értettem.

Az első útkereszteződésnél balra fordultunk. Pipásom egyik karjával széles körívet írt le, és újra morgott valamit. Ebből a mormogásból már többet megértettem, Az „Arbeiter”, a „demonstrieren” és a félkört leíró karmozdulat elárulta, hogy a rendőrök egy munkástüntetés szétverésére mennek, és kerülőt kell tennünk, ha nem akarunk a verekedésbe beleszaladni.

A kerülő ellenére hamar eljutottunk az Elisabeth-Straséra. A hatalmas háztömbök földszintjeinek mindegyikén, kivétel nélkül, üzletek vagy irodahelyiségek voltak. Közel hajoltam a taxi ablakához, és a számokat lestem. A 11-es előtt az öreg pipás közömbösen továbbhajtott, én meg idegesen rászóltam: – Halt! – Fejével biccentett, lassan fékezett, és megállt a 15-ös szám alatt levő többemeletes, komor épület előtt. – Három márka – mondta, ki sem véve pipáját a szájából. Hét és fél márka vagyonomból kiszámoltam négyet, és feléje nyújtottam. Nyitott tenyereimből kivett három márkát, s fogai közt szorongatott alvó pipája mellett kurtán köpve a szavakat, valami ilyesfélét mondott: – A Rote Hilfe nem a 11-es, hanem a 15-ös szám alatt van, a második emeleten. – Dermedten szálltam ki a taxiból. Honnan tudta, hogy hova akarok menni? (Ez a régi berlini sofőr valószínűleg már nem egy menekült elvtársat szállított az idők folyamán az Anhalter pályaudvarról a Vörös Segély Európai Irodájához. Dadogó beszédemből, nem éppen magabiztos viselkedésemből, egyszerű ruházatomból, s ki tudná megmondani, hogy még miből, állapította meg, hogy hova akarok menni.)

Ha visszagondolok minderre, elfog a nevetés. Én konspirálni akartam, és azért mondtam 11-es számot. Az öreg megállt velem a pontos címnél, és még azt is megmagyarázta, hogy melyik emeleten van az iroda.

Délután öt óra lehetett, amikor kissé izgatottan becsengettem az irodába. Fiatal lány nyitott ajtót, s amikor meglátott kis bőrröndömmel, ijedten felszólított, menjek el azonnal, bármely pillanatban megjelenhet a rendőrség. Nagy nehezen megértettem vele, hogy Romániából érkezem, s feltétlenül beszélnem kell az iroda vezetőjével. Némi huzavona után beengedett, és egy jól megtermett szemüveges férfihoz vezetett. A szemüveges kezét fogott

velem, de magatartásában semmi elvtársias megnyilatkozás nem volt, még a nevét sem mondta meg. Én sem mutatkoztam be, csupán elismételtem, hogy Romániából érkeztem azzal az utasítással, hogy a Vörös Segély Európai Irodájában keressem Walter elvtársat, a többit ő majd elintézi. – Én vagyok Walter – mondotta –, de hát jelszót vagy valamit, amivel igazolhatlak, nem adtak neked? – kérdezte türelmetlenül. – Így nem állhatok szóba veled. Bármely provokátor idejöhét, és azt mondhatja, hogy Romániából jött... – Walter elvtársnak igaza volt. Izzadni kezdtem annak a lehetőségnek a gondolatától, hogy jelszó nélkül nem fognak szóba állni velem. Mentő ötletem támadt: – Keresd meg a román pártmegbízottat, és mondd meg neki, hogy Gyuri van itt Tîrgu-Mureşről, aki a múlt év októberében bukott le Brassóban. – Tovább akartam mondani, de Walter felkiáltott: – Tîrgu-Mureş! Szóval te vagy az? De hát miért nem mondtad azonnal? – Nagyon tetszhetett neki a román városnév, mert többször elismételte. Két álmatlan éjszaka után ettől a rövid, de idegfeszítő beszélgetéstől úgy kifáradtam, hogy szinte az ájulás környékezett. Walter észrevette kimerültségemet, és behívatott egy elvtársat. – Josef – mondta az alacsony, széles vállú, horvát származású embernek –, vidd ezt az elvtársat ideiglenesen egy lakásba, míg megfelelő helyet találunk számára. (Josef bemondta a Körber család nevét, és néhány perc múlva indultunk leendő lakásom felé. Gyalog mentünk. Az úton Josef, aki elég jól beszélt magyarul, hosszú magyarázatba kezdett a Papen-kormány diktatorikus intézkedéseiről, a készülő „notverordnung”-ról (szükségrendelet) és annak várható gazdasági és politikai kilátásairól a munkásmozgalomra. Szidta a szocdemeket, akiknek a Brüning-kormányban a belügyminisztérium a kezükben volt, százezer rendőr fellett rendelkeztek, mégis egy Papen-parancsra átadtak minden hatalmat a reakciónak. Annyira fáradt voltam, hogy beszédéből csak mondatfoszlányokat kaptam el. Ki tudta volna előre megmondani, hogy az akkor még vörös Berlinre alig valamivel több mint fél év után a barna pestis telepedik, s hogy néhány év múlva Európa népeinek nagy többsége a Hitler-fasizmus uralma alá kerül? A gaz-

dasági világválság mélypontján vergődő Németország fővárosa engem, aki ekkora városban sohasem jártam – emeletes autóbuszaival, hatalmas vasvázakon rohanó magasvasútjával, díszes szerszámú, óriási, szőke mecklenburgi lovak vontatta társzekereivel, a sörgyarak színes reklámaival – valósággal elszédített. Itt nem érezhető annyira a krízis, mint az én kicsi szülővárosomban, állapítottam meg. De hamar észrevettem, hogy a Haupt-Strassén, Berlin egyik főutcájában, amelyen gyalog mentünk végig, majd minden második-harmadik üzlethelyiség üres, a kirakatokat csupán széles, fehér papírcsík „díszíti”, amelyeken az „Ausgeber” (kiadó) feliratok minden statisztikánál jobban bizonyították a gazdasági élet katasztrofális leromlását.

Több mint félórai gyaloglás után érkeztünk az Akazien-Strasse 23. szám alatti háztömbhöz, ahol Körberék laktak. Az egész család – a Vatter, a Mutter, Bertha és Karl – kommunista volt. Náluk éltem majdnem két hónapig, amíg elrendeződött a Szovjetunióba való kimenetelem.

A család minden tagja állás nélkül volt. Munkanélküli segélyből éltek, meg abból, amit Karl keresett a nyári sportszezonban. Kitűnő teniszező volt, és gyermekeket tanított teniszezni. Karl 3x3 méteres szobácskájában egy ágyat a Vörös Segély rendelkezésére bocsátottak, rendszerint politikai emigránsok részére. Így kerültem ide. Heti 14 márkát fizettem étkezésért és szállásért, ami igazán jutányos ár volt.

Berlini tartózkodásom első napjaiban szabadon kószáltam, igaz, csak a belvárosban. Lakásom a Schöneberg központi városrészben volt, s így nem sokat kellett gyalogolnom, hogy a híres Brandenburgi Kapu mögött húzódó Unter den Lindenre érjek, s az öreg hársfák alatt üldögélve, a széles sugárút szédítő forgalmát bámuljam.

Gyakran ellátogattam egy központi parkba, melynek mesterséges taván a vadrucák százai úszkáltak, s várták, hogy a sétálók elemózsiát dobáljanak nekik. Többször végigsétáltam a híres Siges Allén a császár lovasszobrától az 1870–71-es emlékműig. Megbámultam a legendabeli Siegfriedet, a megszámlálhatatlan sokaságú vezéri, hercegi

és királyi kő- és bronzszobrot, melyek egymástól néhány méternyire a gyönyörű, széles, árnyékos központi sétányt szegélyezték. Körüljártam a Reichstagot, amely a franciák feletti 1870–71-ben aratott győzelem emlékére készült emlékmű tőszomszédságában díszelgett. Csodálattal szemléltem a hatalmas épületet, ahol abban az időben még a két munkáspárt képviselőinek százai vívtak szócsatát a reakció képviselőivel, s néhány héttel később – az 1932-es júliusi választások után – a kommunista Clara Zetkin mint korelnök nyitotta meg az új parlament első ülését. Formailag még élt a weimari demokrácia, de Hitler barnainges pribékjei már készülődtek a gyalázatos provokációra, a Reichstag felgyújtására.

Talán egy hét elteltével értesítést kaptam Walter elvtárustól, hogy pártunk megbízottja a Vörös Segélyben beszélni akar velem. A találkozás meg is történt Manole Manoléval, aki megnyugtatót, hogy hamarosan továbbutazhatok a Szovjetunióba.

Időmet nyelvtanulással töltöttem. Mindennap megvettem az *Abend* című kommunista esti lapot. Ennek nyelvezetét jobban értettem, mint a *Rote Fahnejét*, melyet a Körber család járatott. Karl kisasztalának fiókjában egy magyar–oroszló szótárt találtam, amit egy politikai emigráns hagyott ott. Elvettem a könyvet, és hamarosan megtanultam a cirillábécét s mintegy 20–25 szót is. Sajnos, német nyelvtanom vagy szótáram nem volt, így a nyelvtanulásban csak a Mutterrel meg Karllal való beszélgetéseimre, valamint az újságolvasásra szorítkoztam.

A kosztpréz kifizetése után szinte semmi zsebpénzem nem maradt, így csak a legolcsóbb szórakozási és tapasztalatszerzési lehetőségek között választhattam. Karl társaságában elmentem a világszerte ismert Wedding munkásnegyedbe. Karl elvitt a Kösliner-Strasséra, ahol 1929. május 1-én négynapos barikádharcot vívtak a kommunisták a jobboldali Zörgibel szocdem rendőrminiszter legényeivel. Már jól benne voltunk a július 31-i választási kampányban. A házak fel voltak lobogózva, s az egész negyed vörös zászlóerdőnek tűnt. Egy-egy házon SPD-zászló (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) volt, a

többin KPD (Kommunistische Partei Deutschlands) feliratú. Fasiszta jelvényű sehol. – Wedding vörös – mondta büszkén Karl –, s az is marad. – Ellátogattam egy másik híres vörös munkásnegyedbe, Neuköllnbe is, egy futballmérkőzésre. Oda is Karllal mentünk villamoson, s az volt az érzésem, hogy sohasem jutunk el a sportpályáig, olyan messze volt.

A híres spanyol munkásválogatott játszott a berlini munkáseggyüttesel. A játék kevésbé érdekelt – noha itt valóban játékot láttam –, jobban lekötött a százezer embert befogadó óriási stadion, amely abban az időben Európa egyik legnagyobb vagy talán éppen a legnagyobb és legmodernebb sportlétesítménye volt.

A mérkőzés szünetében megfigyeltem, hogyan végzi propagandamunkáját a KPD. Már maga a vörös díszbe öltöztetett sportpálya is a propagandát szolgálta. A szünetben az ifjúmunkások százai lepték el a lelátót, és kisméretű röpcéket osztogattak. Itt láttam először közösen agitálni a Rote Einheitsfront híveit a munkásegységfront megteremtése érdekében. Kommunista és szocdem ifjak voltak, akik a KPD-vagy az SPD-jelvény mellett két vörös zászlós Rote Einheitsfront feliratú jelvényt viseltek. A lelátón sok helyen munkásdalokat énekeltek. Itt hallottam először a *Rote Wedding* című munkásdalt, melyet a rendőrség betiltott, és amelynek énekléséért letartóztatás járt, de hát a „Schupok” nem merészkedtek a tömegbe. A két munkáscsapat közti labdarúgómérkőzés véget ért. A százezres tömeg fegyelmezetten vonult ki a sok kapus óriási stadionból. Itt-ott választási jelszavakat skandáltak. Még sokáig csengett fülemben a *Rote Wedding* vérforraló dallama: „Links, links, links und links... Rote Wedding marschiert.”

Nem tudnám megmondani, hogy a KPD hivatalosan kiadta-e az „Üsd a fasisztát!” jelszót, tény az, hogy a kommunisták visszavágtak az egyre szaporodó fasiszta hulligán akciókon a terrorlegényeknek. A fasiszták lőfegyverekkel is el voltak látva, derékövükre éles tábori ásót csatoltak, amivel verekedés közben halálos sebeket okozhattak. A Moabit negyedben lezajlott egyik véres vereke-

dés kommunista áldozatának, egy húszéves ifjúkommunis-tának a temetésén én is ott voltam. A halotthamvasztó templomszerű, óriási csarnokában egy elvtársnő beszélt a több ezer ember előtt. Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a nőt s a beszédét kísérő halk morajt, amely csak a halott iránti kegyeletből nem vált a fasiszta gyilkosok elleni hangos tiltakozássá.

Berlini tartózkodásom idején halt meg Fritz Hampel, a KPD Központi Bizottságának tagja és a *Rote Fahne* főszerkesztője. Temetésére tízezrek gyűltek össze a neuköllni temetőben a Spartakus-Szövetség* hőseinek síremlékéhez. A bordó-feketére égetett téglákból emelt emlékmű mint bevehetetlen citadella emelkedett a magasba az óriási fák között. A hatalmas építmény tövében pihent Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht s az a sok ifjú, akinek az életét a jobboldali szociáldemokrata Noske hóhérlegényei oltották ki a berlini proletariátus 1919-es felkelésekor.

Órákkal a temetés előtt már gyülekezett a tömeg a temetőben. Fekete gyászszalagokkal átkötött vörös zászlók alatt vonultak a kommunista munkások. A zászlók körül keménykötésű ifjak tömörültek, sapkaellenzőjük zsinórját álluk alá eresztették, mintegy jelezve, hogy őrségben állanak. Délután öt órára, amikor a halotti urna megérkezett, már óriási tömeg gyűlt össze. Kísérőmtől elszakadva, messze sodródtam az emlékműtől. A beszédekből csak fosz-lányok érkeztek hozzám. A legyilkolt forradalmárok sírja mellett a gyászbeszédok harci felhívások voltak. Mint a mennydörgés, úgy dübörgött végig a tömeg fölött a Rot Front, a Rote Einheitsfront és a KPD éltetése. A csoport, amelybe belesodródtam, a Roter Frontkampfverband** tagjaiból állt. Valahányszor felhangzott a Rot Front jelszó, háromszoros Rot Strum kiáltással válaszoltak.

Amikor a tüntetésé alakult gyászgyűlés véget ért, a tömeg munkásdalokat énekelve kisebb-nagyobb csoport-

* Spartakusbund – a német baloldaliak vezető csoportja, a szociáldemokrácia forradalmi erőinek szervezeti kerete. A Német Kommunista Párt 1920-ig neve mellett zárójelben viselte a Spartakusbund elnevezést is.

** Vörös Frontharcos Szövetség – a német proletariátus fegyveres védelmi szervezete 1924–1933 között. 1929-ben betiltották.

tokban kezdte meg kivonulását a temetőből. Egy kis térségen sokan tolongtak, a síremlék képét vásárolták meg. Ott talákoztam össze kíséremmel, aki már mindenfelé keresett, mert közben hírül hozták, hogy a kapun kívül sok embert leigazoltattak.

Az óriási temető egyik mellékkapuján mentünk ki, hogy elkerüljük az igazoltatást. Közben kíséremnek eszébe jutott, hogy egy román elvtárs sírja van nem messze a síremléktől. Hamar meg is találtuk Ivănuș elvtársnak, a sok évi börtönt szenvedett román forradalmárnak, a famunkások egyik vezetőjének a sírját. 1929-ben, a börtönben szerzett betegsége kezeltetése miatt hagyta el az országot, s útban a Szovjetunió felé, Berlinben fejezte be meggyötört életét. Kevéske német szókinccsel igyekeztem elmondani kíséremnek mindent, amit Ivănuș elvtársról tudtam. Az arra vonulók közül némelyek megálltak, és megértéssel hallgatták magyarázatomat, majd felemelt ököllel köszönve tovább mentek. Ilyeneknek ismertem meg a német kommunista elvtársakat 1932 nyarán.

Talán egy héttel a választások előtt, kora délelőtt az iroda felé igyekeztem, hogy felvegyem heti pénzsegélyemet. A választási harc döntő szakaszához érkezett. Az utcákon mindegyre röpiratosztogatókba ütközött az ember. Kommunisták, szociáldemokraták, hitlerfasiszták, stahlhelmisták (acélsisakosok), Brüning volt kormányelnök centrista pártjának s ki tudná megmondani, miféle polgári pártoknak a hívei agitáltak. A Haupt-Strassén, az újságárusok megszokott helyén megálltam, és elképedve szemléltem a rikkancsok hihetetlen vetélkedését.

Szinte tragikomikusnak tűnt, amint a kommunista és a fasiszta újságárus egymás mellett állva kiabálta újságjainak címét. *Völkischer Beobachter*, *Der Stürmer* – bömbölte a horogkeresztes karszalagos rekedt hangon; *Die Rote Fahne* – harsogta a kommunista árus. *Der Angriff*, *Der Angriff* – harsogta a fasiszta; *Gegenangriff* – válaszolt neki a kommunista. *Die Grüne Post* – hörögte a rekedt hang; *Der Abend*, *Der Abend* – csapott le rá az érces tenor. Minden ilyen összecsapás után rövid szü-

netet tartottak, ekkor a szociáldemokrata árus, kihasználva a pillanatnyi csendet, háromszor is elkiáltotta lapjának címét: Vorwärts, Vorwärts, Vorwärts – aztán kezdődött előlről a rikkancsok iménti szócsatája. Amerre a szem ellátott, a járdák fehérlettek a röpiratoktól. Falakon, hirdetőoszlopokon pártvezetők életnagyságúnál nagyobb képei, óriási transzparensen pártok jelszavai. Néhány száz méter magasból repülőgépről röpiratokat szórtak, amelyek óriási hópolyhekként lebegtek ide-oda, majd szétterültek az aszfalton, s fehér leplükkel újra befedték az imént megtisztított úttesteket.

Elácsorogtam az időt, s csak tizenkét óra körül érkeztem az irodába. A pénztárosnő kért, hogy menjek be Walter elvtárhoz, aki már keresett. Amikor Walter meglátott, széttárta hatalmas karját, s valami fohászfélét mormolt. Aztán megfogta vállamat, s maga előtt tolva, elindult velem: – Gyere, van itt valaki, azt hiszem, magyar, de egy árva kukkot sem tud semmilyen nyelven. – Beléptünk egy kis szobába, ahol a „valaki” fejét az íróasztalra hajtva bóbiskolt. Testtartásán látszott, hogy teljesen elernyed a fáradtságtól. Megfogtam a vállát, mire megébredt, és rám emelte szemét. Ebben a pillanatban mindkettőnk száján egyszerre szaladt ki a meglepett kiáltás: – Béla!... Pali!... Átöleltük egymást, és neveltünk, mint két gyerek. Walter elvtárs csak állt, szemét meresztette, és nem tudott szóhoz jutni. – Szóval ti ismeritek egymást? – kérdezte hitetlenül. – Von Tîrgu-Mures – szellemeskedtem.

Az elvtárs, aki senkivel sem tudott értekezni, Szócs Béla vasúti munkás volt. Az Amszterdamban tartandó háborúellenes kongresszusra küldték ki a kolozsváriak dr. Kohn Hillelrel együtt. Kohn Hillel akkor már Amszterdamban volt, Bélának tulajdonképpen a Nemzetközi Munkássegélynél kellett volna jelentkeznie, hogy átcsempésszék Németországból Hollandiába, de az Arbeiterhilfe helyett Rote Hilfét mondott, s a sofőr ide hozta. Walteréknek nem volt ilyen megbízatásuk, s így nem tudtak rajta segíteni. Béla kétségbeesetten kapaszkodott belém, nehogy másra hagyjam.

Nyomban elindultunk a Munkássegélyhez, amelynek vezetője Willy Münzenberg, világszerte ismert értelmiségi

volt. Itt azonban egy kis bonyodalmunk támadt. Bárkit kérdeztünk, nem tudott semmiről semmit. Nem tudták megmondani, hogy ki irányítja a kongresszusra utazókat. Az egyik fiatal lány felelőtlenül azt mondta, hogy rossz helyen járunk, ez a Nemzetközi Munkássegély és nem a Nemzetközi Háborúellenes Harci Kongresszus szervező irodája. Úgy éreztem, türelmem végére értem. Fojtott hangon kérdeztem: – Te ifjúkommunista vagy? – A lány megszeppenve bólintott. – Akkor állj fel, és keressd meg a vezető elvtársak közül azt, aki a kongresszussal foglalkozik. Ez az ember kétezer kilométert tett meg bujkálva a rendőrség elől, hogy eljusson Amszterdamba a kongresszusra, és el is fog jutni – mondtam nekivadultan, úgyszólván a lány azonnal felkelt, és bement a szomszéd irodába. Öt perc sem telt el, s egy magas, szőke elvtárral tért vissza, aki nevetve fogott kezét velünk, s talán nálunk is boldogabb volt, mert mindenütt keresték Bélát, s mivel nem futott be időre, azt hitték, hogy lebukott. Az igazság az volt, hogy Bélának megadták annak a nevét is, akit a Munkássegélynél keresnie kellett. Azonban szegény Béla elfelejtette a nehéz német nevet. Innen származtak a bonyodalmak. Este 8 órára találkat beszélünk meg a friedrich-strassei állomás másodosztályú várótermében egy feltűnően szép barna lánnyal, aki Bélát elkíséri Hollandiába.

Jó korán elindultunk az állomásra, de eltévedtünk. Taxira nem volt pénzünk, gondoltam, megkérdezem valakitől, merre kell menni. Két ifjú jött velünk szembe, lábukon magas fűzős csizma, állukon a sapkaellenző zsinórja. Amikor néhány méternyire voltak, Rot Front köszöntéssel üdvözöltem őket. A fiúk megálltak mellettünk. Elmondtam, hogy nem találjuk a friedrich-strassei állomást, és lekéssük a vonatot. Felnevettek, majd közrefogtak, s lépéseiket a mieinkhez igazítva, mintegy 100 méter után nevetve mutattak az alig hajításnyira levő állomásépület felé.

A lány már várt ránk; szerencsésen át is csempészte Bélát a határon, s Amszterdamba kísérte.

Boldogan gondolok még ma is arra, hogy hazánk egyik küldöttje az én segítségemmel – P. Constantinescu-Iași,

Kohn Hillel és más elvtársakkal együtt – részt vehetett már a megnyitás napján ezen a nevezetes háborúellenes nemzetközi kongresszuson.

A kongresszussal kapcsolatosan meg kell említenem, hogy a Kínát megtámadó japán imperializmus gáztettei és szerte a világon a Szovjetunió ellen irányuló háborús uszítás az 1932-es év tavaszán arra késztették Romain Rolland-t, a neves francia író, hogy drámai hangú felhívással forduljon a haladó gondolkodású értelmiségiekhez, munkásokhoz.

Kiáltványának befejező részében így írt:

„A megtámadott Kína, a fenyegetett Szovjetunió nevében, a földkerekség összes népeinek nevében, a humanizmus reménységének nevében... Ázsia és különösképpen a munkás Oroszország hősi építőinek nevében kiáltom:

Segítség! Gyilkosok! „

Nem sokkal később Romain Rolland Henry Barbusse-szel közösen kiadott egy újabb felhívást. E felhívás visszhangjaként létrejött a Háborúellenes Harc Nemzetközi Bizottsága, amelynek első célkitűzése egy kongresszus megszervezése volt. A bizottságban H. Barbusse, R. Rolland, Einstein, Heinrich Mann, Andersen Nexö és Gorkij mellett részt vett hazánkból Costa Foru is, az Emberi Jogok Ligájának (Liga drepturilor omului) képviselője.

A kezdeményező bizottság a kongresszust 1932. július 28-ra hívta össze Genfben, de a svájci hatóságok nem engedélyezték megtartását. 1932 augusztusában, hosszas huzavona után, mégis megtartották Amszterdamban. A kongresszusról visszatérve, dr. Kohn Hillelrel együtt Béla széles körű háborúellenes propagandát fejtett ki. Tömeggyűléseket tartottak, és dr. Kohn Hillel szeptemberben Kolozsváron beindította lapját, *Az új háború ellent*, amelyet azonban hamar betiltottak.

Lezajlottak a július 31-i németországi választások. Berlinben a kommunisták kapták a legtöbb szavazatot. Az elvtársak bizakodók voltak: – Berlin vörös volt és az is marad. A demokrácia útját állja a fasiszta előretörésnek – mondták lelkesen. Mindez azonban viszonylagos volt. A kommunisták megerősödése sok helyen a szocdemek

hátrányára történt. A reakció erői, Stahlhelm, a Hitler-fasiszták nem gyengültek. A polgári centrum roppant össze és polarizálódott részben a bal-, de főleg a jobboldalra. A 13 milliós náci szavazat ijesztő szám maradt a nyolcmillió szociáldemokrata és a csaknem hatmillió kommunista szavazat mellett.

A náci párt már nem egy kispolgári kalandor szellemű ellenforradalmi csoport volt csupán, mint néhány évvel ezelőtt. Hátuk mögött ott álltak a legreakciósabb, legagresszívebb ipari és pénzügyi tőkés csoportok, a Thyssen konszernnel az élen. Igazolt tény, hogy a náci-fasiszta párt anyagi alapját a banktökések szolgáltatták, akik a több mint hétmillió munkanélküli kérdését – általában a gazdasági válság következményeit – úgy látták megoldhatónak, ha a munkástömegeknek a krízisből forradalmi úton való kitörési próbálkozását nyílt terrorral megtörik, a tömegelégedetlenséget pedig álforradalmi, szélsőséges nacionalista-antiszemita demagógiával, hódító háborús hangulat keltésével vezetik le.

Erre a célra a náci párt programjával, barnainges maratócaival tökéletesen megfelelt. A szélsőséges reakció – kisebb-nagyobb belső ellentéteivel együtt is – a Hitler-fasiszták köré csoportosult, míg a baloldal erői, a szocdemek és kommunisták nem tudtak tartósan egységes harci frontot kialakítani a reakció ellen.

A németországi helyzet nem elég alapos ismerete miatt Berlinbe érkezésemkor nehezen tudtam eligazodni a politikai eseményekben. De a Papen–Schleicher kormány júliusi reakciós puccsa s a szocdem pártvezérek viselkedése láttán világossá vált mindenki előtt, aki forradalmi módon gondolkodott, hogy a szociáldemokrácia a reakció elleni küzdelemnek olyan útját választotta, amelynek semmi köze sincs az osztályharchoz. Örök szégyene marad az akkori szocdem párt vezetőségének az a gyáva magatartás, ahogy a porosz kormányból való kiűzetésüket elviselték. „Tizenkét Reichswehr-katona egy őrmester vezetésével minden ellenállás nélkül elűzte a kormányt.” És ez a kormány, amelyre sok millió szocdem munkás szavazott, és a szocdem pártközpont, amelynek a két és fél

millió tagot számláló Reichsbanner* állt rendelkezésére és a rendőrség, amely fölött Severing szociáldemokrata poroszbiztos belügyminiszter korlátlanul rendelkezett, nemcsak hogy nem mozgósította ezt a hatalmas fegyveres munkáshadsereget – általában a dolgozó tömegeket – e puccs leverésére, a törvényesen megszerzett hatalom gyakorlásának biztosítására, de visszautasította a kommunisták közös akcióra, az általános sztrájkra való felhívását is. Kalandorságnak nevezték az általános sztrájk szervezését, és a kommunista párt felhívására ellenfelhívások százezreit ragasztották ki a falakra, amelyekben megtiltották a szakszervezetek tagjainak az általános sztrájkban való részvételt. (A szakszervezetek vezetőségének nagy része szociáldemokrata hivatalnok volt.)

Az már valóban kalandorság lett volna, ha az általános sztrájkot ilyen körülmények között kimondják.

Mindennek a felismerése aggasztott, de sajnos a nyelvi nehézségek miatt nem tudtam beszélgetni senkivel ezekről a kérdésekről.

Egyik délután Karl magával vitt, hogy megmutassa a rendőrség által megszállt Karl Liebknecht házat, a párt központi székházát, amely előtt „Schupok” strázsáltak. Szemben velük, az utca túlsó oldalán, a Roter Frontkampfverbund tagjai álltak őrséget a nap minden órájában. Karl őrségbe állt, és én egyedül maradtam. Eszembe jutott, hogyan rohamoztuk meg 1930. január 15-én Vásárhelyen a Munkásotthon, amelyet megszállva tartott a rendőrség. Végtelen elégtétel és büszkeség töltött el, hogy annak a háromszáz főnyi ifjúmunkás csapatnak én álltam az élén, amikor Karl Liebknecht halálának 11. évfordulóján kikergettük a rendőröket a vásárhelyi munkásság otthonából.

Hazafelé menet alkonyatkor láttam, hogy az Akazien-Strassén levő gyönyörű gótikus templom körül barna egyenruhás SA-legények gyülekeztek. A Horstwesselt** ordították torkuk szakadtából. Sehol sem volt egyetlen „Schupo”, hogy a csendháborítókat lecsendesítse.

* Reichsbanner Bund – Birodalmi Lobogó Szövetség, részben felfegyverzett szociáldemokrata párthadsereg.

** Hitlerista dal, majd a náci himnusz.

Otthon a Mutter izgatottan közölte, hogy másnap reggel nyolc órára minden holmimmal együtt legyek az irodában.

Walter már várt. Markomba nyomta útlevelemet, amelybe egy lap volt beleragasztva – a szovjet nagykövetség beutazási engedélye. (1932-ben a román útlevelek mindegyikén ott állt a tilalom: érvényes egész Európára, a Szovjetunió kivételével.) Autóba ültünk, mely az állomásra vitt. Amikor a vagonba felszálltam, akkor tudtam meg, hogy nem egyedül utazom. A fülke hat ülőhelyét a mi számunkra foglalták le. A hetedik utas, egy néhány hónapos csecsemő, édesen aludt anyja ölében. A fülkében egy kis „konfliktus” támadt köztem és a fiatalasszony között. Az asszony figyelmeztetett, hogy a hely foglalt, én meg kardoskodtam, hogy a hely az enyém. Rossz kiejtésem már a második mondatnál elárulta, hogy idegen vagyok. A fiatalasszony felkacagott, és románul mondta: – Á, te vagy a romániai?! – A félreértést öltözetem okozta. Laci bátyám levélben küldött öt márkát, ebből egy fenyőágas sport pamutnadrágot és egy pár sportharisnyát vettem. A finom nyúlszőrkalapot, melyet Lacitól még otthon kaptam, elcseréltem Jozeffel egy majdnem új sötétkék sapkáért, amilyent minden második német ifjú viselt. Hamar összeismerkedtem útítársaimmal, egy litván házaspárral, egy jugoszláviai magyar fiúval, egy hallgató bolgár elvtárral és a fiatal anyával.

Az akkori Stettinben (ma a lengyel Szczecin) szálltunk hajóra. Teherhajó volt, amely utasokat is szállított. Mindössze tizennyolcan lehettünk. Két amerikai lány – szüleik a háború előtt vándoroltak ki Oroszországból – látogatóba jött soha nem látott rokonaihoz; egy orosz mérnök-házaspár – Németországban specializálták magukat; egy munkanélküli fiatal amerikai mérnök, aki három évre kötött szerződést, és egy velem egyidős maláj ifjú, akit egy angol közgazdasági lap tanulmányútra küldött.

Öt nap és öt éjjel ringatott a hajó a Balti-tengeren. Első este mindnyájan megállapodtunk, hogy kora reggel kimegyünk napfelkeltét nézni, de a malájon kívül senki sem volt a fedélzeten. A hajó szokatlan ringásától mindenki mélyen elaludt. Borús idő volt, nem láttunk a nap-

felkeltéből semmit. Mégis megérte, hogy olyan korán felkeltem, mert nagyon összebarátkoztam a malájjal. Megkért, hogy beszéljek hazám munkásosztályának helyzetéről, harcairól és főleg arról, hogyan dolgoznak illegálisan az ifjak. Megérezttem, hogy ez nem csupán kíváncsiság, ennél sokkal több. Kevés német tudással elmondtam mindent, amit elmondhattam a konspiráció megsértése nélkül; a kis maláj figyelt, le nem vette rólam a szemét, és amikor nyelvtudásom cserbenhagyott, megnyugtatóan, hogy így is megértett. Aztán ő beszélt. Elmondta, hogy hazája angol gyarmat, hogy apja jómódú ember, Angliában taníttatta. Arra a kérdésemre, hogy miért nem harcol népe felszabadításáért, megölelt, és válasz nélkül otthagytott. Másnap hajnalban újra találkoztunk. A hajókorlátnak dőlve nézte a csillagokat, amelyek fénye egyre halványodott, majd kihunyott. A horizont keleti szélét figyeltük; néma csend vett körül. A tenger oly sima volt, mintha be lenne fagyva, csupán hajónkat kísérte hosszú fehér csík, a hajócsavar kavarta áramlás. Keleten halványan derengeni kezdett, világos rózsaszínű fénysugarak törtek a magasba, aztán megjelent a narancs-bíbor színben lobogó nap óriási korongjának széle. Az első sugarak végigpásztázták a sötétben mozdulatlan látszó tengert, és elénk tárult a mérhetetlen víztükör. Mikor a nap kiemelkedett a tengerből, a hullámok, mint az olvadt érc, sziporkáztak, lángoltak soha nem látott aranyárga-vörös színben. Égett, lobogott a láthatár, fénycsónái az égig értek. Gyenge szél keletkezett, aztán lassan eltűnt a bíborpalást, melyet vállain hordott a felkelő nap, világosság árasztotta el az eget és a tengert. Elbűvölten álltunk, amíg a csodálatos fények és színek el nem enyésztek.

Amikor utolsó előtti este a Szovjetunió felségvizeire értünk, a fiatal szovjet mérnök indítványozta, hogy mindenki énekeljen el anyanyelvén egy forradalmi dalt. S jó példával mindjárt elől járt: feleségével együtt elénekelt a *Bunkócska* című ismert dalt. Walter, a német filozófus, legnagyobb meglepetésünkre mély basszus hangon a *Rote Weddinget* énekelte el. És aztán sorra kerültek a többiek is. A kicsi maláj az oszlopnak dőlve hallgatta a „koncertet”. – Énekelj te is – kértük többen. Szerényen

szabadkozott, hogy nem ismeri a forradalmi dalokat. – Hát énekelj akkor valami népdalt – mondta az orosz mérnök. A maláj a kör közepébe állt, és nagyon izgatottan mondta: – Ezt a dalt a maláj gyapotszedő munkások énekelték, amikor sztrájkba léptek az angolok gyapotültetvényein.

Másnap reggel feltűnt a távolban a kronstadti tengerészeti támaszpont, és rövid idő múlva megérkeztünk a leningrádi kikötőbe. A búcsúzás utastársainktól szívélyes volt, a romániai fiatalasszonyon kívül a többiekkel többé nem találkoztam. (Azaz mégis. November első napjaiban meghívót kaptam egy előadásra. Manuilszkij elvtárs, aki akkor a Komintern titkára volt, úgy emlékszem, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségéről beszélt. A szünetben az óriási előcsarnokban kisebb beszélgető csoportok alakultak. Ugyancsak kapkodtam a fejem az orosz, német, angol, francia, kínai s ki tudná megmondani még milyen nyelven beszélő csoportoskák bábeli hangzavarában, amint ide-oda járkáltam, hátha valaki ismerőst találok. Egyszer csak elállt a lélegzetem. Egy kedves, sápadt arc mosolygott felém, és egy kéz integetett. A kis maláj volt. Az örömtől szinte könnyezett, amikor erősen kezét szorítottunk. – Mit csinálsz te itt? – kérdeztem meghatódva. Csak mosolygott, de én kitaláltam, hogy a Kommunista Ifjúságunkás Internacionálé konferenciájára jött egy távol-keleti ország harcos ifjúságának képviselőjében. A konferencia résztvevőit is meghívták Manuilszkij elvtárs előadására. Rövid beszélgetés után elbúcsúztam a kis malájtól, és többé valóban sohasem láttam.)

A SZOCIALIZMUS SZABAD HAZÁJÁBAN

Leningrádba érkezésünk napján a lenini Komszomol megalakulásának 15. évfordulóját ünnepelték. A középületeket sarlós-kalapácsos vörös zászlók díszítették és hosszú vörös vásznakon fehér betűs feliratok: „Éljen a XV. éves lenini Komszomol!” A kikötőből – ahol várt

bennünket a leningrádi Vörös Segély megbízottja – vilamoson mentünk szállásunkra. Utcákra, terekre már nem emlékszem, csupán arra, hogy miután leszálltunk a villamosról, alig tettünk száz métert, s egy nagy tér sarkán levő főúri palota előtt fiatal, mindig mosolygós vezetőnk felkiáltott: – Megérkeztünk!

A palota széles, vörösmárvány lépcsőjének első fordulóján két óriási kitömött medve állt. Ha nem láttam volna, el sem hinném, hogy létezik ilyen hatalmas, két méternél jóval magasabb medve. Első emeleti szobákban helyeztek el bennünket. A terv szerint, ahogy jegyet kapunk, utazunk is tovább Moszkvába. Vendéglőbe vittek ebédelni, utána lepihentünk. Az én szememre nem jött álom. Itt vagyok hát a Szovjetunióban, vágyaim álomházájában, a győzedelmes proletárforradalom szabad országában! Mindez olyan csodálatos és olyan egyszerű! Kiültem szobám erkélyére, és néztem a zsúfolásig megtelt, rohanó villamosokat, a nyüzsgő sokaságot az utcán. A nők nagy része égőpiros fejkendőt (kaszinkát) viselt, ruhájuk jóval egyszerűbb volt, mint nálunk otthon a korzózó nőké. A férfiakon sapka volt, hasonló az én sötétkék sapkához, sokan kieresztett magas nyakú inget (rubás-kát) hordtak, a derekukra ujjnyi széles, fényes rézcsatos szíjat csatoltak. Feltűnően sokan csizmát és bő, sötét színű nadrágot viseltek. Fegyelmezetten álltak a villamos- és autóbusz-megállóknál, és várakozás közben napraforgómagot ettek.

Fiatal védnökünk egész délután szaladgált, hogy belépőjegyet szerezzen az esti ünnepélyre, amelyet a Mariinszkij színházban (most Kirov) tartottak. Egy gyermek izgalomával vártam az eredményt. Este hét órakor berobogott. Jegyeket ugyan nem hozott, csak egy írást, amellyel bemehetünk a színházba, és oda ülhetünk, ahol üres szék van. Erről persze szó sem volt, de egy páholyban néhány hozzánk hasonló „rohamjegyes” jóindulatából nekünk is helyet szorítottak. Az ünnepi beszéd már elhangzott, a különböző gyárak, katonai egységek és iskolák küldöttei mondták üdvözlő beszédüket. A felszólalásokból egy szót sem értettem, s mégis úgy tűnt, mindent értek. Az emelvény háttérében öt ifjú a leningrádi Komszomol kibontott

vörös zászlaját tartotta. Az ifjak hárompercenként váltották egymást. Szoborszerű testtartással, arcukon büszke öntudattal álltak őrséget, és méltóságteljes léptekkel vonultak le az emelvényről.

A szünet után Bizet *Carmen*jét adták elő Leningrád leghíresebb operaénekesei. Szünetben kimentünk a nagy előcsarnokba. Álmélkodva nézegettem az aranyos díszítéseket, a fehér márványszobrokat, a vörös plüssel bevont székeket, amelyeken alig tizenöt évvel ezelőtt meztelen vállú, suhogó selymekbe öltözött nemes kisasszonyok, csillogó egyenruhás úrfik és sok ezer gyeszjatyinos földbirtokosok üzletről, politikáról társalogtak, pletykáltak, udvaroltak. Egyszer csak ütemes dallamra figyeltem fel: az előcsarnok közepén hármásával-négyesével összefogóva, óriási kört képezve, a komszomolisták sétáltak, és énekelték a *Komintern* című dalt.

Khakizöld komszomolblúzos munkásifjak és lányok, fehér matrózblúzos tengerészek, diákok és katonák, erős, egészséges, izmos testek, nevető arcok – a győztes proletariátus öntudatos ifjú nemzedéke ünnepelt. A kör tárgult, gyarapodott, ismeretlenek kart karba fonva énekeltek, szállt, harsogott a dal... Az örömtől és meghatottságtól könnyek gyűltek a szemembe. Túl elevenek voltak még a sebek, amelyeket a brassói, kolozsvári, marosvásárhelyi szigurancán kaptam. Túl sok volt egyszerre a szabadságból... Csengettek, kezdődött az előadás. Felzaklatott idegeimen nem bírtam uralkodni, s hazamentem az operaelőadásról. Lassan bandukoltam át a késő éjjeli órában a csendes, üres téren lakásunk felé. Olyan csordultig voltam mindazzal, amit láttam, annyira meghatott álmaim beteljesülése, hogy nem tudtam lefeküdni. Újra kiültem az erkélyre, mosolygó arcomon ömlöttek a könnyek.

Motorzúgás térített magamhoz. A tér minden sarkából autóbuszok igyekeztek a kijáráthoz; az operaházból kiözönlő dolgozókat szállították a távoli városrészekbe.

Másnap fiatal patrónusunk elvitt az Aurora cirkálóra, melyet John Reed könyvéből már ismertem, majd a Péter-Pál erődbe. Megmutatták Kropotkin és más forradal-

márok celláit. Kinéztünk a cellaablakon. A Néva vize mosta a másfél méter vastag, magas falakat.

A következő napon a Téli Palotába látogattunk el. Tatarozás alatt állt, mégis képet alkothattam magamnak erről a csodálatos épületről. (Mint ismeretes, múzeummá alakították; az Ermitázsban 1965-ben egy turistaút alkalmával jártam.) Este a társaság indult Moszkvába, de én lemaradtam, mert nem tudtak elég jegyet szerezni. Másnap este utaztam egy svéd vagy dán úttörőcsoporttal. Hat 10–12 éves gyermekkel, egy húsz év körüli vezetővel és Kuusinen elvtárs lányával; ez utóbbi kalauzolta a csoportot szovjetunióbeli tartózkodása idején. Herta Kuusinen gondjaira bízta engem is. Megkérték, hogy Moszkvába érve segítsen eljutnom a Vörös Segély illetékes szerveihez.

Moszkvában néhány napig egy nagy forgalmat lebonyolító szállodában laktam, majd a Voroncovo Polén, a politikai emigránsok házában. Hamar megismerkedtem a ház lakóinak java részével, de jó elvtársi viszonyba csak néhányal kerültem. Ezek között volt Volgin elvtárs, egy kisinyovi orosz fiú, aki már régóta Moszkvában élt. A Vörös Segély moszkvai bizottságában aktivált, s magával vitt egy-két gyűlésre, amelyen ő is beszélt. Volgintól – akinek nem ez volt a valódi neve – sok érdekes dolgot tudtam meg Kisinyov forradalmi mozgalmáról. Elmesélte, hogyan nyitották ki a betiltott Egységes Szakszervezetek munkásotthonát, és magukat elbarikádozva, hogyan verkedtek a rendőrséggel. Beszélt egy Urbaciov nevű ifjúról is, aki provokátor lett, eltűnt Kisinyovból, s nem tudni, hova ment. (Az Urbaciov név megmaradt emlékezetemben, és amikor 1934 nyarán Temesvárra mentem a Wurmbrandt és Dudás provokálta nagy temesvári letartóztatások után, az elvtársak felhívták a figyelmemet egy Kisinyovból odakerült gyanús alakra, aki nagy hangon agitált, de meggyőződésük szerint az igazgatóság embere volt. Amikor megtudtam, hogy Urbaciovnak hívják, eszembe jutott barátomnak, Volginnak az elbeszélése, és Urbaciovot, akivel már azelőtt sem álltak szóba az elvtársak – feltételezett besúgásai miatt –, lelepleztük.)

Egy alkalommal Volginnal a Vörös Segély moszkvai bizottságánál voltam, ahol egy fiatal, energikus embernek mutattak be. Amikor megtudta, hogy én is politikai emigráns vagyok, mindkettőnket meghívott, hogy menjünk el az intézetbe, amelyet ő vezet, a Vörös Segély megalakulásának 10. évfordulójára rendezett ünnepségre. Érdeklődésemre, hogy milyen intézetet vezet, mosolyogva mondta, hogy a bezprizornyikokat* átnevelő intézetet. Megígértük, hogy mindketten elmegyünk, én beszélek, és Volgin fog majd fordítani.

Későbbi beszélgetésünkből kitűnt, hogy talán éppen arról a javítóintézetéről van szó, amelyről az *Út az élet-hez* című nagy sikerű szovjet film készült.

– Valóban sikerült a növendékek döntő többségét átnevelni? – érdeklődtem naivul, s elmondtam, hogy az Arbat környékén jó néhány fiatal csavargót láttam.

A fiatalember elkomolyodott, aztán némi pátosszal magára mutatott:

– Ha tizenegy évvel ezelőtt jön ön Moszkvába, engem is köztük talál. Én is az intézet lakója voltam. Az átnevelési idő letelte után mint nevelő és műhelymester dolgoztam ott néhány évig, két évvel ezelőtt pedig kineveztek aligazgatónak.

A megbeszélt gyűlésre csak Volgin ment el, engem máshova vittek, szintén a Vörös Segély megalakulásának 10. évfordulójára rendezett ünnepélyre.

Nagyon jó viszonyba kerültem akkoriban Eugen Rozvan elvtárral. Sajnos, csak rövid ideig voltunk együtt; nem-sokára kezelésre küldtek a Krímbe.

Rozvan elvtárs, azt hiszem, akkor már a Marx–Engels Intézetben dolgozott, mert csak délutánonként láttam az emigránsok házának klubjában. Véletlenül ismerkedtünk össze. Egy magyar újságot olvastam, éppen azt, amelyiket ő keresett. Udvariisan megkért, hogy miután elolvastam, adjam oda neki. Persze azonnal átadtam. Moszkvában sem a saját nevem alatt éltem, de egyet s mást elmondtam neki az életemből. A sok közös ismerős, akikről mind

* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején árván maradt vagy szüleiktől elszakadt és csavargóvá lett kiskorúakat hívták így.

beszélnem kellett, közelebb hozott egymáshoz bennünket, s másnap együtt mentünk el egy közeli moziba. Nem is annyira a film kedvéért, hanem inkább azért, hogy az otthoniakról beszéljünk. Kitűnő adomázó volt, elmesélt egy vidám történetet Gh. Cristescuról, akivel a Román Szocialista Párt megbízásából ötdmagával a Kominternnél volt Moszkvában 1920 őszén.

– Délután öt óra körül járt az idő, s mi a Kominternhez voltunk hivatalosak. Keressük Cristescut, nincs sehol. Valaki látta közülünk, hogy az utcán sétálgatott. Kerestük az utcán is, de nem találtuk. Telefonon jelentettük, hogy Cristescu valószínűleg eltévedt. Utasították a milíciát, hogy keressék az utcánk környékén, és aztán vigyék a Kominternhez. A milicistáknak leadták a szeméyleírását és az ismertető jelt. Ugyanis nyakkendő helyett mindig csokorra kötött vörös zsinórt viselt, az úgynevezett Cristescu-nyakkendőt. Persze a moszkvai forgalomban nem volt könnyű megtalálni egy embert. Később Cristescu elmesélte – folytatta Rozvan –, hogy amikor látta, nem tud eligazodni, odament a forgalmi milicistához, mellére ütött, és azt mondta: „Tovarăş Cristescu, România, Komintern, Lenin.” A forgalmista azonnal a Kominternhez telefonált, ahonnan autót küldtek utána. Mire mi az izgalomtól sápadtan megérkeztünk – mesélte tovább Rozvan –, Cristescu egy fotelben ülve, büszkén mosolygott felénk: „Mit gondoltok, olyan könnyen elvesztődöm? Lám csak, korábban itt voltam, mint ti...”

Felejthetetlen délutánt töltöttem Rozvan elvtárrsal a Vörös Segély megalakulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen a Hadügyi Népbiztosságnál. Mintegy kétszáz magas rangú katonatiszt – köztük jó néhány tábornok – vett részt a gyűlésen. A politikai emigránsok házából négyünket hívtak meg. Felkértek, hogy beszéljünk a romániai rendőrterrorról és börtönrezsimről. Rozvan elvtárs németül beszélt – egy orosz elvtárs fordította – a letartóztatásokról, az elvtársak megkínzásáról, a hírhedt doftanai börtönről, a H-celláról. A maga szenvedéseiről, szerénységből, hallgatott. Én azonnal szót kértem, és elmondtam, hogy azt, aki előttünk áll, másfél

évvel ezelőtt félholtra verték a Bihar megyei csendőrök, mert síkra szállt a nép követeléseiért a választásokon. (Egy oroszul tudó magyar elvtárs volt a fordító.) A teremben levők felállva ünnepelték Eugen Rozvant. Amikor a helyemre visszamentem, szemrehányóan mondta: – Hallja maga, kicsi székely, miért hozott ilyen kellemetlen helyzetbe?

Az Igazságügyi Népbiztosság ünnepi gyűlésén mintegy kétezer ember előtt beszéltem. A fordítónak, aki oroszul, lengyelül, litvánul és németül tudott, de sem románul, sem magyarul nem, előzőleg elmondtam, hogy miről fogok beszélni. Jegyzeteket készített magának, és nagyon ügyesen, folyamatosan fordított, már amennyire ezt fordításnak lehet nevezni. A gyűlés után a komszomolisták meghívtak a klubjukba, és több mint egy órán keresztül megszámlálhatatlan kérdést tettek fel a hazai ifjúsunkások életével, munkaviszonyaival kapcsolatban. Ha viszagondolok erre a találkozásra, mindig elfog a nevetés, mert a fordító kérdéseinek csak egy részét értettem, s hogy az én válaszaimból ő mit értett meg, annak csak ő a megmondhatója, de fordított rendületlenül, s az ifjak újabb és újabb kérdésekkel ostromoltak, mígnem a Drámai Színház fiatal és agilis színésznője – aki a Vörös Segély moszkvai bizottsága részéről kísért, és a színház autójával várakozott rám – véget nem vetett a sok kérdésnek azzal, hogy haza kell vigyen.

Nem sokkal a Voroncovo Poléra való átköltözésem után Jankovits elvtárs, a ház vezető gondnoka hívatott. Magas, csontos, szótlan ember volt, aki részt vett a magyar kommünben, s ha jól tudom, cserefogolyként jött ki a Szovjetunióba.

– Hogy áll maga ruha dolgában? – kérdezte. Értetlenül néztem rá. – Van ruhája, alsóneműje, cipője? – Van – mondtam kissé bárgyún. – Na halljam, mije van? – kérdezte most már mérgesen. Felsoroltam ruhatáram tartalmát. Rám nézett, és megcsóválta a fejét: – Jámbor gyermek – mormogta fogai között. Aztán adott két khakizöld komszomolblúzt, két pár zoknit és egy pár magas szárú cipőt. – Ha visszajön Zvinyigorodról, kap nagykabátot is – mondta. – Honnan jövök vissza?

– kérdeztem elképedve. – Ezzel kellett volna kezdjem. Két hétre beutalták a zvinyigorodi üdülöházba.

Harmadnap reggel vonatra ültem. Zvinyigorod a fő vasútvonaltól távol esik. Vonatunk amolyan „csirke”-vonat volt, minden állomáson megállt. Még Moszkvában megkértem egy idősebb embert, hogy szóljon, amikor az én állomásom következik. Az öreg kikérdezett, ki vagyok, mi vagyok, s aztán amikor leszállt, az utasok gondjaira bízott. Egy bőbeszédű fiatalember vállalkozott rá, hogy Zvinyigorodnál leszállít, annál is inkább, mert ő is az üdülöházba megy. Mintegy másfél órányi utazás után megérkeztünk. Az állomástól gyalog kellett menjünk két kilométert. A leszállásnál kiderült, hogy húszan érkeztünk az üdülőtelepre. Csomagjainkkal kezünkben, vidáman baktattunk az elosztó iroda felé. Minden gyorsan ment, de amikor rám került a sor, egy kis zavar keletkezett. A régi vágású, kecskeszakállas öreg hivatalnok átböngészte beutalólapomat, aztán szigorú hangon megkérdezte, hogy hívnak. – Márk – feleltem kissé ingerülten. A beutaltak kíváncsian körém gyűltek. – Minden embernek van család-, apai és keresztnéve – mondta a kecskeszakállas bácsi –, önnek hogyhogy nincs? – Én külföldi politikai emigráns vagyok, engem itt egyszerűen Márknak hívnak, láthatja a Vörös Segély beutalójából is – magyaráztam rettenetesen törve az orosz nyelvet. – Igen, igen, értem, de nekem itt három rubrikám van, mit írok be? – Bőbeszédű fiatal útitársam beavatkozott a vitába: – Hát írja a Márk mellé Máté és Lukács apostolok nevét, ha mindenképpen ki akarja tölteni a rubrikákat. – Az ifjú szellemességére még az öreg is elmosolyodott, és aztán beírta a három rubrikába folytatásként: „Márk politemigráns elvtárs”, és megnyugodva adta vissza Nemzetközi Vörös Segély igazolványomat.

Lehattunk vagy ezren a nyaralóban, többségükben fiatalok. A szép őszi napsütésben sétálgattak, énekeltek. Vidámságuk a kolostorból üdülöházzá átalakított régi, komor épülethez és az étkezéshez hívó óriásharang kilométerekre hallatszó érces hangjához sehogy sem talált. Zvinyigorodban a szerzetesi rend komor kolostorán kívül valamikor cári birtok is volt. A régi kolostorból meg kas-

télyből átalakított üdülőház nem volt a legkényelmesebb, de évente sok ezer embernek biztosította pihenését.

Barátságot kötöttem Liza Ivanovnával, a moszkvai Elektrozavod tekereslőnökjével. Lizácska változékony hangulatú, hol neuraszténiásan türelmetlen, hol kirobbanó vidám, zajos tizennyolc éves árva lány volt. Egy esős este az üdülő orvosa, hogy valamivel lefoglalja a házba szorult nyaralókat, előadást tartott a krumpliról. A fiatalok számára nagyon mulatságos lehetett ez, mind-egyre harsány hahotával jutalmazták az előadót. Lizácskára, aki mellettem ült, rászóltam, hogy halkabban ne vessen. Akkoriban nyelvismeretem mindössze ötven szóból állt. Lizácska elámult a rendreutasításra, és a társaihoz fordulva kijelentette: – Ez egy külföldi. – Az előadás után két fiú közrefogott, hogy megtudakolja, ki vagyok. Aztán mint „gazdag zsákmányt” vittek a kis csoporthoz. – Ő egy romániai vengerec (magyar) polit-emigráns – mondták lelkesen. Másnap délután Lizácska sétálni hívott. Kijelentette, hogy meg kell tanítson oroszul. Be nem állt a szája: – Ez út, ez fa, ez fű, ez tehén. A tehén tejet ad. – Sehogy sem tudtam kitalálni, mit jelent az a malako – tej – szó. – Ó, te! – kiáltotta bosszúsan, aztán kézen ragadott, futva a tehénhez vitt, ott lekuporodott, és a tehén duzzadt tőgyéből tejet fejt. – Vot, moloko! – kiáltotta diadalmasan. (Még ma is tudom azokat az orosz szavakat, amelyekre Lizácska tanított.) Másnap elutazott. Emléül nekiadtam az egyik komszomolblúzomat. Harmadnap levelet kaptam tőle. Szótár segítségével válaszoltam neki. Két hét letelte után visszatértem Moszkvába. Felkeresni azonban már nem volt lehetőségem. A fekete szemű, fiúsra nyírt, néha vidám, néha szomorú Lizácska megmaradt szép emlékeim között. Az a néhány nap, amit a krími pihenőházba menetelem előtt Moszkvában töltöttem, életem legszebb napjai közé tartozik.

Moszkvába érkezésem utáni napon a Kominternhez mentem, hogy a román pártszekciónál jelentkezzem. A kapusnak bemondtam a „romanszki szekciá”-t. Mosolygott, és intett, hogy üljek le. Nem telt bele egy perc, és

már kiáltotta: – „Romanszki szekcia” – úgy, ahogy én – helytelenül – mondtam. Átvettem a kagylót. – Ki vagy? – kérdezte egy rideg férfihang. – Veress Pál vagyok – feleltem. – Igen, én vagyok, Veres, de azt kérdeztem, ki vagy te. – Veress Pál – mondtam kissé türelmetlenül. – Ember – csattant fel ingerülten a hang a drót másik végén –, mondtam már, hogy én vagyok itt, Veres, de te ki vagy? – Hallod, elvtárs, ne csúfolkodj velem, megmondtam már kétszer is, hogy a nevem Veress Pál, most érkeztem otthonról... – Nem felelt, de hallottam, hogy sugdosódott valakivel. Néhány pillanat múlva kedves női hang csendült meg a telefonban: – Ki vagy, elvtárs, és kit keresel? – Megdermedtem. A hangot ismertem, de kinek is a hangja? Kétségbeesve ismételtam, hogy Veress Pál vagyok, most érkeztem, szeretnék beszélni... – A hang félbeszakított: – Itt Eszterka*... jól van, jól, maradj ott, megyek utánad.

Néhány perc múlva viszontláttam a bájos, szőke, vidám Eszterkát, akivel jó négy évvel azelőtt Bukarestben találkoztam utoljára. Tíz perc múlva aztán tisztázódott a telefonon lezajlott értelmetlen vita. Egy régi elvtárs, aki az RKP-szekción dolgozott, a Veres nevet vette fel; azt hitte, rajta kívül senkit sem hívnak Veresnek, s valaki rossz tréfát űz vele.

Másnap Eszterka bemutatott Maria Ciobanu (Elena Filipovici) elvtársnőnek, az RKP Politbűrója titkárának, aki akkor a Kominternben is dolgozott! Maria elvtársnő több ízben elbeszélgetett velem. Érdeklődött a vásárhelyi és marosvölgyi mozgalomról, általában az erdélyi helyzetről. Persze az, amit én más városok munkásmozgalmáról tudtam, édeskevés volt, de azt is figyelmesen meghallgatta és feljegyezte. Néhány nap múlva, amikor újra nála jártam, Maria elvtársnő közölte, hogy Kun Béla elvtárs beszélni akar velem, menjek fel hozzá.

A meglepetéstől elállt a lélegzetem. Kun Béla, az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság vezetője, az európai kommunista mozgalom egyik kimagasló személyisége beszélni

* Eszterka – Estera Radasciovskaia besszarábiai származású diáklány, a Szovjetunióban a Maia nevet viselte. Most Stella Moghioroș.

akar velem, az ismeretlen vásárhelyi ifjúkommunistával?

Kun Béláról sokat hallottam az erdélyi szarmazású volt magyar vöröskatonáktól, akikkel együtt dolgoztam a különböző gyárakban. A volt vöröskatonák elbeszélései és a burzsoá sajtó rágalmai és szidalmai óriássá növelték szememben alakját.

Sokak tudatában Kun Béla az ismeretlenségből lépett a munkásmozgalomba, s bátorsága, rátermettsége révén lett a magyar kommün vezetője. Én Háner Ferenc bácsitól, a legöregebb vásárhelyi forradalmi szocialistától – aki a vásárhelyi munkásokat képviselte a betegsegélyezésben – hallottam először, hogy Kun Béla a kolozsvári munkásbiztosító pénztár titkára volt, s az erdélyi szociáldemokrata mozgalom balszárnyának legszármottevőbb vezetője.

Tudtam tehát, hogy erdélyi, tudtam, hogy Kolozsváron tevékenykedett, s ott formálódott harcos szocialistává, s ez kimondhatatlanul jólesett.

Nagy megtiszteltetésnek vettem a meghívást, és másnap felmentem hozzá a Komintern épületébe. A leigazolási formaságokon átesve, bekopogtam a szobájába. Egy harminc év körüli, intelligens arcú elvtárrsal németül beszélgetett, majd miután elbúcsúzott tőle, maga mellé ültetett. Egyik kérdést a másik után intézte hozzám, alig hagyott annyi időt, hogy megválaszoljam. – Olvasta az V. kongresszus határozatát? – kérdezte hirtelen. Megmondtam őszintén, hogy csak hallottam az RKP V. kongresszusáról, de a határozatot nem olvasta még senki Vásárhelyen s a Maros völgyében. – Lehet, hogy csak maga nem olvasta – mondta bosszúsan. – A határozat egy része lebukott a határon. Ezt attól az elvtárstól tudom, akitől kijövetelem előtt az utasításokat kaptam – feleltem én egy kicsit talán túl merészen. Fellapozta a noteszét, és valamit jegyzett belé. Amíg jegyzett, eszembe jutott a Szöcs Béla esete Berlinben, s egy kicsit dicselkedve meséltem el, hogy mi történt a háborúellenes kongresszus erdélyi munkásküldöttjével.

Aztán arra kért, soroljak fel néhány régi elvtársat, akiket ismerek Erdélyből. Pillanatnyi gondolkodás után a váradi Breiner Béla és Encsel Mór nevét említettem.

Breiner Béla nevének említésekor merően rám nézett, – Ismeri Breinert személyesen is? – kérdezte olyan hangon, mintha ezzel akarta volna tudtomra adni, hogy ő nemcsak ismeri, hanem nagyra is becsüli. Elmondtam, hogy a múlt év augusztusában Béla vont be az erdélyi tartományi párttitkárságba, hogy mintegy hat hétig együtt laktunk, s úgy gondoskodott rólam, mint nagyobb testvér az öccséről. – És mi van most Breinerrel? – kérdezte, mint aki tudja ugyan, hogy mi van vele, de engem akar vizsgáztatni, hogy tudom-e.

– Múlt év október közepe táján váltam el tőle, akkor egy speciális megbízatást kapott a párttól...

– Tudja, mi volt az a speciális megbízatás? – szakitott félbe.

Néhány pillanatig hallgattam. Valaki – több mint négy évtized múltán már nem emlékszem, kicsoda – elmondta, hogy a kongresszusi küldöttek külföldre szöktetésében segédkezett neki. Amikor Béla elvált tőlem, akkor úgy hittem, hogy egy konferencia előkészítését bízták rá.

Kissé dadogva kezdtem föltételezéseim kifejtésébe, miszerint Breiner Béla a párt V. kongresszusának egyik legszámottevőbb szervezője lehetett.

– Nem válaszolt arra a kérdésre, hogy most mi van vele.

– Úgy tudom, letartóztatták, és börtönben van.

Kun Béla hallgatott, elővette noteszét, és valamit újra bejegyzett.

– Valakinek még említette a nevét.

Megismételtem Encsel Mór nevét.

– Nem ismerem – mondta kis idő múlva elgondolkodva.

– Úgy tudom, most Kolozsváron dolgozik a párttartományánál – válaszoltam. – Jól ismeri önt még 1919-ből.

– Az bizony lehet. 1919-ben engem sokan ismertek, de hát honnan tudja, hogy Encsel Mór ismer engem? – kérdezte mosolyogva.

– Katonakoromban kerültem össze a három Encsel fiúval Bukarestben – kezdtem az elbeszélést. – Minden tüntetésen az élen voltak, minden verekedésnél az elsők között ütöttek vissza a rendőrökre. Valóságos le-

genda vette körül a három kemény öklű vasast, illegális nevükön Bratyót, Kopaszt és Öcsköt; húguk fedőneve Sveszti volt. Én addig még nem vettem részt utcai tüntetésen, rendőrökkel való verekedésben. A Kopasz (Encsel Mór) egy alkalommal elmesélte a Vasilescu-Vasia temetésén történt összetűzésüket a karhatalommal. Látva lelkesedésemet, büszkén jelentette ki: „Hej, kiskomám, különb »balhéban« is részt vettem én Breiner Bélával Pesten...” Akkor mesélte el, hogy tagja volt annak a fegyveres csapatnak, amely Kun Béla elvtársat kísérte 1919 márciusában – a börtönből való szabadulásakor – a pártházba. „Tudd meg, kiskomám – mondta nem kis büszkeséggel –, hogy Kun Béla autójának sárhányóján ültünk Breiner Bélával, stukker volt nálunk, s mindenre készen voltunk testi épségének megvédéséért.” Hát innen ismerte Encsel, a Kopasz, Kun elvtársat – fejeztem be a volt vöröskatonáról szóló elbeszélésemet.

– Valóban, akkor, szabadulásunkkor, sokan jöttek a börtön elé, lelkes fiatalok és fegyveres katonák – mondta elgondolkodva –, de hát én nem ismerhettem őket. Szóval Encsel Mór... megjegyzem a nevét.

(Nem tudom, elfelejtette-e Kun Béla Encsel Mór nevét. Mint az európai antifasiszta mozgalom irányítója, később biztosan találkozott a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonájának nevével, akit 1933 nyarán bestiálisan halálra kínoztak a temesvári szigurancán.)

– Ezek az elvtársak bihariak voltak, ugye? – kérdezte Kun Béla. – No, hát lássunk valakit a maga földjei közül.

Simó Géza bácsival kezdtem. Hallott róla, de nem sokat tudott ténykedéséről. Lelkesen beszéltem Vásárhely s a Székelyföld öreg tanítómesteréről, aki mindannyiunkba átplántált valamit tudásából, elvhűségéből. Megemlítettem még néhány idősebb elvtársat, de nem hallott róluk. Azután kapcsolódtak be a munkásmozgalomba, miután Kun Béla eltávozott Erdélyből. De amikor Háner Ferenc nevét említettem, örömmel felkiáltott: – Háner Ferenc! Él még az öreg? Nagyon öreg kell hogy legyen! Jól ismertem, régi betegségélyező volt a század elején.

Elmondtam, hogy Háner bácsi 1926-ban meghalt, özvegyétől én vettem meg a fuvoláját, s az özvegy ráadásul

adott egynehány régi szocialista könyvet, köztük Franckel Leónak a Párizsi Kommünben való szerepléséről szólót.

– És elolvasta? – kérdezte kíváncsian.

– El – válaszoltam.

– Látom, olvas. Hát a mi kommününkről mit olvasott?

– Garami Ernőtől a *Forrongó Magyarországot* és Kun Béla elvtársnak a kommün bukásának okairól szóló fejtegetéseit.

Elkomorult, elgondolkozva nézett maga elé, lassan ejtette a szavakat:

– Igen, az egy hirtelenében megírt kis tanulmány, de úgy hiszem, ma sincs sok változtatnivaló benne.

Egy kicsit fontoskodva mondtam, hogy nekünk, akik nem éltük át a magyar proletárdiktatúrát, ma is ez az egyetlen ismeretanyagunk, és a legfőbb hibákat a szocdemekkel való pártfúzióban látjuk, valamint abban, hogy elmaradt a határozatok végre nem hajtóinak szigorú felelősségre vonása és a földosztás, azaz a parasztkérdés megoldása. (1932-ben ez volt az általános vélemény. Azóta alaposabban kiértékelték a magyar proletárdiktatúra bukásának okait, s a fenti álláspont több kérdésben módosult.)

Nem válaszolt. Rövid hallgatás után megkérdezte:

– Volt-e már gyógykezelésen? Nem? Na, hamarosan el fogják küldeni, aztán ha visszajött, a Lenin-iskolába megy tanulni.

Felállt, jelezve, hogy beszélgetésünk véget ért. Kezet nyújtott, s csak annyit mondott, ha majd az iskolában leszek, keressem fel újra.

Kun Béla elvtárs, a Kommunista Internacionálé egyik neves vezetője engem, a fiatal kommunistát nem azért kéretett magához, hogy mozgalmi problémákat tárgyaljon meg velem, hanem elsősorban azért, hogy mint a Román Kommunista Párt aktivistáját megismerjen, és véleménye kialakítása után megerősítse a kommunista pártok középfokú pártiskolájába való küldésemet. Kun Béla a közép- és kelet-európai kommunista pártok káderképzéséért is felelt a Kominternben. De meghallgatta a

hazai forradalmi mozgalomról, illetve a munkámról szóló beszámolót is.

(Sok idő telt el, sok mendemondát hallottam Kun Béláról... Dán István öreg barátom mondta sok évvel ezelőtt egy alkalommal: – Meg lehet írni a magyar kommun történetét úgy, hogy Kun Béla nevét meg se említsek? – Hát voltak idők, amikor ilyesmit is meg lehetett tenni. Szerencsére elmúltak, mint valami lázálom.) Büszke vagyok, ha arra gondolok, hogy kétszer is elbeszélgettem velem a nemzetközi kommunista mozgalomnak ez a kiváló képviselője, aki a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után elsőként vezette a párt élén a magyar munkásosztályt forradalomba. Büszke vagyok, hogy még egyszer alkalmat adott a találkozásra, és figyelmesen meghallgatta a néhány hetes németországi tartózkodásom alatt nyert benyomásaimat és véleményemet. Hitler még nem volt uralmon, de Kun Bélát, mint az európai fasizmus elleni harc irányítóját – a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságában ezért a munkáért felelt – mindenki benyomása-véleménye érdekelte, aki ezekben az időkben Németországból jött.

Arcát nem merev fényképről őrzöm emlékezetemben ... Néha maga elé mered, komoran elgondolkozik, más-kor szétválnak húsos ajkai, és jóindulatúan megmosolyogja egy ifjú erőlködéseit felfogásának bizonyításáért. Erős nézésű, sötét szeme szemembe kapcsolódik kutatva, érdeklődve. Kun Bélával még háromszor találkoztam gyűléseken. Egy esetet kivéve – amikor Marx halálának 50. évfordulója alkalmából tartott előadást – mindig ugyanabban az egyszerű ruhában láttam: magas szárú cipőjére csatolt első világháborúbeli bőrkamásni, egy már kissé megkopott, elnyúhatetlen strux szövetből készült bricsesz nadrág, sötétebb színű zakó, világos ing nyakkendővel. Ebben az egyszerű öltözetben látom sok évtized távlatából legendás alakját.

Találkozásunk pillanatától Eszterka pártfogásába vett. Szeptemberben, az immár tradicionálissá vált nemzetközi ifjúsági napon elvitt a Vörös térre.

Még álmomban sem tudtam addig elképzelni, mit je-

lent egy tömegfelvonulás a Vörös téren. Ki tudná megmondani, hány százezer ifjú vonult fel zászlókkal, jelzavas táblákkal, épülő gyárak, üzemek makettjeivel és sok-sok virággal. Elöl haladtak a vörösgárdisták, akik részt vettek a moszkvai felkelésben: régi, kopott ruháikban, hosszú szuronyos puskáikkal, komoly, méltóságteljes testtartással meneteltek a forradalmi indulók dallamára. Utánuk végelethatalan sorokban, magabiztosan és vidáman mentek az ifjak, az új szocialista rend építői.

Egy másik alkalommal Eszterka belépőt szerzett a Kremlbe. A múzeummal alakított cári palotában mindent megbámultam. Még ma is hihetetlennek tűnik, milyen hatalmas volt Nagy Péter csizmája, amely az évszázadok alatt ugyancsak összeszáradt, de mégis belefértem volna majdnem derékig. II. Katalin cárnő halvány csontszínű csipkeruhájának derekát még az én rövid ujjú, vaskos tenyerem is átérte volna. Szakértelemmel nézegettem a cárevics aranyból készült játékvonatát. Különösen a mozdony váltotta ki csodálatomat, amelyen minden alkatrészt megtaláltam.

Bevittek az egyik Kremlben levő templomba is. Úgy hiszem, az Uszpenszkij Szobor lehetett a cári trónnal és elhalt cárok szarkofágjaival. Ezek kevésbé érdekeltek, noha a szarkofágok kidolgozása nagy művészi teljesítmény volt. Annál inkább érdekelt két idős restaurátor sziszifuszi munkája. A templom egyik félreeső, világos kis zugában ütötték fel műhelyüket. Akkor éppen több évszázados ikonokat varázsoltak elő szüette, századok porával-mocskával borított deszkadarabokról. A „deszkákat” a templom padlásán találták meg, valamelyik tökéletlen egyházfi polcotat eszkábált belőlük. A két restaurátor nagy szakértelemmel kapargatta le róluk mindazt, ami felesleges volt. Világosan, tisztán lehetett már látni az arc egy részét s a szent köntösének eleven színeit. Véleményük szerint egy ikonfestő nagymester tanítványainak valamelyike készíthette a képet, de lehetséges, hogy maga a nagymester. Ekkor értettem meg, hogy mindent, amit ember alkotott az idők folyamán, óvni kell a megsemmisüléstől, és mint korhű bizonyítékot, meg kell menteni az utókornak.

Kremlbeli látogatásunk után beálltunk a végtelennek látszó sorba a Lenin-mauzóleum előtt. A szürke gránitkapun belépve, szinte lábujjhegyen, ünnepélyes arccal vonultak el az emberek a tompított fényben az üvegkoporsó előtt. Egyesek tágra nyílt szemekkel álltak meg egy pillanatra, hogy jobban emlékezetükbe véssék a halott sápadt, de mégis élőnek tűnő arcát. A végnélküli sorban láthattunk moszkvai apát, aki először hozta el elemista fiát a mauzóleumba, tyubatyekás tatárokat, üzbégeket, kirgizeket s a jó ég tudja a hatalmas Szovjetunió hány népének képviselőit, akik néhány ezer kilométerről jöttek Moszkvába hivatalos vagy más ügyes-bajos dolguk intézése végett.

November 7-e előtt néhány nappal kéthónapos üdülésre és kezelésre küldtek a Krimbe, pontosabban Livádiába, a cárok nyaralójába. Kezelőorvosom véleménye szerint nem volt szükségem gyógyszeres kezelésre.

– Magának nincs szervi idegbaja. A letartóztatások, a sok nehéz lelki és fizikai megpróbáltatás viselte meg az idegrendszerét... Pihenjen, szórakozzék, semmilyen megéröltető szellemi munkával ne foglalkozzék – mondta minden alkalommal, amikor megvizsgált. Megtörtént, hogy sétáimon hozzám csatlakozott, s félóráig is kettesben jártuk a tengerpartot vagy az óriás parkká alakított erdős rész kanyargós útjait. Figyelmeztetett, hogy ne izoláljam magam az emberektől, menjek társaságba. Talán ő küldte hozzám Nyikolajt, a szevasztopoli tatár származású matrózt is.

A vidám, hangos Nyikolaj hamar barátságot kötött velem. – Márk – mondta egyszer –, holnap reggeli után bemegyünk Jaltába, hajó érkezik Szevasztopolból. – S valóban, már korán reggel kopogott az ajtómon. – Ki az? – kérdeztem álmosan. – Kuta feju tatar! – válaszolta hangos nevetéssel. Egyszer elmondtam neki, hogy ősei sokszor látogattak el hazánkba, s bizony nyomukban fű sem nőtt, és a nép „kutyafejú tatárnak” nevezte el őket. Hatalmas tenyerével csapdosta térdeit, és hangosan nevetett. Azután tréfásan mindenkinek így mutatkozott be.

Mielőtt szabadsága lejárt volna, elintézte, hogy átköltözzem a „régí kastélyba”, az ő helyére. Ez a livádi

nagy kastélytól mintegy 300 méterre lehetett. Korát nehezen tudtam volna megállapítani. Kályhák nem voltak az épületben, csupán falba épített óriási kandallók, amelyek meleg helyett langyos füstöt árasztottak magukból minden begyűjtásnál. A terem, amelyben laktam, kerek volt, díszes vasrácsos erkéllyel.

Nem tudom, honnan vették az üdülők a legendát, hogy miután III. Sándor cárt megfojtották, gvilkosai az erkély alatti bokrokba dobták holttestét. Mindebből a történelem szerint csak annyi igaz, hogy III. Sándor cár Livádiában halt meg. Ez a história csaknem mindennapi téma volt esténként. Nem egy lakótárs mesélte reggel bosszúsan, hogy éjjel a megfojtott cárral álmodott.

Lefekvés előtt és reggel felkelés után néhány perccig könnyű tornagyakorlatokat végeztem az erkélyen. Egy este három arrafelé sétálgató lány észrevett, és a bokrok közé bújva, nevetve vezényelt: – Raz, dva, tri, csetire... – Másnap megint ott voltak, és a bokrok s a sötétség védelme alatt kórusban vezényeltek. A véletlen úgy hozta, hogy egy mozielőadáson a hátam mögé került a három barátnő. Nevetésükből kétséget kizáróan megállapíthattam, hogy ők azok. Előadás után meg is mondtam ezt nekik, s kedves kuncogással el is ismerték. Hívtak, hogy másnap este sétáljunk le együtt a tengerpartra. Máig emlékezetes marad számomra az a séta. Talán kilencen vagy tízen lehettünk, négy fiú és öt vagy hat lány. A parttól 30–40 méterre a tengerből kiugró egyik sziklacsúcson állt egy szobor. Kibontott hajú fiatal lányt ábrázolt, aki könyörögve kér vissza a tengertől valamit. A legenda szerint egy bojárfiútól gyermeke született. Amikor a gögös apa megtudta, a tengerbe dobta a csecsemőt. A fiatal leányanya a fájdalomtól megőrült, kibontott hajjal a tengerpartot járta, és sikoltozva kérte elrabolt gyermekét. A szobor körül helyezkedtünk el. Az egyik fiú megpengette balalajkját, s énekelni kezdtek. Két-három rövid dal után az egyik lány egyedül énekelt balalajka kísérettel; majd ütemes tapssal és a Szergej név skandalálásával „kényszerítették” a balalajkás fiút, hogy szavaljon. Puskin-verset mondott el szép bariton hangján, és a lányok tapssal jutalmazták. Aztán engem kértek meg, hogy szavaljak valamit. Mit szavaljak? Hiszen egy

árva szót sem értenének, ámde az ütemes tapsra és nevem, Márk skandalására elmondtam Petőfinek az *Egy gondolat bánt engemet* című költeményét. Mosolygó arc-cal hallgatták, és persze nagyon megtapsoltak. Petőfi nevét többen ismerték, noha egyikük sem emlékezett arra, hogy olvasott volna orosz fordításban tőle valamit. Az egyik lány megkérdezte Szergejtől, ki az a Petőfi. A fiú kedves naivitással válaszolt: – A magyar Puskin. – Kar a karban, halkán dudorászva, késő este érkeztünk vissza a régi kastélyba. Akkor este nem tornásztam.

Livádián mindennek legendája van, a „tureckaja beszedká”-nak (kioszk), a „Raszputyin-lépcső”-nek. A Raszputyin-lépcső jól álcázott titkos csigalépcső volt, amely a Nyári Palota központi épületében a cárnő hálószobáját kötötte össze egy földszinti szobával. A pletyka szerint abban lakott Raszputyin. Hetenként kétszer a palota múzeummá alakított részét megnyitották az érdeklődőknek, és cipőre húzott papucsokban megtekinthették a látogatók. A Raszputyin-lépcsőhöz szolgáló ajtót is kinyitották. Semmi érdekes nem volt benne.

Nyikolaj révén kerültem kapcsolatba a jaltai Vörös Segély vezetőségével, illetve annak titkárával, Királylyal, a magyar politikai emigránssal. Király elvtárs tüdőbajos volt, és ezért Jaltában kapott alkalmazást. A Vörös Segély megalakulásának 10. évfordulóját itt is megrendezték. A kultúrház nagytermében mintegy ezer ember gyűlt össze. Néhány perccel az ünnepély megkezdése előtt tudomásomra hozták, hogy beválasztottak az elnökségbe, és megkértek, tartsak egy rövid beszédet. A rövidlátó Király megnyitotta a gyűlést, beszélt a Vörös Segély-szervezetek jelentőségéről, felhívta a hallgatóságot, hogy kapcsolódják be az egész Szovjetunió területén kibontakozó szervező és gyűjtési akcióba. Majd bejelentette, hogy egy lengyel, egy magyar, egy román és egy jugoszláv politikai emigráns fog beszélni a munkásmozgalom és a kommunista pártok tagjai elleni vad terrortól a kapitalista országokban. A hallgatóság lelkesedéssel fogadta a bejelentést, s Király elvtárs átadta a szót a negyven év körüli, magas, széles vállú, erős hangú lengyel elvtársnak, aki kurtára vágott sűrű szakállt vi-

selt. Felismertem benne annak a tizenkét lengyelnek egyikét, akiket mintegy hat héttel azelőtt ünnepélyesen fogadtak Moszkvában, a Szakszervezetek Háza tükörtermében, Lengyelországból való megérkezésükkor. Akkor egy fiatal tanítónő és a szakállas beszélt. (Ha jól emlékszem, cserefogyók voltak, akiket a Pilsudski-rezsim fehér-lengyel katonatisztekért cserébe engedett ki a börtönből.) A lengyel röviden, hatásosan beszélt, néha kereste a megfelelő orosz kifejezést, amivel még nagyobb hatást ért el. Aztán következett a magyar, majd utána én. Király elvtárs hűségesen fordított.

Mikor beszédemet befejeztem, akkor érkezett vissza egy háromtagú delegáció, amely a Jaltában gyógykezelt francia kommunárnál* volt tisztelgő látogatáson, mert betegsége és magas kora miatt nem tudott eljönni a gyűlésre. Néhány soros levelet diktált, amit a küldöttség franciául beszélő vezetője írt le. Ez, Király kérésére, feljött az emelvényre, és először francia nyelven, majd orosz fordításban felolvasta a levelet. A gyűlés résztvevői felálltak, és hangosan éltették a kommunárokat és az eljövendő francia kommünt. Lassan lecsendesedtek az emberek, a jugoszláv elvtárs is elmondta beszédét, majd Király néhány szavas záróbeszédével a gyűlés véget ért.

A gyűlésen a hatalmas ország minden részéből összegyűlt nyaralók vettek részt, így le lehetett mérni a szovjet népek őszinte internacionalizmusát, harcos segítőkészségét más országok forradalmi mozgalma s a mozgalmak üldözöttei iránt.

Ezen a gyűlésen ismerkedtem meg Pavel Kablung ezredessel, aki a távol-keleti Habarovszk városban teljesített szolgálatot. Ukrán származású volt, apja Don-vidéki bányász. Ő is dolgozott bányában, aztán tovább tanult és katonai pályára lépett. Talán tíz évvel lehetett idősebb nálam; a korkülönbség ellenére jó barátság alakult ki köztünk. Nyugodt, halk szavú, megfontolt ember volt, sokat foglalkozott velem, oroszul tanított. Hosszú tengerparti sétákat tettünk, vagy hajón kirándultunk a közeli

* Az 1871-es Párizsi Kommün harcosai közül 1932-ben még élt néhány a Szovjetunióban, akik a szovjet kormány vendégszeretét élvezték.

Alupkába. Minden délután lesétáltunk Jaltába, mely talán három kilométerre volt Livádiától. Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a jaltai tengerparti utcákon tilos bármilyen járművel közlekedni, hogy ne zavarják az üdülők nyugalmaát.

Már több mint egy hónapja voltam Livádián, és szorongó érzések rohantak meg. Elutazásom napján felkerestem Maria elvtársnőt a lakásán. A Lux szállóban lakott, mint a többi Komintern-aktivista. Hosszasan elbeszélgettem velem. Elmondta, hogy egy-két nap múlva kezdődik az iskola, és ha visszatérek a Krímből, egyenesen oda menjek (megadta a címet és hogy kinél jelentkezsem). Kért, hogy ne járjak többé a Voroncovo Poléra, se a polit-emigránsok klubjába. Számolgattam a napokat: az iskola már több mint egy hónapja megkezdődött. Arra gondoltam, minden nap, amit az üdülőházban töltök, nagy nehézséget jelent majd a tananyag elsajátításában. Megérlelődött bennem a gondolat: ne várjam ki a két hónap leteltét, utazzam vissza Moszkvába.

Az is nagyon elszomorított, hogy mindazokkal, akikkel barátságot kötöttem a Voroncovo Polén – a romániai Volginnal, a nálam jó néhány évvel idősebb magyarországi Hunya Istvánnal, Somogyi Miklóssal, a fiatal Süss házaspárral –, többé nem találkozhatom. De különösen sajnáltam a Rozvan elvtárssal való barátság megszakadását, akitől nagyon sokat reméltem tanulni.

Somogyival, aki talán 3–4 évvel lehetett idősebb, mint én, a klubban ismerkedtünk meg. Egy öreg bolgár elvtársat temettek, s mi is beálltunk az őrségbe. Temetés után újra találkoztunk, és Somogyi elvtárs megtudva, hogy néha verseket is írok, elkért egyet, hogy elolvassa, majd átadta a *Sarló és Kalapács* szerkesztőségének. (Ő is írt a lapba.) A vers *Lupény 1929* címmel, Marcu aláírással meg is jelent. Aztán meghívott egy nagyon érdekes felolvasó estre. A magyar emigráció az 1922-es cserefoglyok Moszkvába érkezésének tízéves évfordulóját kultúrmműsorral akarta megünnepelni. Négy, szöveggel kísért élőképet szándékoztak bemutatni. Az első a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását örökítette meg, a második azt a momentumot, amikor az 1919 áprilisában szervezett Nemzetközi Vörös Hadsereg – amelyben volt magyar

hadifoglyok is harcoltak – utasítást kapott, hogy a válságos helyzetbe került magyar kommünnel közvetlen összeköttetést teremtsen. A harmadik jelenet a fehérterror áldozatainak állított emléket, a negyedik pedig az 1930. szeptember 1-i budapesti nagy tüntetést mutatta be. A szöveget Hidas Antal, Sarló Sándor, Gergely Sándor írta (sajnos, a negyedik élőkép szövegének írójára nem emlékszem). A jelenlevők szerepe az volt, hogy megbírálják politikai és irodalmi szempontból az írásokat. Legalább huszonöten jelentek meg a felolvasáson, köztük az öreg szatmári származású Nyisztor György bácsi, aki a Tanácsköztársaság földművelésügyi népbiztosa volt. Hidas Antal elküldte írását, de valamiért nem tudott eljönni. A felolvasás rendben ment mindaddig, amíg az 1930. szeptember 1-i tüntetés leírásának egyik jelenetében Peyer, a jobboldali szociáldemokrata vezető mentegetőzik Heim Péter, a burzsoá hatalom titkosrendőrségének főnöke előtt, és hebegve valami effélét mond: „Kérem, én csak aztat akarom mondani...” Ekkor Nyisztor bácsi kivette pipáját a szájából, és szép csendesesen megkérdezte: – Gergely elvtárs, ismeri maga Peyert? – Gergely Sándor csodálkozó arccal válaszolta: – Hát hogyan ismerném, Nyisztor bácsi! – Hát ha ismeri, akkor hogy tudta ezt leírni?... Peyer áruló, de nem ostoba tökfilkó. Nem úgy beszél, mint egy félanalfabéta! – Visszatette szájába a pipáját, és nagyokat szippantva, hogy alvófélben levő tüze újraéledjen, figyelmesen hallgatta tovább a felolvasást. Hogy a tervezett élőképeket előadták-e, nem tudom. (Hunya Pista bácsiról, a volt alföldi kubikosról, akinek olvasottsága, általános műveltsége számomra szinte hihetetlennek tűnt – hiszen akkor Veres Péternek még a nevét sem hallottam, nemhogy írásait ismertem volna –, néha olvasok magyarországi lapokban, a Somogyi Miklós névvel is találkoztam, nem is egygel, de azt nem tudom, melyik közülük az én moszkvai irodalmi protektorom? A fiatal Süssnét csaknem tíz évvel később a budapesti toloncházban láttam viszont, amikor az 1941-es erdélyi letartóztatottak egy részét oda vitték. A lakatosműhelyben dolgoztam. Egy alkalommal rendőr jött utánam, hogy felkísérjen a nők cellájába, ahol elromlott a vízcsap. Amikor beléptem a

cellába, ismerős fekete szempár nézett csodálkozva felém. – Süss – mondtam önkéntelenül a Moszkvában használt nevet. A lány ajkára tette az ujját, és fejével nemet intett. – Most nem úgy hívnak... – Tovább nem tudta folytatni. A rendőr rám mordult: – Mit sugdosódnak! – Sohasem tudtam meg, mi a törékeny, japános arcú Süssné igazi neve.)

Üdülésem és gyógykezelésem hatodik hetében mondtam Kablug elvtársnak, hogy visszatérek Moszkvába. Próbáltam megmagyarázni, hogy az én temperamentumom nem bírja a hosszú tétlenséget, idegesít a tudat, hogy a többiek már másfél hónapja tanulnak, s én lemaradok. Be kell ismernem, ambíciómat nagyon sértette volna, hogy késésem miatt hátul kullogó legyek. Ezt nem tudtam volna elviselni. Ezért határoztam el, hogy szabadságom lejárta előtt két héttel visszatérek Moszkvába.

Kablug elvtárs mosolygott, majd kijelentette, hogy ő sem tölti itt a teljes szabadságát, látni akarja Moszkvát.

Így indultunk el együtt. Szevasztopolban utunkat megszakítottuk, hogy megnézzük a híres körképet, amely Szevasztopol hősi védelmét örökítette meg az 1853–56-os krími háborúban.

Amikor december végén Jaltából hajón elindultunk, kellemes, enyhe idő volt. Szevasztopolba érve már zord tél fogadott, amely Moszkva felé haladva mind elviselhetetlenebbé vált. Moszkvában elbúcsúztam Paveltől, megöleltük egymást. Tudtuk, hogy soha többé nem találkozunk. Legkedvesebb emlékeim között őrzöm a szovjet katonatiszttel kötött őszinte barátságot.

Most, amikor negyven-ötven évvel ezelőtti emlékeim között kutatok, sokszor elgondolkozom: mi lett azokkal, akikkel életem derűs és gyötrően nehéz időszakában különböző álneveken találok? Akikkel néha csak futó ismeretséget kötöttem, valamit átadtam vagy átvettem, meghallgattam jelentésüket, vagy ők hallgatták meg az enyémet? Mi lett azokkal, akikkel bizonyos időközönként vagy napról napra találok, de sem én nem ismertem az ő nevüket, sem ők az enyémet?

Mi lett azokkal az oroszokkal, magyarokkal, franciákkal, németekkel, bolgárokkal, olaszokkal, görögökkel, csehekkel, lengyelekkel, spanyolokkal, akikkel az iskolában

nap mint nap együtt voltam, aztán elváltunk, és többé soha nem láttuk egymást?

Milyen utakon, milyen megbízatással tértek vissza Hitler, Mussolini, Franco és a többi diktátor uralma alatt élő hazájukba? És mi lett a sorsuk? Mint partizánok harcoltak, és megérték a zsarnok vesztét, népük felszabadulását, vagy besúgók áldozatai lettek, és börtönben, bitófán végezték fiatal életüket? Ki tud mindezekre választ adni? Eltűntek életemből, de mosolyukat látom, hangjukat hallom, erős kézszorításukat kezemen érzem... És ki tudná megmondani, hogy a táborno­kok közül, akikkel a Nemzetközi Vörös Segély 10. évfordulója alkalmával rendezett ünnepélyen találkoztam a Hadügyi Népbiztosság épületében, s akik olyan barátságosan elbeszélgettek Rozvan elvtárrsal és velem, nem éppen szülővárosomon vonult át valamelyik? Ki tudhat mindezekre választ adni?

Még most, harminc évvel a felszabadulás után is megtörténik, hogy egy elvtársi találkozáson valaki örömtől sugárzó arccal megkérdezi: – Megismersz, Gyuri elvtárs? – S amikor felismerem, türelmetlenül kér, mondjam már meg igazi nevem, s hitetlenkedve ismétli: – Tényleg te vagy Veress Pali?...

Európában s az egész világon százával élnek elvtársak, akiknek arcvonását emlékezetem őrzi. Lehet, hogy sokan már nincsenek az élők között, de én mégis látom őket, a népük szabadságáért mindenre kész, bátor forradalmárokat. Hetvenévesen ezekben az emlékekben élek...

Az iskolában meglepődtek érkezésem­en. Megmondták, fegyelmetlenségnek tartják, hogy előbb visszatértem, hiszen azért küldtek a Krímbé, hogy egészségem teljesen helyreálljon. Iskolai tevékenységemről, a tananyagról nem írok, de azt meg kell említenem, hogy egy-egy előadást hallottam Bugyonnij tábornoktól – aki a német fasizmusról –, Manuilszkij elvtárstól – aki a nemzetközi helyzetről – és Lozovszkij elvtárstól – aki a szakszervezetek feladatairól beszélt.

Mint meghívott részt vettem a párt akkor folyó tagigazoló tevékenységében, és meghallgattam olyan személyiségek élettrajzát, mint Martinov elvtárs, aki ismertette

gazdag mozgalmi tevékenységét, összeütközéseit Leninnel és a bolsevikokkal, majd közeledését és végül belépését a bolsevik pártba.

Meghallgattam Magyar Lajos, ismert politemigráns életrajzát, és a kiértékelésnél hallhattam Kun Béla, Pjatyickij és más elvtársak beszédét. Megismertem Rudas Lászlót, aki az iskola éttermében kedélyesen elbeszélgett velem és a kicsi Friederrel általános közgazdasági dolgokról; csak amikor megkérdeztem, kihez van szerencsém, akkor tudtam meg, kivel beszélgettem félórán át. És megismertem hazám kommunista pártjának olyan tekintélyes tagjait, mint Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Lenuta Filipovici (Maria Ciobanu), Ecaterina Arbore és Tatarov elvtársakat. Olyan tanárok tanítottak, mint Abekov (Solomon Sein), Albinescu (Iczkovics), Manya Erik, Dubinszky és mások.

Gazdag könyvtár állt rendelkezésünkre, román és magyar nyelven is, azonkívül a Külföldi Kiadó könyveit a könyvkereskedésben is megvehettem. Éltem is a lehetőséggel, és politikai, valamint szépirodalmi könyvekből apránként 35–40 kötetes kis könyvtárat gyűjtöttem össze. Időnként eljártam moziba, színházba, operába. A *Patyomkin páncélos*, *Út az élethez*, *A föld* című, később az egész világot bejárt filmeket ott láttam először. Voltam a moszkvai Nagyszínházban, láttam a világhírű balettet, a *Vörös pipacsot*, s már nem tudom, melyik színházban, különleges rendezésben, Gorkijtól *Az anyát*, majd *A Turbin család napjait*, a *Páncélvonatot* és még sok más színdarabot, filmet, többek között a *Csendes Don* első filmváltozatát. Moszkvai tartózkodásom alatt csak egyszer voltam koncerten a Csajkovszkij-teremben, de azt már nem tudnám megmondani, hogy kinek a szerzeményeit játszották. Meglepett az előadóterem különleges építménye és a közönség fegyelmezettsége.

Jártam a moszkvai Zsidó Színházban is. Egy jiddisül jól beszélő elvtársnővel mentem el, aki románra fordította számomra az előadás egyes részeit. Románul még elég gyengén tudtam, s így a fordítást is csak részben értettem meg. Nem tudom, mi volt a színmű címe és ki volt az írója. A darab nekem teljesen idegen, vallásos zsidó kispolgári miliőben játszódott, amely annyira ismeretlen

és érthetetlen volt, hogy az utolsó szünetben kint is maradtam az előcsarnokban.

Amit ott láttam, az kárpótolt. Az előcsarnok falát „érthetetlen” freskók díszítették. Az egyik különös színű tehenet ábrázolt: feje fordítva állt a törzsén – szarvakkal lefelé, szájjal felfelé. A tehen felett három barnára festett hal úszott a levegőben, s úgy tűnik, a tehen tőgye is valahol rendellenes helyen nőtt.

Valaki mellém lépett, és oroszul megkérdezte, tudom-e, mit jelképeznek a freskók. Ezt a néhány szót megértettem, de válaszolni már nem tudtam. Mosolyogva felhúztam a vállamat, és kissé lenéző fintorral intettem, hogy nem. Az bólintott, és csak ennyit válaszolt: – Én sem.

Nemrégiben egy művészettörténész kis könyvecskéje került a kezembe, amelyben Marc Chagall életművéről írva megemlíti, hogy Chagall festette 1920 körül a második világháborúban megsemmisült moszkvai Zsidó Színház előcsarnokának freskóit. Szemlélője voltam tehát a világhírű művész fiatalkori festményének. De sajnos, az akkori huszonöt éves lakatoslegény hosszas szemlélődés-találgatás után sem értette meg a művet, amelyet senki sem láthat többé.

Az alatt az év alatt, amit Moszkvában töltöttem, aránylag keveset jártam színházba. Ez azzal magyarázható, hogy Alexandru Buican kollégám távozásakor átadta a lakását; egyedül laktam egy csendes kis szobában, nyugodtan tanulhattam, nem zavart soha senki.

1933 nyarán évfolyamunk tapasztalatszerzés végett a Tatár Autonóm Köztársaságba utazott. A köztársaság fővárosa, Kazán a cárizmus alatt az eloroszosító törekvések politikai és kulturális központja volt, előretolt bástya a soknemzetiségű óriási szibériai terület felé, Európa és Ázsia határán.

Az akkor több mint háromszázezer lakosú városnak egyeteme, sok középiskolája, operája volt, de az ipari fejlődés még nagyon a kezdetén tartott. A város lakóinak fele tatár és más nemzetiségű. A cárizmus nemzetiségeket elnyomó rendszerében nem adódott lehetőség, hogy a tatár nép nemzeti kultúráját fejlessze, tudományos és közigazgatási vezető kádereit kinevelje.

Meglátogattuk a kazáni egyetemet. Úgy emlékszem, a prorektor tartott rövid előadást az egyetemről (itt tanult valaha Lev Tolsztoj és Lenin) és a tatár ifjúság anyanyelvű oktatásáról. Ez nehéz kérdés volt a tanárhiány miatt, hiszen a múltban a tatár ifjaknak a legminimálisabb lehetőség sem adatott meg, hogy egyetemet végezzenek. 1933-ban a kazáni egyetemen orosz és tatár nyelven tanítottak; a tatár értelmiségi káderek kiképzése folyamatban volt.

Egy este elmentünk az operába. Tatár nyelvű történelmi tárgyú előadást láttunk. Szinte hihetetlen volt, hogy ilyen rövid idő alatt oly magas fokú művészi teljesítményt érjen el az a nemzet, amelynek tíz évvel ezelőtt ábécéje is alig volt.

Aztán elvittek egy katonai táborba. Ahogy most visszaemlékszem, annak a tatár ezrednek élete nagyon hasonlított a régi székely katonasoron levők évi táborszállásához. Barakkokban és sátrakban laktak a behívott tatár ifjak, akik három esztendeig évente 2–3 hónapon át tanulták-gyakorolták a fegyverforgatást. Parancsnokaik – akikkel mi találkoztunk – nagyrészt tatárok voltak, tatár nyelven folyt az oktatás, és tatár újságot olvastak a klubban.

Két tatár szó maradt meg emlékezetemben: eptesler= elvtársak és kapu=kapu. (Lehet azért, mert az eptesler hangzása az elvtársak szó ritmusához hasonlít, a kapu pedig azonos a két nyelvben.)

Kazánból először a Volgán, majd annak mellékfolyóján, a Kámán hajóztunk fel Csisztopolig. Soha életemben nem jártam vidéki városban, amelynek olyan széles és terv szerint épített utcái lettek volna. És még valamire emlékszem... Későbbi életem folyamán, a börtönökben és internáló táborokban, nemegyszer jutott eszembe a csisztopoli ebéd, amelyet a helyi szovjet rendezett fogadtatásunkra. Nem leírhatatlan nevű ínycségeekkel traktáltak! A finom húsleves mellé örölt hússal és rizzsel tölött, frissen sült forró piroskit (pánkóféleséget) szolgáltak fel, aztán főtt kecsagét mustáros mártással, utána sült majorsághúst. Ízletes szárnyas sültet ettem én eleget, de olyan piroskit és főtt kecsagét, mint Csisztopolban – soha.

Meglátogattunk egy szovhoz is. Beálltunk egy cséplőgép mellé, és versenyt dolgoztunk a szovhoz alkalmazottaival. Alig egy-két óra múlva a traktor hirtelen megállt. Annál a részlegnél szakember, aki a traktort meg tudta volna javítani, nem volt. A traktorkezelő, egy vidám, tizennyolc éves lány, abban az évben végezte a traktoros iskolát, jól kezelte a gépet, de nem mert a motorhoz nyúlni. Abekov elvtárs, tanárunk és vezetőnk tudta, hogy lakatos vagyok, félrehívott, és megkérdezte: – Na, Reich (az iskolában Reich Ottó volt a nevem), megjavítod a traktort? – Ha bármilyen mozdony volna, igen. De traktoron még nem dolgoztam... – Mégis hozzáálltam. Mihamar észrevettem, hogy szelepei nagyon kormosak és nem zárnak, tehát nincs kompresszió (benzines indítású petróleumos traktor volt, amilyent ma már nem gyártanak). Kiszedtem a szelepeket és megtisztítottam, majd visszaraktam őket – a traktor úgy ment, mint a karikacsapás. A részlegvezető jelentette volt a központnak a fennakadást, de mire a szerelő megérkezett, mi már egy óriási asztag búzáat elcsépeeltünk.

A másnapi csisztopoli újságban vastag betűs hír jelent meg *Egy külföldi munkáscsoport értékes segítsége* címmel.

Ez az egész traktorjavítás nem érdemelné meg, hogy megemlítsen, ha autó- vagy traktorszerelő lettem volna. De én gép- és szerszámlakatos voltam, mozdonyszereldében tanultam, szerszámlakatosműhelyben tökéletesítettem a tudásom, semmi közöm nem volt a traktorjavításhoz. Véletlenül sikerült, s két-három napig „nagy mellénnyel” jártam.

Visszatérőben csodálatos időt fogtunk ki, s a lassan hömpölygő Kámán öreg hajónk, amelyet két oldalán óriási vízikerekek hajtottak, méltóságteljesen úszott a széles folyó hátán. Mindkét parton látszott még a régi vontató út, sőt egy helyen láttunk is vontatni néhány lóval egy öreg parasztdereglyét.

A hajóról a Káma s aztán a Volga széles völgyében gazdag gabonatermő, jómódú falvakra nyílt a kilátásunk. Itt keletkeztek hajdan azok a fájdalmas, szép dalok. Itt húzták, az örök súlyos korbácsütései alatt, vontatókötéltől felsebzett vállal, gazdag kereskedők és kupeczek áruval

színültig rakott dereglyéit a száműzöttek, s énekelték az *Ej uhnyemet*, a volgai hajóvontatók dalát, amelyet Saljapin csodálatos hangja örökített meg. Jeltelen sírok ezrei, felmérhetetlen szenvedés, könny és átok kísérte a múltban a lassan hömpölygő folyót.

Az esti szürkületben távoli hangok mintha ezekről sutogtak volna. Csónakján egy-egy későn hazatérő halászlegény szerelmes dalt énekelt, s Vasilescu – a brassói repülőgépgyári munkás – már pengette gitárját, és mi is nótára gyújtottunk.

A tatár földről való hazatérésünk után két hétig egy üdülőben pihentünk. Moszkvába érkezésünkkor még folytak az előadások, de az elvtársakat már készítették elő a hazautazásra. Mikó Gyula egy alkalommal bejött hozzám. Nem a megszokott ruhájában volt, és titokzatosan kérdezte: – Nem látsz rajtam semmi feltűnőt?! – Tudtam, hogy haza készül, s megnyugtattam: – Olyan vagy, mintha most érkeznél Bukarestből. – Néhány nap múlva, a konspiráció szabályai szerint, búcsúzkodás nélkül eltűnt.

Aztán eljött a nap, s hívtak engem is. Megkérdezték, haza akarok-e menni. Igennel válaszoltam. Elláttak tanáccsal, figyelmeztettek a lebukás veszélyére s arra, hogy ez esetben hogyan kell viselkednem. Utasítottak, hogy semmit ne vigyek magammal, ami bizonyítaná, hogy a Szovjetunióban voltam. Rendbe szedtem régi ruháimat, melyekkel a Szovjetbe érkeztem, s aztán egyik este megkaptam a vonatjegyet és az utasításokat, mit kell tennem Leningrádban.

Jó szemű megfigyelő észrevehette, hogy az illegális pártok „diákjai” közül ez is, az is eltűnik... Más volt a helyzet a legális pártok tanulócsoportjainál. Ők nem kellett hogy tartsanak hazatértük után a letartóztatástól, hiszen nagy részük útlevéllal érkezett a Szovjetunióba.

A francia diákok a pihenőszabadságról való visszatértük után elvtársi találkozókat rendeztek, amelyre minden csoportból meghívtak egy-egy elvtársat. Csoportom engem küldött a találkozóra, amelyen részt vett a Szovjetunióba ellátogató legendás hírű André Marty elvtárs is, a Francia Kommunista Párt akkor egyik legismertebb vezetője. Vacsora után vidám hangulat kerekedett, a fran-

cia fiúk sorra koccintottak vele, majd minket, a más nemzetiségű diákokat is bemutatnak a mindenkivel barátságosan társalgó Marty elvtársnak.

A francia, spanyol, olasz fiúk és leányok mindig hangosak, közvetlenek és vidámak voltak. Itt még az a pár pohár bor is, amit jó otthoni szokás szerint elfogyasztottak, fokozta a hangulatot. Nekem mindez nagyon furcsa volt, mert mi romániai fiatal kommunisták antialkoholisták voltunk, s csak kivételes alkalommal engedtünk meg magunknak egy-két pohár sört vagy bort.

A vidám társaság valamelyik tagja rázendített a *Carmagnolára*, majd kéz a kézben hangos énekléssel jártuk körbe a tágas termet. A *Carmagnola* megszámlálhatatlan versszaka után – az első szakaszt és a refrént mindnyájan tudtuk – felkérték André Marty elvtársat, énekelje el azt a dalt, amelyet a Szovjet-Oroszország elleni intervenció támadás miatt fellázadt fekete-tengeri francia hadiflotta matrózai énekeltek. André Marty elvtárs, aki 1919-ben a forradalmár francia matrózok vezetője volt, s a lázadás szervezéséért 20 évi kényszermunkára ítélték, de a tiltakozási mozgalom hatására néhány esztendő múlva szabadon bocsátották, mosolyogva tett eleget a kérésnek. Aztán elmesélt néhány részletet a lázadásról, amely a nemzetköziség eszméjétől áthatott francia munkások és matrózok egyik legszámottevőbb szolidaritási akciója volt az orosz proletariátus forradalmának védelmében.

Ma is előttem a kép, amint a magas, erős testalkatú hajdani kommunista tengerész – fél fejjel kiemelkedve a hallgatók csoportjából – kezével hátrasimítja világosbarna haját, amelyben egy széles tincs csaknem szőke, és erős tenor hangján éneklő a forradalmi dalt, amelyet sem azelőtt, sem azután soha nem hallottam...

Nemsokára aztán én is eltűntem. Titokban búcsúztam két-három régi elvtársamtól, akiket még otthonról ismerem. Minden érzékenykedés nélkül megöleltük egymást, s csak annyit mondtam: – Viszontlátásra, otthon.

Aztán felültem a moszkva–leningrádi vonatra, amely hihetetlen gyorsasággal rohogott a nyílegyenes pályán észak felé. Két napig vártam türelmetlenül Leningrádban, amíg utánam jött valaki, és elkísért az indulásra kész hajóra.

Egyszemélyes kajütöt kaptam. Utasítás szerint nem volt szabad a kajútból kimennem, csupán a szemközti WC-ig. Az elvtárs, aki a kapcsolatot tartotta velem, arra a kérdésemre, hogy hol tesznek le, egyetlen szóval felelt: – Németországban.

A hajókürt hosszan, ijesztően felbögött, és elindult velem a hajó Németország felé. Gondolatban búcsúztam a szovjet földtől, a szovjet néptől, amelynek több mint egy évig élveztem vendégszeretetét, s ahonnan ismeretekkel gazdagodva térek vissza hazámba, hasznosítani az ott tanultakat a forradalmi mozgalomban.

A BARNA PESTIS FŐVÁROSÁBAN

Hat vagy hét napig utaztam, nem is tudom. A napalok olyanok voltak, mint az éjszakák. A kis kerek kajütablakot néha kinyitottam hogy friss levegő jöjjön a kabinba. Reggel, délben, este az elvtárs hozta az enivalót. Nem kérdeztem tőle semmit, ő se tőlem. Csak köszöntünk egymásnak, nem beszélgettünk. Egyes helyeken hosszabb ideig álltunk. Hallottam az emelődaruk csikorgását, néha egy-egy puffanást. Tudtam, hogy ki és berakodunk, de hogy hol vagyunk, mit rakunk be és ki – azt nem. Szigorúan megtiltották, hogy a lefüggönyözött kis kerek ablakot kikötőben kinyissam. Egy reggel bejött a kapcsolatot tartó elvtárs, és a következőket mondta: – A kielii csatornába érkeztünk, néhány óra múlva Hamburgban leszünk, légy készen. – Izzalom fogott el. Indokoltan. A fasiszta Németországban tesznek partra. És kinek adnak át? Jön-e valaki értem? Ki lesz az? Hogy lesz azután? Az ablak függönyét egy kicsit félrehúzva kikémleltem. Az égen kívül semmit sem láttam.

Hajónk befutott Hamburgba. Újra hallottam a daruk csikorgását, néha egy induló vagy érkező hajó gőzkürtjének bögését és órákon át a munka messziről jövő, megszárt, halk zaját. Felöltözve vártam hosszú-hosszú órákon át; senki sem jött értem. Leszállt az éj, és el is

múlt álmatlanul. Felöltözve feküdtem a keskeny ágyon. Másnap délután a munka zaja elnémult, úgy látszott, a hajón elvégezték a ki-berakodást. És most mi lesz? Már csaknem szürkült, amikor bejött az elvtárs. – Valami történt – mondta idegesen –, a német kapcsolat nem jött meg. – Velem mit csinálsz? – kérdeztem olyan hangon, mint akinek már minden mindegy. – Velünk jössz Londonba, Stockholmba s azután vissza Leningrádba – felelte látható idegességgel, és elment.

Félóra sem telt el, s újra kopogtak. Izgatottan nyitottam ajtót. A szovjet elvtárs háta mögött egy mosolygós, szép arcú, jól megtermett szőke fiú állt. A beszélgetés még egy percig sem tartott. – Holnap reggel kilenc órakor érted jövök – mondta a német fiú. – Légy készen – tette még hozzá. Bólintottam: – Két nap óta várlak, készen vagyok.

Az éjszaka nehezen telt, behunyt szemmel feküdtem ágyamon, és vártam. A reggeliből, melyet korán behoztak, alig ettem valamit. Kilenc óra után néhány perccel kopogtattak az ajtómon. A német fiú volt, szovjet kapcsolatom nem jött vele. Mikor a fedélzetre értünk, láttam, hogy a hajó korlátja mellett áll, s mozdulatlan arccal a távolba néz. A német fiú átdobta magát a korláton, aztán majomfürgeséggel lemászott a libegő kötélhágcsón egy kis motorcsónakba, mely egészen a hajótest mellé húzódott, úgyhogy felülről alig lehetett látni. Amint a mélyben hintázó csónakra néztem, egy pillanatra megtorpantam, aztán megembereltem magam, és gyorsan leereszkedtem a lengő kötélletrán. Ahogy a csónakba értem, egy pipás öreg beugrasztotta a motort – s nekem úgy tűnt, hogy villámgyorsan siklunk a nyugodt öbölben.

Mintegy két-három percnyi rohanás után a csónak lelassult, és egy keskeny csatorna felé közeledtünk, amely sorompóval volt elzárva. A csatorna partján őrbódé állt. Idősebb, szigorú arcú, egyenruhás férfi lépett ki a bódéból, kezét hanyagul sapkája ellenzőjéhez emelte. Olyan izgatott voltam, hogy semmit sem értettem abból, amit kérdezett, s azt sem, mit válaszolt a német fiú. Aztán felém fordult, és tőlem is kérdezett valamit, amiből csak

ezt a szót értettem: „tabak”. Egy pillanatig értetlenül néztem rá, azután fejemet rázva valahogy kinyögtem azt a két szót, amit a németországi vasúti kocsik oldalán számtalanszor olvastam: – Nicht raucher. – Az ellenőr arcán mosolyféle vibrált, és megnyomott egy gombot. A sorompó felemelkedett, megnyílt az út a „barna birodalomba” való partraszálláshoz.

Amikor néhány perc múlva a kikötő egyik csendes kis utcájában egy kristálytisza kicsi sörözőben leültünk, úgy tűnt, hogy mindaz, ami velem az utolsó negyedórában történt, csak álom volt. Itt vagyok hát német földön, egyetlen pfennig, igazolvány, cím, ismeretség nélkül, ez a szép szál német fiú az egyetlen kapocs a szabadság, az élet felé.

Pár perc múlva ingó járással bejött a pipás öreg, a motorcsónak vezetője, és egy pohár sörrel a kezében leült az asztalunkhoz. Néhány szót váltott a szőke fiúval, aki kezét kezébe téve pénzt adott át neki. A fiú rám szólott: – Idd ki a poharadat... – Kínnal-bajjal lenyeltem a sört, majd felálltunk, és hangos „Auf wieder sehen” köszöntéssel kijöttünk.

Félórát mehettünk gyalog, néha kis kerülőket téve; ellenőriztük, hogy nem követ-e valaki. De senki sem követett. Egy kis tér háromemeletes házába tértünk be. Otthon dolgozó papucskészítő volt a házigazda, aki szobakonyhás lakását műhelynek is használta. Becsületes, régi kommunista volt; feleségével együtt gyűlölte a fasizmust.

Két éjszakát töltöttem náluk, míg német kapcsolatommal Berlinbe mentünk.

Indulás előtt a fiú átnézte ruháimat; német ellenzős sapkámat nem találta megfelelőnek. Bementünk egy üzletbe, és kalapot vettünk, mely összhangban állt ruhám színével.

A kora délutáni órákban érkeztünk meg. Hamburghoz viszonyítva Berlin valósággal tombolt. Horogkeresztes zászlók mindenfelé, minden harmadik ember egyenruhában járt, hangosak, bántóan hencegők, pimaszok voltak. Összeszorult a szívem. Hol van a vörös Berlin? Amikor elutaztam innen, még sarlós-kalapácsos vörös zászlódísz-

ben volt... Hol vannak a Rot Front fiataljai, lehúzott sapkaszíjaikkal, magas szárú fűzős csizmáikkal? Most barna és fekete egyenruhás pribékek ágálnak mindenütt, horogkeresztes karjuk minduntalan a magasba lendül, s „Heil!” kiáltásuk felterli a csendet, akár a legelőről hazatérő baromcsorda bőgése.

Egy félreeső kis utca cukrászdájában már várt bennünket egy harminc év körüli férfi meg egy fiúsról nyírt lány. Hamburgi kapcsolatom átadott a berlininek, s miután gyorsan megittunk egy csésze feketekávé, én távoztam a berlinivel, a hamburgi fiú meg ott maradt a lánnyal. Búcsúzáskor keményen megszorította a kezemet és mosolygott. Kézfogását sokáig éreztem tenyeremen. (Vajon mi lett vele, vele és sok más elvtárral, akik életük kockáztatásával szolgálták a nemzetközi kommunista mozgalmat?)

Az utcán új ismerősöm kioktatott: – Most egy szállodába megyünk, a portás régi elvtárs, de te nem beszélsz vele semmiről. Téged Karl Breinernek hívnak, és néhány napig maradsz Berlinben. Orvosi kezelésre jársz az egyik klinikára. Reggel kilenc óra előtt nem mész el a szállodából, este hét órakor hazamész és pihensz. Én reggel kilencig vagy este hét után kereslek. Légy nyugodt, ne idegeskedj, jó helyen vagy.

A szállodában hamar elintéztük a formaságokat – a megvadult, mindent hétpecsétes írással igazoló náci Németországban igazolvány nélkül írtak be a vendégkönyvbe: Karl Breiner, 11-es számú szoba.

Kapcsolatom felkísért a szobámba, pénzt adott, és azt mondta: – A portás engem Hermann úrnak ismer, te is így szólíts.

Miután Hermann elment, csak úgy ruhástól ledőltem az ágyra, és elaludtam. Talán még félórát sem pihenhettem, erős kopogás ébresztett fel. A szobalány jött, egy fiatal nő, megkérdezni, nem óhajtok-e valamit. Mondtam, hogy nem. – Egyáltalán semmit? – kérdezte kacér mosollyal. Megkértem, hozzon fel egy csésze tejeskávé. Fogalmam sem volt, mennyibe kerül, és nagyobb pénzegységet adtam oda, hogy tájékozódjam az árak felől. Öt perc sem telt el, s hozta a kávé. A kávé árának meg-

felelő borralalót adtam, amiért kétszer is köszönetet mondtam. Többé nem zavart, de hogy borralalót tudjak neki adni, minden reggel felhozattam egy csésze tejeskávét a szobámba.

Két hétig tartózkodtam Berlinben, s ez a két hét örökévalóságának tűnt. Nem tudtam megállapítani, milyen különleges rendőri intézkedéseket tettek a lipcei per* idejére, de szemtanúja voltam egy letartóztatásnak, ami elvette a kedvem attól, hogy a továbbiakban vendéglőben étkezzem. Október közepén történhetett, délben egy óra felé betértem egy csendes vendéglőbe. Ahogy leültem, mindjárt láttam, hogy aznap egytál ételes a menü, mert a pincér nem hozott étlapot. Pár perc múlva már kanalaztam a gulyásszerű főzeléket, amikor a hátam mögött egy parancsoló hang elordította magát: – Mindenki maradjon ülve, a karját emelje fel, senki ne mozduljon! – Mindezt nem annyira értettem, mint inkább kikövetkeztettem az előttem és mellettem levő asztaloknál ülők mozdulataiból. Letettem a kanalat, és gépiesen felemeltem a karomat. Háttal ültem a parancsosztogatónak, arccal a bejárat felé. Két fiatal férfi, aki az étterem földig érő ablaka mellett ült, felugrott, az egyik a kijárat felé rohant, a másik egy székkal kinyomta az üveget, és a keletkezett résen kilépett az utcára.

Azt, aki a kijárat felé menekült, az ajtóban álló polgári ruhás detektívek lefogták, mielőtt az utcára jutott volna. A másik – az üvegcsörömpöléstől megrémült járókelők között – hihetetlen gyorsasággal rohant tovább, s egy szempillantás alatt eltűnt. Miután elhurcolták a lefogott fiatalembert, újra megszólalt a parancsoló hang: – Elnézést kérünk, mindenki folytassa az étkezést! – Lassan leengedtem a karomat; éreztem, hogy szívem mind hevesebben dobog, és zsibbadt karjaimban megindul a

* A hitleristák által rendezett kommunistaellenes provokációs per (1933. szept. 21. – dec. 23.). A fasiszták 1933. február 27-én felgyújtották a birodalmi gyűlés épületét, a Reichstagot, amiért a kommunistákat tették felelőssé. Georgi Dimitrov volt az egyik vádlott, aki leleplezte a büntett igazi háttérét, s a pert az antifasiszta propaganda fórumává változtatta. A nemzetközi szolidaritási mozgalom és Dimitrov bátor fellépése kikényszerítette a vádlottak felmentését.

vérkeringés. Tulajdonképpen csak most ébredtem rá a veszélyre, amely fenyegetett – és amely még nem múlt el. A parancsosztogató lassan megindult az asztalok között, és mindenkit tetőtől talpig végigmért.

Egy fiatal nő, nem bírva a gyanakvó, szúrós nézést, hisztérikusan felsikoltott. Akkor a nőhöz lépett, és valami olyasfélét kérdezett, hogy ismeri, vagy sajnálja-e ezeket a kommunista patkányokat. A férfi, aki vele volt, magyarázott valamit a nő idegállapotáról. A parancsosztogató feleletre sem méltatta... Az asztalomhoz ért. Éreztem, hogy eláll a szívverésem. Be akartam falni egy darabocská kenyeret, de állkapcsom megbénult. Óriási erőlködéssel tudtam csak kinyitni a számat. A kopó tekintete egy pillanatig megpihent arcomon. Minden erőmet összeszedve szembenéztem vele; úgy látszik, nem talált rajtam semmi gyanúsat, mert továbblépett. Úgy éreztem, elhagy önuralmam, és ordítani kezdek. A pohár után nyúltam, és kiittam belőle a vizet.

Megettem már ebédemet, de még néhány percig várnom kellett, míg erőt tudtam venni a veszély felismerésétől szinte megbénult testemen. Lassanként helyrejöttem. Végre a kopó a rémült tulajdonos kíséretében elhagyta az éttermet.

Megvártam, amíg egy-két vendég elmegy, akkor én is fizettem, és erőltetetten lassú léptekkel kimentem az étteremből. Az utcára érve a betört kirakatüveggel ellenkező irányba fordultam, s miután már megettem vagy ötven métert, úgy szedtem a lábamat, mint akit kerget a tatár. A szállodába érve langyos fürdőt készítettem, hogy idegeimet megnyugtassam.

Többé be nem tettem volna a lábamat vendéglőbe. Hidedg ételeket vásároltam, vagy arra való hivatkozással, hogy nem érzem jól magam, ebédet hozattam a szobaasszonnyal. Az esetet elmeséltem Hermann úrnak, aki sápadtan hallgatta végig a történetet, majd megnyugtatót: – Néhány nap múlva indulhatsz.

Persze nyugtalanságom ettől még nem múlt el. A szállodában nem ülhettem egész nap, ha pedig kimentem az utcára, azt hittem, hogy mindenki engem néz. Ismertem már ezt az idegállapotot. Az állandó veszélyben élő embe-

reknél jelentkezik, néha hallucinációval párosulva. Az ember léptek zaját hallja maga mögött... azt hiszi, követik... Megfordul, és nincs ott senki.

Lehet, hogy akik most e sorokat olvassák, csodálkozó arccal, gúnyosan teszik fel a kérdést: miért voltam úgy begyulladva? Nos, képzeljék az én helyzetembe magukat. Néhány hónappal Hitler uralomra jutása után, amikor Lipcsében folyik a kommunisták ellen indított per, amikor a provokátorok pofont pofon után kapnak Dimitrov-tól, amikor a megvadult fasiszta huligánok s a barna birodalom egész rendőrsége kommunisták után szaglász, egyetlen sor igazoló írás nélkül Berlinben élni! Valahányszor szirénázó rendőrségi kocsit hallottam, vagy álldogáló, kezét zsebébe süllyesztő, jól megtermett alakot láttam, aki mindenkit figyelmesen megnézett – mindig belém nyilallott a gondolat: vajon nem engem figyelnek? Vajon nem fognak leigazoltatni? Mert a leigazoltatás akkor, abban a mesterségesen szított kommunistaelenes atmoszférában fizikai megsemmisítésemet jelentette volna. És mégis, mindezek ellenére, egy napon a kíváncsiság ördöge legyőzte megfontoltságomat, és a hosszú Haupt-Strassén elindultam megnézni Hitler és Göring „zseniális művét”, a felgyújtott Reichstagot. Nem mentem egészen közel, de nem is mehettem, hiszen bizonyos távolságra rendőrök őrizték. Az épület frontján nem láttam nagy pusztulást, de úgy emlékszem, a tető be volt szakadva, és a falakon mindenfelé jól látszottak az égésnyomok.

A Reichstag felgyújtásával akartak a fasiszták alapot szolgáltatni a kommunista és szociáldemokrata párt felszolására, a párttagok fizikai megsemmisítésére. Azt tudtam, hogy a Német Kommunista Párt vezetője, Ernst Thälmann börtönben van, hogy ezrével gyilkolják le a leg-harcosabb kommunista és szociáldemokrata vezetőket és munkásokat, hogy tízezérekkel sínylődnek koncentrációs táborokban a nép legjobb fiai. Fordításokból ismertem a pör előzményeit is. Dimitrovról azonban akkor még keveset hallottam; csak később, itthon ismertem meg szellemi fölényét, kimagasló egyéniségét, bátorságát. Az egész fasiszta rendszerrel szembeszállva, megvédte a kommunisták igazát, és leleplezte a fasiszta provokációt. Akkor még

nem lehetett tudni, mi lesz a per kimenetele, de az nyilvánvaló volt már, hogy erkölcsileg Dimitrov s a kommunisták tisztán kerülnek ki.

Egy vasárnap reggel hét órakor kopogtattak. Hermann volt. – Öltözz gyorsan, indulunk. – Percek alatt megborotváltam, magamra kapkodtam ruháimat. Borotvám és pamacsomat a zsebembe tettem, és elhagytuk a szállodát. Befordultunk az első mellékutcába, és sétáltunk vagy öt-hat percet, aztán újra visszatértünk abba az utcába, amelyikben a szálloda volt. Nyugodt léptekkel megindultunk lefelé. Alig mehettünk kétszáz métert, gépkocsi állt meg mellettünk. Az ajtót belülről kinyitották, s mi beszálltunk. Egy harminc év körüli, jó arcú, barna férfi ült a hátsó ülésen. Helyet csinált nekünk. Talán tíz percet mehetett az autó, majd hirtelen kanyarral befordult egy kis mellékutcába, és mi kiszálltunk. Hermann mindkettőnknek átadta a vonatjegyét s némi cseh koronát. – A végállomás Zittau városka, ott leszálltok, és követitek barátunkat, aki vezet majd benneteket – mondta. Bementünk az állomás II. osztályú várótermébe, és leültünk a falhoz rögzített kényelmes székekre. (Nem tudom, melyik állomás volt, de nem a friedrich-strassei, sem az Anhalter pályaudvar.) Néhány székkal odébb rövid bőrnadrágban, szűk tiroli kabátban, szeges bakancsban, jelvényekkel teletűzdelt zöld vadászkalappal a fején egy fiatal férfi ült, mellette szemüveges lány, hasonló női turista öltözetben. Előttük két tömött hátizsák. – A vezetőök– intett Hermann fejével a férfi felé. – Megyek, veszek egy újságot – szólt mosolyogva, kiment, és nem jött vissza.

Rövid várakozás után betolatták a vonatunkat, s az utasok felszálltak. Mi is felültünk, minden sietség nélkül. A férfi meg a nő egy szakasszal arrébb foglalt helyet. Mi ketten a cseh elvtárssal egy szakaszba, de nem egymás mellé ültünk.

Nem emlékszem, hány órát utaztunk. Egész valómat átjárta a határátlépés izgalma, hiszen útlevél nélkül, szökve, fényes nappal kellett átjutnunk a még viszonylag demokratikus Csehszlovákiába.

Időnként kinéztem a vonat ablakán. A falvak körül el-

terülő mezőkön a Hitlerjugend tagjai fegyverrel gyakorlatoztak, masíroztak és torkuk szakadtából énekeltek. (Alig öt évvel később ezek a fiatalok már állig fegyverben, mint a félőrültek trappoltak végig Európa leigázott országain.)

Megérkeztünk Zittauba. A két turista nyugodt, kimért léptekkel indult az állomásról a városba, mi sétálva követtük őket. Délidő volt, a város elnéptelenedett, az emberek vasárnapi ebédjükét fogyasztották. Talán két kilométert tehettünk meg, amikor egy hepehupás, szekérnyom szélességű útra tértünk. Megeredt az eső. Csendes, őszi eső volt, amely elkísért hazámig. A keskeny utacska hegyoldalnak futott, majd két alacsony domb között kanyarogva egy erdőrésznek tartott, mely a tetőn kezdődött. Egy kanyarban vezetőink megvártak. – Megérkeztünk – mondta a férfi. – Ha azon az erdőn keresztül jutottak, a túlsó oldalon a völgyben van a falu. Az már Csehszlovákia. A következő faluban, mintegy öt-hat kilométerre, már van vasútállomás. A többit tudjátok... – A nő, aki eddig hallgatott, most közbeszólt: – Az erdőben jobboldalt van egy erdőszlak, illetve erdőszeti központ. Vigyázzatok, jó messzire kerüljétek ki, mert vadászkutyáik ott koslatnak a ház körül. – Az erdőben vette át újra a szót a férfi – minden út színes útjelzővel van jelölve. Amelyik a faluba vezet, kék-fehér jelzésű. Azon menjetek, csak az erdőszlaknál tegyetek kerület.

A magyarázat pontos volt. Mivel sietnünk kellett, elbúcsúztunk vezetőinktől, s dobogó szívvel tettük meg a még hátralevő néhány száz métert az erdőig. Az addig csak szemerkélő eső jócskán megeredt, víztócsákon ugrottunk át, csúszkáltunk ide-oda a ragadós, agyagos sárban. Az út emelkedett, szinte már járhatatlanná vált. Csuumvizesen, néhol négykézláb másztuk a csúszós hegyi utat, aztán beértünk az erdőbe. Nem kellett keresgélni a kék-fehér útjelzőt; eddigi utunk folytatása volt. Alig mentünk 200–300 métert, amikor egész közelről nyugtalan csaholás hallatszott. A kutya egyenesen felénk tartott, s noha egy vastag fatörzs mögé bújtunk, mégis észrevett, és iszonyú ugatással rontott nekünk. Helyzetünk kétségbeejtő volt. Ha a többi kutya is előbújik az ólból, ahova az eső elől bemenekült, és körülfog minket, el vagyunk

veszve. Az ugatásra az erdészek is előjönnek... A véletlen mentett meg. Közvetlen közelünkben a vad csaholásra előugrott egy ázott süldőnyúl, és leiramodott a hegyen, amerről jöttünk. A kopó észrevette, egyet vakkantott, ősi ösztöne felülkerekedett, ránk már ügyet sem vetett. Szapora csaholásba kezdett, és rohant az ázott nyúlfióka után, árkon-bokron keresztül.

Mi is rohantunk, csak ellenkező irányba, az erdő sűrűjébe. Az ágak megtépáztak, néha felbuktunk, de szedtük a lábunkat, mint akit az ördög sarkantyúz. Jó félórát bukdácsoltunk a fák között, aztán visszakanyarodtunk az útra, amely már lefelé vitt. Az erdő ritkulni kezdett, és csaknem egyszerre bukkant fel messze a hátunk mögött az erdészlak a tetőn és előttünk a völgyben a falu, lilás-szürke eső- és ködfüggönyben. Fáradtan megálltunk, s egy fának dőlve pihentünk. Az eső alábbhagyott, de mire a faluba beértünk, kabátujjunktól csurgott a víz, és átázott ruhánkat mázsányi súlyúnak éreztük. – Bemegyünk a kocsmába, és megszáritkozunk – mondta cseh társam. – Igen, de én nem tudok csehül, mit csináljak, ha hozzám szólnak – aggodalmaskodtam. – Ne beszélj – mondta egyszerűen a cseh fiú. – Jó, akkor némának tettetem magam. Süketnémának...

„MINDEN JÓ, HA A VÉGE JÓ!”

A kocsmá nem hasonlított a mi kocsmáinkhoz. Tágas, nagy, étteremszerű szobájában kockás terítőjű asztalok mellett jómódúnak tetsző német és cseh gazdák söröztek. A kocsmáros hozzánk jött, s mivel társam csehül köszönt, azon a nyelven kérdezte meg, mit akarunk. Barátom enivalót kért, a gazda csak rántottát tudott ajánlani. Teát szerettünk volna inni, de csak sör volt. A kocsmában ülők összedugták fejüket, és látszott, hogy rólunk tárgyalnak. Aztán egy, a sörtől kissé pityókos öreg felkelt, és kriglivel a kezében leült az asztalunkhoz. Németül beszélt. – Odaátról jöttök? – kérdezte bizalmaskodva, fejével a háttár felé biccentve. Barátom felelete nem elégítette ki az

öreget, és velem próbált beszédbe elegyedni. Elég hülye képet vághattam, és artikulálatlan hangon hoztam tudomására, hogy néma vagyok. Az öreg hangosan felkacagott, és átszólt a társainak. Egy pillanat alatt körülülték asztalunkat, sört rendeltek nekünk, aztán mint egy félkegyelműhöz, úgy kezdtek beszélni hozzám, közben nagyokat röhögtek, kezükkel térdüket csapkodták. Én pedig vigyorogtam, gesztikuláltam, és értelmetlenségeket motyogtam. A vendéglős hozta a rántottát, és odasúgta a társamnak: – Egyetek gyorsan és menjetek. A csendőrök ellenőrző útjukon ide is betérnek egy pohár sörre. – A német vendéglős meg volt győződve arról, hogy titkos Hitler-ágensek vagyunk, és segíteni akart nekünk.

Erre a hírre úgy hánytuk magunkba a rántottát, hogy meg sem rágtuk, ittunk rá egy pohár sört, és a koccintgató, pityókos gazdától nagy nehezen megszabadulva, kijöttünk a kocsmából.

A másik község jó messze volt. Az eső újra megeredt, és paskolt végnélkülinek tetsző utunkon. Egyetlen emberrel sem találkoztunk. Mindenki behúzódtott a zord idő elől a házba, és aludtak vagy kártyáztak, mert mit lehet csinálni falun vasárnap délután, ha esik az eső? Szerencsére a kutyák sem csalták ki ugatásukkal a kíváncsiskodókat. Sűrűn szemerkélő eső, hideg szél; olyan idő volt, hogy a jó gazda még a kutyáját sem engedi ki ilyenkor... Szótlanul mentünk egymás mellett. Néha-néha megkérdeztük egymástól: – Fáradt vagy-e? Bírod-e még? – Bírnunk kellett. Lassan fogytak a kilométerek, de azért elfogytak, s megérkeztünk az állomásra. Szép kis ház volt, terméskőből építve, váróterme patyolat tiszta és üres. Társam megváltotta a jegyeket, de nem Prágáig, hanem egy gyárvárosig, mely félúton lehetett Prága és a község között. Mindezt azért, mert Prágába éjjel két órakor érkezett a vonat, ilyenkor szállodát már nehéz kapni, és a városban való kóricálás – november 7-e előtt – veszélyes lehetett volna.

A váróteremben hideg volt. Miután a hosszú, nehéz menetelésben kimelegedett testünk lehűlt, átázott ruháinkban fájni kezdtünk. Úgy vacogott a fogam, hogy kétszerháromszor meg kellett ismételnem a szavakat. Az úton két nyelven beszélünk. Amit tudtam németül – néme-

tül mondtam, amit nem, azt oroszul, persze ha ismertem a szót. Itt azonban oroszul beszélni már nem lehetett. Hiszen ha valaki meghallja, vesztünket okozhatja.

Végre jó kétórai várakozás után megjött a vonatunk. Fáradtan húzódtam be egy sarokba, és kéjesen nyújtóztattam ki tagjaimat a jól fűtött fülkében. A melegben ruhánk kezdett testünkre száradni, s ez kimondhatatlan viszketetést okozott. Amikor nem látta senki, úgy vakaróztunk, mint a rühes malacok.

Este érkeztünk a városba, amelynek nevét már nem tudom. Kicsike kis szállodába mentünk, ahol vendéglő is volt. Miután megvacsoráztunk, azonnal lefeküdtünk. Barátom pénzt adott a portásnak, hogy reggel korán költjön fel. A tiszta, meleg ágyban hamar elaludtam, s csak a portás heves kopogása ébresztett föl. Reggel hat órakor már a gyorsvonatban ültünk, az röpített Prága felé.

Minden kapcsolatot, jelszót a társam ismert. Este hatig elengedett városnézőbe, addig megkeresi a kapcsolatot. Hat óra előtt öt perccel a megjelölt helyen voltam. A találkára Eszterka jött el, aki akkor már Prágában dolgozott. Amikor pontban hatkor a barátom megjelent, és meglátott minket, így szólt: – Itt rám már nincs szükség. – Kezet fogtunk, és elment. Hogy ki volt az a kedves, jó fiú, akivel a barna pokolból – annyi idegesség, izgalom és veszély közepette – átszöktünk csehszlovák területre, nem tudom. Őt is azok közé a névtelen elvtársaim közé sorolom, akik életem egy-egy nehéz szakaszában segítettek, és sok elháríthatatlannak tűnő nehézségtől óvtak meg.

A szállásomról előre gondoskodtak. Eszterka vitt el a szoba-konyhás lakásba, amelyet a szállásadóm, a német egyetem altisztje feleségével és ötéves fiacskájával bérelt. A konyhában volt egy dívány, amit kiadtak egy kisfizetésű hivatalnoklánynak. Amíg ott tartózkodtam, a lány a szobában aludt a családdal, én meg a konyhai díványon.

Eszterka kétszer-háromszor is meglátogatott, pénzt adott a háziasszonynak, hogy vegyen nekem télikabátot. November 7-ét Prágában kellett bevárnom, csak azután utazhattam tovább.

Időm volt bőven, azt csinálhattam, amit akartam, de

fegyelmezett voltam, nem mentem olyan helyre, ahol a lebukás veszélye fenyegetett.

Először egyedül sétálgattam Prága óvárosában, majd rájöttem, hogy kevésbé feltűnő, ha mint fiatal apa „fiacskámmal” kézen fogva sétálgatok. Magam mellé vettem az ötéves fiúcskát, és vele jártam Prága utcáit. Minden nagy-szerűen ment, csak akkor kerültem kutyaszorítóba, ha játéküzlet előtt haladtunk el. Ilyenkor a kisfiú cseh nyelven – amiből sajnos semmit sem értettem – kért, néha toporzékolt, hogy menjünk be az üzletbe. A kisfiúval való közös sétára az adta az ötletet, hogy háziasszonyom egyszer valami sürgős üzenetet küldött férjének (egy papírlapra írta, azt adtam át) az egyetemre. A fiát is velem küldte, ő már ismerte az utat. Attól kezdve együtt jártunk. Végigsétáltunk néhányszor a Morva folyóra épített híres, több száz éves Károly-hídon is. Egy vasárnap délelőtt elmentünk Bohumillal – így hívták a kisfiút – a Hradzsinba. Csodálkozva nézegettem a tágas, nagy palotaudvar méreteihez nem találó szép kis Szent György-szobrot. (Egy hónappal később leesett az állam, amikor Kolozsváron az Egyetemi Könyvtár előtti téren megpillantottam ugyanazt a szobrot. Mivel addig csak kétszer jártam Kolozsváron, 1931-ben letartóztatásban és 1932-ben a Szovjetunióba való távozásom előtt egy napig, nem tudtam a Szent György-szobor létezéséről. 1933-ban a szobor még az Egyetemi Könyvtár előtt állott. Csak jó húsz évvel később helyezték át a régi Farkas utca ódon épületei közé. 1935 késő őszén egy utcai találkozás alkalmával elmeséltem Józsa Bélának, hogy a kis szobor tökéletes másolatát a prágai Hradzsinban láttam. Béla világosított fel a műemlék történetéről, tőle hallottam először Kolozsvári Márton és György mesterekről.)

Hitetlenkedve szemlélgettem a Zlatá Uličkában Zsigmond király és később Rudolf császár alkimistáinak magas kéményű, kicsi műhelyházait, ahol az aranycsinálás lázától megszállott konok és naiv mesterek, valamint „az ördöggel cimboráló” szélhámósok magukat és másokat az aranycsinálás, a „tudás kövének” feltalálásával szédítették.

Egy délelőtt váratlanul összetalálkoztam a lengyel elv-

társsal, akivel Jaltában a Vörös Segély ünnepi gyűlésén együtt voltunk az elnökségben. Szembejött velem. Azonnal felismertem, és ostoba módon rámosolyogtam. A lengyel is – úgy tűnt – megismert, egy pillanatig tétovázott, hogy mit csináljon, aztán gyors léptekkel, szinte szaladva eltűnt a tömegben. Vajon ő is hazafelé tartott? Hiszen Pilsudski börtönéből nyolc keserves év után, testi-lelkileg megkínózva, alig egy esztendeje szabadult! Vagy a lengyel párt külföldi büroijánál kapott felelős beosztást?... Néhány másodperc múlva már sajnáltam, hogy mosolyommal megzavartam. Lehet, hogy nem emlékezett rám, s azt hiszi: lengyel kommunisták után szimatoló besúgó vagyok, aki felismerte.

Ebben az időben sok közép-, kelet- és délkelet-európai ország spiclije működött Prágában; Hitler uralomra jutása után az illegális kommunista pártok külföldi apparátusai ugyanis Németországból demokratikus országokba tették át székhelyüket.

November 7-e után három-négy nappal Maria Ciobanu elvtársnő látogatott meg. Alig ismertem fel, úgy megváltozott.

Részletesen beszélt a nemzetközi helyzetről, rámutatott arra, hogy egy sor taktikai kérdésben változott az álláspontunk. A faszizmus elleni sikeres harc legfőbb előfeltétele a széles alapokon álló antifaszista mozgalom. Ez ma a párt legfontosabb politikai feladata, amely megköveteli, hogy bizonyos politikai pártokkal vagy csoportosulásokkal szemben sokkal rugalmasabbak legyünk. Az antifaszista mozgalomnak elengedhetetlen követelménye a munkásegységfront megteremtése a szociáldemokratákkal. Az alulról épülő egységfront létrehozását célzó szervezési munkánkat nem adjuk fel, de mindent el kell követnünk a szocdem párt vezetőivel való egység megteremtéséért is. Evégett mindenütt, ahol szocdem vezető szervek működnek, közös harci programot kell kidolgozni az általános faszistaellenes küzdelemre és a dolgozók legégetőbb gazdasági és politikai követeléseinek kiharcolására. Ebben az értelemben kell javaslatot tenni az illetékes szocdem vezetőségnek. Pontos értékelést adott a különböző polgári pártok magatartásáról, az ezekben működő belső ellen-

zéki csoportosulásokról. – Te Erdélybe mégy, átveszed a párt tartományi bizottságának* irányítását. Ott ma igen nagy jelentősége van a nemzeti jellegű forradalmi mozgalomnak – mondta. – Az V. kongresszus után lépések történtek egy ilyen tömegszervezet létrehozására. Az első próbálkozásokat a Magyar Pártnál tették. Akadt egy-két magyar párti helyi vezető, aki hajlandó volt a mozgalom élére állni. Ezek azonban nem következetes forradalmárok. – Felhívta a figyelmemet Desbordes és Radványi ügyvédekre, akik csatlakoztak az ellenzéki mozgalomhoz, de az volt a véleménye, hogy ezt karrierizmusból teszik. A mozgalom ma lényegében nem a Magyar Párton belül tevékenykedik; az említett egy-két vezető személyiség kivételével nem sikerült másokat is bevonni a mozgalomba... Az ellenzéki szervezkedés élén aktív, áldozatkész fiatal emberek állnak, akik azonban nem rendelkeznek még elegendő szervezői és vezetői tapasztalattal.

Aztán a szakszervezeti mozgalomról és a munkástömegek gazdasági harcáról beszélt. Röviden elemezte a februári grivicai harcok után kialakult helyzetet és a tennivalókat. Hangsúlyozta a szakszervezetek jelentőségét, hosszasan fejtegette, hogy az illegális Egységes Szakszervezetek a terror következtében a legtöbb helyen széthulltak, de ahol az „egységes” munkások bementek az amsz-

* A párt erdélyi tartományi bizottsága akkor – 1933 őszén – a régi Kolozs, Torda, Bihar, Szatmár, Szamos, Naszód, Máramaros, Maros-Torda megyék és a Gyergyói fennsík kommunista pártszervezeteit irányította a megyei pártbizottságokon keresztül.

Minden megyében volt megyei pártbizottság, amely a megye területén lévő városok helyi vezetőségének bevonásával – vagy ahol nem volt ilyen, közvetlenül – tartotta a kapcsolatot az üzemi és falusi sejtekkel, és irányította ezeket szervezeti és politikai vonalon.

1935 nyarán megalakult az RKP Erdélyi és Bánsági Területi Bizottsága, amely földrajzi és gazdasági szempontok figyelembevételével több tartományra osztotta Erdély és Bánság területét. Ez a felosztás megkönnyítette a szervezeti munkát, és a politikai feladatok jobb megoldását eredményezte.

Erdély és a Bánság területén működő tartományi bizottságok a következők voltak: kolozsvári, barcasági, zsilvölgyi és bánsági (temesvári). A területi bizottság csak a tartományi bizottságokkal tartott állandó kapcsolatot, de időnként ellenőrizte a megyei bizottságok, sőt egyes jelentősebb sejtek munkáját is.

terdami szakszervezetekbe, ott jelentős bérmozgalmak, sztrájkok bontakoztak ki.

Későre járt az idő. Zúgott a fejem a sok feladattól. Félbeszakítottuk az instruálást. Másnapra csak egyetlen pont maradt: a decemberben tartandó parlamenti választások. Maria elvtársnő elmondta, hogy a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának (Blocul Muncitoresc-Țărănesc) betiltása után nincs legális tömegszervezetünk, amely a választásokon a baloldali tömegeket képviselhetné. A most megalakult Munkaliga (Liga Muncii) kiépített vezető szervek nélkül kell hogy átvegye azt a szerepet, amit a Blokk töltött be a múltban. Fölhívta a figyelmet, hogy a Székelyföldön és a nagyobb magyar tömegek lakta vidékeken megpróbálhatjuk a Magyar Párti Ellenzék önálló listával való részvételét a választásokon, ha megfelelő jelölteket találunk, és ha van már tömegbázisa az ellenzéknek.

Az eddigi utasítások általános jellegűek voltak, s az én tájékoztatásomra szolgáltak. Néhány konkrét utasítást is adott, ezeket memorizálnom kellett, hogy a központi titkárságnak továbbítsam.

Második beszélgetésünk is véget ért. Maria elvtársnő a lelkemre kötötte, hogy ügyeljek Constantin Trandafirescra, az ismert fővárosi szakszervezeti vezetőre – aki velem volt a moszkvai iskolában, s Prágától együtt megyünk haza –, mert a románon kívül más nyelven nem beszél. Majd elbúcsúztunk egymástól. Soha többé nem láttam. (1937-ben, a nagy perek és törvénytelenségek időszakában hallottam, hogy Mariát különböző súlyos, alaptalan vádakkal illették, ugyanúgy, mint több más vezetőjét pártunknak, akik a Szovjetunióban éltek mint pártaktivisták vagy politikai emigránsok – Eugen Rozvan, Köblös Elek, A. Dobrogeanu-Gherea és mások.

A sztálini korszak törvénytelenégeinek felszámolása után a Szovjetunió Kommunista Pártja sok száz áldozatul esett pártaktivistát – köztük román elvtársainkat is – rehabilitált post mortem.

Az RKP 1968 áprilisi plenáris ülése ezeket az elvtársakat post mortem szintén rehabilitálta, köztük Maria Ciobanu – valódi nevén Elena Filipovici – elvtársnőt is.)

Úgy hiszem, november 12-én indultunk Trandafirescuval Prágából. Utasítás szerint Ungváron kellett leszáll-

nunk a vonatról, hogy autóbusszal és taxival egy határ-széli faluba, Nagypaládra érjünk. Innen egy elvtárs segítségével lépjük át a csehszlovák–román határt Halmi térségében. Az utasítás szerint semmit sem volt szabad magunkkal vinnünk, egyrészt azért, hogy könnyebben tudjunk mozogni, másrészt, hogy lefogás esetén ne találjanak nálunk semmilyen bizonyítékot arra nézve, hogy külföldön jártunk. Ezt pontosan be is tartottam. A borotvámön kívül, amit mindig mindenüvé magammal vittem, csak egy pénztárca volt nálam 200 cseh koronával s az otthoni utazáshoz szükséges román pénzzel. Igazolványom most sem volt; iratok nélkül indultam neki a sok nehéz megpróbáltatást tartogató útnak. Induláskor a fülkében csak ketten ültünk Trandafirescuval. Így kényelmesen végigdőlünk az üléseken. Éjszaka volt, a vonat monoton zakatája elbágyasztott, s elbóbiskoltam. Az egyik állomáson öreg házaspár jött be a fülkébe, és letelepedett Trandafirescu mellé, aki kénytelen volt felülni kényelmes fekvő helyzetéből. Egy darabig ülve bóbiskolt, aztán gondolt egyet, felmászott a poggyásztartóra, és ott végignyúlt. Én ezt nem láttam, mert aludtam. Az öregek nemsokára leszálltak; Trandafirescu nem vette észre, és nyugodtan aludta fenn az igazak álmát. Egy megállóban felébredtem, és rémülten állapítottam meg, hogy Trandafirescu nincs a fülkében. Nekem, mint említettem, nem volt csomagom, de Trandafirescu tömött kezításkával szállt fel a vonatra, s a kezításka is eltűnt. Kimentem a folyosóra, de ott sem találtam. Kétségbeesésemben káromkodni kezdtem a főlötét fülkében. Erre a társam fölébredt, és fojtott hangon leszólt: – Mi a baj, te? – Azt hittem, megnyílik alattam a föld, amikor megpillantottam a magasban. Szerencsénk volt, hogy nem jött be a kalauz, vagy talán volt bent, és a sötétben éppen úgy nem vette észre, mint jómagam? Nagyon mérgeződtem, mert egy ilyen ostoba eset miatt leigazolhattak volna, és mindketten lebukunk.

Ebéd után érkeztünk Ungvárra, egy gyógyszertár volt a „befutónk”. Kérdezősködés nélkül megtaláltuk, és délután öt óra tájt létrejött a kapcsolat azzal az elvtárrsal, aki szállásunkat és továbbutazásunkat rendezte.

Egy cipész elvtárs lakására vitt, aki nyáron a Kludsky

cirkuszban dolgozott, s városról városra, országról országra vándorolt. Ősszel hazajött, és folytatta mesterségét. A férfi még nem volt otthon, de a cirkusz ez idő tájt zárta a nyári idényt, s a család már várta érkezését. Lakásuk – egy volt üzlethelyiség – egyetlen szobából állt, amelybe az utcáról három lépcsőfokon lehetett bemenni. A tágas szoba egyik sarkában volt a műhely, ahol egy húszéves, hallgatag fiú dolgozott, a másik sarkában volt a konyha; mindkettőt dróton húzható függönnyel választották el a szegényes bútortatú hálószobától.

Az asszonykával úgy állapodtunk meg, hogy néhány hónapos gyermekével hazamegy aludni az anyjához, és azt mondja, hogy a férje „cirkuszista barátainak” adta át éjszakára a szobát.

Az öregasszony pletykás lehetett, mert egy óra múlva már a fél utca tudta, hogy a cirkusz bezárt, s jönnek haza az emberek. (Az utcában három Kludsky idénymunkás is lakott.)

Korán lefeküdtünk, de reggel már virradatkor dörömbölt az ajtón egy asszony, akinek férje szintén a cirkusznál dolgozott. Hazajövelele iránt érdeklődött. Megnyugtattam, hogy egy héten belül idehaza lesz. Az asszony egy bizonyos „nőszemélyről” kérdezősködött: – Még mindig eszi a fene a férjemet utána? – kiáltotta villogó szemmel. – Több volt a pletyka, mint az igazság, nincs semmi köztük – dűnnyögtem az orrom alatt. Az asszony két szóval jellemezte az illető nőszemélyt, s dühösen elment.

Hamar elkészültem az öltözködéssel, de Trandafirescu, miután megmondtam, hogy a bőröndöt semmiképpen sem hozhatja át, levetkőzött, s kezdte magára szedni ruhane-műit. Ekkor kopogtatás nélkül benyitott egy fiatal asszonyka, élesen felsikított, és kacagva elszaladt. Megérkezett a segéd is, köszönt, s leült a „bankli” mellé dolgozni. Fegyelmezetlenségéért jól összeszidtam Trandafirescut. A segéd felkapta a fejét, és nagy szemeket meresztett rám. Egyszer csak megszólalt: – Tessék mondani, milyen nyelven beszélnek? – Spanyolul – vágtam rá gondolkodás nélkül. A fiú letette a cipőt, a kalapácsot, és felállt. Arca ragyogott a boldogságtól, dús, hullámos hajába túrt, s olyan hangon, mint aki óriási felfedezést közöl, felkiál-

tott: – Híj, a jóistenit, sze akkor én tudok spanyolul!

Aztán elmondta, hogy édesanyja román, s noha itt ritkán van alkalma románul beszélni, nem felejtette el anyanyelvét. – Amiket maga mondott, mindent megértettem, a „spanyol urat” nem éppen, mert nagyon gyorsan beszél – lelkendezett. Egy kicsit szégyelltem magam a hazugságért, de nem volt mit csináljak. Konspirálni kellett. Ezért voltam én a határszéli szudéta faluban süketnéma és Ungváron cirkuszi légtornász, elvtársam pedig, a román Trandafirescu, spanyol zsonglőr.

Izgalmas utazás után megérkeztünk utolsó csehszlovákiai állomásunkra, Nagypaládra. Ez légvonalban alig néhány kilométerre van a román Halmitól. Borús, csepergős idő volt, korán alkonyodott. Úgy hat óra tájt indultunk útnak vezetőnkkel, egy velem egyidős parasztfiúval, aki Franciaországban dolgozott mint bányász, és ott kommunista lett. Cipőnkre húztuk a Nagyszöllösön vásárolt gumicsizmákat, s megindultunk a felázott, pocsolyás úton a határ felé. Trandafirescu, aki magára öltött ruháitól olyan volt, mint egy Michelin autógumi-reklám, nem tudott velünk lépést tartani, s a koromsötétben fojtott hangon kiabált utánunk.

Számításunk szerint, figyelembe véve minden akadályt és kerülőt, másfél-két óra alatt Halmi városszéli házaihoz kellett volna érjünk. Már több mint három órája vánszorgtunk a kitartóan szitáló esőben, de nyoma sem volt emberi településnek. Tíz óra tájt csillogó víztükör széléhez értünk. A bányász megállt, tanácstalanul nézelődött, majd kinyögte: – Eltévedtünk. Vissza kell forduljunk. Én nem megyek tovább.

A fáradtságtól, izgalomtól és dühtől valósággal megvadultam. Mellén ragadtam a bányászt, és fojtott hangon hörögtem: – Cserben akarsz hagyni? Le akarsz buktatni? Mi vagy te, áruló vagy kommunista? Nem megyünk vissza! Ismered a környéket, gondolkozz, merre lehetünk.

– Elkanyarodtunk valamerre, mert tó itt a mi környékünkön nincs. Én nélkületek is visszamegyek, ha ti nem jöttök – mondta a fiú. – Rémületemben, hogy magunkra hagy a határszélen, kivettem borotvát, és hideg, gyilkos hangon mondtam: – Mi ketten vagyunk. Ha nem jössz velünk...

A fiú csak állt tanácstalanul. Néhány pillanatnyi gondolkodás után felajánlottam: megpróbálok átmenni, hogy kitapasztaljam: tó-e vagy a sok esőzéstől összegyűlt víz. Megállapodtunk, hogy a túlsó partról bagolyhuhogással jelzem, ha jöhetnek.

Óvatosan léptem be a vízbe, hogy ne csapjak zajt. Olyan csend volt a koromfekete éjszakában, hogy lépteim így is messzire elhallatszottak. Két-három méter után a víz már a térdemig ért, de aztán nem mélyült tovább. Egy helyen fél lábbal valami gubbenőbe léptem, és csaknem ágyékgig süppedtem. Talán 200 méternyi mehettem, amikor hirtelen, mintha lépcsőfokra léptem volna, a víz már csak bokámig ért.

Nem tó volt az, csupán óriási tócsába gyűlt talajvíz. Lehajoltam a víztükör fölé, és halkán háromszor huhogtam, majd vártam. A vaksötétben nem láttam, csak hallottam, hogy jönnek. Az a néhány perc, amíg hozzám értek, örökkévalóságnak tűnt.

Végre partra vergődtek, s újra nekivághattunk az útnak. Előbb azonban le kellett húznunk a csizmánkat, hogy kiöntsük a benne levő vizet, mert minden, lépésnél úgy szortyogott, hogy messzire elhallatszott. Trandafirescu hosszú kabátjának az alja beleért a vízbe, azt is ki kellett csavarni.

Esőtől nehéz ruhában, cipőre húzott óriási gumicsizmában – mintha ólomlábakon jártunk volna – cammogtunk a felázott mezőkön talán még két órán át, amikor nem messze valami imbolygó fényt láttunk meg. Néhány másodperc múlva kialudt. Mindhárman leguggoltunk és vártunk. Semmi fény, semmi hang. Negyedórányi kuporgás után újra elindultunk. Nemsokára sövénykerítésbe ütköztünk. Falu! – Maradjatok itt. Elmegyek, megkeresem az emberünket – suttogta vezetőnk.

Húszpercnyi várakozás után jött vissza. Elmondta, hogy annak az embernek a háza, akinél el akart szállásolni, messze van innen. Szerencsére egy öregemberre bukkant, aki állatait ellenőrizte az istállóban, az befogad reggelig. Megindultunk az alig száz méterre levő házhoz.

Amikor a pitvarba léptünk, az öreg földműves éppen elénk indult; füstös petróleumlámpát tartott a kezében, és a feleségével vitatkozott. Az asszony nagyon meg volt

ijedve, semmiképpen sem akart befogadni. Minden rábeszélő tudományomat elővettem. Bibliai történetekkel próbáltam hatni rá. Elmondtam a szamaritánus esetét, aki a vérbefagyott vándort a házába fogadta, sebeit bekötözte, meggyógyította. Az asszony végre engedett, s bementünk a belső szobába. Fojtott, áporodott levegő fogadott, de jó meleg volt. Kezdtünk levetkőzni, nagykabátainkból csurgott a víz. Az asszony ruhánkat, cipőnket a kis vaskályha köré helyezte, amelyben égett a tűz.

Elővettük minden pénzünket, és letettük az asztalra. A megmaradt cseh koronákat kettéosztottam vezetőnk és az öreg között. A fiú tiltakozott, nem akarta elfogadni, de a zsebébe gyömöszöltem. Átszámítva mintegy 500–500 lejt kaptak. Vezetőnk szerepe véget ért. Felkelt, magára rángatta csuromvizes kabátját, és pihenés nélkül nekivágott újra az éjszakának, hogy hajnalra észrevétlenül hazaérhessen. Búcsúzáskor kértem, ne haragudjon rám. Legyintett. – Jó, hogy át tudtalak hozni, a többit elfelejtjük – szólt. Oly egyszerűen, oly őszintén mondta, hogy megöleltem.

Nehéz, víztől cuppogós bőrcsizmájában eltűnt az éjszakában.

Éjjel két óra felé lehetett, amikor lefeküdtünk. Az öregasszony eloltotta a petróleumlámpát, a tűz mellé kuporodott, és a ruháinkat szárítgatta. Az öreggel megállapodtunk, hogy reggel ötkor felkelt. Nem volt rá szükség. Nemigen aludtunk. Ők sem. Féltünk egymástól. A halálos fáradtságtól többször is lecsukódott a szemem, de csak egy-két pillanatra, mert a legkisebb zajra, egy köhintésre felriadtam. Egyszer arra ébredtem, hogy nyikorog az ajtó. Felugrottam a sokszagú csergével letakart lócáról... Az öregember ment ki ingben-gatyában baját végezni. Türelmetlenül számoltam a másodperceket. Aztán újra nyikorgott az ajtó, az öreg visszajött, s én megnyugodva ereszkedtem vissza kemény fekvőhelyemre. Öt órakor felkeltünk, félig nedves ruháinkat úgy-ahogy magunkra húztuk, de a cipők úgy összeszáradtak, mint a pörkölt szalonabőr. Nagy nehezen azokat is felráncigáltuk. Amikor az öregasszony lámpát gyújtott, elképedve láttuk, hogy a víz, amiben egész éjjel tapicskoltunk, cipőnk fekete színét fehér-szürkére szívtá. Megköszöntük az öregek segítségét,

Isten áldását kértem jótettükért, aztán elindultunk az állomás felé. Hogy el ne tévedjünk a koromsötét hajnalban, az öreg kivezetett a főutcaig, amelyen már könnyű volt a kivilágított állomásig eljutni.

Az állomás előtt elváltam Trandafirescutól. Az utasítás úgy szólt, hogy amint a határon átérünk, többé nem ismerjük egymást...

Egy óra múlva a Szatmár felé robogó vonaton ültem. A félig üres фуlke egyik sarkába húzódva, visszaidéztem az elmúlt nap eseményeit. Nehezemre esett elhinnem, hogy meleg vasúti kocsiban ülök, s a vonat hazám földjén visz Bukarest felé.

Mint kínzó lázálomban láttam magunkat, amint cupogó, bokán felüli sárban, csontig hatoló ólmos esőben barangolunk a két határ között. Az az idegtépő rettegés, hogy beleszaladunk egy határvadász járőrbe! Biztosan belénk löttek volna, hogy ne menekülhessünk a sötétben... Az eltévedt vezető kényszerítése, hogy tovább jöjjön... A tónak nézett vízen való átkelés az éjszakában... Aztán a hajnalig tartó félelem, hogy utunk végcélja előtt az öregek elárulnak...

Megnyugodva állapítottam meg, hogy minden jó, ha a vége jó.

Az, hogy az utazás alatt vagy a kapcsolat felvételekor még lebukhatok, nem foglalkoztatott. Az illegális mozgalomban bármikor megtörténhet, ezzel a lehetőséggel a nap bármely órájában számolnia kellett egy pártmunkásnak.

Halmiból a vonat csak Szatmárig ment, ott át kellett szállnom. A vonatindulásig öt órám volt. Bementem a városba, és megérdeklődtem, hol van a közfürdő. Nyitásig fekete cipőkrémet és kefét vásároltam, hogy cipőmet kitisztítsam. Az éjszaka folyamán nagyon meghültem. Alig vártam, hogy a jó meleg fürdőben lemossam magamról a rám száradt izzadságot, és felmelegítsem a nyirkos hidegben átfázott testemet. A fürdősasszonynak adtam tíz lej, és megkértem, hogy jól mossa ki a fürdőkádat. Ettől egyszerűen „császár” lettem. Jó meleg vizet készített, és oda-súgta: – A fürdőidő félóra, de tessék addig maradni, amíg jólesik. – Nadrágom szárát vizes kefével kitakarítottam, majd a fűtőtestre tettem száradni. Cipőmet vastagon bekentem krémmel, aztán belefeküdtem a kádba. Kimond-

hatatlan jó érzés járta át testemet. Állig vízbe merülve élveztem a meleget, s éreztem, miként tér vissza elcsigázott testembe az erő. Addig maradtam a vízben, amíg hűlni kezdett. Később megebédeltem egy szerény kisvendéglőben, és két órakor a Bukarest felé robogó gyorsvonat egyik II. osztályú fülkéjének puha ülésén terpeszkedtem. Hárman ültünk a fülkében: egy hallgatag tüzérfőhadnagy, bájos, csicsergő felesége meg én. Alig indult el a vonat, a fiatalasszony süteményt vett elő, s megkínált. Moldvai volt, és nagyokat nevetett magyar hangsúlyú román beszédemen. Nemsokára nagy lőtás-futás kezdődött a folyosón. A vonatkísérő csendőrőrmester kétszer is megállt ajtónk előtt, és mindhármunkat végigmustrált. Határozatlan volt, nem tudta, mit csináljon. Végül nagy robajjal kirántotta az ajtót, és feszes vigyázzállásban engedélyt kért, hogy a civileket igazoltassa.

A főhadnagy nagy nyugalommal végigmérte, s csak annyit mondott: – Te ostoba, a feleségemet akarod igazoltatni? Takarodj! – A csendőr nagy zavarában rólam meg is feledkezett, és bocsánatot kérve a tisztől, úgy elment, mint akinek tüzes taplót dugtak a talpa alá.

A veszély elmúlt, mégis hideg verejték öntött el a gondolatra: mi lett volna, ha leigazoltat a csendőr? Az égvilágon semmi irat nem volt nálam. Titokban mély hálát éreztem a csicsergő asszonyka s még inkább hallgatag férje iránt. A sors melléjük vezérelt, s tudtukon kívül elhárították felőlem a lebukás veszélyét. Kényelmesen elnyúltam a puha ülésen, és lehunytam a szemem, hogy a főhadnagyné kérdésostroma ellen védekezzem, aki mindent akart tudni rólam. Van-e szerelmem, hogy hívják, diáklány-e, mit tanul? Azt hazudtam, hogy jogász vagyok, utolsó vizsgáim előtt állok. Nem ismertem a szakki-fejezéseket, s néha bizony dadogtam, de a bájos asszonyka még annyit sem értett ehhez, mint én.

Még mindig az elmúlt hetek izgalmas eseményei foglalkoztattak. Milyen fegyelmezettség, mennyi leleményesség kellett ahhoz, hogy a hosszú utat – a kiel csatornától Halmiig – megtehessem. Spiclik és határőrök figyelő hadát kijátszva, nagy kerülőkkel több mint kétezer kilométer utat tettem meg. És ennek az útnak felét Hitler

kommunistákra vadászó, fegyveres csőcselékének az orra előtt. Jósorsom hazavezérelt száz akadályon át, és itthon, egy ostoba véletlen következtében, csaknem nyakamat törtem. Vajon miért akart a csendőr igazoltatni? Fölismertek? Elárultak? A váradi állomáson aztán megtudtam. Egy zsebmetsző elemelte az egyik utas pénztárcáját, azt ke-resték nagy felhajtással. Váradon a tolvaj le akart szállni a vonatról, de felismerték, és nagy kavarodás-ordítás közben letartóztatták. Kolozsváron a tiszt leszállt, felesége úgy nyújtotta kézcsókra illatos fehér kezét, mintha régi jó ismerőse lettem volna. Bukarestig aztán semmi sem zavart, nyugodtan szundikáltam az ütemesen csattogó kerekék monoton zajában.

ÚJRA ITTHON

Megérkeztem Bukarestbe. A "befutóról" az elvezetés arra a lakásra, ahol a központi titkárság utasításait kaptam, percnyi pontossággal és tökéletes szervezettséggel ment végbe.

Az aradi születésű Mikó Gyula, a Bajuszos vitt el a lakásra, az utasításokat Emiltől* és Jakobovicstól kaptam.

A lakás nem volt a legmegfelelőbb, mert a tulajdonosnő is otthon tartózkodott. Ezért a konspiratívabb kérdésekről németül és oroszul beszéltek az elvtársak. A lényegesebb dolgokat, mondták, Kolozsváron Nicolae Goldbergtől tudom meg, aki már várja érkezésemet. Én is beszámoltam mindarról, amivel Prágában Maria Ciobanu elvtársnő megbízott. Ezek alapján látták, hogy az általános kérdéseket ismerem, így azokra nem is vesztegettek időt. Lényegében három kérdéssel foglalkoztunk: a már folyamatban levő parlamenti választási kampánnyal, amelyben a burzsoá pártok vettek részt, mert a Munkaligának egyelőre

* Emil = Holitzky bukovinai származású ukrán értelmiségi, aki Maria Ciobanu után néhány hónapig az RKP-t képviselte a Kominternben, Wedding néven. Később az RKP Központi Bizottságának és a párt politikai irodájának is tagja volt egy időben.

nem voltak szervezetei. A feloszlatott Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának régi, kevésbé „kompromittált” tagjaiból kellett az új vezető kádereket s a képviselőjelölteket kiválogatni és megszervezni velük a választási harcot. Ez bizony nem volt könnyű dolog, mert a Munkaligát már központi intéző bizottságának megalakulásakor kommunistának nyilvánították a hatóságok, a polgári pártok és a hivatalos sajtó. A reakciós pártok választási propagandájának egyik fő célja a Munkaliga-beli kommunisták elleni küzdelem volt.

A második kérdés: a magyar párti ellenzéki mozgalomnak a választásokon való részvétele. Az elvtársak véleménye szerint, ha nem sikerül a Magyar Párttal olyan megegyezésre jutnunk, hogy valóban demokrata, népi származású képviselőket jelöljenek és ne az arisztokraták, földbirtokosok, bankárok megbízottait, akkor meg kell próbálni, hogy a Magyar Párti Ellenzék önálló listával induljon a választásokon.

A harmadik kérdés: a szociáldemokratákkal való egységfront létrehozása. Az RKP eddigi taktikája a szocdemek felé az alulról létrehozandó egységfront volt a kommunista és szociáldemokrata munkástömegek között, az V. kongresszus határozatának szellemében. A német fasiszták uralomra jutása után új politikai helyzet alakult ki Európában, és ez megkövetelte a fasiszmus elleni harc átfogóbb, egységesebb megszervezését. A társadalom összes fasisztaellenes erőinek harcos összefogása a közeljövő legfontosabb feladata. Ez pedig a munkáspártok – a kommunista és a szociáldemokrata párt – egységfrontjának megteremtése nélkül elképzelhetetlen volt.

Már Moszkvában olvastam a Komintern Végrehajtó Bizottságának 1933 márciusában kiadott, a kommunista pártokhoz és a világ munkásságához szóló főlhívását. Ebben fasisztaellenes proletár egységfront megteremtésére szólítja fel – pártállásra való tekintet nélkül – a dolgozókat. A kommunista pártokat utasítja, hogy törekedjenek a szociáldemokrata pártok országos és helyi vezetőségével megállapodásra jutni közös akciók szervezésére.

A szakszervezetek megerősítésének kérdésében világos és félreérthetetlen volt az utasítás: mindent el kell követni, hogy a betiltott Egységes Szakszervezet tagjait, a

régi „egységes” vezetőkkel és az ismert kommunista munkásokkal együtt, bevigyük az amszterdami irányzatú szakszervezetekbe, hogy a jobboldali vezetők diktatúráját megtörve, a szakszervezeti demokrácia alkalmazásával, a tömegek által választott vezetők kerüljenek a szervezetek élére. Így a szakszervezetek megerősödnek, a minden harcosabb megmozdulást gátló jobboldali szocdem vezetők befolyása megszűnik, és meg lehet szervezni a nagy gazdasági válság alatt nyomorba taszított munkástömegek harcát gazdasági és politikai követeléseikért.

A feladatok sokaságától zúgó fejjel, de tele bizakodással és lelkesedéssel ültem fel a kolozsvári gyorsvonatra, hogy felelősségteljes munkakörömet, az RKP Erdélyi Tartományi Titkárság vezetését átvegyem.

Mielőtt 1935 nyarán megalakult az RKP Erdélyi és Bánági Területi Bizottsága, a Kolozsváron székelő erdélyi tartományi titkárság irányította Kolozs, Torda, Szamos, Szilágy, Szatmár, Beszterce-Naszód, Bihar és Máramaros megyéken kívül Marosvásárhely központtal az egész Maros völgyét – Csík megye egy részét és Gyergyót is beleértve.

Ezen a hatalmas területen – amelyen románok, magyarok és Beszterce-Naszód megyében németek is éltek – kezdtem mint felelős politikai vezető tevékenységemet. Vezetői tapasztalatom még nemigen volt, hiszen 1931-ben Brassóban alighogy belekóstoltam a munkába, már letartóztattak. Gyakorlati ismereteim hiányát azonban részben pótolták a moszkvai pártiskolában tanultak – és lelkesedésem, tenniakarásom.

A „befutóm” dr. Szilágyi András Párizs utcai rendelője volt. Délelőtt tízre kellett ott lennem. Vonatérkezés után sétáltam a városban, majd másodpercnyi pontossággal beléptem az egyszerű váróterembe. Vártam, hogy kijön valaki a rendelőből. Ehelyett néhány perc múlva az utca felőli ajtón egy vékony bajuszos, sűrű fekete hajú fiatalember jött be, figyelmesen megnézett, majd nagyon udvariasan a jelszót kérdezte. Kissé meglepve adtam meg a választ. Még most is látom a finom mosolyt, amely ajkán megjelent: – Csakhogy végre megérkeztlél – mondta, és előzékenyen a kijárat felé tessékelt. Egész magatartásá-

ban volt valami rendkívüli. Mozdulatai, beszéde, művésziesen betűrt kalapja, minden elűtött a megszokottól.

– Én csak a technikai főnök vagyok – magyarázta –, délben van találkám a lánnyal, akivel össze kell hozzalak. Addig is, ha megengeded, meghívlak a lakásomra. Egyelőre még teljesen ismeretlen vagyok itt, nyugodtan eljöhetsz. Persze Bányán nem merném ugyanezt ajánlani – tette hozzá mosolyogva, mintegy jelezve, hogy Nagy-bányán ismeri a sziguranca.

Oszlopos, nemesi ház földszintjén lakott a volt Farkas utcában, egy letűnt előkelőségnél, sokmacskás öreg hölgy-nél, aki nagyra értékelte a fiatal festőművész munkáit. Új kolozsvári elvtársam Pittner Olivér volt, a később Marosvásárhelyen letelepedett nagybányai származású, jó-nevű festőművész. Egy-két órával később Olivér összehozott a „lánnyal”, Breiner-Abrahám Pirivel, régi jó vásárhelyi elvtársammal. Bukarestben közölték, hogy Piri-vel és Iosif Ranghetcel (Mihály) fogok dolgozni Kolozsváron; a Pirivel való találkozás tehát nem okozott meglepetést, de annál nagyobb örömet, hogy újra munkatársak leszünk. Aztán Olivér elvitt Széll Gergely vasúti munkáshoz, akivel előre megbeszélte, hogy néhány napig náluk fogok lakni. Széll elvtárs és felesége a legszívélyesebben fogadott, és mindent megtett biztonságom érdekében. Ámde a lakás nem volt alkalmas hosszabb ott-tartózkodásra. Az udvaron egy Szabó nevezetű építőmunkás lakott, akinek különböző elvtársakkal volt kapcsolata. Ez nem is lett volna baj, csakhogy Szabó nagyon kíváncsi természetű volt, és fúrta az oldalát, hogy ki vagyok. Széll elvtárshoz is sok vasúti szaktárs járt. Egy alkalommal Pavel Bojan, a párt akkori helyi vezetőségének tagja el akarta kérni a lakást, hogy ott tartsák meg a vezetőségi ülést. Ilyen körülmények között, mivel illegálitásban voltam, nem maradhattam ott, de amíg megfelelő lakást kaptam, eltelt vagy hat hét. Igazán csak Széll Gergely fegyelmezett és konspiratív magatartásának köszönhetem, hogy semmi komplikáció nem jött közbe. A Széll család élelemmel is ellátott, olyan önzetlenséggel, amelyhez hasonlót keveset tapasztaltam. Nem tudták, ki vagyok, sem nevem, sem megbízatásom nem ismerték – talán csak sejtették –,

de ottlétem alatt vigyáztak rám, és közvetve segítettek munkámban. Mivel tudtam, hogy csak rövid időre maradok náluk, nem mondtam meg régi illegális nevemet sem. Széll Gergely ezen úgy segített, hogy ő adott nekem nevet. Új „kereszttségemben” a Boldizsár nevet kaptam. Miért éppen a három királyok egyikéről nevezett el, mai napig sem tudom.

Megérkezésem utáni napon találkoztam Goldberger elvtárssal, aki a párt központi titkárságának tagjaként tartózkodott Kolozsváron. Nagyon jól ismerte az erdélyi mozgalmat, és értékes politikai és gyakorlati tanácsokkal látott el. Különösen a Magyar Párti Ellenzék politikai és szervezeti tevékenységéről beszélgettünk sokat. Megemlítettem, hogy a Politbüro bizonyos kétkedéssel nézi dr. Desbordes dési ügyvéd – a Magyar Párti ellenzék ideiglenes elnöke – tevékenységét, elégedetlen karrieristának tartják, s figyelmeztettek, hogy illúzió lenne komolyan számítani rá. Izoláljuk tehát a tömegektől, hogy alkalomadtán – ha kompromittálná a mozgalmat – nehézség nélkül lehessen eltávolítani a vezetőségből.

Ezek a beszélgetések, de különösen a Kohn Hillel és Vincze János elvtárssal folytatott későbbi megbeszéléseim, világos képet nyújtottak a Magyar Párti Ellenzék megalakulásának körülményeiről, Erdély-szerte és a Bánságban beindított szervezeti tevékenységéről. Vincze János, a Magyar Párti Ellenzék titkára, kommunista nevelést kapott. Az egyetemi központ diáksejtjének volt a tagja mindaddig, amíg titkárrá nem választották. Lelkes, lendületes, agilis és kissé türelmetlen ifjú volt a bordó bársonysapkás, alig huszonkét éves diák. Állandó kapcsolatban voltunk egymással, hetenként gyakran kétszer is találkoztunk. A nemzeti kérdés lenini felfogásának és gyakorlati alkalmazásának ismerete – amelyet a moszkvai pártiskolában különös gonddal és érdeklődéssel tanulmányoztam – itthon igen nagy hasznomra vált. Nem egy esetben fejtettem ki ismereteimet a Magyar Párti Ellenzék aktivistái előtt, különösen egy cikkel kapcsolatban, amelyet a szintén diák felelős szerkesztő, Séra Zoltán írt a

Népakaratban. A vita során fölvetett kérdéseket később két szemináriumi ülésen tisztáztuk.

Már megérkezésem előtt összehívták a tartományi pártkonferenciát, amelyen a tartományi titkárság tagjain kívül Nagyvárad, Marosvásárhely, Kolozsvár s – emlékezetem szerint – Szatmár és Torda helyi szervezeteinek képviselői is részt vettek.

A jelenlevők mind illegális nevükön szerepeltek. De a váradi küldött igazi nevét mégis megtudtam. Ő maga árulta el figyelmetlenségből, amikor elmesélte, hogyan szökött meg két-három hete a letartóztatás elől. (A kicsi Csordás János volt, aki később Spanyolországban harcolt. Onnan visszatért Franciaországba, részt vett az ellenállásban; a németek letartóztatták és kivégezték.)

A konferencia legfontosabb napirendi pontja a parlamenti választásokon való részvétel gyakorlati megszervezése volt. Két-három évvel azelőtt főleg az erdélyi és bán-sági megyékben működő Blokk-szervezeteket néhány nap alatt mozgósítani lehetett. 1933 november végén azonban már harmadszor oszlatták fel törvényerejű rendelettel a Városi és Falusi Dolgozók Blokkját, és minden tevékenységét illegálisnak minősítették a hatóságok. A feloszlott szervezet nem vehetett részt a választásokon legális keretek között, azért hozta létre a párt és a Blokk Központi Bizottsága a Munkaligát. A forma adva volt, meg kellett tölteni tartalommal. Ez azonban nem volt olyan egyszerű. Amikor nagy nehezen megszerveztük a Munkaliga megyei vezetőségeit olyan elvtársakból és szimpatizánsokból, akiket kevésbé ismertek a hatóságok, akkor a rendőrség és a sziguranca rájuk csapott, és mindenféle hamis vádak alapján letartóztatta őket, vagy más formában akadályozta működésüket.

A konferencián a pártközpont útmutatásai alapján úgy határoztunk, hogy a székely többségű Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros megyékben – mivel a Magyar Párt központi vezetősége visszautasította az Ellenzék javaslatát, hogy közös listát nyújtsanak be, s harcos, demokrata jelölteket vegyenek fel erre – a Magyar Párti Ellenzék próbáljon önálló listával indulni a választásokon.

A Magyar Párti Ellenzék ifjú vezetői nagy lelkesedéssel fogtak hozzá az előkészítéshez. Központi választási bizottságot alakítottak, irodát nyitottak, és a választási programot – amelyet a párt tartományi titkársága is át tanulmányozott – leközlötték az *Ellenzéki Közlönyben*. A választási program általában megfelelt a Dolgozók Blokkjának ismert programpontjaival, de a nemzetiségi követelések terén a nemzeti egyenjogúság, a szabad nyelvhasználat mellett foglalkozott az olyan akut sérelmekkel is, mint a minduntalan visszatérő fenyegető rém, a nyelvvizsgák, az ország távoli területére való áthelyezés vagy a vasúti és postai alkalmazottak elbocsátása. Azonkívül konkrét és azonnali megoldását követelte az iskolasérelmeknek: magyar nyelvű elemi és középiskolák létesítését, ingyenes oktatást, a magyar nyelvű elemi és középiskolai oktatószemélyzet kiképzését állami segítséggel stb.

A választási küzdelem nagy lendülettel meg is indult, aztán megisméltődött az 1932-es parlamenti választásokon alkalmazott elnyomó intézkedések sorozata – mind a hatóságok, mind a magyar párti vezérkar, a kortesapparátus és a szolgálatukban levő sajtó részéről. Mayer Lászlót Marosvásárhelyen, Séra Zoltánt Csíkban tartóztatták le. De letartóztatták a Magyar Párti Ellenzék Csík megyei képviselőjelöltjeit is, Lukács Márton csíkménasági földművest és Bókay Domokos csíkdánfalvi kisiparost. Csögör Lajos orvost erőszakkal akadályozták meg a törvényszéken a lista letételében.

A választások lezajlottak; a sziguranca és a csendőrség letartóztatásokat foganatosított, mindennaposak voltak a verések, hogy a baloldali tömegeket és azok képviselőit megfélemlítsék, és hogy megakadályozzák a választáson való részvételünket és programunk ismertetését. Sőt a „független” bíróság ez alkalommal álarc nélkül dolgozott. Ha a csendőrség és sziguranca terrorja ellenére mégis jelentkeztek a Munkaliga vagy a Magyar Párti Ellenzék jelölői a lista letételére, a bíró minden magyarázat nélkül visszautasította annak átvételét, és értesítette a szigurancát.

Hiba volna azonban csupán az ellenünk alkalmazott terrorral magyarázni a választások sikertelenségét. 1931-ben

a csaknem hasonló terror ellenére a Dolgozók Blokkjának öt képviselője jutott be – a dolgozó tömegek szavazataival – a parlamentbe. Ez alkalommal is sikerült egyes helyeken kijátszani a törvényszéki bírók „éberségét”. De sajnos éppen a legszámottevőbb megyékben hiányzott a merészség és leleményesség a listák letételéhez.

A vasúti és kőolajipari munkások februári hősi harcát követő véres terror után a választás nagy erőpróba kellett volna hogy legyen. Mint ahogy az volt 1934 tavaszán egyes szakmák munkásainak gazdasági követeléseikért kirobbant sztrájkmozgalma. Ez sok helyen más szakmabeliek szolidáris sztrájkjaival párosult, tehát széles tömegeket mozgósított a terror és a fasizmus elleni politikai harcra. A dolgozó tömegek, a széles néprétegek forradalmiságáról tett tanúbizonyságot az olyan nagy jelentőségű parasztzendülés is, mint a gyimesi csángóké.

Már Kolozsvárra érkezésem előtt tisztában voltam azal, hogy a helyi mozgalom két legfontosabb gócpontja a vasúti főműhely és a Dermata bőr- és cipőgyár. Nemcsak azért, mert ez volt a város két legnagyobb üzeme, hanem főleg azért, mert az itt dolgozók nemegyszer bebizonyították harcos, forradalmi meggyőződésüket. Érthető, hogy a két üzemi sejt vezető kommunistáit személyesen is megakartam ismerni. A vasúti pártsejt akkori vezetőivel kezdetben – konspirációs okokból – nem tudtam kapcsolatba kerülni, de a félillegálisban élő Emil Popa, Ioan Mețiu, valamint Szócs Béla információi alapján eléggé hű képet alkottam az ott dolgozó kommunisták tevékenységéről.

Mindhárom elvtárs vezetője volt a kolozsvári vasúti munkásoknak, mindhármukat – többekkel együtt – még az 1931-es „áldozati görbe” elleni utcai tüntetés után elbocsátották a vasúttól. Szócs Béla (aki az akkor még működő tartományi forradalmi szaktanács, illetőleg az illegális Egységes Szakszervezetek titkára volt) hozott össze Popával és Mețiuval. Értékes munkát végezhetek volna a vasútiak között, de mindhármukat kereste a sziguranca, s közös megegyezéssel úgy határoztunk, hogy Popa és Mețiu ideiglenesen Váradra mennek, míg Szócs Béla haza Vásár-

helyre. A műhelyben maradt párttagokkal Pavel Bojan tartotta a kapcsolatot mindaddig, míg le nem tartóztatták és el nem ítélték. Popa, Szócs, Mețiu és Bojan kikapcsolódása bizony megéreződött. A harcokban még kevésbé edzett fiatalok kerültek az élre, akikkel a párt helyi bizottsága révén tartottunk kapcsolatot. Az utasításokat végrehajtották, de idegenkedtek attól a gondolattól, hogy illegálisban élő elvtársakkal találkozzanak. Más volt a helyzet a Dermatával. Goldberger elvtárs már az első napokban összekötött Schönberger Kálmánnal, a Dermata gyári erőmű főmérnökével. A fiatal főmérnök kommunista értelmiségiek hatására hamarosan párttag lett, és a tartományi pártbizottság agitációs-propaganda osztályát vezette. Ő informált először azokról az ellentétekről, amelyek az 1932-es Dermata gyári sztrájk vezetői között keletkeztek a sztrájk sikertelen befejezése és az elbocsátások miatt. Nem elégedtem meg egyetlen információval, meghallgattam másokat is, és alaposan megtárgyaltuk a tennivalókat a titkársági ülésen Pirivel és Mihállyal. Mielőtt végleges következtetést vontunk volna le, beszélni akartam a sztrájk elbukása miatt egymást hibáztató három csoport vezetőjével, Mihály Dáviddal, Francisc Mundruțcal és Szabó Tamással. Ezt megelőzően a *Vörös Erdély* (az erdélyi tartományi bizottság illegális lapja) 1933 januári számát is elolvastam. Meglepett a lap kíméletlen, „leleplező” hangja. A tartományi titkárság egyik tagjának cikke Mihály Dávidot, Sternt, Szondit és Rațiuat áruólnak bélyegzi, és a sztrájk elbukásáért teszi felelőssé.

Anélkül, hogy a fenti elvtársak felelősségét kisebbíteni akarnám, meg kell mondjам, hogy a sztrájk sikertelenségéért a tartományi titkárságot és a tartományi szaktanácsot is felelőség terheli, mert az ő tudtukkal és közreműködésükkel állították össze azokat a követeléseket, amelyeknek kiharcolása az adott erőviszonyok között lehetetlen volt. Hangsúlyozom azonban, hogy a sztrájk bukásának legfőbb oka mégsem a túlzott követelés volt.

Engedtesék meg, hogy nagyképűség nélkül kijelentsem: sok sztrájkot vezettem vagy irányítottam közvetve. Elég alapos ismeretekkel rendelkezem ahhoz, hogy megállapíthassam: az 1932-es Dermata gyári sztrájk nem volt

kellően előkészítve. Nem dolgozták ki előre, mi történjék abban az esetben, ha a támadás ereje lanyhul. Tehát nem biztosították a szervezett visszavonulást bizonyos követelések minden körülmények között való fenntartásával (például, hogy a sztrájk miatt senki el nem bocsátható).

Másrészt tudtam, hogy *a sztrájkbizottságok nem köthetnek megállapodást a tömegek előzetes jóváhagyása nélkül*. Ez olyan „törvény”, amelyet a munkásmozgalom gyakorlata hozott létre, s akik nem tartják be – még ha jóhiszeműség vezérelte is őket –, könnyen árulóknak minősülhetnek.

Ahogy több mint egy év távlatából megállapíthattam, Mihály Dávid és társai hibája az volt, hogy mint a tárgyaló bizottság vezetői nemcsak hogy nem hívták össze az embereket, hogy tájékoztassák őket: az adott körülmények között nem tudják folytatni a sztrájkot, és meghatalmazást kérjenek a megállapodásra, természetesen egy-két elengedhetetlen követelés fenntartásával, de magát a sztrájkbizottságot sem hívták össze. A tárgyaló bizottság egy részének beleegyezésével és közreműködésével olyan megállapodást kötöttek a munkaadókkal, amelyben még a legелеmibb követelést sem biztosították. A munka felvétele után a sztrájk legtevékenyebb harcosait a munkaadók vagy be sem engedték a gyárba, vagy néhány nap múlva elbocsátották őket. Mindezeknek az ismeretében kérettem találkára Mihály Dávid, majd Francisc Mundruț és Szabó Tamás elvtársakat. Nem áll szándékomban leírni a beszélgetéseket, csupán a véleményemet. Mihály Dávid nemcsak akkor nem látta be hibáját, későbben sem értette meg: a jószándék hiábavaló, ha bizonyos elveket felrúgunk. A Dermata gyár munkássága volt annyira öntudatos, hogy a bábáskodást visszautasítsa, s a tett elkövetőit elmarasztalja. Mundruț és Szabó Tamás, a mozgalom általános érdekeit sutba dobva, egymás elleni intrikákba bonyolódtak.

Amikor Kolozsvárra érkeztem, a Dermata gyári mozgalom már túljutott a veszített sztrájk okozta mélypontra, de a belső áskálódás miatt még nem kapott erőre. Pedig erre nagy szükség volt, mert a párt utasítására a volt „egységes” munkások beléptek a Gh. Stroia által vezetett amszterdami szakszervezetbe, hogy ott egy erős, forradal-

mi ellenzéket építsenek ki. A tartományi és a helyi pártbizottság elsődleges feladata volt a becsületes, de egymás ellen acsarkodók helyébe kinevelni és aktivizálni azokat a párttagokat, akik párt iránti odaadásukkal és fegyelmezetttségükkel példát mutattak.

1934 elejétől a gyárban egy „bőrös” sejt működött, amelynek tagjai között ott találjuk Ioan Micu, Szekernyés György és Ioan Bodea mellett az öntudatos, harcos kommunista nőket is: Rigó Erzsébetet, Husz Ábrahámnét, Erna Mețiu, Debreceni Margitot és Laár Máriát. Ez a kommunista pártsejt készítette elő a későbbi sikeres mozgalmakat.

Talán a legelején kellett volna szólnom Kohn Hillelrel való kapcsolatokról és barátságokról. Kohn Hillelrel is Goldberger hozott össze. Nevéről és tevékenységéről hallottam már a központban. Közel járt a negyven évhez, amikor bekapcsolódott a mozgalmába. Tekintélyes értelmiségi volt, aki bármilyen munkát, amivel a párt megbízta, lelkesedéssel, meggyőződéssel végzett. Lapokat alapított (*Az új háború ellen*, 1932; *Világosság*, 1932), amelyek kiadási költségeit ő gyűjtötte össze. Részt vett, saját költségén, az 1932-ben Amszterdamban tartott első háborúellenes kongresszuson, és onnan visszatérve több haladó szellemű román értelmiséginek – a kommunista Tudor Bugnariuval az élen – segítette megszervezni a későbbi antifasiszta erdélyi tartományi bizottságot. Majd a Magyar Párti Ellenzék programjának kidolgozásában segédkezett, és támogatást nyújtott az induláshoz. Kohn Hillel szervezte meg a Zsidó Párti Ellenzéket Szirmai Istvánnal, dr. Rosenthal Jakabbal és másokkal. A Zsidó Párti Ellenzék soha nem vált ugyan tömegmozgalommá, mint a Magyar Párti Ellenzék, de különálló akciókat szervezett a Zsidó Párt keretén belül. Különösen az egyetemi ifjúság támadta több esetben a Zsidó Párt vezetését, leginkább gazdasági vonatkozású kérdésekben. Egy ízben még sztrájkot is szerveztek a menza ellen, amelyet a Zsidó Párt tartott fenn, mert a menza vezetősége pressziót akart gyakorolni az ott étkező baloldali érzelmű diákokra.

Konspirációs okok miatt Kohn Hillel nem volt benne a Zsidó Párti Ellenzék vezetésében, de szoros kapcsola-

tot tartott fenn Szirmai Pistával, az Ellenzék akkori titkárával.

Szirmaival – aki később a Kommunisták Magyarországi Pártja Végrehajtó Bizottságának a tagja lett – hetenként találkoztam. Még nem ismerte a sziguranca, így nyugodtan beszélgethettünk a lakásán a különben vérszegény ellenzéki mozgalom egy-egy megnyilvánulásáról.

Hosszadalmas lenne kifejtteni, miért volt erőtlen ez a mozgalom. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy nem Szirmai, dr. Rosenthal és a körük csoportosuló néhány elvtárs és szimpatizáns okolható érte. Ők lelkesek voltak és tevékenyek, de a sok kereskedő és más kisember anyagi függősége tudatában nemigen vállalta a nyílt kiállást, amint ez a Magyar Párti Ellenzék mozgalmánál is tapasztalható volt, csak kisebb mértékben.

Valahányszor Kohn Hillelrel találkoztam, mindig felfrissültem. Némely értelmiségivel ellentétben, ő mindig optimista volt, mindig lelkesedéssel fogadott. A tartományi bizottság pénzügyi osztályának vezetőjeként szerepelt, ez azonban csak mellékmegebiztatása volt a sok komoly, politikai jellegű föladat mellett.

Mindjárt együttmunkálkodásunk elején, a választási kampány idején, egy tartományi titkársági ülésen számadást készítettünk, és kiderült, hogy néhány napon belül legkevesebb 18–20 ezer lejre lesz szükségünk a kiutazások és más kiadások fedezésére. Hilli elmélyülten gondolkozott, magában kalkulált, aztán vidáman azt mondta: – Nehéz lesz, de megpróbáljuk. – Másnap üzent, hogy találkozni akar velem. Elmondta, hogy egy szimpatizáns, aki rendszerint két-háromezer lejjel támogatta a pártot, most, mikor a választási költségekre ötezer lejt kért tőle, sajnálkozva kijelentette, hogy kétezer lejnél többet nem tud adni. Ha együtt mennénk el hozzá, bizonyára megértené, hogy néha áldozatot is kell hozni – legalább anyagi áldozatot.

Barátunk, akihez Hilli elvitt, dr. Kertész, jónevű és jó módú ügyvéd volt. Szabadkozott, hogy most nincs módjában többet adni, nincs tartalék pénze. – Kérjen kölcsön háromezer lejt, és egészítse ki ötezerre az összeget – mondtam neki. Javaslatomra dühösen felpattant, és valami olyasfélét mondott, hogy ne erőszakoskodjam. Hirte-

len elöntött „a vér: – Ön sopánkodik, hogy nincs annyi pénze, ne kérjünk öntől akkora áldozatot... mi a szabadságunkkal, az életünkkel játszunk, és nem panaszkodunk, hogy áldozatot hozunk. – Mérgemben megfeledkeztem a konspirációról, s odavágtam: – Egy hónapja sincs, hogy keresztülutaztam Hitler birodalmán, és a saját szememmel láttam, mit jelent a náci rendszer. Akik ma a fasiszmus elől elmenekülnek, vagy lágerekben nyomorognak, bizonyára utolsó krajcárjukat is odaadnák annak a mozgalomnak, amely igyekszik gátat emelni a fasiszta áradatnak. Értünk ne hozzon semmi áldozatot, ha nem érti meg, miről van szó. – Köszöntem és eljöttem.

Másnap találkoztam Hillivel. Mosolyogva mondta: – Jó leckét adtál, Gyuri, a barátunknak! Kár, hogy nem halotta még egynéhány hozzá hasonló, aki azt gondolja, eleget tesz fasisztaellenes meggyőződésének, ha néhány száz lejrel támogatja havonta a mi veszélyes küzdelmünket. Amikor elmentél, barátunk úgy maradt foteljében, mint egy szélütött. Majd nagy későre mentegetőzve megszólalt: „Hilli, most nincs nálam annyi pénz. Ha sürgős, légy szíves, fáradj be délután az irodába.” Amikor ideadta a pénzt, azt kérdezte: „Te Hilli, ez egy illegális ember volt?” – Az – feleltem. – „És ha letartóztatják, nem mond be engem?” – Még ha négybe vágják, akkor sem. – Erre csak annyit mondott: „Nagyszerű embereitek vannak.”

A Hillivel való találkozások örömet és pihenést jelentettek számomra. Ha valamilyen fontosabb megbeszélésünk volt, mindig más és más lakásba vitt. Voltam vele Tudor Bugnariu első, azóta elhunyt feleségének ízlésesen berendezett lakásán is. Aztán sorban a közeli és távolabbi rokonai házában, az egykori Jókai utcában és más helyeken. Ezekre a találkozásokra azért emlékszem jól, mert a kényelmes, meleg szobában nyugodtan meg tudtuk tárgyalni a kérdéseket. Sajnos, a lakáshiány miatt más elvtársakkal nemegyszer kellett félórakon át esős-csatakos időben sétálgatva beszélgetni. Persze féleredménnyel, mert még arra is kellett ügyelni, nehogy a hekusok lefigyeljenek.

Széll Gergely szoba-konyhás lakása nem volt alkalmas arra, hogy ott dolgozzam. Egy sarokba behúzódva olvasni

még olvashattam a központból kapott illegális anyagokat, de egy proli lakásában ív papírokat teleírkálni egy idegennek, akiről egyik-másik szomszéd úgy tudja, távoli rokon, kissé gyanús dolog lett volna. A *Vörös Erdély* részére mégis kikínlódtam egy-két cikket, de a *Tartományi Értesítő* – amelyet teljes egészében a titkárság írt – cikkeit már nem tudtam ott megírni. Elmeséltem nehézségeimet Schönberger Kálmánnak, azaz Kulinak (így becézte a család s a jóbarátok). Felvonta a vállát, s csak annyit mondott: – Miért nem szóltál hamarabb? – Aztán kivett az íróasztala fiókjából két kulcsot, és ideadta. Bámulva néztem rá: – Mi ez? – Az előszoba- és a szobakulcs. Hogy be tudj jutni a lakásomba, amikor szükséged van rá – felelte egyszerűen. Kulinak pompás garzonlakása volt a mai Vulcan utca elején. A háziasszony szobalánya takarított. Délelőtt tizenegy órától addig, amíg Kuli hazajött a Dermatából, a csendes, tiszta, meleg szobában olvastam el a pártanyagokat, s írtam az illegális sajtóba cikkeimet. Nagyon összebarátkoztunk, s a mozgalmi kérdések megtárgyalásán kívül, amikor időm volt, nemegyszer szaladtam fel hozzá baráti beszélgetésre. Nagy sétákat tettünk a Bükknek a kirándulóktól kevésbé látogatott részén. Ezeket részt vett későbbi felesége, Maya is.

Most, hogy visszagondolok az együtt töltött kellemes órákra, eszembe jut egy komikus eset. Nem felejttem el soha, mert akkor ettem életemben először s utoljára mandulával spékelt libamájat, amiről addig nem is hallottam. Kuli szülei jómódú váradi polgárok voltak, akik nem is sejtették, mivel foglalkozik szabad idejében szeretett fiuk. A mama tíznaponként, kéthetenként nagy csomagot küldött fiának, amelyben süteményektől kezdve füstölt libamellig minden volt, ami szemnek-szájnak ingere. Kuli mindig megkínált e finomságokkal.

Egy nap, mikor felmentem hozzá, a szoba közepén térdelt, és a villanyrezsón egy lábaskában grízt pergelt. – Csalánkiütésem van, minden ételtől eltiltott az orvos – nyögte elkeseredetten. Aztán előszedte a csomagot, amit aznap kapott. – Egyél! – kínálgatott lemondó arccal –, egyél, Gyuri, nézd, mandulával spékelt libamájat küldött anyám, én pedig két napja sótlan pergelt grízen élek reg-

gel-délben-este. – Sajnáltam szegény Kunit, de mit volt mit tenni, alaposan belaktam a mandulás libamájból.

Tulajdonképpen azért mentem fel aznap, hogy megmutassa a Nagy István és Józsa Béla szerkesztette *Írjatok* című illegális irodalmi lap III. számának borítólapját, amelyet a *Grivica 1933* című balladaszerű vershez készített Meseşan elvtárs, a *Vörös Erdély* kitűnő rajzolója. (A verset én írtam még kint a Szovjetunióban, közvetlenül a grivicai harcok után, és az *Írjatok* szerkesztősége elhatározta, hogy önálló számban kihozza.)

Egy földre omló munkást ábrázolt a rajz, mellében csendőrszuronnal. Mellette ott állt a másik munkás, magasra tartva a zászlót, amelyre vörössel volt ráírva: „Grivica 1933”. Valójában jó, kifejező címlap volt, dicsértem is érte Kunit, akinek elgondolása alapján készült a rajz. Ez egy kicsit felvidította.

Néhány napig aztán nem voltam nála. Amikor felmentem, az asztalnál ült és vacsorázott, mellén az ing ki volt gombolva, és időnként bal kezével megvakarta a csalánkiütéseit. – Mit csinálsz, Kuli? – kérdeztem, látva, hogy főtt tojást eszik vajjas kenyérral és füstölt libamellel. – Hát mit csináljak? – kérdezte keserűen. – Ha sótlan pergelt grízt eszem, nemcsak a viszketéstől szenvedek, hanem az undortól is. Most legalább tudom, miért viszket. – Harmadnapra mintha levették volna róla, eltűnt a csalánkiütés.

Több mint másfél év telt el, hogy testvéreimtől semmi hírt sem hallottam. A Vásárhelyre leküldött elvtársakkal nem akartam üzenni, nehogy felfedjem magam. Írtam a régi címre, amelyet még elutazásomkor kaptam Karcsitól. A cím jó volt, néhány nap múlva megjött a válasz. Aztán leleveleztünk egy találkát Laci bátyámmal.

Ügyesen összecsomagolva elhozta otthon maradt fehérneműmet, amelyre most igen nagy szükségem volt. Egy kis cukrászdába ültünk be. Ezer kérdést akartam feltenni, de izgatottságomban csak dadogni tudtam. Laci bátyám azonban mintha olvasott volna gondolataimban, mindent elmondott. Ragyogó szemekkel mesélte, hogy Juci gyermeket szült, fiút, az egész család odavan a boldogságtól. Palinak keresztelték. – Akkor még nem tudtunk semmit

rólad, azt hittük, soha többé nem látunk. Karcsi ragaszkodott hozzá, hogy a neved megmaradjon a családban.

Elérzékenyített Karcsi és Juci szeretete, kedves szentimentalizmusa. Húgunkról, Cicáról is beszélt: dolgozik, még nem ment férjhez. – És te mit csinálsz? – kérdeztem.

– Munkanélküli vagyok még mindig, állnak a fűrészgépek, de – tette hozzá bizakodó hangon – talán most tavasszal újra megindul a munka, s akkor könyvelő is kell.

– Nem panaszkodott a több mint hároméves részleges munkanélküliség miatt, de én éreztem elfojtott elkeseredését. Welczer Bözsiről is, akinek elutazásom előtt udvaroltam, kérdés nélkül beszélt. – Sajnos – mondta nyomatékkal –, Bözsiről nem tudunk semmit. Eltávozásod után néhányszor felkeresett még, azután szüleivel elköltözött Brassóba, most ott él.

Éreztem, hogy szívem hevesebben ver. Szinte öntudatlanul mormoltam: – Igen, a távolság és az idő... Gyenge volt az a szerelem, amelyet ilyen hamar felejteni lehetett.

Megpróbáltam közömbös dolgokról beszélgetni, de Laci mindegyre visszatért az öt aggasztó kérdésre.

– Miért jöttél haza? Várnod kellett volna még két-három évet, míg a hatóságok elfelejtenek.

– Te azt hiszed, elfelejtenek? – kérdeztem ingerülten.

– Hiszen körözőlevelet adtak ki ellenem, s az öt vagy tíz év múlva is érvényes, amíg ügyem el nem évül.

– És mi lesz most? Tovább dolgozol a mozgalomban? És kezdődik előlről az aggodalom és a rettegés?

Tudtam, hogy nem szemrehányásképpen mondja, bár mindannyiuknak sok kellemetlensége volt miattam évek óta; tudtam, hogy a féltés és a szeretet beszél belőle, noha politikai felfogásunk messze állt egymástól. Aggódott kilátástalan jövőm miatt. Tudta jól, hogy egész életemre elköteleztem magam osztályomnak, elveszíteném becsületesemet, ha most félreállnék. Szótlanul meredt maga elé, s kétszer is elismételte:

– Milyen élet vár rád?

Az idő eltelt, alig volt félóra vonatindulásig. A cukrászdában nem búcsúzkodhattunk, kint az utcán szorítottunk kezét. Éreztem, hogy könnyek tódulnak szemembe. Va-

lamit akart még mondani, de aztán szótlánul indult az állomás felé. Otthonról kapott kis csomagommal a hónom alatt én is elindultam Széll Gergelynek a mai Varga Katalin utcai szoba-konyhás háza felé.

Nemsokára Széll Gergelyéktől ideiglenesen átköltöztem Korobián Gyusziékhoz a Pata utcába. A család kedves, barátságos volt, de a lakás kevésbé volt megfelelő. A Pata utca Kolozsvár proletárnegyedének főutcája volt, nagyon sok elvtárs lakott ott, és a hekusok úgy koslattak a környéken, mint kutyák a kertek alatt. Csak néhány hétig laktam ott, de a körülmények az idegeimre mentek. Egy szombat este úgy tíz óra felé mentem haza, s beleszaladtam egy utcai verekedésbe. Egy pillanatra megálltam a megszúrt és vérében fetregő ember mellett. Sajnálkozásból fakadó kíváncsiságom miatt majdnem bajba kerültem. Az ott ténfergő rendőr látva, hogy józan vagyok, s nem tartozom egyik verekedő csoporthoz sem, mint tanút fel akart vinni a rendőrségre. Hiába szabadkoztam, hogy abban a pillanatban érkeztem oda, semmit sem láttam. A rendőr nem tágitott. Szerencsém volt, mert megérkezett egy fiáker egy másik rendőrrel, s míg a hörgőkáromkodó, véres embert felrakták a kocsiba, meglógtam. Néhány nap múlva elköltöztem a Pata utcából.

A párt központi titkárságának az volt a véleménye, hogy az egyetemi sejt vezetését át kell venni a KISZ tartományi titkárságtól, mert a sejtben tevékenykedő III–IV. éves diákok nagy része az egyetemi mozgalmi munkán kívül fontos pártmegbízást is teljesített. (Például Bogdán-Salamon József egyetemi sejttitkár tagja volt a párt tartományi agitprop osztályának is.) De nemcsak ez volt az egyedüli ok. A korábban fegyelmezetten, konspiratíván dolgozó diáksejtben felelőtlen magatartás kapott lábra. Egy Kardos nevű diáknak kellett volna a sejt egyik konferenciáján az évi beszámolót megtartania; a nagy nehézségek árán megszervezett konspiratív tanácskozásra azonban éppen a jelentéskészítő nem ment el. Keresésére küldtek két diákot, akik végül is megtalálták a lakásán egy lányt. Kardost kizárták a sejtől. Ez a szervezeti intézkedés a viták és veszekedések özönét indította el, úgyhogy amikor Kolozsvárra érkeztem, az írásos anyag vagy negy-

ven kézzel írt oldalt tett ki. Ennek a helyzetnek volt tulajdonítható a diáksejt tevékenységének csökkenése, ami maga után vonta az egyetem központi illegális lapjának, a *Studentul Revoluționarnak* a megszűnését is. Ez nagy veszteséget jelentett, mert példányai kézről kézre jártak, és hasznos propagandát fejtettek ki a diákság körében. Átvettük a diáksejtet, és míg Kolozsváron voltam, én tartottam velük a kapcsolatot. A KISZ-központ egy instruktort küldött le; feldolgoztuk a diákokkal a KISZ-ből való átlépésüket a pártba. A fiatal, mosolygós arcú, nagyon értelmes és képzett instruktorról csak később tudtam meg, hogy Megyeri Pityu volt, a spanyol polgárháborúban hősi halált halt ifjúkommunista.

Az egyetemi sejttel való kapcsolatomból nyújtott lehetőséget arra, hogy alaposabban megismerjem a diákmozgalom célkitűzéseit, az erőviszonyokat a bal- és jobboldal között, és tanácsaimmal, javaslataimmal közvetve segítsen szervezeti tevékenységüket és akcióikat.

Sok kommunista diákkal ismerkedtem meg; közülük Vasile Pogăceanuval, Bogdán Józseffel és másokkal őszinte barátságba kerültem. (Pogăceanuval a felszabadulást követő években vállalva küzdöttünk a lerombolt Kolozs megye és Kolozsvár újjáépítésének nehéz munkájában, szocialista rendszerünk helyi államhatalmi szerveinek kiépítésében.)

Bogdán Jóskának elmondtam lakásgondjaimat, és megkértem, keressen egy olyan szimpatizáns diákot, aki nem vesz még részt a mozgalomban, tehát sem a diákság, sem a sziguranca nem ismeri. Felvetődött néhány név, az aradi Tóth Jóska és Lăncos Pista, a temesvári Gärtner és mások neve. Csakhogy ezek a diákok már annyira benne voltak a mozgalomban – Tóth Jóska később a tartományi titkárság futárja lett –, hogy lakáskérdésem megoldásában nem lehettek segítségemre. Jóska végül megkért egy diákot – akit én személyesen nem ismertem –, hogy adja át két hónapra a szobáját a mai Egyetem utca 3. szám alatt. A teherfelvonó melletti kis cementpadlós szoba a házmester „dugi lakása” lehetett, mert szólta, hogy ne jelentsem be költözésemet a népességi hivatalnál. Nem adott hivatalos házbérszámlát sem. Nem tetszett nekem ez a „dugi” dolog, s egy hónap múlva visszaadtam a szobát.

Később egy Zinreich nevű orvostanhallgatóval laktam együtt a Kinizsi Pál utcában. Úgy szerepeltem, mint utolsó éves joghallgató, aki ügyvédi irodában is dolgozik. A házigazdának, egy rövidlátó, lúdtalpas, gyomorbeteg fás tisztviselőnek nem volt szava otthon. Gömbölyded, fekete hajú, villogó szemű, élnivágó fiatal felesége igéző pongyolájában többször bejött hozzám. Mindannyiszor azt fejtegette, hogy egy férjes asszonynak is joga van a „boldogsághoz”, ha férje nem képes azt megadni neki. Minden harmadik-negyedik mondatánál észbontó mosollyal megkérdezte: – Mi az ön véleménye ebben a kérdésben, doktor úr?

Én kétségbeesésemben le is fel járkáltam a kicsi szobában, s vállvonogatva, fapofával válaszoltam:

– Tudja isten, ezen még nem gondolkoztam.

– Hát mire gondol maga? – kérdezte villogó szemű háziasszonyom.

– A menyasszonyomra – feleltem bárgyú képpel.

– Fakír, maga fakír – jelentette ki lenéző arccal az asszony, és csípőit kacéran riszálva, kiment a szobából. Megkönnyebbülten fellélegeztem. Néhány napig nem zavart, de amint észrevette, hogy Zinreich nincs otthon, arcan csábos mosollyal újra belibbent.

A konspiratív levelezés nagy gondot okozott. Nehezen tudtunk beszervezni olyan, a sziguranca számára ismeretlen elvtársakat, akiknek címére mozgalmi levelek érkehetnek. Bogdán Jóska ebben is segített, megadta néhány diák nevét, a levelek átvétele azonban nagyon körülményes volt. Rájöttem, ha fiktív névre küldik a leveleket a központi egyetem címére, teljes biztonsággal át lehet venni az egyetemi portástól. Azoknak a nevét ugyanis, akik az érkezés napján nem mentek a postájukért, egy listán kifüggesztették a kapusszoba falára. (Két névvel dolgoztam: P. Feier és Ion Bădănoiu. A Bădănoiu nevet nem felejttem el, amíg élek. Ő volt az az őrnagy, aki a katonaságtól való szabadulásomkor olyan disznó módon lehordott mindennek. Ha tudta volna, hogy a nevét mire használom majd föl, menten megüti a guta.) Mikor a kapus egyedül tartózkodott fülkéjében, bementam a nevet, és átnyújtottam egy lejt a megőrzésért. A kapus szolgálatkészen

megkereste és átadta a levelet. Az évek folyamán legkevesebb 50–60 küldeményt kaptam így.

Mire lakásproblémám tűrhetően megoldódott, tavasz lett. Mozgási lehetőségeink is megnövekedtek. Nem kellett dagasztani a sarat, kerülgetni a pocsolyákat. A hajdani Csikos-kert padján üldögélve (amelynek helyén ma az egyetemi sportpálya van) nyugodtan lehetett beszélgetni.

Tervet készítettünk a hozzánk tartozó nagyobb városok – Nagyvárad, Marosvásárhely, Torda – szervezeti megsegítésére. Vásárhely gyors intézkedést kívánt. Az ottani volt egységes szakszervezeti vezetők megértették és követték a párt útmutatását, és egymás után alakították meg az amszterdami szakszervezeteket, amelyeknek élére – mivel a nyomdászokon és pincéreken kívül más helyen szociáldemokraták nem voltak – a régi vezetők kerültek. A szakszervezetek megalakulása sikeres bérmozgalmat eredményezett, aminek nem örvendtek sem a vásárhelyi jobboldali szocdem kispolgárok (Ritman Mayer kocsmáros, volt nyomdász és Bárdi, a könyvkötőmester), akik a szaktanácsban a kolozsvári szakmai szövetségektől kapott mandátumok alapján kezdetben teljhatalommal rendelkeztek, sem a szakmai szövetségek jobboldali vezetői. Igyekeztünk mi is mindent megtenni, hogy Vásárhely régi mozgalmi múltjához méltóan készüljön fel a küszöbön álló harcokra. A segítséget kis túlzással lokálpatriotizmusnak is lehetne nevezni, hiszen a párt tartományi bizottságában Breiner Piri meg én vásárhelyiek voltunk, és a KISZ tartományi titkára, a később bizonyítottan árulóvá vált Szabados is odavaló volt.

A párt helyi vezetőségének megerősítésére hazaküldtük a vásárhelyi származású Szócs Bélát, és állandó instruktornak Jakob Sándort. Bár Jakob még nem dolgozott önállóan ilyen munkakörben, politikailag és elméletileg jól felkészült elvtárs volt, és a gazdag gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező párttagokkal jól kiegészítették egymást. A vásárhelyi „öregek” helyzete ebben az időben még nem rendeződött. Ennek ellenére a frakcionista harc idején a Pártmunkából félreállított Soós Jóska bácsi, Benke Pali, Botos Sándor és mások fontos szerepet töltöttek be a vásárhelyi munkásság tömegmozgalmában.

Beszéltem erről az évek óta elintézetlen ügyről a központi titkárság tagjaival, elsősorban Alexandru Sencovicicsal, aki jól tudta, hogy méltánytalanság történt az „öregekkel”, és megbízatást kaptam, hogy vonjam be őket újra a pártba. Jóska bácsit és Benke Palit Kolozsvárra hívatam. Azt üzentem: aki várja, ismeri őket. Percnyi pontossággal érkeztek; Jóska bácsi kezében az elmaradhatatlan kicsi táska, Benke Pali csizmában – úgy, ahogy tudatomban élt és él ma is az öles termetű ácsmester.

Mikor eléjük álltam és köszöntöttem őket, elakadt a szó az ajkukon.

– Na, Pali – mondta Jóska bácsi, mikor a meglepetéséből magához tért –, halálom órájára gondoltam, de arra, hogy ma veled találkozunk, nem.

Rosenberg Mózes szabómester Kőmálalja utcai lakására vittem őket, ahol a mindig előzékeny háziasszony egy-egy csésze tejeskávéval várt.

Amiért felhívtam Jóska bácsiékat, hamar elvégeztük. Nem volt bennük nyoma sem szemrehányásnak a történetekért.

– Pali, te tudod, ha valaki a pártot szidta volna előttem, kiverem minden fogát... Nem mondom, amikor egyes lángfűvők alaptalan, hazug vádakkal illettek, elküldtem őket melegebb éghajlatra... De a párt nekem szent volt, s az marad, amíg élek – szólt elérzékenyült hangon. – Mondd meg az elvtársaknak, nagyon örülünk annak, hogy ha későn is, de elrendeződött ez az ügy, és becsületesen fogunk szolgálni ezután is, mint mindig. Ugye, Pali – fordult Benke Pál felé –, mert mi, te jól tudod – nézett merőn a szemembe –, a párton kívül is mindig a pártot szolgáltuk, mert a párt a miénk, ha egyesek meg is próbálták kisajátítani, mint Luximin meg Barbu... Annak is nagyon örvendek, hogy éppen te rendezted, közvetítetted ügyünket.

Benke Pali mindenre helyeselt. Láttam, hogy valami fúrja az oldalát, s ahogy Jóska bácsi elhallgatott, ki is bökte: – Kicsi druzsám, te most jöttél „onnan”, hát mesélj valamit na, hogy halljuk. Tudom, arról, hogy kint voltál, nem szabad beszélni... de hát nekünk csak elmondhatod, mit láttál, tapasztaltál, mert még fogóval sem húzza ki belőlünk a sziguranca.

Most is magam előtt látom a két nagydarab építőmunkást, amint vágyakozással és figyelemmel hallgatják beszámolómat a Szovjetről, az első munkásállamról, ahol megvalósul mindaz, amiért ők negyed százada meggyőződéssel és kitartással harcolnak. Ha tudom, hogy felelőségre vonnak érte, akkor is beszélek. Nem hagyhattam ennek a két régi barátnak kíváncsiságát kielégítetlenül. És beszéltem... Mikor befejeztem, Benke Pali hatalmas ácsenyérét a vállamra tette, s nevetve mondta: – Kicsi druszám, 31-ben, a parlamenti választások előtt, amikor arról volt szó, hogy az első helyen téged jelöljünk, azt mondtam a hátad mögött – lehet, hogy visszamondták neked –, ügyes fiú, de ahhoz, hogy Maros megye első jelöltje legyen, nőnie kell... Nagyon sajnálom, hogy azt a kijelentést tettem...

Jóska bácsi közbevágott: – Hagyd, Pali, ha nem is mondtuk ki nyíltan, de mi is azt gondoltuk... Tudod – fordult felém Jóska bácsi –, én annak örvendek, hogy felnőtél, s felnőttek még néhányan, akik nyolc-tíz évvel ezelőtt ott lábatlankodtatok körülöttünk, s hallgattátok nagy figyelemmel, hogy miről beszélünk, most meg mi hallgatunk titeket... éppen olyan figyelmesen... De hát ez a dolgok rendje...

Még sok mindenről beszélgettünk, főleg a küszöbön álló nehéz harcokról, a szakszervezetek újjászervezéséről a Maros völgyében, a szociáldemokratákkal szembeni magatartásunk helyességéről, őszinteségéről. Megelégedéssel, lelkesedéssel távozott a két „öreg”, Soós Jóska bácsi, az 1924-es pártkongresszuson a központi bizottságba beválasztott párthű kommunista, akit annyi sérelem és méltánytalan támadás ért, és társa, Benke Pali, a kemény tenyerű ácsmester.

Vásárhelyen ilyenformán minden előfeltétel megvolt a sikeres bérharcok megkezdéséhez, annál is inkább, mert a helyi pártszervezet vezetőségében olyan öntudatos kommunisták voltak, mint Sütő Pista, az öreg vasmunkás, Lázár Ödön, a vásárhelyi pártszervezet egyik alapító tagja, Löbl Marci, a sok megpróbáltatáson átment volt tartományi ifjúsági vezető és Csupor Lajos, aki temesvári és zsilvölgyi tapasztalatait is értékesíthette az otthoni mozgalom-

ban. Mind kipróbált, börtönt szenvedett munkás, akiket az illegális mozgalom formált tapasztalt vezetőkké.

Másképpen állt a helyzet Nagyváradon. A régi nagyok, Breiner Béla, Rozvan, Sencovici és mások börtönben, emigrációban voltak, vagy másutt végeztek felelős pártvezetői munkát. Gyarmati Miklóst például állandóan figyelte a sziguranca, tehát nem irányíthatta az illegális pártszervezetet. Új, lelkes fiatalok kerültek a mozgalom élére, akik nem rendelkeztek elegendő konspirációs gyakorlattal; nagy részük még nem ment át a tűzkeresztségen, nem ismerte a sziguranca kínzó-vallató módszereit, azért néhányan már az első megpróbáltatásnál gyengének bizonyultak.

Sok mindennel magyarázható az, hogy Váradon a régi egységes szakszervezeti vezetők s velük a tömegek nem léptek be olyan egyöntetűen az amszterdami szakszervezetbe, mint például Vásárhelyen. Ennek bővebb kifejtésére nincs lehetőségünk. Tény, hogy itt a párt tevékenysége a munkástömegeknek a szakszervezetekbe való beszerzése terén nem volt kielégítő. Talán a sztrájkmozgalmairól országszerte ismert Phoebusban és a kisebb cipőgyárak dolgozói között végzett e tekintetben eredményesebb munkát a helyi pártszervezet. Az utasítások értelmében egységfront-javaslatot kellett tenniük a szociáldemokrata vezetőknek a dolgozók gazdasági és politikai követeléseikért indítandó közös harcra. Erre azonban már nem volt lehetősége a városi pártvezetőségnek, mert 1933. december 20-án körül megkezdődtek a letartóztatások. A fentebbiekben már elmondtam, hogy ez részben mivel magyarázható.

Biharban rövid idő alatt 46 párt- és KISZ-tagot fogtak le, az egész váradai pártvezetőséget, a párt és a KISZ tartományi instruktorait, Fodor Istvánt és Löbl Pirit. Elkobozták a lehúzógépet és az írógépet is. A lebukások Váradról átterjedtek Szalontára és Margittára, és ideiglenesen ott is megbénult a mozgalom. A tartományi titkárság külön ülésen foglalkozott a lebukásokkal, és Rangheț elvtársat bíztuk meg – aki Váradon hosszabb ideig dolgozott, és ismerte az ottani körülményeket –, hogy ennek okát és a lebukottaknak a szigurancán való viselkedését vizsgálja.

Nagy érvágást jelentett ez a lebukás a bihari mozgal-

mon, de Váradnak megvolt az a ritka tulajdonsága, hogy mint a mondabeli fönix, poraiból újraéled. Rövid idő múlva azok, akiket nem tartóztattak le, megkezdték a szervezkedést. A tartományi titkárság úgy határozott, hogy Emil Popa és Ion Mețiu illegalitásban levő vasúti munkásokat Váradra küldi, hogy segítséget nyújtsanak a párt újraszervezésében. Az elgondolás jó volt, mind a két elvtárs komoly mozgalmi gyakorlattal rendelkezett, azonban tragikus véletlen következtében kapcsolatba kerültek egy Toldi nevű régi magyarországi emigránssal, akiről mind a váradiaknak, mind Rangheț elvtársnak addig a legjobb véleményük volt. Az emigráns Toldi, aki 1919 után súlyos ítélet elől szökött át hazánkba, gyávaságból besúgó lett – csakhogy vissza ne zsuppolják Horthy Magyarországra –, és mind a két elvtársat sziguranca-kézre adta. Emil Popa és Ion Mețiu magatartása a sziguranacán egészen más volt, mint egyeseké a megelőző lebukások alkalmával. A kegyetlen kínzások ellenére sem ismertek el semmit, és így – a börtönbüntetés szempontjából – viszonylag könnyebben megúszták a „váradi kiruccanást”.

Még egy szervezeti kérdés várt megoldásra a Kolozsvár közelében levő Torda iparvárosban. Az 1930–31-es tordai sztrájkok és utcai tüntetések utáni letartóztatások következtében a mozgalom lendülete hanyatlott. Letartóztatták és súlyosan elítélték a tordaiak egyik legszármottevőbb vezetőjét is, a történelmi nevű Avram Iancu elvtársat.

Úgy határoztunk, hogy a katonaságtól szabadult Hutira Dezső nagybányai esztergályost küldjük Tordára, hogy az ottani pártszervezetet megerősítsük. A Hutira család Nagybányán ismert kommunista família volt. Dezsőn kívül kommunista volt a két nővér is, Valéria, becenevén Vali, és Manyi (akivel 1941–44 között hosszabb ideig ültünk a kolozsvári fogházban), kisebb testvérük, Jóska akkor éppen börtönbüntetését töltötte Doftánán.

Dezsővel Ruskal Imrének, Vali férjének lakásán ismerkedtem meg. A mai Horea út elején levő Ruskal-lakást már régebben használtuk. Mivel nagy, forgalmas udvara volt, feltűnés nélkül lehetett hozzájuk menni, egy-két órát eltölteni két találka között.

Vali és Ruskal Imre is készségesen megadtak minden támogatást a pártnak; itt nem érhetette az embert meglepő bejelentés: – Elvtársak, a szomszéd megkérdezte, kik azok, akik hozzánk járnak... Kérünk, ne gyertek egy ideig...

Dezsővel mindig itt találkoztam. Kényelmes, könnyű találkák voltak; nem kellett percnyi pontossággal érkezni, s a mozgalmi kérdések letárgyalása után vidáman elbeszélgettünk a nagybányai életről.

Vali is, Dezső is idegenben érezték magukat Kolozsváron, illetve Tordán. Hiányzott nekik a bányai bizalmas baráti kör. Évekkel ezelőtt még Nagybányán tartózkodott Ferenczi Noémi, Hutiráék jól ismerték őt, bejáratosak voltak hozzá, megismerkedtek a nagy művésznőhöz ellátogató festőkkel is. Így aztán nem lepett meg Dezső jártassága a művészeti kérdésekben. Sokszor néhány mondatban olyan szakszerűen elemezte egy-egy általam is ismert festő műveit a nagybányai vasesztergályos, hogy csak hallgattam, mint hal a vízben. Elgondolkoztam azon, milyen nagy kulturális hatása van egy-egy kommunista művésznak, akihez tudni vágyó munkások is ellátogathatnak. Ilyenkor mindig a Simó Géza háza jutott eszembe, ahova mi fiatalok úgy jártunk, mintha iskolába menénk.

Azok a szervezeti intézkedések, amelyeket a vásárhelyi, váradí és tordai pártszervezetek megerősítése érdekében tettünk, lényegében csak Vásárhelyen hoztak azonnal eredményt.

Noha az elvtelen frakciós harcnak évekkel ezelőtt véget vetettek, utóhatása sok helyen érződött, főleg abban, hogy nem rendezték az akkoriban félreállított vagy megbántottságukban maguktól visszahúzódó idősebb elvtársak párthelyzetét, és nem bízták meg őket képességeiknek megfelelő munkákkal. Az új vezető káderek pedig – a szükséges politikai és gyakorlati ismeretek hiányában – nem mindig tudták kielégítően betölteni hivatásukat.

A legfontosabb kérdés továbbra is az önállóan dolgozni tudó, kellő ismeretekkel rendelkező elvtársak kiképzése és munkába állítása volt, valamint a letartóztatások követ-

keztében széthullt szervezetek összefogása, megerősítése.

1934 nagy változások éve volt. A négy esztendeig tartó világválság véget ért. Viszonylagos gazdasági fellendülés mutatkozott egyes iparágakban az egész világon. A munkásmegmozdulások mindenfelé újult erővel bontakoztak ki. A nagy amerikai dokkmunkás- és textilmunkás-sztrájkok, a Franciaországban és Spanyolországban kibontakozó egységfront-, majd a későbbi népfrent-mozgalmak, az asztúriai bányászok fegyveres felkelése, a spanyolországi baszkok nemzeti egyenjogúságért és autonómiáért folyó küzdelme, az osztrák munkásság Dolfus reakciós rendszere elleni februári felkelése jellemzi a nemzetközi helyzetet.

Ezekből a nagy forradalmi tömegmegmozdulásokból Románia munkásosztálya sem maradt ki. Noha a terror nem csökkent, sőt fokozódott, az antifasiszta tömegszervezetek megalakulása és számottevő tevékenysége éppen erre az időre esik. Ekkor bontakozik ki az a széles körű politikai megmozdulás, amely az 1933-as vérbe fojtott sztrájkban részt vevő antifasiszta és kommunista munkások és értelmiségiek elítélése ellen tiltakozott, és az általános szabadságjogok megvédéséért szállt síkra.

Ugyanakkor a hatóságok és a burzsoá politikai pártok továbbra is nyíltan támogatják a Vasgárdát és más antikommunista és antiszemita mozgalmat. A vasgárdisták által 1933. december végén meggyilkolt Duca miniszterelnök haláláért nem az értelmi szerzőket vonták felelőségre. Hiszen a három tényleges gyilkost kivéve, az összes őrizetbe vett vasgárdistát, élükön C. Zelea Codreanuval, majd hogynem bocsánatkérések kíséretében helyezték szabadlábra. És ugyanakkor, ki tudja már hányadszor, az összes forradalmi és demokratikus szervezeteinket feloszlatták, lapjainkat betiltották, szerkesztőiket letartóztatták (a székelyföldi *Népakarat* szerkesztőjét, Séra Zoltánt is letartóztatták, és évekre elítélték). De a terror ellenére, a gazdasági válság béklyóitól szabadult munkástömegek elemi erővel törtek a krízis éveit elvesztett anyagi javaik visszaszerzésére, szervezkedési, politikai jogaik ki-harcolására.

A viszonylagos gazdasági fellendülés idején a leglényesebb volt az illegálisan működő „egységes” csoportok-

nak a legális amszterdami szakszervezetekbe való bekapcsolódása, hogy friss forradalmi-osztályharcos szellemet vigyenek a szakszervezeti mozgalomba. Ez, mint fentebb említettem, nem ment könnyen. A jobboldali szakszervezeti vezetők gyanakodva nézték az „egységesek” hirtelen beözönlését, és mindenféle megalázó feltételekhez kötötték a belépést. A csoportos lecsatlakozást elvetették, csak egyenként fogadtak be tagokat, és a legismertebb baloldali vezetőket visszautasították. De a harcos, forradalmi szellemet képviselő munkások – főleg Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Szatmáron, Aradon és Temesváron – hamar kiharcolták, hogy régi, kipróbált vezetőiket befogadják és az őket megillető helyre állítsák. Persze mindezt meg kellett harcolni. Voltak olyan szakszervezetek, amelyeket forradalmi magatartásuk miatt kétszer-háromszor is kizártak a szakmai szövetségekből; a vásárhelyi fások szakszervezete évekig úgy működött, hogy ki volt rekesztve a szövetségből, ezért a hatóságok állandóan zaklatták, vezetőit többször letartóztatták.

A harcosabb szellemű szakszervezeteket a jobboldali szociáldemokrata vezetők főleg a sztrájkok, de még inkább az akkor kibontakozó országos antifasiszta mozgalomhoz való csatlakozás miatt vegzálták.

Elég volt az, hogy például a kolozsvári szabók csatlakozó nyilatkozatot közöljenek valamely legális újságunkban, máris megvolt az ok, hogy a „bolsik” által vezetett szakszervezet vezetőségét leváltsák, vagy ha ez nem sikerült, megpróbálják az egész szervezetet kizárni a szakmai szövetségből.

Ennek ellenére a volt „egységesekkel” felerősödött és ezek befolyása alá került amszterdami szakszervezetek egymás után küldték a Kolozsváron megalakult antifasiszta tartományi bizottsághoz a csatlakozó nyilatkozatokat.

Június elején a munkástömegek, valamint neves tudósok tiltakozására a fővárosban életfogytiglanra ítélt vasúti munkások perében újrafelvételt rendeltek el. A tárgyalást Craiovában tartották. Az egész ország munkássága megmozdult a craiovai per megrendezése ellen. Erdélyben az antifasiszta bizottságok és a Vörös Segély szervezetei széles körű mozgalmat indítottak a vasúti munkások és a

későbbi KISZ-konferencia letartóztatott résztvevőinek szabadlábra helyezéséért.

Az Országos Antifasiszta Bizottságnak (Comitetul national antifascist), amely nemsokkal a Háborúellenes Bizottság (Comitetul antirăzboinic) betiltása után kezdte meg működését, szélesebb tömegbázisa volt, mint elődjének. Kolozsváron megjelenő lapját – az *Alte Zări-t* – nyílt, harcos antifasiszta kiállásáért már a második szám után betiltották, éppúgy, mint a korábbi háborúellenes lapokat, *Az új háború ellent* és a *Világosságot*.

A Magyar Párti Ellenzék lapját, a *Népakaratot*, a rövid ideig Marosvásárhelyen megjelenő *Székelyföldi Népakaratot*, majd utána a *Székelyföldi Néplapot* szintén betiltották, mert leleplezte a grivicai vasúti munkások ellen indított pör fasiszta módszereit. (A Magyar Párti Ellenzék és később a MADOSZ lapjai a sok magyar nyelvű sajtótermék közül a legkövetkezetesebben harcoltak a magyar kisebbség jogegyenlőségéért, a nemzeti megkülönböztetés ellen, a román és a magyar dolgozók testvéri összefogásáért.)

Az antifasiszta mozgalom vezetői, mindjárt a mozgalom kezdeti szakaszában, tiltakozó nagygyűlést hívtak össze Kolozsváron a Dimitrov-pör ellen.

A Magyar Színház demokrata érzelmű igazgatója, Kádár Imre készségesen bocsátotta rendelkezésükre a színház termét. A gyűlés legfőbb szervezői a következők voltak: Teodor Bindea, Tudor Bugnariu, Elsner Ernő, Szabó Tamás, az ifjú Jordáky Lajos és főleg dr. Rosenthal Jakab. A több mint 500 főnyi tömeg azonban nem tudott a színház épületébe bemenni, mert a rendőrség elállta az útját. A nagygyűlés felkért szónoka, a demokrata érzelmű Adonis Popov, a Lupu-féle parasztpárt parlamenti képviselője, a színház lépcsőjéről rövid beszédet mondott, tiltakozott a rendőrterror ellen, és felszólította az embereket, hogy vonuljanak a magánalkalmazottak főtéri színházába, és tartsák meg ott a gyűlést. A felháborodott tömeg és a rendőrök, majd később a teremből kiszorult munkások és az újra támadó rendőrök között kisebb öszeszétüzésekre került sor. Ez után a tüntetés után Erdélyszerte tömegesen csatlakoztak az Országos Antifasiszta Bizottsághoz.

Tudor Bugnariu tanárral Kohn Hillel ismertetett meg. Bugnariu akkor már kommunista volt. Nyíltan és bátran megmondta, hogy bizonyos fenntartásai vannak Sztálin személyi kultuszával kapcsolatban. Akkori felfogásomnak megfelelően igyekeztem megcáfolni a híreket; Bugnariu fenntartásai ellenére hű szovjetbarát volt, helyesen értékelte a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentőségét és a Szovjetunió történelmi szerepét. (Alig húsz évvel később be kellett látnom, hogy Bugnariunak sok mindenben igaza volt.)

1933 és 1937 között – amíg Tudor Bugnariuval sűrűbben vagy ritkábban találkoztam – tapasztalhattam, hogy megfélemlíthetetlen, bátor szervezője és vezetője volt az erdélyi antifasiszta mozgalomnak, és büszkén vállalta kommunista meggyőződését. A Tudor Bugnariu szerkesztésében, Kohn Hillel anyagi és erkölcsi támogatásával megjelentetett antifasiszta és háborúellenes lap, az *Alte Zări*, amelyet két szám után a sziguranca betiltott, kitűnően szerkesztett lap volt. Cikkeiben elítélte az üzemekbe befurakodott fasiszta elemek lélekromboló agitációját, leleplezte az egeresi szénbányák fasiszta főrézvényeseinek terrorját, és lelkesen írt a bányászok osztályöntudatos visszavágásairól, a meg-megújuló sztrájkokról. Kritizálta Goga nacionalizmusát, feltárta az egyetemek fasiszta fenyegetéseinek garázdálkodásait és a tanári kar egy részének hallgatóságos toleranciáját vagy éppen közvetett támogatását.

Tudor Bugnariu maga köré tömörítette az egyetem antifasiszta román ifjúságának színe-javát, a diákok lelkesen, tetterekészen dolgoztak, írták, szerkesztették a lapot. Az *Alte Zări* megjelentetése azonban csak rövid epizód Tudor Bugnariu antifasiszta tevékenységében.

Mint az Országos Antifasiszta Bizottság tagja – P. Constantinescu-Iași és más neves antifasiszta vezető segítségével – megszervezte Kolozsváron az antifasiszta tartományi bizottságot, amelyben Valeriu Novac, akkori egyetemi asszisztens, a későbbi neves fizikus, Aurel Pampu tanár, Iuliu Deheleanu, Teodor Bindea, Victor Cherestșiu és a minden áldozatra kész dr. Rosenthal Jakab, a dermatás Ioan Micu, Szabó Tamás és mások tevékenykedtek.

Külön említést érdemel a kolozsvári Magánalkalmazottak Szakszervezetének élenjáró tevékenysége. Ennek a szakszervezetnek a nevében hívták össze az első, előbb említett nagy antifasiszta gyűlést 1933. november 20-án, és miután a rendőrség megakadályozta, hogy a Magyar Színházban tartsák meg a gyűlést, Kandel és Kappel jobboldali szocdem vezérek tiltakozása ellenére felajánlották e célra a székház termét. Ezzel kezdődött az a több évig tartó belső szervezeti harc, amelyet a meg nem alkuvó magánalkalmazottak folytattak az opportunisták vezetői gyámkodása ellen. Nehezen lehetne nyomon követni, hogy

1933–38 között hányszor zárták ki a szövetségből ezt a harcos szakszervezetet, amelynek olyan vezetői voltak, mint Elsner Ernő, Ilyés József, Heves Ferenc, Heves Renée vagy Léb Albert elvtársak és később a forradalmi szocialista ifj. Jordáky Lajos, mert részt vett a kommunisták vezette tiltakozó akciókban, például a craiovai pör, majd 1935-ben a KISZ-konferencián letartóztatott elvtársak pöre ellen.

Bárki, aki nem élte át ezeket az időket, feltehetné a kérdést: miért foglalkozom annyit az „egységesekkel” felfrissült amszterdami szakszervezetekkel, miért tulajdonítok olyan nagy jelentőséget ennek a kérdésnek? Hiszen azelőtt is szerveztek – ha ritkábban is – az amszterdami szakszervezetek sztrájkokat! Való igaz, csakhogy azoknak a sztrájkoknak az indítéka kizárólag gazdasági jellegű volt, míg az „egységesekkel” megerősödött szakszervezetek a fasizmus elleni harc szervezett tömegbázisát képezték. Tagjai a sztrájkanyagokon, tömeggyűléseken fasisztaellenes agitációt fejtettek ki, tiltakoztak a terror és a burzsoá kizsákmányoló rendszer ellen, és közös harcra buzdítottak mindenkit a gazdasági és politikai követelésekért. Minőségi különbség van tehát a nem politizáló, csak „a nagyobb darab kenyérért” küzdő, opportunisták vezetése alatt álló szakszervezetek és a fasizmus, a terror, a rendszer ellen harcoló, osztálypolitikát folytató szakszervezetek között, amelyeknek tagjai a kommunista párt befolyása alatt álltak, a párt irányvonalát követték.

Ezekben a kommunisták által vezetett szakszervezetekben a munkát az „antifa” bizottságnak csak összeegyezt-

tetnie és irányítania kellett, a szervezést a terror elleni harcban edzett baloldali szakszervezeti vezetők végezték.

Marosvásárhelyen például a jobboldali szociáldemokraták befolyása alatt két vérszegény – összesen 80–100 tagot számláló – szakszervezet vegetált, a nyomdászoké és a pincéreké. Az „egységesekek” belépése után a taglétszám – csak az építőmunkásoknál! – elérte a 400–500-at.

A mennyiségi és legfőképpen a minőségi változás a szakszervezetekben bérharcok és sztrájkok kirobbanását eredményezi egész Erdélyben és a Bánságban. Vásárhelyen 1934 márciusában Soós József, Botos Sándor és más elvtársak – mint az építőmunkások megbízottai – tárgyalnak a munkaadókkal, és néhány rövidebb munkabeszüntetés után sikerül kollektív szerződést kötniök, amely biztosítja a szakszervezetek munkásközvetítési jogát, a bizalmiak kizárólagos tárgyalási jogát, és kimondja, hogy május elseje fizetett munkaszüneti nap.

Alig telik el két-három hét, és sztrájkba lépnek a cipészek, bádigosok és vízvezetékszerelők, szabók, szücsök s aztán a Székely és Réti bútorgyár munkásai, az előmunkásokkal együtt. És ami mindennél jobban bizonyítja a vásárhelyi famunkások forradalmi meggyőződését, harci hagyományaiknak a megőrzését – csatlakoznak a sztrájkhoz a gyár összes tanoncai, szolidaritást vállalva két elbocsátott társukért, és leteszik a munkát a kisiparban dolgozó összes asztalosok is. A munkások felkészülnek a hosszú, kemény küzdelemre, mert a múltban sem tudták hat hétnél rövidebb sztrájjal kivívni béremelési követeléseiket és a kollektív szerződés megkötését.

És megindul a hatósági terror. A sztrájk vezetőit letartóztatják, a többieket fenyegetésekkel igyekeznek megfélemlíteni. Idegenből sztrájktrőket hoznak. Az ifjúságokat – akiket akkor törvény tiltott a sztrájktól, de ennek ellenére nem álltak munkába – erőszakkal összefogdossák, és rendőri felügyelet mellett dolgoztatják. A kényszermunkában azonban nincs köszönet. Az ifjak szapant tesznek az enyvbe, és a drága külföldi furnérlapok felhólyagoznak, lepattognak a bútorokról. A munkaadók hajukat tépik a kár láttán, a dagadtra pofozott arcú ifjak némák, mint a sír...

És ekkor lép közbe a döntő többségében baloldaliakból álló szaktanács, amely eddig is juttatott rendszeres pénzsegélyt a sztrájkonyhának – a pénzt nemcsak Vásárhelyen, hanem Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron és ki tudná megmondani, az ország hány városában gyűjtötték, hogy a sztrájkolók kitarását biztosítsák. A szaktanács *kimondja az egész városra kiterjedő egyórás szolidáris sztrájkot a harcban levők támogatására*. Sőt egyes üzemek – például a Nussbaum-öntöde – munkásai ez alkalommal kollektív szerződés kötése végett hosszabb időre letették a munkát. A nagy vásárhelyi tömegmozdulásnak megvolt az eredménye: rövidezen egyik gyár a másik után kötött kollektív szerződést a sztrájkoló munkásokkal. Az előbbi évekhez viszonyítva, 1934 nyara „hosszú, forró nyár” volt a munkaadók részére. A vásárhelyi kisebb sztrájkok sorozata, de főleg az egyórás általános szolidáris sztrájk, amely egyúttal tiltakozás volt a hatóságok fasiszta módszerei ellen, országszerte nagy hatást gyakorolt a munkásmozgalomra.

A vásárhelyiek bátor fellépésének mélyebb politikai-gazdasági okai voltak. A nemzeti munkavédelmi törvény hónapok óta tartó vitája befejeződött, és a Tătăráscukormány június első napjaiban törvényerőre emelte. A törvény az általános nemzetgazdasági érdekek védelmében kimondta, hogy a különböző igazgatóságokban a tagok 50 százaléka, az üzemekben pedig a dolgozók összlétszámának 20 százaléka lehet csak idegen állampolgár. A reakciós gyártulajdonosok az „idegen” szót a nem román anyanyelvű, de román állampolgárságú dolgozókra, tehát az összes kisebbségi munkásra vonatkoztatták. Ez főleg Erdélyben és a Bánságban váltott ki riadalmat, bizonytalanságot és elégedetlenséget, mert a román és kisebbségi munkások közös harcának egységét volt hivatva megbontani, gyengíteni. A nemzeti munkavédelmi törvény ilyen értelmezése nemcsak a kisebbségi munkásokat aggasztotta, nyugtalanította, hanem az osztályöntudatos román munkásságot is. Ráadásul a kormány újabb felhőborító intézkedésekkel igyekezett a dolgozókat megfélemlíteni, mozgalmi tevékenységüket letörni. Elrendelték, hogy a vasúti és postai alkalmazottak, valamint a tanügyben dolgozók nyelvvizsgát tegyenek. Egymás után

jelentek meg a rendeletek a szigorú nyelvvizsgák letételéről. Azokat, akik a rosszindulatú bizottságok véleménye szerint nem beszéltek elég jól románul, jobbik esetben szülőföldjüktől, családjüktől néhány száz kilométerre helyezték, rosszabb esetben végkielégítés és nyugdíjjogosultság nélkül elbocsátották.

Egykorú lapok szerint például Kolozsváron 1934. június 21-én 56 vasúti munkást rendeltek nyelvvizsgára, akik 1918-tól 1934-ig kiválóan végezték termelő munkájukat, júliusban pedig a postai alkalmazottak kerültek bizottság elé.

A vasúti fegyelmi bizottság július 28-án kiadott 5336/1934-es számú rendelete kategorikusan kimondta, hogy a nyelvvizsgán elbukottakat elbocsátják. A szakszervezetek – főleg a vasutasoké – a munkásszolidaritástól, harcos internacionalizmustól áthatva, nem nyugodtak bele a CFR-vezérigazgatóság szándékába, és testvériesen kiálltak magyar ajkú társaik munkához való jogának megvédéséért. Nem volt olyan munkásgyűlés, amelyen ne tiltakoztak volna a gyötrő nyelvvizsgák és a munkások között ellentétet szító nemzeti munkavédelmi törvény ellen.

Ebben a kérdésben, ha későn is, egyes szociáldemokraták vezetői is állást foglaltak. Bruder Ferenc, a szociáldemokraták kolozsvári titkára, aki abban az időben nem éppen a legbaloldalibb álláspontot képviselte, egy helyi napilapnak, a *Jóestét*nek 1934. április 10-én a nyelvvizsgák és főleg a nemzeti munkavédelmi törvény kérdésében a következő nyilatkozatot tette: „...a legsúlyosabb mértékben alkotmányellenes. Románia alkotmánya nem ismer különbséget állampolgár és állampolgár között... a munkásság a legteljesebb szolidaritással száll szembe minden efféle kísérlettel...”

Bruder Ferenc emlékeztet, hogy 1918-ban a kormány felszólította a dolgozókat, hogy „minden munkás és alkalmazott maradjon a helyén és teljesítse kötelességét...” Bruder hangsúlyozta, hogy egyes fasiszta beállítottságú lapok tendenciózusan elferdítik a törvényjavaslatot, és úgy magyarázzák, hogy minden köz- és magánüzem dolgozóinak 80 százaléka román nemzetiségű kell hogy legyen.

A törvénytervezetet sok huzavona után bizonyos vál-

toztatásokkal és tele kétértelműségekkel az alkalmazást illetően mégis törvénybe iktatták. A törvény alkalmazása Damoklész kardjaként függött a kisebbségi munkásság felett.

Érthető, hogy mozgalom indult a törvénytervezet, majd a törvény alkalmazása ellen: a legnevesebb román tudósok, az antifasiszta bizottságok nyilatkozatban ítélték el reakciós jellegét. Tudor Bugnariu tanár, a bátor antifasiszta vezető és kommunista a kolozsvári munkásharcokról szóló összefoglaló írásában leszögezi: a törvénytervezet kísérlet a román nép és a nemzetiségek békés együttélésének megbontására és a más nyelvet beszélő állampolgároknak a munka jogától való megfosztására. Pártlapjaink is, mind az illegálisak, mind a legálisak, a legélesebben elítélték és leleplezték a burzsoázia szándékát.

A kormányzatnak a törvényt részben sikerült alkalmaznia a nagy állami és hadiüzemekben, de a munkáosztály egységét, a román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók szolidaritását, összetartását megbontani nem tudták.

Az 1934 nyarán kitört kisebb-nagyobb sztrájkokat szinte nem is lehet számon tartani. Kolozsváron a fámunkások előrelátóan szervezkedtek, mert már a kezdet kezdetén sztrájkonyhát állítottak fel, ahol mintegy száz személynek adtak ebédet.

Itt egy kis kitérőt kell tennem, hogy elmondjam, mi képezte a sztrájkolók anyagi segélyének az alapját. Mindenütt és minden időben az illető szakmában dolgozó és más szakmabeli munkások önként felajánlott 1–2 órás munkabére, amelyet a segélyező bizottságnak szombatonként, fizetés után, pontosan átadtak. Ezt nemcsak a szakszervezeti tagok, hanem a szervezetlen szakmabeliek is magától értetődőnek tartották. A szakmai szövetségek is – noha sok esetben ellene voltak a sztrájkoknak – komolyabb összegeket küldtek. A tartományi és központi pártszervek, különösen a nagyobb jelentőségű sztrájkoknál, általános felhívást adtak ki a sztrájkolók anyagi és erkölcsi támogatására. Az összegyűjtött pénz azonban csak egy-két hetes késéssel jutott el a sztrájkolókhoz. A leggyorsabb segély a szimpatizáns pék- és mészárosmeste-

rektől, kertészekről érkezett, akik a Sztrájkkonyha felállításának pillanatától csak úgy „hozomra” kenyeret, húst és zöldséget szállítottak. Marosvásárhelyről megemlítem Incze pékmestert és Kaucsár mészáros mestert, Kolozsvárról Vári, Gyulai, Kocsis és Mezei Irisz telepi hóstáti gazdákat, Szántai pékmestert, Salamon István mészáros és Popovici kiskereskedőt, akik mindenféle élelmet adtak a sztrájk idején a konyha részére. Ezek a kismesterek és -kereskedők az adósságokat rendező bizottságnak a sztrájkok után nemes gesztussal jelentették ki: akkor fizetnek, amikor tudnak, és annyit, amennyit tudnak. És bizony a sztrájbizottságok nagyon keveset tudtak az adósságból törleszteni, de azért a következő sztrájkoknál is korlátlan hitelt kaptak, és az adósságokat sohasem kérték tőlük. Hogy Váradon a cipőgyári, Aradon a Neumann-féle nagy textilgyár 1936-os sztrájkja idején a glogováci svábokon kívül kik segítettek még, sajnos nem tudom, de ismeretlenül is megbecsülés illeti mindazokat, akik sztrájkmozgalmaink győzelmét elősegítették.

A kolozsvári famunkások nyár utóján kirobbantott sztrájkjában a fő erőt a Victoria bútorgyár munkásai képviselték. Körük tömörültek a kisebb-nagyobb asztalosműhelyek munkásai. Jellemző a gazdasági válság idején végbement beralakulásokra, hogy a munkások kollektív szerződésstervezetében a legfontosabb követelés a 100 százalékos béremelés volt. A munkaadók az első tárgyalás után 40 százalékot ígértek; elképzelhetjük, milyen bérekért dolgoztak a faiparban a krízis alatt.

Az Irisz porcelángyárban a munkásokat 12–14 órát dolgoztatták, s mikor a 8 órai munkanap betartását követelték, a munkaadók 30 százalékkal le akarták szállítani béreiket. Erre sztrájkba léptek, és benyújtották az igazgatóságához a 24 pontból álló kollektív szerződést. Ebben béremelési követelések mellett a fizetéses szabadság biztosítása, a durva bánásmód megszüntetése is szerepelt.

A fizetéses szabadság követelése fontos kérdése volt a munkásságnak. A munkatörvényben biztosított évi fizetéses szabadságot ugyanis mindenütt – nemcsak az Iriszben – a legszemérmertlenebbül kijátszották. Csoportokban felmondtak a munkásoknak, azután néhány hét múlva

újra alkalmazták őket. Mivel évről évre megismételték ezt a szélhámosságot, a dolgozók 90–95 százalékának megszakadt a munkafolytonossága, és nem volt joga a fizetett szabadsághoz.

Az 1934-es sztrájkokban a dolgozók nemcsak gazdasági követeléseik teljesítéséért és szervezkedési joguk elismeréséért harcoltak, hanem a craiovai per elleni tiltakozásképpen, ami politikai tartalmat adott a sztrájkoknak. Minden tömegmegmozdulás – legyen az gyári gyűlés, munkanélküliek utcai tüntetése vagy sztrájk – összekapcsolódott az egész országban kibontakozó széles körű antifasiszta és terrorellenes mozgalommal.

1933 augusztusának második felében tárgyalták Bukarestben a grivicai munkások perét. Az elítéltek felmentéséért a párt és az Országos Antifasiszta Bizottság minden erőt mozgósított. Gyárak, üzemek, intézmények dolgozóinak tízezrei tiltakoztak röpgyűléseken; a tömegek nyomására és a nemzetközi demokratikus közvélemény tiltakozására a bíróság kénytelen volt elrendelni a per újrafelvételét. 1934. június 1-én kezdődött meg a tárgyalás Craiován. Nem volt Románia történetében még egy per, amelyet olyan nagy érdeklődés kísért volna, mint a grivicai vasúti munkásokét. Számtalan európai hírű jogász jelentette be, hogy vállalja a vádlottak védelmét. A négy-százezer tagot számláló francia vasutas szakszervezet a tárgyalásra népes delegációt küldött, amely felháborodva tiltakozott a hadbírósi terror ellen és legteljesebb szolidaritását fejezte ki román szaktársai iránt. A vádlottak felmentéséért, hozzátartozóik segélyezéséért és a perköltségek előteremtéséért indított mozgalomban részt vett minden, a párt közvetlen vagy közvetett vezetése alatt álló központi, tartományi és helyi szervezet. A legfőbb anyagi szervező a Vörös Segély volt, a szakszervezetek és az „antifa” központi és helyi szervezetei terjesztették a tízezerszámra kiadott röplapokat és újságokat, amelyek részletes beszámolókat közöltek a tárgyalásról. A perre a párt több mint ezer tanút – kommunista munkásokat, parasztokat, baloldali, demokrata érzelmű értelmiségieket – mozgósított Craiovára. Sajnos, nagyon keveset hallgattak ki közülük. Tanúnak idéztettek meg volt minisztereket, burzsoá politikusokat, akiket a védők a törvények és

az alkotmány alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel ropant kínos helyzetbe hoztak. Bebizonyosodott, hogy minden burzsoá párt, amely valaha kormányon volt, a törvénytelen ségek sorozatát követte el.

Jellemző a tömegek magatartására és forradalmi hangulatára, hogy még Nagyváradon is – ahol az év elején az egész megyei pártvezetőséget és a párttagság nagy részét letartóztatták – ezrével szórták szét a párt által kiadott röpiratokat.

Mint már említettem, Prágában a Politbüro és idehaza a központban az elvtársak a párt egyik legfontosabb feladatának tekintették Erdélyben és a Bánságban a nemzetiségi forradalmi mozgalom szilárd megalapozását és kiépítését.

Mint ismeretes, a párt – abból a marxai alapigazságból kiindulva, hogy *nem lehet szabad az a nép, amely elnyom más népeket* – a nemzeti kérdést lenini módon elemezte, küzdött a nemzetiségek teljes jogegyenlőségéért, figyelemmel kísérte és irányította haladó szellemű mozgalmait.

A Magyar Párti Ellenzék már kibontakozásának kezdeti szakaszában elhatárolta magát a polgári nacionalizmustól, bár tevékenységét a Magyar Pártban kezdte, amelynek vezetői *többségükben* sovinizta arisztokraták, földesurak, bankárok és azok fullajtárjai voltak. Az Ellenzék ki akarta ragadni a paraszti, kisiparos és hivatalnok tömegeket a sovinizta, reakciós vezetők befolyása alól, hogy azok eltávolításával a Magyar Pártot forradalmi-demokrata szervezetté formálja, amely a román haladó mozgalmakkal és pártokkal együtt küzdjön a közös cél megvalósításáért, az ország demokratikus átalakításáért. Nem célom e helyen bizonyítani a magyar párti vezetők haladás- és népellenes magatartását. Az is kétségtelen, hogy politikai tevékenységükben találni bizonyos pozitív elemeket. Például az iskolák, a nyelvvizsgák kérdésében kifejtett parlamenti tevékenységük részben pozitív. De ez nem homályosítja el a magyar párti vezetők megrögzött haladásellenes, maradi, antikommunista voltát.

Ismeretes, hogy a genfi döntőbírósághoz fordultak a csíki közbirtokosság javainak kisajátítása, a magyar egyházak és egyházi iskolák ügyében. A helyes és jogos ak-

ciónak volt azonban egy szépséghibája. Ezért a valóban igazságos ügyért folyó kampányba szépen beiktatták az országból eltávozott földbirtokosok hirhedt „optáns per” ügyét is. Az egyházi és iskolásérelmekért folyó hangos kampány azért kellett, hogy a kifosztott, kisemmizett romániai magyarság ne vegye észre, hogy ebben a küzdelemben nem az anyanyelv használata, a legelemibb magyar kultúrtevékenység biztosítása a fő cél, hanem az ezerholdas mágnások anyagi kártérítése. Az egyházi és iskolásérelmekkel csak álcázták a maguk és osztályuk érdekeit. Nem személy szerint értékelem a magyar párti vezetők tevékenységét. A vezetők között lehettek – és voltak is – bizonyos értelemben demokrata gondolkodásúak. De a hivatalos vezetés szelleme reakciós, kommunistaellenes volt, s ez a szellem átragadt a legtöbb megyei, helyi vezetőre, a magyar párti lapok egyik-másik munkatársára is.

A magyar párti vezetők döntő többsége nem is akarta a súlyos nemzetiségi kérdések megoldását. A fennálló sérelmek hangoztatásával csupán álcázták sovíniszta agitációjukat, akadályozva ezzel a románok és a magyarok megbékélését, testvéri összefogását a mindenfajta reakció ellen. A burzsoá-földesúri rendszer idején a MADOSZ nemegyszer fordult a Magyar Párt vezetőségéhez, közös harcra hívta fel őket a magyarság nemzetiségi-gazdasági problémáinak védelmére. A vezető urak a legtöbb esetben még válaszra sem méltatták a MADOSZ felhívását. Úgy hiszem, nem nehéz ezek alapján levonni a következtést...

A romániai magyar forradalmi mozgalom tehát nem önálló pártként vagy szövetségként indult, hanem a Magyar Párt belső ellenzéki mozgalmaként. A Magyar Párt csaknem két évtizedes politikai tevékenysége alatt nemegyszer keletkeztek ellenzéki mozgalmak a párton belül, amelyek később helyi jellegű önálló párttá alakultak. Ezek azonban jórészt karrierista mozgalmak voltak.

Más volt a helyzet a Kós Károly vezette Magyar Néppárttal. Ismeretes, hogy a Magyar Párt megalakulása előtt, később a Magyar Párttal párhuzamosan, már szervezkedett és tevékenykedett Kós Károly és más haladó szellemű

értelmiségiek vezetése alatt a Magyar Néppárt. Ez a párt a sokat hangoztatott „magyar egység” jegyében 1924 decemberében a brassói országos nagygyűlésen egyesült a Magyar Párttal. Az egyesülést megelőző tárgyalásokon a magyar párti vezetők demokratikus programot, arányszámuknak megfelelő helyeket ígértek Kóséknak a vezető szervezetben. Az egyesülés, azaz a Magyar Néppárt felosztatásának kimondása után azonban a reakciós elemek kiszorították a valóban haladó gondolkodású „népieket”, és a maguk székértelőlőit ültették be mindenféle. A grófi vezetők hazugságától, árulásától megcsömörlött Kós Károly cikket írt a *Keleti Újság*ba, amelyben bejelentette, hogy nem hajlandó az „egyesült” párt új vezetőségével együttműködni.

1927-ben – a parlamenti választások alkalmával – Kós Károly „népi” csoportja még egyszer megmozdult. Egyesek már reménykedtek, hogy Kósék megállapodást kötnek a Dolgozók Blokkjával. De a remények szétfeszültek, a „népiek” nem kezdtek határozott, következetes akcióba. Csupán kisebb csoportok jelentették be, hogy a Blokkra szavaznak, mint ahogy például Vásárhelyen is történt.

Később Marosvásárhelyen és Udvarhelyen nagyobb csoportok léptek ki a Magyar Pártból. Marosvásárhelyen, főleg személyi okok miatt, a jó városgazda, de megbízhatatlan hintapolitikus Bernády György vezetésével kiszakadt egy kisiparos-értelmiségi csoport, és Polgári Blokk elnevezés alatt – a Liberális Párt uszályhordozójaként – tevékenykedett néhány évig. Udvarhelyen Réti – a megyei vezetőség egyik számottevő tagja – lépett ki a Magyar Pártból és alapított külön pártot, részben mert politikájával elégedetlen volt, részben személyi okok miatt.

Ezektől a csoportosulásoktól eltérően a Magyar Párti Ellenzéket nem elégedetlen, karrierista elemek hozták létre; megalakulásának kezdeményezője, pártunk V. kongresszusának határozata értelmében, az erdélyi tartományi bizottság volt.

Az előkészítő munka még 1932-ben megindult. A tartományi bizottság megbízásából Demeter János lapot adott ki, a *Falvak Népet*. Ez a demokratikus, antifasiszta parasztlap előkészítője volt a magyar dolgozók körében an-

nak a gondolatnak, hogy elengedhetetlenül szükséges egy haladó nemzeti-népi tömegmozgalom megindítása a Magyar Párton belül, amely a magyar párti vezetők „úri” politikájának helyébe a magyarság gazdasági és sajátos nemzetiségi követeléseieért harcoljon – a haladó demokrata román tömegekkel testvéri szövetségben. A *Falvak Népe* köré hamarosan számottevő főiskolás-, iparos-, paraszt- és munkáscsoportok tömörültek – különösen Kolozsváron –, s a Falubarátok Szövetsége néven aktív tevékenységet fejtettek ki a fenti célkitűzések népszerűsítése érdekében. A *Falvak Népe* által tudatosított és a Falubarátok Szövetsége által terjesztett propaganda megteremtette az előfeltételeket a Magyar Párton belül az ellenzéki mozgalom beindítására. Az Ellenzék aktivistái – a kezdeti rövid időszakról eltekintve – elsősorban fiatal haladó értelmiségiek, főiskolai diákok, demokrata érzelmű kisiparosok és munkások voltak.

A lelkes kezdeményezők, természetesen, nem voltak mind kommunisták, de közvetve a kommunista párt befolyása alatt álltak.

A kibontakozó ellenzéki mozgalom élére egy-két olyan értelmiségi is került, aki a Magyar Párt szellemét kifogásolta, de valójában személyi ambícióból csatlakozott a mozgalomhoz és vállalt az elején szerepet a vezetésben.

Az 1933. április 2-i kolozsvári alakuló ülésre – forma szerint – dr. Desbordes Ernő és dr. Radványszky József ügyvéd hívta össze a Magyar Párt vezetőivel és vezetési módszereivel elégedetlen, főleg polgári elemeket Kolozs, Szamos és Torda megyékből. Az elégedetlen magyar párti politikusok mellett azonban már ott voltak a *kolozsvári kisiparosok és egyetemisták is, akiknek felfogását a nyílt levél tükrözte*, amelyet ugyan dr. Desbordes Ernő ideiglenes elnök és dr. Radványszky József ideiglenes titkár írtak alá, de az RKP Erdélyi Tartományi Bizottsága közvetlen útmutatásai szerint dr. Kohn Hillel és egy-két kommunista diák szerkesztett meg.

Szükségese nek tartom ezt hangsúlyozni, mert szerintem érthetetlen okok miatt történészeink, akik a későbbi MADOSZ-mozgalom megalakulásával oly aprólékosan foglalkoznak, erről a tényről nagyon keveset írnak. Pedig dr. Desbordes, aki akkor a Magyar Párt dési szervezeté-

nek választott elnöke volt, kiállásával igen sok, a magyar párti vezetéssel elégedetlen polgári elemet mozgósított és szólaltatott meg. Az *Ellenzéki Közlönyben*, amely a Magyar Párti Ellenzék hivatalos időszakos közlönye volt, sok polgári politikus üdvözölte az Ellenzék zászlóbontását és biztosította együttérzéséről és támogatásáról.

Párttörténeti kutatók és történészek feladata elemezni a kérdést: vajon mindjárt az indulásnál nem voltunk-e túlságosan radikálisak, és nem ezzel magyarázható, hogy sok demokrata érzelmű, de a politikai harcban még bátorosan polgári elem nem vett részt a mozgalomban? Hiszen maga Tabéry Géza – az ismert haladó gondolkodású író – sem lépett be az Ellenzék soraiba, s a későbbiekben sem vállalt szerepet a MADOSZ-ban, noha mindvégig szimpatizált vele. Amikor a Magyar Párti Ellenzék valódi lényege ismertté vált, a *csak elégedetlen* polgári elemek kiváltak a mozgalomból. Más volt a helyzet Desbordesszel, aki 1933 nyarán a Magyar Párt marosvásárhelyi kongresszusán, mint a Magyar Párti Ellenzék ideiglenes elnöke, nem képviselte az Ellenzék álláspontját. Később pedig titokban a saját érdekében paktálni kezdett a liberálisokkal az 1933-as decemberi választások idején. A mozgalom ezért kizárta soraiból.

A polgári elemek lelépése után formailag is a fiatal diákok és értelmiségiek kerültek az élre, akik lényegében addig is a mozgalom vezetői voltak: Vincze János, Séra Zoltán, dr. Csögör Lajos, Osztrovszky Gyurka, Balogh Ferenc (Bajcsi), de mellettük ott volt jó néhány baloldali kisiparos is, mint például Szabó Tamás, Szabó Sándor, Blázi István, Bucsi József, s aztán a kommunista munkások, Szepesi Sándor, Sántha Géza, Horváth Zoltán és mások.

A KISZ és a párt nevelte diákoknak nehéz volt beilleszkedniük ebbe a legális mozgalomba, annál is inkább, mert ilyen irányú elméleti ismereteik még gyengék voltak. Előbb már említettem, hogy a *Népakarát* című lapban Séra Zoltán diák, a lap felelős szerkesztője, a magyar párti reakciós *Erdélyi Lapok* rágalmazó-provokáló cikkére, amelyben megvádolták az Ellenzéket, hogy osztályharcos és kommunista szervezet, válaszcikket írt. Kifejtette az Ellenzék nemzeti haladó demokrata jellegét, és

bebizonyította, hogy azért, mert az illegális kommunista párt is harcol a dolgozó tömegek követeléseinek teljesítéséért és a nemzeti egyenjogúságért, nem lehet az Ellenzéket kommunistának és osztályharcosnak nevezni.

Nem is annyira a kommunistaság, mint az osztályharcos jelleg visszautasítása háborította fel éppen az ellenzéki mozgalom titkárát, és elpanaszolta nekem, milyen cikket írt Séra. Én persze Sérának adtam igazat, és kifejtettem, hogy a Magyar Párton belül alakult ellenzéki mozgalom, amelynek hivatása maga köré tömöríteni a kisiparosokat, a demokrata értelmiségieket, munkásokat, de főleg a szegény- és középparasztságot, sőt még a jómódú parasztok egy bizonyos részét is – hogyha készek harcolni nemzeti-ségi jogaikért –, nem lehet osztályharcos szervezet, noha harcban áll a burzsoá pártokkal s leleplezi azok reakciós politikáját, illetve nem az osztályharc a legfőbb jellege a szervezetnek, hanem nemzeti-demokrata, nemzeti-forradalmi volta. Ekkor határoztam el, hogy szemináriumon tisztázom ezeket a kérdéseket. Két vagy három ülésen, amelyeket Sántha Géza vasúti munkás lakásán tartottunk, nagyjából kifejtettem a leglényegesebb elméleti problémákat nyolc-tíz ellenzéki vezető előtt.

Mielőtt az első szemináriumi ülésre mentem volna, közöltem Kohn Hillelrel tervemet, tudva, hogy Hillinek orosz-lánrésze volt a Magyar Párti Ellenzék elindításában, főleg ideiglenes programjának megszerkesztésében. Amikor elmondtam neki, hogy miről fogok beszélni – Rosa Luxemburnak a nemzetiségi kérdéstről vallott álláspontjának lenini bírálatáról –, Hilli lelkesen felkiáltott: – A második pártiskolás! – Később tudtam meg, Hilli Sencovicicsal már beszélgetett elméleti kérdésekről, s azonnal rájött, hogy ismereteinket csakis a moszkvai pártiskolában szerezhettük.

1934 tavaszán megérkezett Kolozsvárra Fazekas József is, akivel együtt voltunk a moszkvai pártiskolában. A központ utasítására Fazekast bevontuk a tartományi titkárságba. Állandó munkája a kolozsvári pártvezetőség irányítása volt, de többször utazott vidékre is, hogy a párt-szervezetekben az utasításokat feldolgozza és munkájukat ellenőrizze. A felesége Kolozsváron dolgozott már jó ideje,

lehúzógépen a *Vörös Erdély*, a *Tartományi Értesítő*, valamint a röpiratok sokszorosítását végezte. A *Vörös Erdély* az erdélyi tartományi bizottság lapja volt. A kitűnően szerkesztett, jó illusztrációkat és karikatúrákat közlő lap 1932–1935 között rendszeresen megjelent. Az erdélyi illegális mozgalom leghosszabb életű, sokszorosított újságjának szerkesztő bizottságában, a csaknem négy év leforgása alatt, olyan ismert értelmiségiek és munkások dolgoztak, mint Nagy István, Schönberger Kálmán, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Bogdán-Salamon József, Iosif Meseşan, valamint a tartományi vezetők: Sencovici, Goldberger, Encsel Mór (Kolozsváron a Bikás nevet vette fel), Matáisz Péter, Kohn Hillel, Breiner Piri, Jakab Sándor, e sorok írója és mások. A *Tartományi Értesítő*t a tartományi titkárság tagjai írták, és bizonyos politikai eseményekről szóló cikkek mellett főleg belső szervezeti kérdésekkel foglalkozott. Amikor Kolozsváron voltam, Breiner Pirivel együtt írtuk a lapot. A *Vörös Erdély* szerkesztését a tartományi bizottság agitprop osztálya irányította.

Kolozsváron jól szervezett szemináriumhálózat működött; 1933–34-ben Antal Márk, Tihanyi Erzsébet, Heves Ferenc, Heves Renée, Hirsch Ernő (Cerbu Traian) vezetett szemináriumokat, amelyekbe főleg az értelmiségieket és egyetemistákat szervezték be, de működtek munkásszemináriumok is, ahol a résztvevők ismeretei szintjének megfelelően adtak elő elvtársaink. Különösen értékes segítségnek bizonyult dr. Herskovits Ferenc Dooc álnéven kihozott szemináriumi vezérkönyve, amelynek alapján egységes terv szerint tartották meg marxista–leninista elméleti előadásait a szemináriumvezetők.

A román értelmiségiek és diákok között dr. Cherestesiu Victor és Iuliu Deheleanu mellett Tudor Bugnariu végzett fáradhatatlan elméleti nevelőmunkát. Noha Bugnariu elvtárs pártmegbízata elsősorban az erdélyi antifasiszta mozgalom megszervezése és vezetése volt – ami óriási elfoglaltságot jelentett –, mégis szakított időt magának erre is. Allítom, hogy később az antifasiszta mozgalomba és az Ekésfrontba (Frontul Plugarilor) bekerült diákok – akiknek nagy része ma neves professzor vagy társadalmi aktivista – főleg Vasile Pogăceanu szervező és Tudor Bugnariu nevelő munkája következtében váltak

forradalmárokká, neves marxista–leninista értelmiségiekké.

Romániában a gazdasági válság mélypontját bizonyos tekintetben 1933-ban érte el. Ennek egyik gazdasági és politikai kihatása a paraszti tömegek radikalizálódása volt, ami helyenként szervezett, máshol spontán tömegakciók kirobbanásában nyilvánult meg az adóterhek, a termények árának irányított letörése stb. ellen. Az agrárválság még fokozottabban sújtotta a Mócvidék parasztjait, akiknek problémáiról annyit fecsegték nagyképű polgári politikusok és fasiszta kalandorok. A parasztblondító burzsoáföldesúri pártokból kiábrándult Hunyad megyei parasztlétszámához csatlakozott, majd politikai vezetője lett Petru Groza volt miniszter. Amikor Kolozsvárra érkeztem, már tudtam az Ekésfrontról, Bukarestben tájékoztattak róla. A központi titkárság egyes tagjainak az volt a véleménye, hogy alaposan meg kell vizsgálni a szervezetet, hiszen nem véletlen, hogy éppen azon a vidéken hozták létre, ahol mintegy 150 évvel ezelőtt Horea elsőpró erejű parasztlázadása kirobbant. Demokratikus programjuk a legnagyobb figyelmet érdemli, de egyelőre fenntartással kell lennünk velük szemben. Volt azonban más vélemény is. Marcel Pauker azt hangoztatta, hogy az Ekésfront reakciós szervezkedés, a demokratikus jelszavak és program csak megtévesztés, csalétek a radikalizálódó parasztlétszámára a mi forradalmi mozgalmunktól. Mit keres ott egy volt polgári miniszter? M. Pauker érveinek hatása alatt sokáig bizonytalankodtunk, nem igyekeztünk megismerni a mozgalom célkitűzéseit, vezetőinek felfogását. A helyzet nemismeretének volt aztán a következménye az Ekésfront elleni kirohanás, amely eleve kizárta a velük való érintkezést és a közeledés lehetőségét. Hogy mire alapozta a *Népakarat* című lap elképesztően hamis véleményét az 1933. október 14-i számában megjelenő *A romániai fasiszmus kialakulóban van* című cikkben, nem tudom – akkor még nem voltam az országban –, de a cikk a Vasgárda, Averescu és Cuza fasiszta alakulataihoz hasonlítja az Ekésfrontot. Ez csak egyik példa, mert nem egy illegális lap vont le hasonló következtetést a szervezkedés kezdetén az Ekésfrontról. A kezembem van egy röpírat másolata, amelyet 1933 végén adott ki az erdélyi tar-

tományi titkárság a választással kapcsolatosan. Nos, ebben a röpiratban is támadják az Ekésfrontot, és azzal vádolják, hogy a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjától elkobzott választási jelet, az egyenlőség jelét azért adta nekik a reakciós központi választási iroda, hogy a Blokk választóit megtévesztve egy fasiszta pártra szavazzanak.

Távol áll tőlem, hogy egyedül M. Paukerre hárítsam a a felelősséget, azonban az is kétségtelen, hogy M. Pauker jóval később is – amikor már vitathatatlaná vált az Ekésfront demokratikus, sőt forradalmi jellege – kitartott álláspontja mellett e kérdésben.

Politikai rövidlátás, szektás, ultrabalos magatartás jellemezte M. Paukert akkor is, amikor 1933 nyarán mint a Központi Bizottság instruktora Kolozsváron tartózkodott, hogy többek között segítséget nyújtson a Magyar Párti Ellenzék beindításában. Dr. Kohn Hillel panaszolta el, hogy M. Pauker olyan pontokat akart a programba felvéteni, amelyek az Ellenzék további legális működését lehetetlenné tették volna. 1934 elején a központi titkárságon egy instruálás alkalmával M. Pauker felelősségre vonó hangon kérdezte meg tőlem, miért tűrjük Grozáék kapcsolatkeresését a román baloldali egyetemi diáksággal. Hogy mi volt az oka elfogult magatartásának, nem tudom. Talán az, hogy a Déván megjelenő *Horea* című lap, mielőtt az Ekésfront lapja lett volna, zavaros, ellentmondásos cikkeket közölt. De miután Petru Groza átvette a lap vezetését, irányvonala világos, félreérthetetlenül antifasiszta lett.

A felszabadulás után mesélte el Gavril Birtaş, aki 1935-ben a központi titkárság tagja volt, majd 1935–1939 között az RKP Erdélyi és Bánsági Területi Bizottságának titkára, hogy M. Paukernek még 1935 elején is bizonyos fenntartásai voltak Petru Grozával és az Ekésfronttal szemben. Pedig akkor már a dévai kommunisták és MADOSZ-isták kapcsolatban voltak Grozával és ekéseivel. Sőt Kohn Hillel megbízatást kapott, hogy személyesen lépjen kapcsolatba Grozával, és a párt illegális anyagát is juttassa el hozzá. Aztán, mint ismeretes, 1935 júliusában megállapodás jött létre az RKP megbízottjai, Gavril Birtaş, Józsa Béla és Petru Groza, az Ekésfront megbízottja között.

Kötelességemnek éreztem, hogy mindezekről a tévedésekről, hibákról írjak, és legalább részben ismertessem az okokat és valamelyes magyarázatot adjak.

Valóban furcsának tűnt, hogy egy volt averescánus miniszter őszintén a nép mellé állt. Köztudott, hogy Groza mindvégig kitartott elvei mellett, és később, az Antonescu-diktatúra alatt még a börtönt is vállalta forradalmi meggyőződéséért. A szektás, balos felfogás nehezen tudta megérteni magatartását, és gyanakvóan, értetlenül figyelte e nagyszerű tömegmozgalom rendkívüli vezetőjét. Pedig voltak nekünk megbízható elvtársaink és szimpatizánsaink Déván, mint például dr. Augustin Almășan, az antifasiszták és kommunisták ismert védőügyvédje, és Gombo Samu, a párt régi tagja. Ők személyesen ismerték nemcsak Petru Grozát, hanem az ekések vezetőinek nagy részét is. Ha még időben, az ekés szervezkedés kezdetén meghallgattuk volna véleményüket, kiküszöböljük a bizalmatlanságot, és a párt politikai és elméleti segítségével az Ekésfront még jelentősebb tömegszervezetté fejlődött volna, a későbbi népfronti mozgalom egyik legszámottevőbb részévé.

Ami pedig Petru Groza személyét illeti, ha alaposabban tanulmányozzuk a nemzetközi politikai életben a népfronti mozgalmakat és antifasiszta csoportosulásokat, találtunk volna példát – ha nem is azonos, de hasonló magatartásra – volt polgári demokrata politikusok tevékenységében.

Kolozsvári tartózkodásom első szakaszában, 1933 novemberétől 1934 júliusáig, a már említett elvtársakon kívül különösen Szilágyi Aliztól, és Hiersch Ernőtől kaptam minden vonatkozásban hathatós segítséget. Aliz valóságos információs iroda volt; ha hozzá fordultam, bármilyen kérdésben eligazított, legyen az egy lebukás körülményének a tisztázása, valakinek gyors megkeresése, egy megszakadt kapcsolat újrafelvétele stb. Egy-két nap alatt pontos választ adott, vagy teljes megalégedésre teljesítette a megbízatást. Aliz a Vörös Segélynél is dolgozott, és a magánalkalmazottak szakszervezetében, valamint a szociáldemokrata nőknél töltött be vezető szerepet. Széles körű értelmiségi és munkás kapcsolatai révén a Vörös Segélynek értékes anyagi segítséget nyújtott. A bebörtönzött és

az illegalitásban élő elvtársak gyógyszerzsükségeinek jelentős részét is ő szerezte be.

Most, hogy hozzá fűződő emlékeimben kutatok, eszembe jut egy akkor tragikusnak tűnő, ma mosolyt kiváltó eset. Egy alkalommal feldúltan jött a találkára a mindig vidám, optimista Aliz.

– Benne vagyok a szószban – mondta reménytelen hangon. – Letartóztatták Mámit*, akinek testvérhúgánál van a „technika”.

Aztán egy szuszra elmondta, hogyan szervezte be édesanyja volt bejárónőjét a mozgalomba, hogyan rejtegetett elvtársakat kis szoba-konyhás lakásában; Máminál Ilyés Jóska, a volt párttitkár, Mózsi (Gáll Kálmán), sőt még Ranghet elvtárs is lakott. Aztán beszervezte Mámi húgát, akinél a párttartomány lehúzógépe van, és ott lakik a „technikus” lány is. Ráadásul Máminál helyezett el néhány olvasásra kapott illegális anyagot, hogy ne tartsa saját lakásán. Számba vettünk minden eshetőséget, de nem jöttünk rá a lebukás okára. Aliz állította, hogy Mámit azon a három-négy elvtárson kívül, aki nála lakott, nem ismeri senki. Azt is tudta, hogy a lehúzógéppel nincs semmi baj, tehát a lebukás nem onnan indult el. De hát mi történhetett akkor? Hiába törtük a fejünket. Gyanús volt, hogy Mámit egy rendőr vitte el. A kommunistákat nem rendőrök tartóztatják le. Megállapodtunk, hogy Aliz értesíti az illetékes elvtársakat: a lehúzógépet és a lányt azonnal költöztessék biztonságos helyre.

Aggodalommal terhes két nap telt el. Harmadnap Aliz ragyogó arccal jött a találkára. – Sok hűhó semmiért – mondta nevetve, aztán elmesélte a rejtély „titkát”. Mámi, aki tordai lakos volt, részeges férjétől csak úgy tudott szabadulni, hogy Kolozsvárra jött dolgozni. Közben beadták a válópert, és Mámit megidézték a tárgyalásra. Mivel nem tudott írni-olvasni (a felszabadulás után, több mint ötvenéves korában tanult meg valamennyire), félretette az idézőt, és persze nem jelent meg a tárgyaláson. Férje rosszindulatból feljelentette, hogy amikor elhagyta, magával vitte közös szerzeményük egy részét. Ennek tisztázására

* Özv. Hegedűs Béniné sz. Nagy Ilona, Kolozsváron élő, 80 éven felüli AVDA-nyugdijas.

rendelte el a tordai bíróság Mámi elővezettetését. Másnap már Kolozsváron volt, és tele szájjal szidta részeges urát, hogy „meghurcoltatta”. Mi meg felszabadultan lélegzettünk fel. Szilágyi Alizzal való kapcsolatom a továbbiakban még szorosabbá vált. Értékes segítségéről, vezetői pártmunkájáról majd később lesz szó.

A másik kedves, felejthetetlen barátom és elvtársam a korán elhunyt Hiersch Ernő volt, akinek önzetlen elvtársi segítségét mindannyiszor éreztem, valahányszor csak szükségem volt rá. Mint üzletember sok kereskedőt, iparost, értelmiségit, bankembert ismert. Be kellett váltani egy nagy címletű külföldi bankjegyet, amelyet a központi titkárságtól kaptunk választási célokra? Főtt a fejünk, mit csináljunk? Kivel cseréltessük be a valutát lejre? Két dologra kellett ügyelni: feltűnés nélkül intézni, nehogy a sziguranca felfigyeljen, letartóztassa az illetőt, és még a pénzt is elkobozza, és hogy a legmagasabb árfolyamon történjen a beváltás. Ernőhöz mentem tanácsot kérni. – Add ide – mondta mosolyogva. És másnap hozta a pénzt.

Elszakadtak a finom fátyolsziták a lehúzógépeken? Ernő néhány nap alatt annyi szitavásznat hozott, hogy még tartaléknak is maradt. Markáns arca mindig egy kicsit ünnepélyes volt, s ha valami jól végzett munkáról számolt be, elégedett mosoly jelent meg rajta. Egy alkalommal elpanaszoltam, hogy kisebb városainkban nincsenek lehúzógépeink, és az ottani elvtársak nem tudják beszerezni. Ernő egy pillanatra elgondolkozott, aztán ünnepélyes hangon csak annyit mondott: – Úgy hiszem, elintézem a dolgot. – Alig telt el két hét, s boldogan jelentette, hogy négy darab kisformátumú lehúzógép áll rendelkezésünkre, majd tréfásan hozzátette: – A gépeket az Intern Com finanszírozza. – Kérdő tekintetemre megmagyarázta, hogy a cégbejegyzésnél vállalatának az Intern Com nevét adta. – Olvasd csak fordított sorrendben a szavakat: Com Intern. – Megcsóváltam a fejemet. Ernő nevetett, mint egy gyermek. Gond volt a lehúzógép elszállítása? Ernő Intern Comja ezt is elintézte, és három gép a megadott címre – a konspirációs szabályok betartása mellett – pontosan megérkezett. Volt még egynéhány Ernőhöz hasonlós – de csak lelkesedésben hasonlós –

kereskedő és értelmiségi, akikhez nehéz helyzetben bizalommal fordulhattunk mindig, és azonnali segítséget kaptunk. Ilyenek voltak – hogy csak néhányat említsek, akinek neve hirtelen eszembe jut – a ma is Kolozsváron élő Hollandus bórkereskedő, Steiermann, az optikus, dr. Bródi és felesége, fogorvosok, akik valóságos áldást jelentettek, mert a nehéz illegalitásban élő elvtársakat sok szenvedéstől mentették meg.

Az illegális mozgalom szempontjából talán a legfontosabb a biztonságos lakások, gyűléshelyek és „nyomdai” helyiségek megszervezése. Kolozsvári tartózkodásom idején a tartományi bizottság, sajnos, nem rendelkezett elegendő lakással, hogy az illegalitásban levőknek, a vidékről bejövő elvtársaknak biztos szállást adjon. Állandó baj volt az úgynevezett gyűléslakásokkal is; megtörtént, hogy összehívott gyűléseket el kellett halasztani, mert nem volt hol megtartani. Sajnos, nemegyszer a lakást adó elvtársak bejelentették, hogy náluk egy ideig nem találkozhatunk, mert a szomszéd, akinek a sógora rendőr, megkérdezte, kik azok az emberek, akik hozzájuk járnak! Nehezen lehetett megállapítani, hogy így volt-e, vagy csak félelemből mondták ezt a kifogást. Voltak azonban olyanok, akiknek otthonát több mint tíz éven át használta a mozgalom, mint például a Kovács Andorékét. Kovács Andor a kiskorúak fogházában volt asztalos, de mint hajdani vöröskatona, aki a Szovjetunióban végigharcolta a polgárháborút, kötelességének érezte, hogy vállalja a veszélyt, és vele együtt felesége, a pergő nyelvű, örökké áldozatra kész Zsuzsika. Vagy Korobián Gyuszi és családja, akiknek otthonát 1930-tól 1941-ig használta a párt. A Salamon-Somlyó család – a családfőt még Breiner Béla szervezte be – is több mint tíz éven át biztosított lakást a mozgalomnak. És sorolhatnám Vass Jóskát és feleségét, Rozenberg Mózes szabómester családját, a Csertörő malom utcában lakó szobafestőt, akinek nevét elfelejtettem, és főleg a Papfalvi úton az egyik kertben levő nyomorúságos viskó lakóját, akinek a nevét egyikünk sem tudta, mert úgy „örököltük” az előző titkárságtól, az meg az előbbitől. Az ott lakó elvtársakat soha nem láttam, mert napszámosok voltak, és hajnaltól késő estig dolgoztak. A kulcsot a küszöb alatt tartották, bármikor bemehettünk az egyszobás vályog-

viskóba. Tolvajtól nem kellett hogy féljenek, nemigen volt mit lopni onnan, de ügyelt a házra a borjú nagyságú, hófehér szőrű Tisza is. A kutya úgy megbarátkozott Hillivel – aki mindig bőségesen hozott neki csontot –, hogy morgás nélkül beengedett mindannyiunkat a házba.

Amikor felvettem a kapcsolatot a KISZ tartományi titkársággal, legnagyobb meglepetésemre Szabados Lajit, a Szoknyást találtam ott mint KISZ-titkárt. Szabados Lajival szemben a vásárhelyieknek fenntartásaik voltak. Nemcsak azért, mert minden lányt, aki útjába került, megpróbált lekapni a lábáról – innen a Szoknyás gúnynev –, de gyanús volt, hogy ahányszor lebukott, a sziguranca mindig lefogott néhány ifjút, akiket olyan dolgokról faggattak-vallattak, amikről csak Szabados tudott. Szabados kolozsvári tartózkodása alatt nem bukott le senki, így valahogy eloszlatta a bizalmatlanságot.

Az ifjak nem tudtak olyan komoly eredményeket felmutatni, mint két évvel később, König Jóska idejében, amikor a Szocialista Ifjak Szövetségével az egységfrontot megteremtették. Egyik jelentősebb akciójuk a német követség előtti fasisztaellenes tüntetés volt a Dimitrov-per alatt, és ők szervezték meg a Belga-Română textilgyári sztrájkot is, amelyet a helyi pártszervezet nem karolt fel kellőképpen. Az ifjaknak, gyakorlati tapasztalat hiányában, nem sikerült elérniük céljukat, de ez a sztrájk előkészítője lett az 1935-ösnek, amely már számottevőbb eredményekkel zárult. Ifjaink túl sok időt fordítottak a Hasomer-Hacair nevű baloldali zsidó ifjúsági szervezet tagjainak megnyerésére. Ez a szervezet rendszeresen tartott szemináriumokat, ahol a marxizmusról vitatkoztak, Lenin egyes tételeit elfogadták, de semmilyen közös akcióra nem vállalkoztak. Várták, hogy kimenjenek Izraelbe, és ott a kibucokban valósítsák meg a szocializmust. Sokszorosító gépen lehúzott lapjuk volt, amelyet nyíltan terjesztettek. Úgy hiszem, a szigurancának tudomása volt erről, de valamilyen számításból nem csapott le rájuk.

Véleményem szerint a Hasomer-Hacair szervezetre fordított idő nagyrészt kárba vészett, bár egynéhány ifjú otthagya őket, és belépett a KISZ-be, de egyikükből sem lett számottevő pártmunkás.

A Magyar Párti Ellenzék ideiglenes elnökének, Desbordes Ernőnek eltávolítása után a támadás mind a Magyar Párt és lapjai részéről (*Erdélyi Lapok, Keleti Újság*), mind a sziguranca részéről még inkább fokozódott. A Magyar Párt tevékenysége – éppen úgy, mint más burzsoá pártoké – szervezeti téren nem volt folyamatos. Az Ellenzék egyik követelése éppen a Magyar Párt aktivizálása volt. Ezt és több más követelését azonban nem tudta elérni. Felvetődött a kérdés, van-e politikai perspektívája így a mozgalomnak, hiszen az aktív ellenzéki tagokat kizárták a pártból, a nagy ritkán összehívott gyűlésekről pedig a sziguranca segítségével távolították el a felszólalókat.

A Papfalvi úti kunyhóban tárgyaltuk meg ezeket a kérdéseket. A tartományi titkárság tagjain – Breiner Piri, Rangheţ, Fazekas József és személyemen – kívül részt vett az ülésen dr. Kohn Hillel is, a párt tartományi bizottságának tagja, aki, mint ismeretes, annak idején jelentős szerepet játszott az Ellenzék programjának kidolgozásában. Mindannyian egyetértettünk abban, hogy az Ellenzék a jelenlegi szervezeti keretek között tovább nem dolgozhat, hanem *önálló* magyar népi párttá vagy szövetséggé kell átalakulnia, hogy tömörítse a dolgozó magyarságot gazdasági-politikai és nemzeti érdekeinek megvédésére, a követelések új, forradalmi úton való kiharcolására.

Ezeket a kérdéseket megvitattuk már az Ellenzék fiatal vezetőivel is; lényegében ők sugalmazták mint a helyzet legjobb ismerői ezt a megoldást.

Javaslat-tételre személyesen felutaztam a központi titkársághoz. A titkárság már előzetes jelentéseim alapján tanulmányozta a helyzetet, mondhatnám meg is hozta a döntést, csak az erdélyi tartományi bizottság és a Magyar Párti Ellenzék vezetőinek véleményére, javaslatára várt.

Persze az önálló szervezetté való átalakulás, az új szervezeti forma beindítása nem ment könnyen. Jól felkészült, megbízható vezető káderekre volt szükség, hogy átszervezzék a mozgalmat, és mint önálló forradalmi szervezetet továbbfejlesszék.

A Magyar Dolgozók Szövetsége megalakulásakor (1934. augusztus 19-20.) már nem voltam Kolozsváron. Június végén a központi titkárság döntése alapján áthelyeztek

Temesvárra azzal a megbízatással, hogy a Wurmbrand-féle provokáció s az azt követő letartóztatások után szervezem újra a bánsági tartományi bizottságot és a pártszervezetet. Együtt utaztunk Bukarestbe Bányai Lászlóval, és egy napig egy lakásban is tartózkodtunk. Bányai László nem tudta, én már igen, hogy miért hívták. A párt központi titkársága alaposabban meg akarta ismerni, mert őt szemelték ki az önálló politikai szervezet központi bizottsága titkárának.

Amiről az alábbiakban szó lesz, kötelességemnek érzem megírni a történelmi hűség érdekében. A gyimesi parasztlázadással kapcsolatban, amely a párt és a MADOSZ vezetése alatt bontakozott ki 1934 októberében, nem a mozgalom jelentőségének értékeléséről akarok beszélni – azt helyesen, pontosan és híven végzik el a megjelent tanulmányokban –, hanem arról, ki szervezte ezt a forradalmi parasztmegmozdulást.

Történéseink egy része úgy magyarázza, hogy a kolozsvári tartományi pártbizottság és a MADOSZ központi bizottsága közös tevékenységének eredménye volt a gyimesi megmozdulás.

Ez azonban nem felel meg pontosan a valóságnak, mert a csángók pártsejtjeit nem a Kolozsváron működő erdélyi tartományi bizottság irányította – Kolozsvár több mint 250 kilométerre fekszik a Gyimes völgyétől –, hanem az RKP Barcasági Tartományi Bizottsága Brassóból, amely alig 150 kilométerre van a Gyimesektől.

Mint írásomból kitűnik, 1933 novemberétől 1934 júliusáig Kolozsváron dolgoztam. Ebben az időben a tartományi bizottságnak pártvonalon nem volt kapcsolata a Gyimes völgyével, csak a Magyar Párti Ellenzéknek.

A Gyimes völgyi megmozdulás legfőbb szervezője Mezei Lajos, az erdélyi tartományi bizottság paraszt-instruktora volt – írja egy helyen Bányai László. Ez nem felel meg teljesen a valóságnak. Mezei Lajos a MADOSZ központi bizottságának volt a paraszt-instruktora, és nem a tartományi pártbizottságnak. Konspiratív szempontból megengedhetetlen, hogy a MADOSZ központi bizottságának tagja a párt paraszt-instruktora legyen, hiszen ez egy lebukásnál kompromittálta volna az egész MADOSZ-mozgalmat. Mezei Lajos földim volt, marosvásárhelyi. Éveken

át együtt dolgoztunk az Egységes Vasmunkás Szakszervezetben. Nagyon jól ismertem, és felelősséget is vállaltam érte, amikor 1934 tavaszán méltatlanul megvádolták. Én tisztáztam Mezei ügyét, és úgy került vissza a Magyar Párti Ellenzék vezetőségébe s később, a MADOSZ megalakulása után, annak központjához. Az igaz, hogy a Magyar Párti Ellenzékkel a kolozsvári tartományi pártbizottság titkára tartotta a kapcsolatot, s a pártközpont utasításait is ő juttatta el az Ellenzékhez s később a MADOSZ-hoz is – a területi pártbizottság megalakulásáig. Ilyen értelemben – amilyen mértékben a MADOSZ a Gyimes völgyi megmozdulás szervezésében részt vett – a tartományi bizottság is játszott valamelyes szerepet. Ez azonban össze sem hasonlítható a barcaságiak aktív szervező és vezető szerepével. A MADOSZ-központ és szervei tevékenységét illetően teljesen egyetértek történészeink értékelésével. A harcok előkészítésében azonban Kolozsvárról Mezei Lajoson kívül senki sem vett részt (ezt tudom, mint a párt tartományi titkára), ő pedig MADOSZ-vonalon dolgozott. A Gyimes völgyi pártsejtekkel a kapcsolatot a köpeci származású Hovány Ilona, a barcasági párttartomány paraszt-instruktora tartotta. Az ő segítségével készítette elő – a MADOSZ-szal karöltve – a párt az országszerte ismert gyimesi harcokat.

Negyven év múlt el azóta. Az 1934-es barcasági tartományi titkárság tagjai közül csak Váradi Andor halálozott el. Józsa Feri, Breiner Piroska, Havadi József, Frieder Jenő (KISZ-titkár volt a Barcaságban) és Hovány Ilona mindannyian jól emlékeznek a Gyimes völgyében végzett veszélyes, nehéz szervező munkájukra a harcok kitörése előtt és alatt is.

Frieder Jenő személyes tapasztalatait még azon nyomban leírta, és később megmutatta Bányai Lászlónak, a MADOSZ főtitkárának, aki a szervezeti-mozgalmi vonatkozások ellen semmilyen kifogást sem emelt, csupán irodalmilag tartotta kiérleletlennek az írást.

E sorokat olvasva, bizonyára megkérdezik, nem mindegy, hogy az RKP Erdélyi vagy Barcasági Tartományi Bizottsága szervezte és vezette, a MADOSZ-szal egyetemben, a harcot?! Nekem is hízelegne, ha az erdélyi tartományi bizottság, amelynek titkára voltam, készítette volna

elő és vezette volna a MADOSZ-szal együtt a nagy jelentőségű parasztmegmozdulást, amelyet akkor – egy kis túlzással – *paraszt Grivicának* neveztek néhányan. De megengedhetetlen bárki részéről olyan babérokkal kérkedni, amit mások érdemelnek meg, akik szintén a párt derék katonái voltak.

A BÁNSÁGBAN

Mozgalmi munkám Temesváron nem volt egyszerű. A pártközpontnak a februári lebukások után nem volt semmilyen kapcsolata a Bánsággal. Sencovici elvtárs, miután megadta az utasításokat, azt mondta: – Utazz Temesvárra, és keress kapcsolatot a kint maradottakkal. De vigyázz! A sziguranca valószínűleg figyelni ezeket az elvtársakat, hogy a mozgalom újrászervezőit az ő révükön fölfedje.

A KISZ-központ Szabados Lajit küldte Temesvárra, mivel Kolozsváron hosszú időn át dolgozott, és minden KISZ-aktivista ismerte. Szabados Lajival indulásunk előtt tervet készítettünk. Ő előreutazik, mivel nem keresi a sziguranca, mint engem – a letartóztatási parancsot ugyanis nem vonták vissza –, és megkeresi Frank Bélát. Frank Béla érdekes alakja volt az erdélyi munkásmozgalomnak. Mint pincér majdnem minden erdélyi városban és fürdőhelyen dolgozott, és mindenünnen a mozgalomban való részvételéért bocsátották el. Betegsége miatt nem tudta szakmáját folytatni, és Temesváron telepedett le. Felesége, Köblös Elek húga, vásárhelyi volt. Abban reménykedtem, hogy Frank Bélát nem tartóztatták le, és ő majd eligazít. Egyelőre az volt a legmerészebb vágyam, hogy egy-két jó lakást szerezzünk, ahol biztonságban tudhatjuk magunkat a hekusoktól, akik az 55 letartóztatott kommunista perének megkezdése előtt éjjel-nappal raziáltak egy esetleges szimpátia-tüntetés szervezőinek felkutatása végett.

A Szoknyás egy hét múlva jó hírrel érkezett vissza Kolozsvárra. Megtalálta Frank Bélát, lakást szerzett ma-

gának és nekem is. Idegesen készültem az utazásra. Kevés holmimat összecsomagoltam egy kis bőröndbe, aztán hanyatt fekve ágyamon, számadást csináltam kilenchnapi tevékenységemről. Nem voltam megelégedve magammal. Türelmetlen forradalmiságom, őszinte lelkesedésem arra ösztönzött, hogy átfogó, erőteljes szervezeteket hozzak létre, nagy, harcos tömegmegmozdulásokat szervezzek. Kiértékelve munkámat, csak részleteredményekkel tudtam zárni a számadást. Kolozsváron nehéz helyzetet teremtett a pártszervezetekben a hosszú ideig tartó elvtelen frakcióharc, amelynek utóhatása még a későbbiekben is érezhető volt. És mi lesz Temesváron, ahol a frakcióharcok talán az egész országban a legélesebb formában nyilvánultak meg, s ahol a Wurmbrand-féle alakok aljas provokációja nyomán most konspirációs válság van?

Sajnáltam itthagyni Kolozsvárt, oly hamar megszerettem, pedig, mivel mély illegalitásban éltem, szépségeiből csak keveset ismerhettem meg. A Szent Mihály-templom égbe törő, büszke tornya és a győzelem érzetét sugárzó Mátyás-szobor előtt sokszor visszafojtott lélegzettel haladtam el. Mély tisztelet fogott el mindannyiszor, amikor az egyetem, a tudomány és a kultúra otthonának előcsarnokába beléptem, hogy a kapusfülke ablakára kifüggesztett listán ellenőrizzem, érkezett-e levél a fiktív névre.

(Tizenöt évvel később, mint a Bolyai Egyetem tanára, valahányszor a Babeş központi épületébe mentem, reflexszerűen mindig a portásfülke ablakára néztem, de most már nem kellett megállnom a kifüggesztett listát ellenőrizni.)

Ideges, zaklatott lelkemet csendes nyugalom öntötte el, ha kora nyári alkonyatkor a Farkas utca évszázados virágzó hársfái alatt találkára vártam valamelyik elvtársamat. (A Donát úti orgonák bódító illatát csak később ismertem meg, másfél év múlva, amikor visszatérve Kolozsvárra, abban a negyedben béreltem lakást.)

Szervezeti beosztásom akkor még nem tette lehetővé, hogy munkás elvtársakkal kössek barátságot, gyárak előtt sem ácsorogtam kapcsolataimra várva, mint néhány héttel később Temesváron. Így a vasúti műhelyek és a Dermata még nem jelentették számomra azt, amit évekkal

később, amikor konkrétan részt vettem mozgalmuk irányításában.

Temesvárra a teljes bizonytalanságba mentem, azzal is számoltam, hogy rövidesen letartóztatnak. Elvtársak, akik rövid temesvári tevékenység után lebuktak, rémtörténeteket meséltek az ottani sziguranca provokációs módszereiről.

Ahogy vonatom Temesvár felé közeledett, izgalmam úgy fokozódott. De valami különös érzés, talán az öröm, hogy ebben a hatalmas gyárvárosban és a Bánságban fogok dolgozni, ahol az ország akkor legszámottevőbb vas- és bányaiipari üzei voltak, legyőzte idegességemet. Elvtársak elbeszéléseiből és újságjainkból ismertem valamennyire a város múltbeli legális mozgalmát, az Egységes Szakszervezetek tevékenységét, a bérharcok, sztrájkok és más osztályharcos megmozdulások történetét. Az ország legnagyobb és legkorszerűbb munkásotthonában nagyszerű kultúr- és sporttevékenységet fejtettek ki a szaktanács vezetése alatt, 1929-ig, a munkásotthon bezárásáig. Ez a hatalmas tömegmozgalom még él az emberek tudatában! Ezt a forradalmi szellemet, osztályharcos tudatot kell újraélesztenünk!

Míg így elmélkedtem, tervezgettem, vonatom beszaladt a temesvári állomásra. Újra megrohantak a kételyek: vajon eljön-e az utcai „befutóra” a fiatal, barna asszony, Klári, aki majd lakásomra visz? És mit csinállok, ha nem jön? Egy teljesen idegen nagyvárosban voltam, egyetlen utcanévet ismertem; haragudtam magamra, amiért nem kérdeztem meg Szoknyástól a Frank Béla címét. Na és ha tudom, akkor mit csinállok? A per miatt az ismert elvtársakat figyeli a sziguranca. Szoknyásnak szerencséje volt, de ha lebukik, sem történik más, mint hogy hazatoloncolják Vásárhelyre mint állásnélkülit. De mi lesz velem? A körözőlevél eljutott minden városba. Végigfutott hátamon a hideg, ha arra gondoltam, mi vár rám lebukás esetén a hírhedt temesvári szigurancán, ahol alig egy évvel ezelőtt az erős fizikumú Encsel Mór elvtársat halálra kínozták Rămneamțu és pribékjei.

Ilyen tépelődések közepette érkeztem a találka helyére, a hosszú és széles, hiányosan beépített utcába, amely a gyárvárosi állomást kötötte össze a központtal. Aggodal-

mam felesleges volt, kapcsolatom – Klári – percnyi pontossággal érkezett. Dús barna haját fél kezével összefogta, hogy a szél ne fújja az arcába. Kissé idegesen ment el mellettem; észre sem vett. A megadott ház előtt – tőlem alig tíz méterre – megfordult, és szembejött. Arca a sietéstől kipirult. Nagy, dióbarna szeme csodálkozóan még nagyobbra nyílt, amikor kalapomat levéve, a megegyezés szerint, megkérdeztem: – Merre van, kérem, a Vadász-erdő?

Alig tudta kimondani: – A buziási út végén. – Aztán elnevette magát, és hitetlenkedve kérdezte: – Hát te vagy az „öreg”? Már megbocsáss, Hansi (Szabados ezt az illegális nevet vette fel) egy kék szemű, kopasz öregről beszélt. Én egy öreg, kopasz elvtársat vártam.

– Hát ami a kopaszságot illeti, koromhoz képest elég jól kopaszodom, de öreg nem vagyok.

Aztán megmagyaráztam, hogy az ifjak a tisztelet kifejezéseként a pártvezetőket „öregnek” hívják.

– Én is így nevezzetek? – kérdezte kedves naivsággal.

– Nem, te hívjál Gyurinak.

– Mondd, mi szükség van arra, hogy a mozgalomban mindenki más nevet vegyen fel, és ne a sajátját használja? Én is a Klári nevet viselem, de nem úgy hívnak.

– Hogy a sziguranca ne tudja meg az elvtársak nevét, ha valaki lebukáskor nem állja meg a helyét, és „köp” – feleltem röviden.

Lassan, sétálva mentünk keresztül a sáros Széna téren. Klári belém karolt. Mintha villanyáram ütött volna meg, olyan volt a szép fiatalasszony meleg kezének érintése.

– Jobb így – mondta Klári. – Ha egy detektív meglát, azt gondolja, fiatal házasok vagyunk.

Bizsergő izgalom járta át a testemet, torkom összeszorult, alig tudtam kinyögni: – Igazad van.

Klári a Burkus utca elején egy elég rozoga házba vitt.

– A ház a bátyámé – magyarázta –, illetve a feleségéé. Itt biztonságban vagy. Ez a bútorozott szobája kiadó, éppen üresen állt... A házbér nagyon sok, 500 lej havonta. Van annyi pénzed? – kérdezte Klári kissé izgatottan.

Klári bátyja nem vett részt a mozgalomban, felesége

még kevésbé. Azt sem kérdezték, ki fia-borja vagyok. Megkapták a házbért, a többi nem érdekelte őket.

Összesen 600 lejem volt, ebből 100 lejem maradt enni-valóra.

Így kezdődött első napom Temesváron.

(Azon az izgalommal tele, forró júliusi délutánon honnan is tudhattam volna, hogy ez a csillogó szemű, karcsú fiatalasszony nem is olyan sok idő múlva a feleségem lesz. Hogy több mint harmincnyolc éven át tengernyi szenvedés, hihetetlen megpróbáltatás lesz kettőnk élete. Hogy látni fogom, mint sápad meg szép, rózsás arca, hogyan tűnik el róla a mosoly, s hogyan telepszik rá a gond, az ijesztő bizonytalanság...

Ha valaki akkor azt jósolja: hazaviszed ezt az asszonyt majd az éhezésbe, nélkülözésbe, és veled megy, pedig még az igazi nevedet sem tudja, és egyetlen panaszos szó sem hagyja el soha az ajkát...

Ha valaki azt jósolja: lesz idő, amikor méltatlanul megvádolnak, és a te asszonyod nemcsak hogy nem hiszi el a vádat, de a helyedbe áll, és dolgozik a mozgalomban, amitől téged egy időre megfosztanak...

Ha valaki azt jósolja: végigjárom a pokol útjait a börtönökben és internáló táborokban, és ő nem jajgat, nem panaszkodik, hanem éjt nappallá téve dolgozik, hogy eltartsa és felnevelje gyermekét...

És amit el tud vonni a szájától, azzal siet hozzád, és biztató, meleg, beszédes tekintete azt üzeni: „melletted vagyok, szeretlek, harcolok érted...”

Ha valaki akkor azt jósolja: eljön az idő, amikor a hosszú, áldozatokkal tele élet után tetet-lelket pusztító nagy csapás ér igazságtalanul, s ő akkor sem mutatja fájdalmát, könnyeit. Betegen, megalázottan, mindenkitől elhagyottan járja a hivatalokat, hogy hírt halljon rólad, s bár útjai eredménytelenek, megszállottan megy újra meg újra, keres és kutat, és rendületlenül bízik ártatlanságodban...

És amikor végre visszakerülsz hozzá, ápolja beteg testedet, s okos szavaival sérült lelkedet gyógyítgatja, és nem vádol, nem átkoz senkit, csak magában mormolja: „Olyan volt, mint egy szörnyű lázalom... El kell hogy felejtsük, hogy az örülettől megszabaduljunk... „

S ha előre láttam volna, hogy elveszítem őt öregkorom-

ban, amikor a legnagyobb szükségünk lenne egymásra, hogy erőt merítsünk az elkerülhetetlenül közelgő halál elviseléséhez...

Ha mindezeket valaki előre megjósolja, bizonyára jobban reszketett volna a kezem, amikor búcsúzáskor meg-simogattam dús, gesztenyebarna haját...

Mikor e sorokat írom, feleségem már fél éve a Házson-gárdi temetőben nyugszik „... Elszakadt tőlem örökre...)

Nehéz napok következtek Temesváron. Fel kellett ven-nem a kapcsolatot azzal a néhány elvtárssal, akik a lebu-kásból kimaradtak; csakhogy vagy nekünk volt gyanús és érthetetlen, hogyan sikerült megúszniuk némelyeknek a letartóztatást, vagy azok, akik gyanún felül álltak, Wurmbrand nyílt árulása miatt „spiclipánikba” estek, és egyelőre nem akartak illegális elvtársakkal találkozni. Csak Klári és Frank Béla, két lelkes-hűséges elvtársunk maradt, akik mindent megtettek.

Sürgősen kapcsolatot kellett volna teremteni a gyárak-kal, elsősorban a gyapjúiparival, Temesvár legnagyobb textilgyárával, amely valamikor a több ezer tagot számláló Egységes Szakszervezeteknek legfőbb erőssége volt. De ott provokációs pánik uralkodott. A sziguranca – az igazgatóság segítségével – a gyapjúipariban helyezte el Kisinyovban leleplezett besúgóját, Serghei Urbaciov volt szakszervezeti vezetőt. Urbaciov rejtett provokációja a jól induló bérmozgalom és részleges sztrájk idején sokakat pánikba ejtett, amit még fokozott két röpceosztogató ifjúnunkás, majd ezt követően a több mint félszáz kom-munista és szimpatizáns letartóztatása, aminek egyenes következménye a sziguranca és a munkaadók terrorjának hihetetlen megerősödése volt.

A helyzet megértéséhez ismerni kell az előzményeket. A gyapjúipariban ravasz taktikával, szinte észrevétlenül, egy sor kisebb részlegen fokozatosan bevezették a bedo* rendszert. Amikor már több osztály a bedo szerint dolgo-

* Regresszív prémiumos bérrendszer, az idő- és darabbér olyan kombinációja, amely a legjobb munkás egy perc alatt végzett teljesítményét veszi alapteljesítménynek. Kidolgozójáról, Ch. Be-deaux francia mérnökről nevezték el.

zott, 1933 decemberében az igazgatóság elrendelte a rendszer kiterjesztését az egész gyárra. 300 szövönő megtagadta ennek elfogadását, letette a munkát, és követelte, hogy az összes osztályról vonják vissza a bedo rendszert, amely több munkát és kevesebb bért jelent. A munkásnők bátor fellépésére az igazgatóság elbocsátotta őket, és ügynökei hozzáfogtak sztrájkőrök toborzásához.

A temesvári helyi pártbizottság nyomban röpiratot adott ki, amelyben leleplezte a gyapjúipari igazgatóságának szándékát, és egységes harcra szólította fel az egész gyár munkásságát a bedo bevezetése ellen, a kizártak visszavételéért. Ennek a röpcének a terjesztésekor bukott le a két ifjú – valószínűleg Urbaciov provokációja nyomán –, ami aztán elindítója lett a tömeges letartóztatásoknak, amiben Wurmbrand és Dudás olyan dicstelen szerepet játszott.

Ezek az események gátoltak meg egyelőre abban, hogy megteremtjük a gyapjúipariban dolgozó elvtársakkal a kapcsolatot. Pedig égetően fontos lett volna, hogy a korábban elindított és lényegében félbeszakadt mozgalmat, jobban megszervezve, újra beindítsuk. A gyapjúipari helyett a kesztyűgyárban tört ki sztrájk a hónapok óta lapangó elégedetlenség következményeként éppen akkor, amikor a hadbíróság s az összes államhatalmi elnyomó szervek hatalmas apparátussal, látványos külsőségek között megrendezték az 55 letartóztatott kommunista „monstre perét”.

A kesztyűgyári sztrájk nagy jelentőségét abban látom, hogy amikor a kommunisták elleni uszítás és a hatóságok hisztérikus terrorhadjárata javában tombolt, amikor azzal hengegtek, hogy „a kommunista mozgalom bánási citadelláját felszámolták”, az alig 200 munkást foglalkoztató gyárban, ahol azelőtt baloldali mozgalom nem volt, a dolgozók a kommunisták vezetésével harcba léptek jogaikért. A sztrájk mintegy három hétig tartott, és a részleges eredmények mellett számottevő erkölcsi sikerrel zárult! Az addig szervezetlen kesztyűgyári munkások többsége belépett a szakszervezetbe, és a sztrájk legfőbb szervezője, Adler Györgyi köré néhány szimpatizáns csoportosult.

Györgyi vőlegénye – később férje – Adler-Ardeleanu

Döme, a letartóztatott kommunisták egyike volt. Györgyivel Béla hozott össze; így nemcsak a kesztyűgyári sztrájkolókkal, hanem közvetve a per kommunista vádlottjaival is kapcsolatba léptem. Ez nagyon lényeges dolog volt, mert némileg sikerült befolyásolnunk a per irányítását a Györgyivel küldött üzenetekkel és levelekkel. Kelemen József elvtárs segítségével összekötetésbe kerültünk dr. Bürger Ernővel, a kommunista perek ismert védőügyvédjével is.

A helyzetet az bonyolította és tette majdnem áttekinthetetlené, hogy a fővádlott Dudás Józsefről még nem tudtuk, hogy provokátor. (Később a börtönben leleplezték; az 1956-ban elkövetett ellenforradalmi ténykedéséért a Magyar Népköztársaságban halálra ítélték.) Dudás provokátor léteire mindvégig glória-koszorús hősként tetszelt a tárgyaláson. Mindezek ellenére elvtársaink döntő többségének pártszerű viselkedése és a megidézett tanúk, többek között a letartóztatásban levő Müller Kálmán (az Egységes Országos Szaktanács volt elnöke), Sveta Danila, Ogropetz Matild és más kommunisták tanúvallomásaikkal helyes irányba terelték a per lefolyását. Leleplezték a borzalmas kínzásokat; Karácsonyi Máriát például hordágyon vitték a tárgyalásra, Maróczi Margit pedig követelte, hogy a testén levő sebekről, amelyeket a sziguranacán a vallatáskor kapott, orvosi látletet vegyenek fel. Az orvos a vizsgálat után kénytelen volt elismerni Maróczi Margit igazát.

A kínzásokkal kicsikart vallomásokat visszavonták, és bebizonyították, hogy a sziguranca vádjai alapján óriásinak kelesztett „kommunista összeesküvés” és „felforgató tevékenység” a dolgozók jobb életfeltételeinek kiharcolásáért folyó szervezkedést és a terror elleni antifasiszta mozgalmat jelenti, tehát célja jogos, és reális igazságát nem lehet elvitatni. Nem volt könnyű dolguk. A per egyik fővádlottja, Wurmbrand a katonai ügyészt túllicitálva mocskolta a mozgalmat, hamis színben tüntette fel az elvtársak tevékenységét, gyalázta a háború- és fasiszta-ellenes mozgalmat és annak irányítóját és vezetőjét, a kommunista pártot. Jellemző Wurmbrand mocskos árulására, hogy Orolosa Octavian akkori szigurancafőnök – mint a vád tanúja – kijelentette: „Wurmbrand nagy-

ban elősegítette Románia egyik leghatalmasabb kommunista citadellájának leleplezését” (6 órai újság, 1934. október 2.).

Wurmbrand leplezetlen, nyílt árulása ellen lehetett védekezni és harcolni (Schön Márkus elvtárs gyűlöletének és megvetésének kifejezésekként felugrott helyéről, és a kommunistáktól elkülönített Wurmbrandhoz ugrott, felháborodásában szembeköpte a pártot gyalázó provokatort), de a Dudás-féle aljas mesterkedésekkel az elvtársak nem tudtak megküzdeni, mert árulásáról nem volt tudomásuk. (Csaknem húsz évvel később, életem legtragikusabb időszakában, 1953-ban, a sors különös szeszélye folytán összehívtam Râmneamțu komisszárral, a hírhedt temesvári szigurancafőnökkel, aki 1934 februárjában a revolverrel védekező Dudást letartóztatta. Râmneamțu elbeszélése szerint Dudás a sziguranacán kijelentette: „ne bántsanak, mindent elmondok, erre már régebben ígéretet tettem”. Râmneamțu azt is elmesélte, hogy Dudás éhségsztrájkba lépett, hogy az elvtársak bizalmát maga iránt fokozza, de egy rendőr minden reggel és este titokban át-kísérte Gritta rendőrprefektusnak az épületben levő lakására, ahol jóllakatták, és utána visszakísérték a fogdába. Râmneamțu szerint Dudás az elvtársakkal való szembeállításakor mindent tagadott, senkit nem ismert meg, semmit nem ismert el, de azt megelőzőleg mindenről a legpontosabban informálta a sziguranacát.)

Aljasságának egyik legfőbb bizonyítéka, hogy letartóztatását követően nemcsak lebuktatott mindenkit, aki Wurmbrand árulása után még szabadon maradt, de még azok ellen is vallott, akiket már átadtak az ügyészségnek. Ezeket az elvtársakat aztán visszazállították a sziguranacára, és kegyetlenül megkínózták, hogy vallomásokat csikarjanak ki azokról, akikkel kapcsolatban álltak. Dudás aljas játékaról a bebörtönzöttek nem tudtak semmit, még kevésbé mi, a kintiek, de nekem sok minden nem tetszett a viselkedésében.

Klári, aki személyesen ismerte Dudást, egy beszélgetésünk alkalmával megkérdezte: – Mondd, Gyuri, helyesen cselekedtem, amikor Dudás utasítását, hogy a kisodai orvossal ópiumos cigarettákat csináltassak és sürgősen juttassam el neki, nem hajtottam végre? – Látva elképe-

désemet, részletesen elmondta, hogy minekutána a letartóztatottakat átszállították a hadbírószobába, egy reggel fiatal katona kopogtatott lakásuk ajtaján. Nem kért semmit, csak alaposan megnézte, aztán egy összehajtogatott papírt adott át, tisztelgett és szó nélkül elment. Dudás küldte a cédulát, ópiumos cigarettákat kért, hogy az örököt elaltassa és megszökjék. Klári annyira fantasztikusnak tartotta a tervet, illetve az utasítást, hogy azonnal átszaladt tanácsért Kelemen Jóska elvtárhoz, aki kijelentette: a börtönből való szökéseket csak a pártközpont engedélyével lehet végrehajtani, és körültekintően meg kell szervezni, hogy biztos legyen a siker. Utalt Fónagy János és Kahána Mózes szerencsétlenül végződött kísérletére 1926-ban, amikor mindketten majdnem életükkel fizettek.

Klári kérdően nézett rám.

– Kalandor, Dudás közönséges kalandor – mondtam dühösen. – Először a nyílt utcán lövöldöz, mint egy anarchista, aztán meg mint a detektívregényekben, ópiumos cigarettával akar szökést megkísérelni, a központ beleegyezése és minden előkészület nélkül.

Klári tágra nyitotta ragyogó dióbarna szemét, aztán mély lélegzetet vett, mint aki valami kínzó gondtól szabadult.

Klári és Frank Béla egymás után ismertetett meg a legális idők nagyjaival, például Kelemen Jóskaival, a híres temesvári munkásotthon volt gondnokával, az Egységes Szakszervezet egyik számottevő vezetőjével. Ő hozott össze Karabás Szepi szabómunkással, aki első beszélgetésünk után azonnal belépett az amszterdami szakszervezetbe – amelynek akkor alig volt egypár tagja –, és néhány hét leforgása alatt mintegy 15 régi „egységes” szabómunkást vitt be magával.

Karabás lelkes, fiatal, de tapasztalatlan elvtárs volt, mégis sokat, nagyon sokat jelentett személye a nagy letartóztatások után. Még többet jelentett a komoly elméleti és politikai felkészültségű Heigl János bekapcsolása a mozgalomba. Heigl János a húszas évek végén a Balkáni Föderációban képviselte a pártot, huzamosabb ideig együtt dolgozott Dimitrov elvtárral, a Balkáni Föderáció

akkori titkárával. Ő is azok közé az elvtársak közé tartozott, akiket az 1929–32-es frakcióharcok idején kihagytak a mozgalomból, vagy kizártak a pártból. Sajnos, még 1934 nyárutóján is az érvek sorozatát kellett felhoznom, hogy a központi titkárság egyes tagjait meggyőzzem: ezeknek az elvtársaknak a bekapcsolása nélkül Temesváron nem lehet a mozgalmat újrászervezni.

Hogy igazam volt, legfőképpen az bizonyítja, hogy Kelemen Jóska, Heigl János, Karabás Szepi és Both István, a temesvári „egységes” famunkások volt elnökének köszönhetően két erős szakszervezet jött létre rövid idő alatt. A szabók és fások szakszervezete bérharcokat kezdeményezett, részt vett az „antifa” mozgalomban, és példájukra újabb szakszervezetek alakultak, amelyek a közismerten jobboldali szocdem Pirovsky befolyása helyett az újjáalakult temesvári szaktanács baloldali tagjainak a vezetése alá kerültek. A szaktanács baloldalivá válásában a szabók és fások szakszervezete mellett leginkább a vasúti műhelyi munkások szakszervezete játszott nagy szerepet.

A történelem, mint mondják, nem ismétlődik meg, de hasonlatos helyzeteket teremt. Akik ismerik a század eleji politikai harcokat, főleg a magyarországi szocialista mozgalmat, tudják, hogy Fejérváry Géza „darabont” kormánya úgy akart a budapesti sztrájkoknak, tüntetéseknek véget vetni, hogy a nem fővárosi illetőségű szocialistákat – akik úgymond a legfőbb okozói a cucilista* izgatásnak s a zavargásoknak – hazatoloncolta szülővárosukba. A budapesti szocialista mozgalmat ezzel ugyan nem törték le, de ily módon az ország számtalan városába maga a kormány küldött képzett szocialistákat, akik ott is megszervezték a mozgalmat.

Valami efféle történt a vasútnál is. A bukaresti, iași-i, kolozsvári vasutasok mozgalmát a liberális kormány, főleg a craiovai nagy per után, úgy próbálta letörni, hogy az ismert baloldali munkásokat, akiket nem tartóztattak le, vagy nem bocsátottak el, más városokba helyezték át. Így került a kommunista Ionescu, Căpraru, Scripnic és az akkor még független szocialista (később kommunista)

* Cucilista = a szocialista mozgalom kezdeti időszakában a szocialisták gúnyneve.

Lepădatu, Georgescu-Cocoşat és két-három ifjúkommunista Temesvárra, valamint a független szocialista Sasu és Nică Pintilie Aradra.

Ebből a csoportból először Scripnicet ismertem meg a KISZ-tagok révén, akik együtt dolgoztak 3–4 vasutas ifjúval. A továbbiakban Scripnic segítségével már én építettem ki a kapcsolatokat. Meg kell mondanom őszintén, hogy még a kommunisták is elég bizalmatlanul fogadtak. Amikor egy sejt megszervezését javasoltam, mindannyian hallgattak. Végül aztán megmondták nyíltan: annyi provokáció és lebukás volt Temesváron, hogy egyelőre nem akarnak sejtet alakítani. Nem erőszakoltam őket. Vasárnap délutánoként egyiknek vagy másiknak a házában gyűltek össze az áthelyezettek, beleértve a független szocialistákat is. Többször felkerestem őket, mindig szívélyesen fogadtak, beszámoltak akcióikról, amelyek akkor főleg a bebörtönzött vasutasoknak juttatott pénz- és élelmiszergyűjtésből állottak. Ezt olyan leplezetlenül végezték a vasutasok között, hogy soha ilyen nyílt, lényegében Vörös Segély-gyűjtést addig nem láttam. De sejtbe szervezkedni egyelőre nem akartak.

Heigtől megtudtam, aki ugyancsak „egyszerű” tag volt egyelőre a fás szakszervezetben, hogy a vasútiak választási közgyűlés előtt állnak. Azonnal hozzájuk mentem, és javasoltam, hogy az akkor erősen jobboldali Moise Cocoş szakszervezeti elnök helyébe válasszanak meg valakit közülük. Kiderült, hogy ők is foglalkoztak már a kérdéssel, de nem tudták eldönteni, kit javasoljanak. Ionescuro gondoltak, mint legidősebbre (talán 34–35 éves lehetett), de Ionescu nem tartotta helyesnek, hogy őt jelöljék, mert a sziguranca nyilvántartásában mint kommunista szerepelt.

Helyeseltem Ionescu érveit, és támogattam a kommunistákkal mindenben együttműködő, független szocialista, Ghellerter párti Lepădatu jelölését, aki egészen fiatal házas volt, és csak némi ellenvetés után értett egyet a javaslattal, amelyet én számtalan érveléssel támasztottam alá. (Talán kissé furcsának tűnik az, amit most mondok. Ezen a megbeszélésen – és a többiekén is majdnem mindig – ott voltak a vasutas feleségek is, akik magától értetődő

közvetlenséggel nyilvánították helyeslő vagy rosszalló véleményüket. Ezt a „jelölő” ülést a iași-i Ionescu otthonában tartottuk, és ott volt Lepădatu gyönyörű 22–24 éves felesége is. Engem ez nem lepett meg. Gyergyóban sok évvel azelőtt már voltam ilyen gyűléseken.) A kommunisták, független szocialisták mindjárt megkezdték az agitációt a régi szakszervezeti vezetőség leváltására, új, tevékeny vezetők választására. Meggyőző munkájuk nyomán nagyon sokan iratkoztak be a szakszervezetbe. Az új tagok nagy része Cocoș ellen foglalt állást, akivel bürokratikus, merev, kommunistaellenes magatartása miatt nem szimpatizáltak.

A választási közgyűlésre „teljes fegyverzetben” vonult fel a jobb- és baloldal. Pirovszky-Cocoș és párthívei minden mesterkedése ellenére az elnöki székbe Lepădatu került, s a szakszervezeti vezetőségbe néhány baloldali. Nagy eredmény volt ez, mert ezáltal megerősödünk a szaktanácsban is, ahol addig alig volt szavunk.

Egy igen érdekes jelenséget figyeltem meg akkor. Mint fentebb említettem, az áthelyezett vasúti munkások között több tekintélyes, komoly mozgalmi ismeretekkel bíró független szocialista is volt, akik a kommunistákkal a legnagyobb egyetértésben dolgoztak a szakszervezetben. Jó barátságban voltak egymással, s talán ezért is, a viták alkalmával álláspontjuk a legtöbb kérdésben annyira egyezett, hogy egyikről-másikról csak később tudtam meg: nem kommunista, hanem független szocialista. Hangsúlyoznom kell, hogy egységfronti tárgyalásról közöttük szó sem esett, annyira természetesnek vették, hogy együtt kell átszervezzék a szakszervezetet, és ez csak úgy lehetséges, ha a jobboldali demagóg Cocoșt leváltják, és mozgékony, tevékeny vezetőket választanak helyébe. Tevékenységük a bebörtönzött munkások kiszabadításáért és családjuk anyagi támogatásáért is olyan egységes volt, mintha a Vörös Segély irányította volna. Ami nem tetszett nekem, az a jól érezhető elkülönülésük volt a munkásmozgalom egészétől. Sajnos, ebben is egyek voltak a függetlenek és a kommunisták. Ez az elkülönülés később – az újjászervezett szaktanácsban való együttműködés következtében – érezhetően feloldódott, de egyelőre csak a szakszervezeti mozgalomban.

1937-től a helyzet gyökeresen megváltozott. Ettől az időtől kezdve a temesvári vasúti munkások soraiból kerültek ki a bánsági és temesvári illegális pártmozgalom legkiemelkedőbb vezetői, Leontin Sălăjan, Alexa Augustin és mások.

A temesvári pártmozgalom egyik nagy hiányossága volt, hogy hosszú időn át nem nevelt ki olyan pártkádereket, akik tartományi viszonylatban a mozgalmat irányítani tudták volna. Noha az Egységes Szakszervezetek erősebb és legnagyobb létszámú szervezetei itt működtek, számottevő illegális aktivisták innen alig kerültek ki. Mint már említettem, az elvtelen frakcióharc idején Temesváron is kompromittáltak, félreállítottak elvtársakat. Müller Kálmán, a nagy tudású, gazdag szervezeti tapasztalattal rendelkező vezető nehéz esztendőket töltött börtönben, elveit nem tagadta meg, a munkástömegek előtt tekintélye összehasonlíthatatlanul nagyobb volt bárkiénél, mégis éveken át harcoltunk ellene olyan tévedéseiért, amelyeket türelmes érveléssel és elvtársias tárgyalásokkal ki lehetett volna küszöbölni. Ugyanezt tették Friedmann Mátyással, Frank Mariskával, az akkor Temesváron tartózkodó Berger Aladárral, az építómunkás Gruiával, Heiglal, Kelemennel és másokkal. A szentencia egybehangzó volt: „mülleristák”, „bergeristák”; ezzel a kérdést elintézettnek tekintették, s magukra hagyták a több ezer főt számláló „egységes” tömegeket.

E kérdések ismertetése komoly munkásmozgalomtörténeti tanulmányokat igényel. Nem céлом, hogy részletekbe bocsátkozzam ezekről könyvemben. Az illegális vezető káderek hiányáról csupán azért szoltam, hogy érthetővé tegyem, miért dolgoztak ott éveken át más vidékről való párt- és ifjúsági vezetők, akik odaérkezésükkor egyáltalán nem ismerték a konkrét helyzetet, a mozgalom múltját, s mire némi ismeretre tettek szerint, máshova irányították őket illegális munkára, vagy lebuktak.

Amikor Temesvárra mentem, néhány hónapra Tihanyi Erzsébetet, az elméletileg jól képzett kolozsvári tanárnőt adták mellém segítségül. Tihanyi Erzsébet lelkes és képzett kommunista volt, aki Kolozsváron éveken át pártszeminariumokat vezetett, de nem rendelkezett az illegális

munkához szükséges gyakorlattal, ismeretekkel. Egyelőre Aradra küldtem, hogy felvegye a megszakadt kapcsolatokat, és beszámoljon az ottani helyzetről. Az aradi párt-szervezet nem szenvedett a lebukás következtében, csupán izolálódott. Szerencsére olyan nagyszerű elvtársak álltak a szervezet élén, mint Czobor Feri ASTRA gyári kovács, Grünbaum (Adam Simon), a baloldali szaktanács titkára, Deutsch Imre s az ifjaknál Francisc Bulzan, a „kicsi ASTRA-s” és mások. Tihanyi Erzsébet jelentés helyett magával hozta Czobor Ferit, akinél lelkesebb, becsületesebb proival nem sokkal találkoztam életemben. Az aradi párt-szervezet, ha elszigetelten is, de élt, dolgozott, egy kisebb sejt is működött az ASTRA-ban Czobor Feri vezetése alatt.

Tihanyi Erzsébet már régóta tervezgette, hogy külföldre menjen. Engedélyt kért a pártközponttól, s hamarosan el is hagyta az országot; úgy tudom, Párizsban telepedett le. Elmentével munkám még inkább megsokasodott. A meglévő kapcsolatok tartására sem jutott elegendő időm, pedig az utasítások értelmében ki kellett szélesítenünk tevékenységünket Resicára, Anina-Steierdorfra, Ferdinándra is. Segítséget kértem a központtól, mert azok a temesvári elvtársak, akiket bevonhattam volna a tartományi bizottságba, hadbírósaági börtönben ültek. Tudomásomra jutott, hogy régi vásárhelyi elvtársam, Löbl Marci, a Csizmás, Bukarestben dolgozik mint bádogos. Kértem a központot, kerestesse meg, és küldje megbízatással Temesvárra. Csizmás két évvel azelőtt már dolgozott a Bán-ságban, és lebukott. Kifejtette aggodalmait Sencovici elvtárs előtt: a sziguranca ismeri Temesváron, s a nagy konspirációs krízisben újra le fog bukni, hiszen Wurmbrand árulása után ott se biztonságos lakás, se megbízható ember nem maradt. – Ott van Gyuri, a régi barátod – osztotta el aggodalmait Sencovici elvtárs. Amikor Csizmás meghallotta, hogy Temesváron vagyok, vállalta a veszélyes megbízatást, és jött is azonnal.

Még ma is emlékszem találkozásunkra. Struck szövettől készült csizmanadrágban, kerek szárú csizmában, micisapkában érkezett. Úgy volt öltözve, mint Vásárhelyen a hídvégi és remeteszegi fiatal ácslegények. Ruházatában – de lélekben is – felkészült azokra a nehéz téli utakra,

amelyeket nemegyszer gyalog tett meg Oravicától Anináig farkasordító hidegben, térdig érő hóban, hogy előkészítsük az 1935 februárjában kitört nevezetes bányászsztrájkot, amelynek híre rémületet keltett a burzsoáziában és dühös meglepetést a jobboldali szocdem vezérek között.

Amikor megszorítottam Csizmás éles pléhektől összevagdalt, szerszámoktól feltört, megkérgesedett tenyerét, bizakodó érzés fogott el. Biztam abban, hogy a provokátorok okozta súlyos krízist legyűrjük, s az ország iparilag legfejlettebb tartományában a mozgalmat újjászervezzük. Csizmásnak nem kellett lakásról gondoskodnom; felkereste régi ismerőseit, s ők megoldották lakásproblémáját. Aztán hozzáfogott, hogy felkutassa régi elvtársait, akiket szerencsére nem ismertek a provokátorok, s így nem tartóztatták le őket.

Míg Marci a kapcsolatok újrafelvételével foglalkozott, Klári segítségével hozzákezdtem a lebukott pénzügyi bizottság helyébe újat szervezni. Nehezen ment. A szimpatizáns értelmiségiek, akik eddig pénzgyűjtéssel és adományozással segítették a pártot, felszólításunkra azt kérdezték tőlünk: mi a garancia arra, hogy néhány hónap múlva nem lesznek ők is provokáció áldozatai? Átkoztam még a napot is, amelyiken Wurmbrandot Temesvárra küldték. Persze az átkozódással nem sokra mentem, legfennebb egy kicsit megnyugodtam, s aztán kezdtük előlről a szervezést. A pénzhiány miatt nem tudtunk utazni sem, és a szó szoros értelmében éhezésre ítéltünk. Szabados úgy segített magán, hogy szimpatizáns gyári munkásoknál ebédelt háromszor-négyszer egy héten, a többi napokon meg koplalt. Valóban koplalt, mert rettentő nagy étvágya volt, és annyi étel, amennyivel én elvertem az éhségem – ahogy ő mondta –, csak még jobban felpiszkálta az étvágyát. Egy napon boldog képpel és degeszre tömött aktatáskával állított be.

– Öreg, van kajánk bőven – újságolta, és kezdte kiszedegetni viharvert aktatáskájából a szép, érett paradicsomokat és vastag húsú zöldpaprikákat, majd néhány ropogós kiflit. Feltűnt, hogy a paradicsomok és a paprikák hasadtak és porosak.

– Hol szerezted? – kérdeztem, és szemmel majd fel-faltam az asztalra kirakott halmot.

– A piacon – felelte kurtán, és ajkát nyalogatva törölgetni kezdte a port a paradicsomokról.

Aztán elmesélte, hogy hetivásár napján a közeli falvak sváb termelői a megmaradt paradicsomot és paprikát nem viszik haza, mert úgysem állna el a következő vásárnapig, hanem otthagyják a piacon. Az ottmaradt zöldséget, hogy ingyen el ne hordják, a városi köztisztasági vállalat szemeteskocsikra rakatja vagy a Begába dobhatja. Bár rendőr ügyel a rendelet végrehajtására, piaczáráskor a munkanélküliek s még inkább a nincstelen csavargók megrohanják a paradicsom- meg paprikahalmot, és összekapkodnak néhány darabot.

Temesvár és Arad a bőség városa volt. Egy kiló paradicsom vagy paprika 1–2 lejbe került, de nekünk sokszor 3–4 lejünk sem volt, amiből bár naponta egyszer jóllakhattunk volna.

Még „érdekesebb” volt, honnan szerezte Szabados a finom, friss kifliket és császárzsemléket. A híres temesvári pékmesternek, Österreichernek volt egy unokaöccse, aki nála dolgozott a műhelyben. A fiatal szimpatizáns péklegény hetenként kétszer-háromszor, a megbeszélt időben, kebelébe rejtett néhány meleg, ropogós kiflit megzsemlét, és azzal az ürüggyel, hogy a dolgára megy, a nagybátyja árgus szeme előtt lopta ki a kifliket és adta át Szoknyásnak. A sütökemencék pokoli hőségében a fiatal péklegényről csurgott a veríték... Amíg nem tudtam, honnan származik a különös szag, megettem a péksüteményeket, de miután Szoknyás elmesélte a „kifliszajrás” történetét, bármennyire éhes voltam, nem ment le a torkomon.

Hatásvadászás lenne részemről, ha mindezeket azért írnám le, hogy kiszínezzem az illegalitásban élő elvtársak nehéz életét. Noha kellemetlen volt a nélkülözés, nem a gyomrom korgása okozta a legfőbb gondot, hanem a kiutazások. Sokszor annyi pénzünk sem volt, hogy a vonatjegyet megváltssuk.

Egy ilyen esetet soha életemben nem felejték el. Jelen-téstételre a központi titkársághoz kellett utaznom. Mindent megmozgattunk, hogy legalább az útiköltséghez

szükséges 500 lejt előteremtjük. Klári, aki ilyen esetekben mindig megmentett, s a föld fenekéből is pénzt szerzett, kétségbeesetten jelentette, hogy csak 200 lejt tudott összeszedni.

– De Klárikám – mondtam –, engem holnap várnak a központnál, minden reménységem te voltál, biztos voltam, hogy szerzel pénzt...

– Dr. Juhlt nem találtam otthon, a „kicsi doktor” (Pfeffermann Jenő kisodai orvos, lelkes szimpatizáns; szegény, mint a templom egere) beteg, ágynak esett a szívével...

– Hiszen tudom – szakítottam félbe –, de én ma este el kell hogy utazzam – mondtam olyan kérő hangon, mintha a pénz megszerzése csak az ő jóakarától függött volna.

Klári egy darabig hallgatott, elgondolkozva latolgatott valamit, aztán mintha mosoly suhant volna végig szép arcán, halkán így szólt: – Egy óra múlva várj itt, a belvárosi parkban – azzal sietve elment.

Egy óra múlva, amikor megérkeztem a parkba, Klári már várt rám.

– Sikerült? – kérdeztem aggódva.

Bólintott, és átadta a hiányzó 300 lejt.

– Ügyes lány vagy – dadogtam megkönnyebbülten, s csak azután jutott eszembe, hogy megkérdezzem, honnan szerezte a pénzt.

Felelet helyett egy pillanatra felemelte bal kezét, és ujjait szétnyitotta... Megdöbbenve láttam, hogy jegygyűrűje nincs az ujján.

– A zatyiba tettem... majd kiváltom – mondta erőszakoltan közömbös hangon.

(Nem váltotta ki soha... Már évek óta a feleségem volt, de jegygyűrűt nem viselt. A váratlanul ránk szakadó felmondások s az azt követő munkanélküliség, aztán a le tartóztatások, a horthysta internálótáborban kötött házasságunk, majd a börtönökben töltött évek meggátoltak abban, hogy jegygyűrűre pénzt takarítsunk meg. 1947-ben, amikor Kolozsváron alpolgármesternek neveztek ki, egy napon elem tartotta bal kezét: gyűrűsujján vékony aranykarika fénylett.

– Most már nem halaszthattam tovább... még azt gondolhatják, hogy nem vagyunk törvényes házások, s ez mendemondára adna alkalmat, igaz? – kérdezte vidáman.

Ezen az egy gyűrűn kívül sohasem viselt ékszert, kivéve azokat a szerény ezüst ruhadíszeket, amelyeket én készítettem neki.)

Klári többször hívott, menjek el hozzájuk, ismerjem meg férjét, Székler Jánost, és fiacskáját, a kilencéves Ervint. Egy napon aztán meglátogattam őket. János eredetileg építőmunkás volt; a munkanélküliség idején kitanulta a röntgen- és más gyógyászati gépek javítását és szerelését, s elektrotechnikusként dolgozott egy mérnök vállalatában. Német származású volt, egyformán beszélt a német és magyar nyelvet, és románul is nagyon jól tudott. Régi szakszervezeti vezető volt, ő szervezte meg és vezette a temesvári munkás-színjátszócsoporthat. Kommunista meggyőződése ellenére az illegális mozgalomba nem kapcsolódott be úgy, mint felesége, Rózsi. (Klári igazi neve Széklerné Rácz Rozália volt.) Lakását éveken át a párt rendelkezésére bocsátotta, minden segítséget megadott a náluk lakó elvtársaknak, de az volt a véleménye, elég, ha a családban csak az egyik házastárs aktív, mert letartóztatás esetén a gyermek nevelését másképpen nem biztosíthatják, azért viszont erkölcsileg a szülők felelnek. Ezt a felfogást ma lehet vitatni, mi akkor nem értettünk egyet vele, de nem is ítéltünk el miatta senkit.

A Székler családban az asszony volt az aktívabb, s ez olyan érzelmi eltávolodást eredményezett a későbbiekben, amely váláshoz vezetett. Békésen és barátságban váltak el egymástól, mikor rájöttek, hogy további együttélésük lehetetlen. Amikor Jánost megismertem, a közte és Rózsi között levő érzelmi eltávolodást nem vettem észre. Sokat beszélgettem, vitatkoztam Jánossal, művelt, olvasott munkás volt, a hozzá hasonlóak váltak a felszabadulás után munkásértelmiségiekké. (Johann Székler a temesvári német színház igazgatójaként két évtizedig vezette a színházat. Több egyfelvonásos színdarabot írt, ezek közül néhányat előadtak a Német Demokratikus Köztársaságban is.)

Kezdetben ritkábban jártam hozzájuk, később elég gyakran, sőt egy időben néhány napig náluk is laktam. A bútorozott szoba, amelyet Rózsi szerzett nekem, addig, amíg a szomszédban egy fiatal vágóhídi munkás és felesége lakott, elég biztonságos volt, de a házaspár elköltözött, és két alvilági alak vette ki. Egy alkalommal Csizmással végighallgattuk a beszegzett ajtón keresztül áthallatszó veszekedést. Nem tudtuk megállapítani, hogy zsebmetszők, besurranó tolvajok vagy betörők voltak. Aznap este már nem aludtam ott, a ruhámat is Rózsi hozta el.

Egy vásárhelyi lány, aki Kolozsváron a Hasomer-Hacair szervezetnek volt a tagja, kilépett a szervezetről, és felajánlotta, hogy segítségére lesz a mozgalomnak. Megbíztam, hogy vegyen ki bútorozott szobát, és menjen be egy gyárba dolgozni, de ne lépjen senkivel semmilyen kapcsolatba. Néhány hónapig pontosan betartotta az utasításokat, de aztán egy, a mozgalommal szemben teljesen közömbös fiatalemberrel ismerkedett meg, az ismeretségből szerelmi viszony lett, ami olyan bonyodalmakat okozott, hogy gyorsan haza kellett küldenünk a lányt Vásárhelyre. Ekkor azonban már néhány új elvtársat vontunk be a mozgalomba; segítségükkel sok addig megoldatlan kérdést, köztük a lakásügyeket is sikerült megoldanunk. Ezek az „új” elvtársak voltaképpen nem voltak kezdők a mozgalomban, s miután, szerencsére, a lebukásoknál nem fedődtek fel, felkutattuk s újra munkába állítottuk őket, mint például Aszódy Babát, Aszódy János első feleségét, aki mint a Loyd kereskedelmi társaság gépíronője értékes segítséget nyújtott a mozgalomnak. Ő gépelte stencilre a *Bánsági Kommunista Ifjúmunkás* első számát, amelyet 1935 januárjában adott ki a bánsági KISZ-tartomány a párt tartományi titkárságának segítségével. A Loyd társaság címére illegális levelek is jöttek jó ideig.

Értékesebb segítséget kaptunk Izsák Lászlótól, akit az ifjak tréfásan „grippésnek” neveztek el hosszú ideig tartó grippés megbetegedése miatt. Izsák Laci értelmiségi ifjú volt, a KISZ-nél kezdte mozgalmi tevékenységét, de hamarosan átkerült a párthoz, és széles ismeretsége folytán főleg az „antifa” mozgalom megszervezésében és kiszélesítésén dolgozott. Emellett először az ifjak, később a párt

agitprop osztályán tevékenykedett. Úgy hiszem, érthető, hogy abban az időben a kevés illegális munkát végző elvtárs több munkakörben is dolgozott. Izsák Laci is többször kapott megbízatást sürgős pénzgyűjtésre egy-egy akció sikere érdekében. Erzsébetvárosi legénylakásán sokszor meglátogattam a vitára mindig kész, jól felkészült, nálam néhány évvel fiatalabb ifjút, és alaposan átgondolt, logikus érveivel nemegyszer sarokba szorított.

Ebben az időben Temesváron tartózkodott Méliusz József is; akkor már ismert költő volt, a kolozsvári *Korunkban* jelentek meg a versei. Tervbe vettem, hogy felveszem vele is a kapcsolatot. Éppen kapóra jött, hogy véletlenül összehatalákoztam Szilágyi Alizzal, aki Temesváron valami hivatalos dolgát intézte. Aliz megígérte, hogy összehoz Méliusszal. Megadta lakása címét, de akárhányszor kerestem, sohasem találtam otthon. Így aztán csak évekkel később, a felszabadulás után ismerkedtünk meg.

Úgy emlékszem, Aszódy Baba mutatott be egy kezdő író, Cseresznyés Sándort (részt vett a spanyol polgárháborúban, francia internáló táborokban raboskodott, a személyi kultusz idején a Rajk László elleni perben súlyosan elítélték). Néhány beszélgetés után arra gondoltam, hogy Kőműves Géza és egy képzett pártmunkás mellé bevonhatom az agitprop reszortba, amelynek legfontosabb feladata egy illegális lap kiadása lett volna. Már nem tudom megmondani, mi jött közbe, de kapcsolatunk megszakadt, s Cseresznyés Sándorral többé nem találkoztam, csupán a *Korunkban* megjelent írásait olvastam. Még ma is emlékszem *Valenciai három nap* című elbeszélésére, amely nagy hatást gyakorolt rám.

A tervezett pártlapot nem tudtuk kihozni, az agitprop reszort egyedül Kőműves Gézára redukálódott. Mivel Kőműves jól tudott németül, állandó megbízatásként külföldi forradalmi lapokból cikkeket fordított; előadásokhoz, politikai helyzetismertetésekhez használtuk fel őket. Kőműves Gézához mindig a késő reggeli órákban mentem. Mint újságíró éjjel dolgozott, és reggel sokáig aludt. Rendszerint még ágyban találtam. Géza egy fiatal borügynökkel lakott együtt; jóképű, szép szál legény volt. Egy alkalommal, mikor benyitottam, homlokára szíjazott kis fehér kockával, fehér-fekete kendővel a vállán, lehuny

szemmel imádkozott. Nagyon kellemetlenül éreztem magam, hogy megzavarok egy hithű embert. Leültem az ágy mellett álló rozoga fotelbe, és mozdulatlanul vártam az imádság befejezését, de az csak nem akart véget érni. Az ifjú könnyed hajlongások közepette mormolta a számomra érthetetlen szavakat, s egyszer csak nagy vidáman oda-szólt Kőművesnek: – Tegnap este megismertem azt a kis nőt, akiről beszéltem magának. Tudja, így közvetlen közelről még jobb nő, mint gondoltam. – Igen? – dűnynyögte Géza álmos, nyújtott hangon; látszott, hogy fogalma sincs, kiről van szó. Az ifjú újra lehunyta a szemét, mormolt néhány szót, aztán ujjongva mondta: – A jövő héten elutazik az ura. Mit gondol, császár leszek?!

Dermedten néztem a szépfiút, aki gépiesen mormolja az ősi imákat, s közben egy csapodár asszonykéval való légyottján gondolkodik. Nagy kedvem lett volna Mózes tízparancsolatából hajlongva, de érthetően elmormolni az utolsó előtti: „Ne kívánd a te felebarátodnak...” Nem voltam és nem vagyok farizeus, megkívántam én is azt, aki a másé volt, de az már mégiscsak nagy pimaszság, hogy valaki imakendővel a vállán, imaszíjjal a homlokán azon törje a fejét, hogyan fogja ágyba fektetni hitsorsosának fiatal feleségét! Kőműves felé fordulva valamilyen dologról kezdtem beszélni, s ügyet sem vettem a csak megszokásból hajlongó-mormoló fiatalemberre.

Főleg Frank Béla révén megismerkedtem több szimpatizánssal, köztük két szabó kismesterrel. Bármikor beugorhattunk hozzájuk, s a vad téli hidegben így meleg műhelyekben töltöttük el a találgatás közötti időt. Nagy dolog volt ez biztonságunk szempontjából, mert nem kellett órák hosszát csatangolni az utcán, kiteve magunkat a megfigyelésnek, lebukásnak. De egy-két lelkes, megélhetéséért napi 10–12 órát gürcölő szabómesterrel, egy elvben velünk tartó, de állását féltő elegáns magánalkalmazottal, akit Baba mutatott be, nem lehetett újraépíteni az illegális pártmozgalmat. Gyakorlati tapasztalattal bíró, elvű elvtársakra lett volna szükség, azoknak nagy része azonban a hadbírósaági börtönben ült.

Miután sikerült a központi titkárság belegegyezését megkapnom Heigl János bevonására az illegális pártszerve-

zetbe, letettem az első téglát az újjáépítés megkezdéséhez. Aztán felvettem a kapcsolatot a margittai születésű Schön Ernő, az új tartományi KISZ-titkár segítségével – a nagyváradi származású Mamenyák Gusztival, a régi szervezett munkással, a váradi bőripari dolgozók mozgalmainak egyik vezetőjével. Csendes, megfontolt kommunista volt, aki azonban nem rendelkezett elegendő politikai és elméleti ismerettel ahhoz, hogy egy olyan nagy városnak, mint Temesvár, a párttitkára legyen. Mégis – mivel őt Temesváron nem ismerte a sziguranca, Heigl viszont minden hekus ismerte – Gusztit tettük meg titkárnak.

Beindult hát a lebukás után a tervszerű újraszervezkedés. A temesvári helyi vezetőség tagjai Mamenyák, Heigl és egy Jóska nevű vasmunkás volt. Ez utóbbival Gubán elvtárs révén ismerkedtem meg. Jóska, ez a végtelenül megbízható és becsületes elvtárs, nemigen rendelkezett az illegális munkához szükséges ismeretekkel, s ráadásul még munkanélküli is volt, de általa két kisebb textilgyárral kerültünk még kapcsolatba.

Be kellett volna vonnunk a helyi vezetőségbe egy vasúti munkást és egy, a gyapjúipariban dolgozó munkásnőt is, de ez egyelőre csak terv maradt. A vasúti munkások ezzel kapcsolatos álláspontjáról már beszámoltam. Az ismerős textilgyári munkásnők közül Koppándi elvtársnő jöhetett szóba, aki hajlandónak mutatkozott kapcsolatot tartani velünk, de ahhoz nem volt elég öntudatos, hogy a helyi vezetőségben részt vegyen. Öntudat, vállalás és politikai ismeretek szempontjából Adler Györgyi, a kesztyűgyári sztrájk vezetője lett volna a legalkalmasabb, de az akkor alig 19–20 éves lányt az ifjak nem akarták átadni – s talán igazuk is volt. Györgyivel azonban állandó kapcsolatban álltam, ő volt az összekötő a tartományi titkárság és a börtön között.

A börtönből kijuttatott levelek aggodalomra adtak okot. Dudás diktátori módszerekkel akarta irányítani a kollektívát, egy kisebb csoport, Schön Márkus* vezetésével ép-

* Schön Márkus nem azonos Schön Ernővel. Schön Márkust 1934 elején tartóztatták le, és a temesvári monstre pörben több évre ítélték. Schön Ernőt 1935 nyarán Bukarestben tartóztatták le, kilencévi börtönre ítélték. 1940 novemberében a doftanai börtön összeomlásakor halt meg.

pen olyan diktatorikus módon szembehelyezkedett vele. A többség azonban Adler-Ardeleanu Döme irányításával mindent megtett a kollektíva egységének megőrzéséért, az október 11-re kitűzött tárgyalásra való felkészülésre és a következetes és harcoss magatartás kialakítására.

A levelek tartalma nagyon különbözött egymástól. Dudás utasításokat adott, hogyan indítsuk újra a mozgalmat, hogyan szervezzük meg a párt politikai támogatását a pör ideje alatt, azonkívül minden tevékenységünkről pontos információkat kért; Adler Döme beszámolt a perre való felkészülésről, egyes elvtársak demoralizáltak, mások lelkes hangulatáról, magatartásáról és persze Dudás anarchikus viselkedéséről (mint említettem, akkor még nem tudtuk, hogy ez egy beugrató ügynök tudatos romboló munkája volt).

Időközben Müller Kálmán kiszabadult a börtönből, ahol egy régebbi ítéletét töltötte le. Heiglot kértem meg, próbálja megtudni, vajon hajlandó elbeszélgetni velem a temesvári mozgalom problémáiról. Heigl tolmácsolta Müller üzenetét: a legnagyobb örömmel találkozik a párt tartományi titkárával. Nem beszéltem meg előzetesen szándékomat a központtal, és attól tartottam, hogy kikapok. Ha Marcel Paukernek jelentem a Müllerral való beszélgetésemet, egész biztos a fejemre olvas érte; de nem neki jelentettem, és a többi elvtárs utólag érdeklődéssel hallgatta beszámolómat.

Heigl jelenlétében Müller egyik rokonánál találkoztunk.

Müller Kálmán igen mély benyomást tett rám. Magas, szikár alakja, a börtönben megsápadt sovány, markáns arca, nyugodt pillantású szeme, határozott, férfias kézfogása, mély bariton hangja még jobban fokozta azt a tiszteletet, amelyet a forradalmi szakszervezetek volt vezetője iránt éreztem. Sok évvel azelőtt mint kezdő szervezett munkás áhítattal hallgattam az idősebbek elbeszéléseit arról, hogyan vezetett le Müller Kálmán egy tömeggyűlést, amelyen a különböző áramlatok képviselői heves szócsatákat vívtak. A hallottak alapján Müllert úgy véstem tudatomba, mint a szakszervezeti „vezetéstudomány” legjobb ismerőjét. A beszélgetés nagyon udvarias hangnemben, de minden hivatalos póz nélkül folyt le. Elmondtam, hogy felelős pártmunkán vagyok itt Temesvá-

ron, és szeretném kikérni a véleményét, milyen módszerrel, taktikával tudnánk mentől hamarabb bevinni a munkástömegeket az amszterdami szakszervezetekbe. Megkérdeztem, hajlandó lenne segíteni a pártnak ebben a munkában. Nem látná lehetőségét annak, hogy esetleg ő maga is belépjen az amszterdami szakszervezetekbe? Ez esetben rövid idő alatt átvehetnénk a jobboldali szocdemektől a vezetést, és Temesvár újra elfoglalhatná a munkásmozgásban az öt megillető helyet.

Figyelmesen meghallgatott, és nagyon óvatosan fogalmazta meg válaszait. Látszott rajta, hogy gyakorlatilag elszakadt a szakszervezeti mozgalomtól. Egy kissé sértődötten azt fejtegette, hogy amikor a legalitástól megfosztott Egységes Szakszervezetek helyébe megszervezték Temesváron az Ipari és Gyári Szakszervezeteket, likvidátornak nevezték őt. Most meg ő győzze meg a tömegeket arról, hogy be kell lépni a szocdemek vezette szakszervezetekbe? Akkor a szocdemek tárt karokkal fogadták volna a belépőket, most azonban megalázó feltételeket szabnak, hogy meggátolják a baloldali elemek bejutását a szakszervezetek vezetőségébe és a szaktanácsba.

Előhozakodtam a vásárhelyi példával, elmondtam, hogy Soós Jóska, Benke és mások beléptek a szakszervezetbe, pedig az Országos Szaktanács Kolozsváron székelő megbízottai minden befolyásukat latba vetették, hogy elgáncsolják őket.

Érvelésemet Müller végül is elfogadta, és ő maga hangsúlyozta, hogy nincsen most helye a „haragszomrád”-nak. – De azért – tette hozzá, szinte mintha magának mondta volna – a felelősséget a temesvári mozgalom szétzülléséért egyszer csak meg kell majd állapítani.

– Igen, a felelősséget meg kell – és meg is fogják – állapítani. De most a legfontosabb dolog, hogy a tömegeket beszervezzük a rendelkezésünkre álló egyetlen szakszervezetbe, az amszterdami irányzatúba, és mindent el kell követnünk, hogy a munkások bérharcait megszervezzük, s ezeket, a lehetőség szerint, összekapcsoljuk a fasizmus elleni küzdelemmel.

A beszélgetés után Müller meggyőzött egyes volt „egységes” vezetőket, hogy lépjenek be az amszterdami szakszervezetekbe. Ezt maga Both István mondta el nekem,

akinek korábbi belépését Müller helyeselte, és biztatta, hogy vállaljon vezető szerepet. Úgy emlékszem, hogy Both később tagja lett a temesvári szaktanácsnak is. Müller, mint később Kelemen Jóskától hallottam, belépése kérdésében tapogatózott az Országos Szaktanácsnál. A jobboldali Flueraş azt üzenté: gyakoroljon önkritikát, ismerje be, hogy nagyban hozzájárult a szakszervezeti mozgalom szétszakításához, továbbá adjon nyilatkozatot, hogy csupán egyszerű tagként lép be, és nem törekszik vezető helyre. Müller erre a szemtelen, megalázó kihívásra nem is válaszolt.

Még egyszer hangsúlyozom: Müller – annak ellenére, hogy egyes kérdéseket nem ítelt meg helyesen – igen mély és jó benyomást tett rám. Noha soha nem volt párttag, a párt irányítását általában elfogadta, és nagy tekintélyével érvényesítette az Egységes Szakszervezetek tevékenységében. Nincs szándékomban elhallgatni, hogy Müller, különösen az új politikai vonal és az azt követő elvtelen frakcióharc idején, a pártvonalat nem fogadta el, az utasításokat nem hajtotta végre. Hogy a sok túlzás, helytelen taktikázás esetén mikor volt igaza Müllernek s mikor nem, ezt könyvemben nem tárgyalhatom, s nem is én vagyok hivatott ezzel foglalkozni. Az azonban kétségtelen, hogy Müller a romániai forradalmi szakszervezeti mozgalomnak hosszú időn keresztül a legszámottevőbb vezetője volt, és nagy kár, hogy ezt a párton kívüli kommunistát, aki emberi méltóságának s az Egységes Szakszervezetek tekintélyének megvédésében példát mutatott, hosszú időn át távol tartották a mozgalomtól. Ez tény, és el kell mondanunk még akkor is, ha tudjuk, hogy több éves börtönbüntetése alatt volt idő, például Doftanán, amikor az adminisztráció ellen viselt hősiességében bizonyult.

Ősz utóján néhány napra átmentem Aradra. Mint említettem, Aradon a temesvárihoz viszonyítva erős helyi pártvezetőségünk volt. Czobor Ferit még nem ismerte a sziguranca, így nála laktam. Felesége, a mindig vidám újaradi sváb lány, Wetti, Neumann báró textilgyárában dolgozott mint szövőnő. Szép mozgalmi lehetőségek álltak a fiatal házaspár előtt. Adam-Grünbaum Simon a szakta-

nács választott titkáráként irányította az aradi szakszervezeti mozgalmat. Ha figyelembe vesszük, hogy rajta kívül a vasasok képviselője, Czobor Feri, a fások képviselője, Káli János és még két vagy három kommunista volt a szaktanácsban, és hogy a vasúti munkások megbízottja, Nică Pintilie és Sasu olyan független szocialisták voltak, akik közös platformon álltak velük a jobboldali opportunistákkal szemben, és a legtöbb esetben támogatták a kommunista szaktanácsi tagok akcióit – elmondhatjuk: Aradon, akárcsak Vásárhelyen és más városokban, befolyásunk alá vontuk a szaktanácsot, és csökkentettük az amszterdami szakszervezetekben a jobboldaliak hatását. Tehát Aradon is megvalósították a párt irányvonalát a szakszervezetekkel kapcsolatban – már a fasiszta előretörés kezdeti szakaszában.

Így aztán érthető, hogyan sikerült a KISZ-tagoknak 1936-ban létrehozni az egységet a Szocialista Ifjak Szövetségével; az új szervezet lényegében nem volt más, mint a szocialista fedőnév alatt működő legális KISZ, amelynek kezdetben Francisc Bulzan, a volt KISZ-titkár lett a vezetője, később pedig, a börtönből való szabadulása után, a kicsi Gluvacov.

Aradi tartózkodásom idején többször találkoztam Sasuval, Nică Pintiliével s néhány vasutas barátjukkal. Tudták, hogy kommunista vagyok – sőt Sasu bizalmasan megkérdezte, hogy illegalitásban élek-e –, mégsem zárkóztak el a velem való találkozásoktól. Véleményemet, tanácsaimat meghallgatták, együttműködtek a szaktanács kommunista tagjaival, de kérdéseimre, miért nem lépnek be a pártba, kitértek a válaszadás elől.

Sándor jugoszláv király és Barthou francia külügyminiszter ellen horvát usztrasák október 9-én Marseille-ben halálos merényletet követtek el. Néhány nappal ez előtt érkeztem vissza Aradról Temesvárra. Az ifjak egy megszövegezett röpcével vártak, amelyet nem akartak addig kiadni, míg el nem olvasom, mert úgy döntöttünk, hogy a párt és a KISZ közösen írja alá. A röpcének az volt a célja, hogy a cuzista-vasgárdista diákok terrorakciói, különösen a *Facla* című antifasiszta lap szerkesztőségének szétrombolása ellen hallassuk szavunkat, felhívjuk a dol-

gozók figyelmét a fasiszta veszély fokozódására, és anti-fasiszta szervezkedésre buzdítsunk.

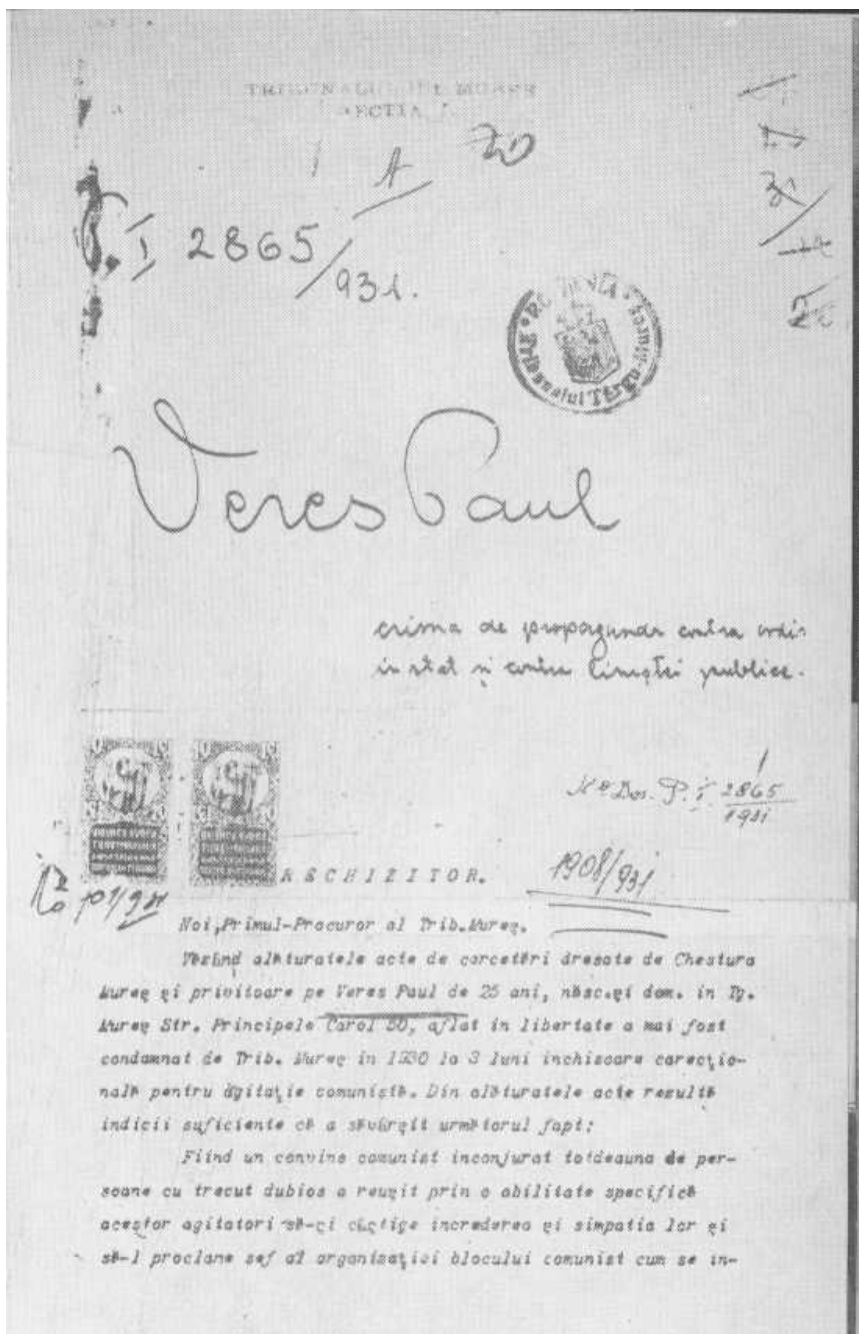
Átírtam a röpcét, és gépelés végett eljuttattam Aszódy Babának. Mire Baba stencilre gépelte, a rádió és a lapok hírül adták a marseille-i gyilkosságot. A történetek után a röpce nem jöhetett ki ennek az eseménynek a kommentálása nélkül, s ezért újra átírtam. Hogy minél hamarabb kihozhassuk, Kőműves Gézának adtam oda legépeltetni.

Mint ismeretes, a nemzetközi reakció minden alkalmat és eszközt felhasznált arra, hogy a kommunistákat megvádolja. Ez történt a magyarországi biatorbágyi vonatrobantás esetében is. Ennek ürügyén jogellenesen bevezették a statáriumot, rögtönítelő bíróság elé állították Sallait és Fürstöt, a két kiváló magyar kommunistát, és 1932. július 29-én halálra ítélték és még aznap kivégezték őket. A Reichstag-provokáció a Németországi Kommunista Párt betiltására, Dimitrov és társainak perbefogására szolgált ürügyül, és sok ezer kommunista és szocialista internálására, meggyilkolására.

Arra a hírre, hogy a merénylők állítólag Románia felé menekültek, a reakciós kormányzat általános razziát rendelt el az egész ország területén, remélve, hogy illegálításban élő elvtársaink egy részét ez alkalommal letartóztathatja.

A razzia reggelén – úgy kilenc óra körül – Kőműves Gézához indultam, hogy átvegyem a röpcét. Már a Loydsonon jártam, amikor észrevettem, hogy az utcasarkon igazoltatnak, és egy-két rendőr meg csendőr kíséretében tízes-tizenötös csoportokat kísérnek a központi rendőrség épülete felé. Behúzódtam egy kapualjba, kivártam, amíg a razziázók elmentek, és határozott léptekkel indultam Kőműves Géza józsefvárosi lakása felé. Alig haladtam száz métert, egy őrizetbe vett embercsoportba ütköztem; az emberek dühösen tiltakoztak az őket ért sérelem ellen. A rendőrök fapofával hallgatták a méltatlankodást, csak a vállukat vonogatták. Ezek nem igazoltattak, csak kísérték, így nyugodtan elmehettem mellettük. A „Máriánál” azonban csaknem beleszaladtam egy razziázó detektívcsoporthoz. Tétován megálltam a Kisoda felé menő villamos megállójánál, majd felugrottam a beérkező villamosra. Akkor vettem észre, hogy a fel- és leszállónál detektívek

Az 1931-es brassói lebukásom dossziéjának első oldala.

Feleségem, Rózsika,
amikor Temesváron
megismertem.

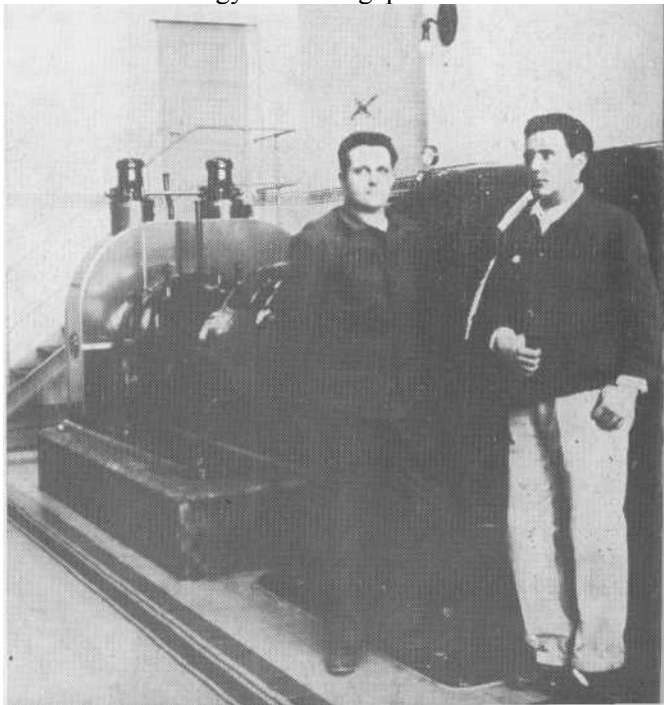

Adam-Grünbaum Simon,
az aradi szaktanács tit-
kára 1934–1937 között.

Czobor Ferenc, az aradi helyi pártvezetőség titkára 1933–1936 között és felesége, Wetti, az aradi nagy textil pártsejtjének tagja.

Testvérbátyám, Karcsi, a vásárhelyi cukorgyár turbinagépésze.

Ioan Micu, a Dermata gyári „bőrös” pártsejt titkára 1934–1937 között.

Bercsényi Illés, az aradi nagy textil sztrájkbizottságának vezetője 1936-ban.

Az 1935-ös Dermata gyári sztrájkkonyha.

Löbl Márton, a bánsági tartományi párttitkárság tagja 1934–1935-ben.

Nemes Jóska, a marosvásárhelyi pártszervezet titkára 1936-ban.

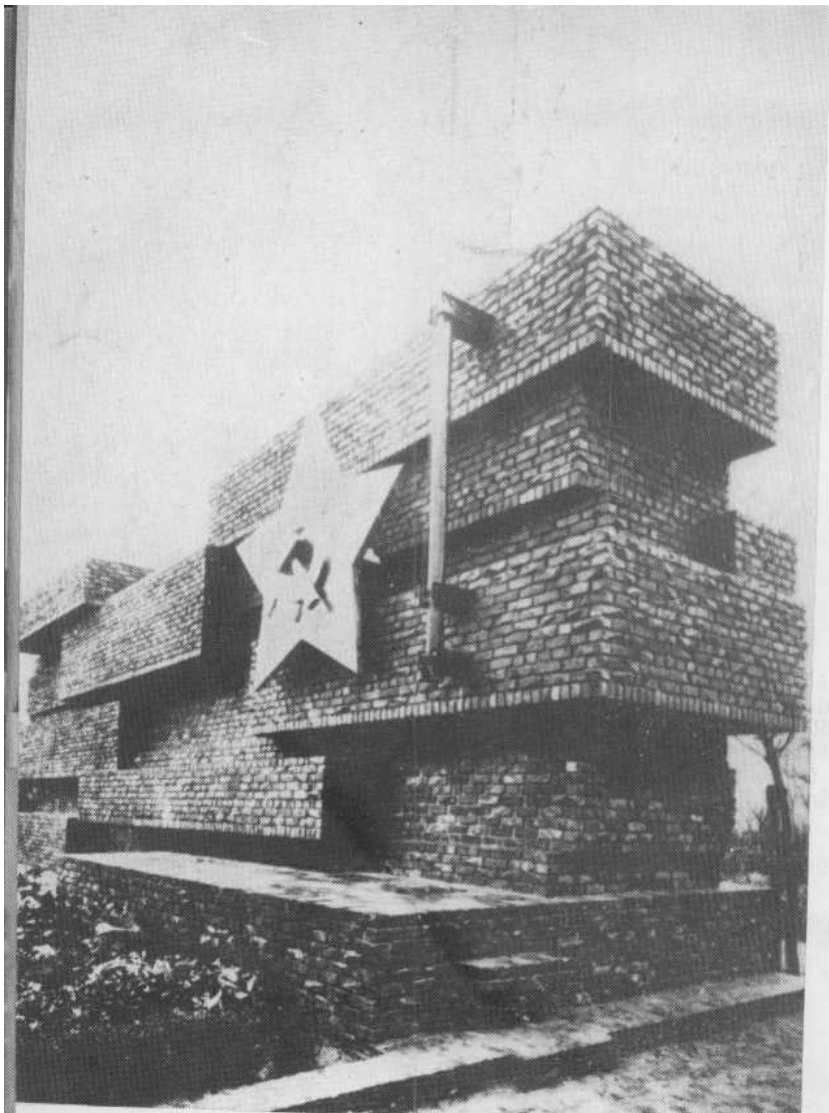
Feleségem fiunkkal,
Ervinnel 1935-ben.

Hat év után újra együtt
a család.

Balról jobbra: Juci só-
gornőm, Cica húgom,
én, feleségem, Karcsi
bátyám – illegálitásom-
ból való hazatértem
után a szőlőben (1937.
szeptember).

Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg síremléke a Berlin-neuköllni temetőben (1926). A fasiszták lerombolták.

állnak, akik mindenkit felengednek, de leszállni senkit sem. Tehetetlen düh fogott el, amikor láttam, hogy egérfogóba kerültem. Egy hamis kolozsvári igazolványom volt, amit ha felmutatok, csak súlyosbítja a helyzetemet. Szinte fülemben csengett az első kérdés: „Mit keres Temesváron, és hol lakik?” Mire megérkeztünk a kisodai végállomásra, minden menekülési lehetőséget végiggondoltam, de egyet sem találtam kivihetőnek. Lebuktam és kész – alapítottam meg keserűen. Néhány évig nem fogok friss levegőt szívni. A végállomás ellenőrző bódéjánál hosszú sorba állítottak bennünket, hogy rendre leigazoljanak. Meg voltam győződve: egy óra múlva a központi rendőrség zsúfolt cellájában várom majd sorsom alakulását. De másképpen történt. Valaki egészen elől, ahol az igazoltatás folyt, kihasználva a nagy zűrzavart, kilépett a sorból, és gyorsan a város felé indult. Egy ember irigységében, hogy sorstársa meglépett, idegesen rákiáltott: – Álljon meg! – Többen rászóltak: – Ugyan, hagyja, törődjék a maga dolgával. – A rendőr, aki nem tudta, miről van szó, rámordult az ákációskodó alakra, hogy hallgasson. Az ordítva magyarázta, hogy mi történt. A nagy hangzavarban egyik sem értette a másikat. A rendőr egyszerűen oldotta meg a kérdést, gumibottal jót húzott az akarok hátára. Az általános zűrzavarban a sor felbomlott, mindenki magyarázott, vitatkozott, a lógós pedig ezalatt nyomtalanul eltűnt. A rendőr már nem volt ura a helyzetnek, gumibotjával hadonászva ordított. Most, most kell meglógnom!

Kiléptem az összecsődült tömegeből, és egy idősebb férfi mellé álltam, aki az ellenőrző bódéból jött ki. A férfi kezében két nagy, tömött bevásárló szatyor volt.

– Szabad? – kérdeztem, és máris kivettem a kezéből az egyik szatyrot, és megindultam a rémült öreg mellett. Kétségbeesetten számláltam a másodperceket, de senki sem kiáltott utánam. A nagy összevisszaságban, veszekezésben nem vették észre, hogy leléptem.

Az öreg magához tért első meglepetéséből, és ijedten kérdezte: – Kicsoda maga, és miért vette el a szatyromat?

– Nincs nálam az igazolványom, és nem akartam, hogy bekísérjenek – motyogtam idegesen.

– Ja! Ja! – mondta az öreg svábos kiejtéssel. – Nálam sincs igazolvány, de az egyik kisodai rendőr ismer, és elengedtek.

Mikor száz méterre voltam dr. Pfeffermann kisodai orvos házatól, visszaadtam a szatyrot, és elköszöntem megmentőmtől.

Dr. Pfeffermann mindenképpen egy csillapítót akart adni, hogy felajzott idegeimet megnyugtassa. – Nem kell idegcsillapító – tiltakoztam –, inkább egy jó teát kérek... zsíros kenyérral. (A zsíros kenyeret célzatosan mondtam, mert a szegény sorsú orvos mással nemigen tudta megvendégelni a hozzá befutó elvtársakat.)

Délutánra véget ért a razzia. Szürkület felé beszaladtam Rózsához. Egyedül volt otthon, fehérneműt vasalt a konyhában. Amikor meglátott, hozzám szaladt, és megölelt. Szeme ragyogott az örömtől.

– Jaj, csakhogy nem buktál le. Úgy aggódtam érted... tudod, nálunk is razziáztak – mondta magyarázólag –, szerencsére nem volt itt senki.

– Szerencsére – bólintottam rá.

A razzia lezajlott, és mi megúsztuk – legalábbis így gondoltuk az első nap. Sajnos, nem így volt. Párt- és KISZ-vonalon nem volt lebukás, de a Vörös Segély tartományi titkárát, Váradi Andort, aki nemrég érkezett Temesvárra, letartóztatták. Szerencsére talált valami alibit, de lebukása kihatással volt a Vörös Segély tevékenységére. Éppen a legkritikusabb időszakban, a temesvári nagy perben hozott ítélet után voltunk, amikor Váradi elvtársnak a fellebbezéseket kellett volna elkészíttetnie és a tömegmozgalmat beindítania elvtársaink szabadlábra helyezéséért és segélyezésükért.

Az ő kiesésével ez a munka is ránk maradt.

A hadbíróság október 11-én súlyos ítéleteket hozott. A tárgyalásokon 53 vádlott közül 33-at felmentettek, a többieket összesen 77 év és 8 hónapi börtönbüntetéssel sújtották. Köztük volt Wurmbrand és Dudás is; Dudás, hogy provokátori ténykedését leplezzék, öt évet kapott.

Az elítéltek között volt a 11 éves Moch Júlia és a 13 éves Kostyál Pityu, akiket 4–4 évi javítóintézetre ítélték. Kostyál Pityu valójában Kolozsváron, a kiskorúak fogházában töltötte le büntetését; ehhez hasonló gyaláza-

tot gyermekkel szemben román bíróság még nem produkált.

A felmentett és kiszabadult elvtársak egyelőre nem vehettek részt a mozgalomban. Egyrészt mert figyelték őket, másrészt mert sokan közülük csak szimpatizánsok voltak, és a letartóztatással, verésekkel megfélemlítették őket. Mégis – néhány kivétellel – szolidaritást vállaltak az elítéltekkel, és segítettek megszervezni anyagi támogatásukat.

Többszöri próbálkozás után Csizmásnak sikerült végre kapcsolatot teremteni Csunderlik Edmund elvtárral, és leutazott Steierdorf-Aninára. Olvasóim el sem tudják képzelni, milyen aprólékos és körültekintő előkészületeket kívánt egy illegális aktivista kiutazása – akár a Maros völgyébe. Hát még a csendőröktől nyüzsgő Zsil völgyébe vagy Aninára! Steierdorf-Anina az UDR-hez* tartozó egyetlen bányatelep volt, ahol kokszolásra alkalmas feketeszenet bányásztak. Érthető, hogy Resica urai úgy vigyáztak a munka folyamatosságára, mint a szemük világára. Néhány napos sztrájk esetén szén hiányában már leálltak volna a kokszoló művek, s ez részben megbénította volna a kohók munkáját. Ezért ténfergett az állomáson. az Aninába vezető utakon, a bányatelepen és a munkáskolóniában a sok fegyveres csendőr és civil ruhás detektív, üzemi besúgó. Csizmás nem ülhetett fel a vonatra Temesváron, hogy az aninai állomáson leszállva besétáljon a bányatelepre vagy a munkáskolóniába.

Oravicabányán szállt le a vonatról, ez a telep ugyanis nem állt annyira ellenőrzés alatt. Ott megszállt egy régi ismerősénél, és aztán gyalog ment, de még arra is gondolnia kellett, hogy a hajnali derengésben vagy az esti szürkületben érkezzék Aninára vagy Steierdorfra, amikor a csellengő üzemi besúgó vagy csendőr a sötétben nem ismerheti fel benne a „gyanús idegent”. Óvatosan lopakodott Anina felé, ahol az üzemek, bányák, az erdők és mezők, az utak – talán még a levegő is – minden az UDR-é volt.

Első útjáról Csizmás a legjobb hírekkel jött haza. Meg-

* UDR = Uzinele și Domeniile Reșița.

találta Csunderlik Edmundot, aki örömmel fogadta. Felkeresték a régi elvtársakat, Mayguth Mátét, Demcsák Stefit, Stroll Ignácot, akikkel az 1932-es akciók után megszakadt a párt kapcsolata. Mindannyian szeretettel fogadták, és vállalták, hogy újrakezdik a munkát.

Mielőtt Csizmás elindult volna, minimális tervet dolgoztunk ki. Elgondolásunk az volt, hogy az akciót – amelyet egyelőre a legégetőbb sérelmek megoldásáért indítunk – feltétlenül a szakszervezet útján szervezzük be. Ennélfogva a legfontosabb szervezeti kérdés, hogy elvtársaink bizalmi helyekre kerüljenek a szakszervezetben. Erre azért volt szükség, hogy az akciót alulról követeljék, s beindítását Gherman és Petre Soit jobboldali bányászszövetségi vezetők ne tudják leszerelni. Az elvtársak biztosítottak, hogy bár a szakszervezet vezetőségében Gherman és Soit emberei vannak többségben, a tömeg a kommunistákra hallgat, és általános az a vélemény, hogy a sérelmek megoldása halaszthatatlan. A választott bizalmiak és szakszervezeti vezetők jó része a szövetségi vezetők ellenére is hajlandó egy akció megszervezésére.

Ezek a jó hírek felvillanyoztak. Úgy éreztem – noha Temesváron alig értünk el a lebukásokkal szétrombolt párt újjászervezése terén némi eredményt –, hogy Aradon és Aninán a mozgalom alakulása, megerősödése számottevő siker.

Egy napon valaki megismertetett egy magas, sovány arcú, 25–27 év körüli elvtárssal.

– Pfeifer vagyok, kolozsvári származású, most Ferdinándon dolgozom – mondta.

Pfeifer? A név ismerős volt. Beszélgetés közben kiderült, ő az a Pfeifer, akit Kolozsváron egynéhányad magával – mert a frakcióharc idején mindkét álláspontot kritizálták – megbélyegeztek, és megszakították velük a kapcsolatot. (Kolozsvárra érkezésemkor rendeztem az ügyet, és – úgy emlékszem – a Vörös Segély munkájába vontuk be őket.)

Pfeifer munkanélküli szabó volt. Ferdinándra kerülve azonnal kapcsolatot teremtett a baloldali munkásokkal. Kis csoportot szervezett belőlük, s a szakszervezetben tevékenykedtek. Pártanyagot és címet kért, ahová informá-

cióit küldheti. Anyagot is, címet is adtunk, s megállapodtunk a további tennivalókban. Pfeifer saját pénzén többször bejött Temesvárra, és értesített az eredményről, amelyet ő és kis csoportja elért.

Nem Pfeifer volt az egyedüli, aki kereste a kapcsolatot a párttal. Régebben a gyapjúipariban dolgozott egy elvtársnő, akit mindenki csak Analának hívott. 1930-ban ismertem meg Bukarestben a decemberi szakszervezeti konferencián. Később Brassóban találkoztam vele, a központi bizottság kurírja volt. Ő értesített, hogy Obrad Comanov elvtárs kapcsolatot keres a párttal. Anala csaknem Frank Bélával azonos szerepet játszott Temesváron. Miután a mozgalomban való részvételéért elbocsátották a gyárból, súlyosan megbetegedett, majd asszisztensi állást vállalt egy szimpatizáns orvosnál. Anala a régiek közül mindenkit ismert, s őt is mindenki ismerte. A lebukások után Temesvárra jövő elvtársaknak ő is – akárcsak Frank Béla és Kelemen Jóska – igen értékes segítséget nyújtott.

Anala találkát beszélt meg a cenei illetőségű Obrad elvtárral, aki hetivásárokon rendszerint bejött Temesvárra, és összehozott az országszerte ismert, sok megpróbáltatáson keresztülment szerb parasztvezérrel.

A környék szerb parasztsága körében nagy tekintéllyel bíró Obrad Comanov több parlamenti választás alkalmával volt a Dolgozók Blokkjának képviselőjelöltje. Számталanszor letartóztatták és megkínózták a csendőrök, de forradalmi lelkesedését, kommunista meggyőződését a kínzásokkal sem tudták megtörni.

Obrad egy szerb nemzetiségű borbélymester Bega-parti műhelyébe vitt. Itt találkoztam vele mindig, amikor bejött Temesvárra, ide tettem le számára a pártpropagandaanyagot, az ő értesítéseit meg a borbélymestertől vettem át.

Obrad Comanov megérte a felszabadulást, s a Dolgozók Blokkjának múltbeli többszöri jelöltje a bánági szerb parasztek első kommunista képviselője lett 1946-ban.

Barátságom Rózsival észrevétlenül mélyült el. Ha napokig nem mentem hozzájuk, szemrehányóan nézett rám, mikor találkoztunk. – Valami baj volt? – kérdezte, s hangjában fojtott aggodalom érződött. Megmagyaráztam,

hogy nem jöhetek mindennap, mert ha figyelnek, rájuk is bajt hozok. Valójában ekkor kezdtem érezni, hogy kétőnk között a kapcsolat már több az elvtársi barátságnál.

Egyszer egy szombat délután Rózsit utcai ruhába öltözve, feltűnően idegesen találtam.

– Na nézd, Gyurka – mondta reménytelen hangon –, itt várom már félórája Jánost, s nem tudom, mi az oka, hogy nem jön. A fehéreneműt meg haza kell hogy vigyem, ha törik, ha szakad – mutatott egy fehér ruhával letakart nagy ruháskosárra –, mert szombat délutánra ígértem a két bankos fiúnak az ingeket.

Addig nem is tudtam, hogy Rózsi, testvérnénjével, Zsuzsával három-négy fiatal banktisztviselőnek fehéreneműt mos és vasal. Zsuzsa mosta a fehéreneműt, Rózsi vasalta, és a hazaszállítás is az ő dolga volt. Úgy tudtam, hogy Rózsi Bandinál, a testvérbátyja suszterműhelyében dolgozik napi öt-hat órát mint cipőfelsőrész készítő.

– Miért vállalsz ilyen munkát? – kérdeztem. – Nem elég a suszteráj?

– Nem tudunk kijönni abból, amit keresünk. János még kezdő a szakmában, a mérnök kihasználja, hogy csak most tanul... hát ezért csinálom.

– Akkor menjünk – mondtam bizonytalan hangon, és megfogtam a kosár egyik fülét.

Rózsi tágra nyílt szemmel nézett rám: – Talán csak nem akarsz ruháskosarat cipelni a belvároson át? – csapta össze a kezét. Nézésében és hangjában meglepetés, öröm és szeretet vibrált.

Mikor látta, hogy némán, de kitartóan szorongatom a kosár fülét, lehajolt, megfogta a másik fülét, és elindultunk.

A Loyd-soron átmertünk a kevésbé forgalmas oldalra – Rózsiék az akkori Börze utcában laktak –, de még így is nehezen botorkáltunk a kora esti korzózók között. Először szótlantul mentünk, ahogy azonban kiértünk az Erzsébetváros felé vezető útra, Rózsi vidám lett és beszédes: – Ugye csodálkozol, hogy effélet vállalok, de ezek a ficsúrok nagyon jól megfizetik. Egyszer, amikor Bandinak nem volt munkája, az egyiknek elvállaltam a mosást-vasalást. Tulajdonképpen úgy történt, hogy Zsuzsa egy nap hozott valami fehér ingeket, hogy vasaljam ki őket.

Azután a fiatal úr minden barátját hozzám küldte. Mosodát nyithattam volna... Azt mondták, annyit fizetnek, amennyit kérek, csak vállaljam legalább az ingeket...

Beszélgetve hamar telt az idő, s ott is voltunk már az első bankfiú lakása előtt. Rózi kivett három-négy fehér papírba csomagolt inget, és eltűnt a kapualjban. Álltam az utcán, és bambán bámultam az ürülő kosarat. Miért csinálom ezt? Szabad nekem, az illegális pártszervezőnek egy nagy ruháskosárral Temesvár központjában – ahol nyüzsögtek a detektívek – elindulnom? Amikor bármelyik kíváncsi hekus vagy rendőr megkérdezheti, mit viszünk a kosárban, és leigazoltathat? Vajon miért tettem? Csak segíteni akarásból? Vagy... Nem tudtam válaszolni a kérdésre.

A fehérneműket hamar átadtuk, a nagy kosarat váltamra borítottam, és megindultunk a besötétedett városban hazafelé. Rózi könnyedén belém karolt. Nem beszélgettünk. Egyszer hirtelen megállt, közel hajolt hozzám, és azt kérdezte: – Mondd meg őszintén, miért tetted? Hiszen tudtad, hogy nem helyes.

Szabad fél kezemmel megsimogattam a haját, és nem feleltem semmit. Felsőhajtott, aztán újra belém karolt. Meg-megránduló karjának szorítása elárulta, hogy ugyanolyan érzések és gondolatok kínozzák, mint engem.

Ettől az emlékezetes naptól kezdve valahányszor hozzájuk mentem, mindig gyermek- és lánykoráról beszélt. Nem mondta, de éreztem, hogy ezt gondolja: „így éltem, ismerj meg, tudd meg, ki vagyok!”

Apja torontálvásárhelyi szegényparaszt volt, akit négy-éves korában elveszített. Édesanyja nyolc gyermekkel maradt özvegyen. Saját házuk volt szép kerttel, de földjük alig valamicske. Apja bérelt földön gazdálkodott a háború előtt. Mintha most is hallanám a hangját, amint meséli:

– Két szép lovunk volt, és apám minden évben egy csikót vitt a vásárba, amit jó pénzen eladott a komisszió-nak. Megsírattam a szelíd, kedves csikót. Apám a vásárból pogácsát, sípcukrot hozott, hogy megvigasztaljon. Halála után a húga, akinek férje csizmadiamester volt, magukhoz vett, hogy könnyítsen anyám helyzetén. Néném férje sokat olvasott, a szekrény tetején nagy ha-

lom könyv állt. Hatéves koromban beírtak az iskolába. Osztatlan falusi iskola volt, négy osztályt tanított egy tanítónő. Mert szépen írtam, egy félév után áttett a másodikosok padsorába.

Nagybácsim nagyon büszke volt rám: „Csak tanulj, Rózsika, tanulj! Ha jól tanulsz, tanítónő vagy postás-kisasszony lesz belőled.” Sokáig vágyaim netovábbja az volt, hogy tanítónő legyek. Aztán jött a háború. Felnőtt testvéreim (én az utolsó előtti voltam) unszolták anyámat, adja el a házat, és költözzünk be Temesvárra. Be is költöztünk; a pénz hamar elfogyott, házat már nem tudtunk venni. Nagyobb testvéreim gyárba vagy a kisiparba mentek dolgozni. Zsuzsa beállt szolgálni egy félkótya földbirtokoshoz, lovag Jagodicshoz. Egész nap zárva tartotta a kaput, senki be nem mehetett, félt, hogy meggyilkolják.

Engem nagyon szeretett, vétetett nekem egy kicsi hegedűt, s egész nap azon cincogtam. Aztán egy szép napon a lovag meghalt. A jogtanácsosa táviratozott Bécsbe a nővére után. Megjött a nővére. Hercegnőnek kellett szólítani.

A hercegnő ügyet sem vetett az emberekre, köszönésükre, a komornyikkal bement a ravatalos szobába, felnyitatta a koporsót, egy-két pillanatig mereven nézte a halottat, anélkül hogy egy arcizma megrándult volna, vagy egy könnyet ejtett volna, s intett, hogy lezárhatják. Azután úgy, ahogy jött, elment, senkivel egy szót sem váltott.

Zsuzsa állás nélkül maradt, bement egy gyárba dolgozni, én hazamentem anyámhoz. „A gyermek elmúlt tízéves, be kell tenni valahova dolgozni” – mondta Sári nővérem. S betettek kifutólánynak a méhészek szövetkezetébe. A beszolgáltatót mézet hordtam ki két-három kilós bödönökben a városvezetőknek s a papoknak. Jól éreztem magam ott, s a munkám is könnyű volt. De az irodavezetőt egy napon behívták katonának. Bezárta az irodát, s nagyon szomorúan azt mondta: „Eredj, lányom, keress más helyet magadnak.” Anyám nagyon búsult, mert a főnök mindegyre adott egy-egy kis üveg mézet, ami abban a cukortalan világban nagy kincs volt.

Aztán betettek egy bélyeggyűjtőhöz. Különböző cégek-

től és hivataloktól hordtam a nagy kopertákba rakott, borítékokról levágott bélyegeket. Langyos vízbe áztattam, lehúztam, szárítottam, érték és ország szerint szortíroztam őket. Nagyon unalmas munka volt, s fogalmam sincs, mit csinált a gazdám a sok bélyeggel. Néhány hónap után idegesen mondta: „Nem megy a bolt, Rozika. Háború van, a kutyának sem kell a bélyeg. Holnaptól ne gyere.” Újra munkanélküli lettem. Anyám beadott kifutólánynak egy kalapüzletbe. Egész nap hordtam nagy skatulyákban a dámáknak a kalapokat. Egyszer egy nagyon kövér kereskedőnéhez küldtek. Kivette a skatulyából a kalapot, és ahogy volt, reggeli pongyolában, felpróbálta a tükör előtt. „Na, hogy áll?” – kérdezte a szobalány felé fordulva. A lány zavartan mosolygott. Én nem tudtam a nevetésemet visszafojtani, mert a pongyolás naccsága fején úgy állt a kalap, mint a szarkafészek. A gazdag kereskedőné bepanaszolt a tulajdonosnőnél, aki, hogy elégtételt adjon a jó kuncsaftnak, ott előtte istenesen megtépte a hajamat. Vettem a kopott kis kabátomat, s azt sem mondtam, félkalap... Anyám próbálkozott még néhány helyen, végül egy női fodrász felvett kifutólánynak, sepregetőnek. Néha odatettek, hogy mossam a koszosabb hajakat. Ott sem maradtam sokáig. A Kandia cukorkagyárba kerültem. Ott jó lett volna, rendes bért kaptam, de egy vén mester akaszkodott rám. Tizenhárom éves, fejlett lányka voltam. A vén gazember beküldött a raktárba, hogy hozzak ki valamilyen cukorkaízesítőt, de ez csak ürügy volt, meg akart fogdosni. Úgy védekeztem, mint egy vadmacska, összekarmoltam az arcát, kezét. Dültől lihegve megfenyegetett, ha szólok valakinek, azonnal elbocsát. Szaladtam egyenesen Kati nénihez, a szakszervezeti bizalmihoz, és hangosan elpanaszoltam, mit akart a mester. A lányok mind összecsdültek, bátorságra kapva elmondták, hogy velük is próbálkozott a vén szatír. A bizalmi nagy dolgot csinált az ügyből, bevitt az igazgatóhoz. Az figyelmesen meghallgatott, megígérte, hogy azonnal intézkedik. Intézkedett is, még aznap áthelyeztek a raktározóba. Egy hideg raktárban dolgoztam, nemsokára megbetegedtem. Amikor felépültem, éppen véget ért a karácsonyi szezon, én voltam az első, akit elbocsátottak.

Még nem voltam tizennégy éves, tanulónak nem vettek fel sehova. Végre bekerültem egy kis bútorgyárba kisegítő politúrozó lánynak. Alig dolgoztam néhány hetet, kitört az általános sztrájk. Nem sokat értettem az egészből, de a gyűléseken mindig ott voltam, s amikor kimondták a sztrájkbalépési határozatot, én is lelkesen tapsoltam, és a sztrájk mellett szavaztam. Végig izgultam, nem szólítanak meg, hogy „te még gyermek vagy, neked nem szabad szavazni”.

Mikor a sztrájk után újra bementünk dolgozni, a mester nekem meg egy másik lánynak azt mondta, hogy munkakerülők vagyunk, nem kínlódik velünk, hogy mesterségre tanítson. A hét végén valamilyen ürüggyel el is küldtek.

Éppen akkor felvétel volt a gyapjúipariban. A társammal elmentünk, és munkára jelentkeztünk. Minden akadály nélkül felvettek fonólánynak, de harmadnap jöttek az irodából, hogy engem nem tudnak alkalmazni, mert még nem vagyok tizennégy éves. Szipákolva mondtam, hogy nem egészen két hét múlva betöltöm. A hivatalnok megvonta a vállát, és én ottmaradtam a gyárban.

A gyapjúipariban egy évig dolgoztam, tíz, néha tizenkét órát is naponta. A munkámat nagyon szerettem, de az apró gyapjúsálakkal telített levegőben hamarosan köhécseelni kezdtem. Táplálkozni is gyengén táplálkoztam. Reggel munkába menet vettem a gyárvárosi piacon egy darab véreshurkát vagy disznófősjatot és egy szelet kenyeret. S azzal voltam estig, míg hazamentem. A kezdő köhécselés fuldoklásá vált. Anyám elvitt az orvoshoz. Az orvos megszidta: „Ennek a gyermeknek még nem való a gyári munka.” Ki kellett hogy lépjek a gyárból, mert különben tüdőbajt kaptam volna. Egy kicsit betegeskedtem, majd Bandi bátyám felvett tanoncnak. Kitanultam a cipőfelsőrész készítést. Nála dolgoztam vagy nyolc évig...

– Na, Gyurka – nézett rám kérdőleg –, ugye milyen örömtelen, semmi életem volt?

Egy másik alkalommal elmesélte, hogy miután férjhez ment, Jánossal gyakran eljárt a munkásotthonba. Néha könyvet vett ki az otthon könyvtárából, amely egy hajításhányra volt a lakásuktól. A mozgalmat természetesnek és igazságosnak tartotta, de senki sem kapcsolta be semmilyen tevékenységbe. Férje ugyan megpróbálta bevon-

ni a műkedvelő színjátszó csoportba, de se kedve, se tehetsége nem volt a színészkedéshez.

– Fónagy János temetésén – mesélte – ott voltunk férjemmel a tömegben, amikor a csendőrök és rendőrök löni kezdték a munkásotthont, ahol Fónagy Jánost felravatalozták. Az otthon megszállása után puskatussal verték szét az utcákon gyülekező munkásokat. Láttam, amint tépett ruhában, összeverve hurcolták ki azokat az elvtársakat, akik eltorlaszolták magukat az otthonban. Akkor fogant meg bennem a felismerés, hogy nekem is tennem kell valamit ennek a munkásgyilkos rendszernek a megdöntéséért.

Néhány nap múlva Frank Bélával találkoztam, akiről tudtam, hogy kommunista. Mondtam neki, hogy be akarok lépni a kommunista pártba, harcolni akarok én is az ellen a gyalázatosság ellen, amit láttam. Béla nevetett, s csak annyit mondott: „Majd meglátjuk.” Aztán egy elvtársat hozott hozzánk, aki mindennap nálunk dolgozott öt-hat órát; írt és sokat olvasott. Később tudtam meg, hogy Berger Aladár volt, aki a Magyar Tanácsköztársaság leverése után Romániába emigrált, és később az erdélyi kommunista mozgalom egyik vezetője lett.

Azután egymás után jöttek a többi illegális elvtársak. Túri, Miszovics, Mikimausz* és mások. Nálunk laktak, vagy üléseket tartottak. Néha, amikor nem jött senki, Berlinből az Inprekor**-t küldték a címünkre, vagy illegális anyagot tettek le megőrzés végett. Az idők folyamán sok elvtársat megismertem, különféle munkákkal bíztak meg, pénzszerzéssel, illegális elvtársak összehozásával. És most itt vagy te...

Az ilyen fejtegetések kettőnk között mind gyakoribbakká váltak. Aztán – idővel – Rózsi feltárta előttem vívódásait s elhidegülését férjétől.

Először csak hiányoztunk egymásnak, ha néhány napig nem találkoztunk, majd mindketten felismertük, hogy ez

* Túri (Klein Ödön) nagyváradai, Miszovics Jenő nagybányai, Mikimausz (Frieder Jenő) kolozsvári származású kommunisták; 1931–1932-ben vezetőségi tagok a temesvári tartományi bizottságban.

** Inprekor = Internazional Presse Korrespondence; a Kommunista Internacionálé hivatalos közlönye.

az egymás iránti vonzalomnak a jele. Nem tomboló-viharos szerelem volt a miénk, a kölcsönös megbecsülésből fakadó vonzalom fejlődött erős és tartós érzelmmé. Sem a demoralizáló nincstelenség, sem a megpróbáltatások, az üldöztetések, a hosszú börtönévek nem tudták kikezdeni őszinte, szép szerelmünket. Csupán a halál rombolhatta szét együttlétünket, de érzelmeimet feleségem iránt soha semmi...

Az életünkben bekövetkezett változás bizonyos mendedmondák elindítója lett akkoriban. Rózsai nagyon szép aszszony volt, s ez bizony még jobban felszította a pletykát. Székler János a tanúm, hogy elválásunk előtt hármásban beszélgettünk. Becsületesen megmondtam neki, Rózsai meg én szeretjük egymást. Ő is, én is Rózsira bíztuk a döntést.

Rózsai nem döntött könnyelműen, gyors elhatározással. Fiacskája, Ervin iránti felelősségérzetétől és szeretetétől indítatva taglalta a bizonytalan helyzetet, amelybe egy illegális ember oldalán lép – akinek akkor még az igazi nevét sem tudta –, és mégis engem választott.

Hogy az én zaklatott, nehéz életem mellett neki is milyen poklokat kellett megjárnia, azt csak mi ketten, fiunk, Ervin s néhány közeli jó barát tudja. De zokszó nélkül vállalta a nehézségeket, a megaláztatást, kommunista öntudattal és büszkén, a magunk ártatlanságának tudatával viselte el a csapásokat akkor is, amikor testvéri kéz sújtott reánk.

Kelemen Jóska, Heigl János, Karabás Szepi, Izsák Laci – aki egy ideig a Műegyetemen megalakított diáksejtet is irányította – és még néhány régi szakszervezeti vezető újraaktiváltatása, de különösen a más városokból áthelyezett kommunista és baloldali szocialista vasúti munkások tevékenysége kimozdította a temesvári szakszervezeti mozgalmat abból a helyzetből, amelybe az Egységes Szakszervezetek feloszlata, valamint a Müller Kálmán hívei által kezdeményezett Ipari és Gyári Szakszervezetek bezárása után jutott.

A szakszervezeti munka beindítása után nagyobb figyelmet fordíthattunk az anina-steierdorfi nagy tömegmozgalom előkészítésére.

1935 január közepéig Csizmás már kétszer járt Aninán. Az év elején nagy havazások voltak, és Oravicától az utat sok helyen térdén felüli hóban tette meg. Még nem volt olyan nagy fagy, mint februárban, de az éhes farkasok elnyújtott ordítását már hallotta, s a szétmarcangolt emberek sírjai, a dombocskákba szúrt névtelen fakeresztek az út mentén az elmúlt évek vérfagyasztó emlékeit idézték.

És Csizmás ment, egyes-egyedül, zsebében egy gyenge elemlámpával; kopott talpú csizmájával taposta a szűz havat a végtelennek tűnő hosszú úton, s a hófüggönyön át összehúzott szemmel kutatta az esti szürkületben Anina villanylámpáinak fényét.

Heigl és Kelemen segítségével megszereztem a bányászszövetség egykori lapjának, a *Bányamunkásnak* több számát, hogy a régebbi kollektív szerződéseket tanulmányozzam. Csizmás jelentéseinek és a *Bányamunkás* cikkeinek alapján tiszta kép rajzolódott ki előttem az aninai és a többi UDR-bányák munkásainak helyzetéről.

Miben állt ez a különleges helyzet?

A nagy gazdasági válság idején, 1932-ben, az oravicai törvényszéknek a bányamunkások és az UDR igazgatósága közötti kollektív szerződés megkötésekor hozott döntése a vájárok addigi napi 140 lejes órabérért 105 lejre, a havi 24–25 műszakot 12-re szállította le. A jobboldali vezetők, a gazdasági krízisre hivatkozva, valósággal rátukmálták a bányászokra ezt az 50–70 százalékos keresetlevonást. Az igazgatóság vérszemet kapott, és a gazdasági válság hamis érvét mumusnak használva fel, tovább támadott: 1934-ben a családoknak juttatott ingyenes tűzifát évi 12 m³-ről 4 m³-re szállította le.

Világos volt, hogy a kérdések megoldását az eddigi jobboldali szocdem harci módszerekkel még részben sem lehet elérni. Ezt majdnem minden bányamunkás látta, és teljesen kiábrándulva a vég nélküli tárgyalásokból és a mindig hátrányos ítéletet hozó törvényszéki döntőbíráskodásokból, gyűléseken követelte a harc felvételét.

A bányászszövetség elkészítette a tetszetős, a munkáság követeléseit magába foglaló 1935-ös kollektív szerződés tervezetét, és nyugodtan várt a január végén Resicán tartandó tárgyalásra.

A bányászszövetség és a munkaadók közötti resicai megbeszélések semmi eredményt nem hoztak. Az UDR urai arra hivatkoztak, hogy a havi műszakok számát egyes bányákban 12-ről 16–17-re emelték fel, a munkások keresete tehát növekedett, annál is inkább, mert az eredetileg tervezett bércsökkenéstől elálltak. Ezentúl azonban az évtizedek óta ingyen kapott fát meg kell fizetni. A munkások – hangzott a munkaadói kijelentés – elégedjenek meg azzal, amit kaptak.

A munkások részéről a tárgyalásokat Eftimie Gherman, a Bányamunkások Szakszervezeti Szövetségének titkára vezette. Úgy látszik, Gherman félt az eredménytelen tárgyalásokról beszámolni a munkásságnak, mert hirtelen megbetegedett. A tárgyalásnak nevezett huzavonát ezután Petru Mihăilă, a szövetség elnöke vitte tovább.

Négy napig tartó semmitmondó vitatkozás után a tárgyalás a munkaügyi inspektor előtt ért véget, és az ügyet a semmítőszék döntőbíróságához utalták át.

Csizmás ezalatt Aninán volt, és lehetőség szerint mindent megtett a bányászmozdulás előkészítésére – az esetre, ha a resicai tárgyalások eredménytelenül végződnek. Csunderlik Edmund, Mayguth Máté, Demcsák Stefi, Stroll Ignác, Csilik Ferenc elvtársak embertől emberig jártak, hogy a döntőbíróság illetékességét ne fogadják el.

És csodálatos dolog történt... Az agyondolgoztatott, vérig kizsákmányolt bányászok, akik az elmúlt években szinte apátiába esve túrték, hogy a Ghermanok és Mihăilăk fejet hajtva fogadják el nevükben az újabb és újabb bérlevágást, kiharcolt jogaik megnyirbálását, most egy emberként jelentették ki: *Ha az UDR nem teljesíti követeléseinket, sztrájjal fogjuk tőlük kikényszeríteni! Megszálljuk a bányát!*

Csizmás úgy érezte, egy ilyen nagy fontosságú határozat kimondása előtt tanácskoznia kell velem. Csunderlik Edmunddal azonnal Temesvárra jött, hogy hármásban tárgyaljuk meg a tennivalókat. Délután érkeztek, Csunderlik elvtárs hajnalban vissza kellett utazzon, nehogy távolléte gyanút keltsen.

Hirtelenében nem állt más lakás rendelkezésünkre, mint a Rózsiéké, ott tartottuk az éjszakai megbeszélést.

Csizmás és Csunderlik este tízre jöttek, miután a család aludni tért – már amennyire ilyen esetben Rózsi meg János aludni tudott. A konyhában telepedtünk le a pis-lákoló főzőkályha köré. Negyven év távlatából nem emlékszem világosan Csunderlik elvtárs arcvonásaira, egy komor és kemény bányászarcot látok magam előtt, amelyet a fel-fellángoló tűz fénye néha megvilágít... A hangja, megfontolt beszéde azonban még most is fülemben cseng, amint taglalja, latolgatja a sztrájk lehetőségét, és a tárnák elfoglalása mellett érvel. Kimondhatatlan izgalom fogott el: sztrájk a tárnák megszállásával, tömegtüntetés a felszínen maradó harmadik váltással és az asszonyokkal, gyermekekkel. Ilyen bányászsztrájk eddig nem volt nálunk! Ismertem a lengyel és a magyar bányászok föld alatti sztrájkjait, azoknak pozitív és negatív oldalait.

Nem volt idő a pártközponttal megtanácskozni a kérdést, döntenünk kellett! Belemegyünk a föld alatti sztrájkba, vagy nem? Döntöttünk: belementünk.

Külön követeléseket nem kellett megfogalmaznunk, mert a bányászszakszervezet kollektív szerződéstervezetét körültekintően állították össze. A sztrájk kimondásának módozatát kellett megbeszelnünk. Hosszas tanácskozás után abban állapodtunk meg: követelni kell egy nagygyűlés azonnali összehívását, hogy a tárgyaló bizottság tegyen jelentést a sikertelen resicai tárgyalásokról. A beszámoló után a felháborodott tömeg minden bizonynyal a sztrájk mellett foglal állást. A sztrájk időpontját ne határozzák meg, de az agitátorok minden megbízható emberrel közölgék, hogy másnap reggel lent a bányában megkezdik a sztrájkot.

A másik kérdés, amelyet tisztáznunk kellett: ki vezeti a sztrájkot? A szakszervezet többségében opportunistáknak vezetőire nem lehetett bízni, mert az eleve kudarcot jelentett volna. Ha viszont a gyűlésen megválasztják a sztrájkbizottságot, a csendőrség éjszaka letartóztatja tagjait, s ezzel megbénítja a sztrájk irányítását. Csunderlik azt javasolta, hogy lent a bányában válasszák meg a bizottságot, a sztrájk megkezdése után. Addig az irányító munkát a pártsejt és a köréje csoportosuló aktív szimpatizánsok végezzék. Megállapodtunk abban is, hogy a har-

madik műszakban dolgozó elvtársak, akik a sztrájk kitörésekor a felszínen tartózkodnak, mozgósítják társaikat, a felszíni munkásokat és az asszonyokat, s megszervezik a tüntetést az iroda és a bánya bejárata előtt.

Csunderlik elvtárs hajnalban visszautazott. Keményen megszorítottam a kezét, a kezét, amelybe ennek a rendkívül nagy jelentőségű mozgalomnak a sikerét helyeztük.

Február 12-re a KISZ tartományi konferenciát szervezett, amelyet egy kisodai prolikálásban tartottak. Szürkülettől késő estig egyenként vezették oda az elvtársakat, hogy senki ne vegye észre gyülekezésünket. Korán reggel kezdtük a megbeszéléseket. Az ifjak kérésére részletesen ismertetem a provokátor Wurmbrand okozta lebukások utáni helyzetet és az ujjászervezési munka eredményeit. Beszéltem az UDR-bányák munkásainak mozgalmáról és a sztrájkról, amely az előkészületek alapján tegnap ki kellett hogy törjön.

Még be sem fejeztem beszédemet, amikor a lakásadónő kopogott az ajtón és benyitott. – Elvtársak! Valami nagy dolog történik Aninán – mondta, és a legközelebb ülő fíjú kezébe nyomott egy *Népújságot*. Első oldalán nagy betűkkel szedett cím: „Aninán és Steierdorfon sztrájkba léptek a bányászok. Megszállták a tárnákat, és addig nem hajlandók feljönni, amíg követeléseiket nem teljesítik.”

A szívem hevesen dobogott, egy szót sem tudtam szólni. Néztem az ifjak örömtől ragyogó, ünnepélyes arcát. Várták, hogy mondjak valamit. – Ez a kezdet, most Resica következik – csak ennyit mondtam. Az öröm és bizakodás jegyében folyt tovább az ifjak 1935 februári bányászati konferenciája.

Az események úgy következtek egymás után, ahogy Csunderlikkel megállapodtunk. Február 10-re, a bányászok követelésére, beszámoló nagygyűlést hívtak össze. Jellemző a jobboldali „vezérek” magatartására, hogy egy ilyen nagy jelentőségű gyűlésre sem Gherman titkár, sem Mihailă elnök nem mentek el, hanem fullajtárjaikat küldték, hogy számoljanak be a tárgyalások eredménytelenségéről és arról a megállapodásról, hogy a bányászok létkérdéseinek megoldását újra a döntőbírósnak, „sóhiva-

talra” bízták. Grigore Serbu tájékoztatóját a több mint ezer bányász a legnagyobb felháborodással fogadta, és felszólalásaikban követelték a sztrájk kimondását.

A tömeg egyöntetűen a sztrájk mellett foglalt állást, de megkezdésének időpontját nem határozták meg. Grigore Serbu minden ékesszólását latba vetette, hogy a sztrájk törvénytelenységéről meggyőzze a bányászokat és elhatározásuk megváltoztatására bírja őket, de senki sem hallgatott rá.

A gyűlés lefolyásáról a *Bányamunkás* 1935 február-márciusi számában ez áll: „Grigore Serbu elvtárs felhívta a munkásokat, várják be a döntőbíróság határozatát, amely döntőbíróság a munkakonfliktusok törvénye értelmében kötelező ... A gyűlés véget ért anélkül, hogy bármilyen határozatot hoztak volna... Azonban az elhatározás másnap egészen *váratlanul* bekövetkezett.”

Nekik *váratlanul* következett be „az elhatározás”, nekünk nem.

A „beteg” Gherman a sztrájk hírére olyan egészséges lett, mint a makk. . . Már nyilatkozott is a belügyminisztériumban: „Az aninai sztrájk így, ebben a formájában a munkások tömegakarátának spontán megnyilatkozása.” Ugyanakkor biztosította az UDR vezetőségét és a hatóságot, hogy a munkások nem fognak semmilyen megfontolatlan akcióba belemenni. Itt Gherman elsősorban a bányák épségére gondolt, az esetleges rombolásokra. (Mi is gondoskodtunk kellő időben az életet és a bányák épségét biztosító lég- és vízszivattyúk működtetéséről) Gherman a tulajdonosok és hatóságok megnyugtatóra tett nyilatkozatokat, ahelyett, hogy a tények feltárásával fellármázná az ország közvéleményét és segítségül hívná a többi bányamunkásokat az aninaiak támogatására. Ügy beszélt, mintha az aninai bányászok képviselője lett volna, s nem egy faképnél hagyott „bonc”, akinek feje felett és akarata ellenére a kommunisták vezetésével szervezett sztrájk tört ki.

A sztrájk a jobboldali vezetők csődjének számított, hiszen minden résztvevő formailag a szocdem párt tagja volt, s mégis a kommunista párt harci taktikáját követte. Opportunista szakszervezeti vonaluk teljes kudarcának beismerése lett volna annak bevallása, hogy a tömegek

nem hallgatnak rájuk. Inkább választották a „spontán” megmozdulás formuláját, ami rájuk nézve szintén elég kompromittáló volt.

Aztán megindult a leszerelési akció. Şerbu és Gongola Ferdinand tárnáról tárnára járt, és ijesztgetéssel, fenyegetéssel mindent elkövetett, hogy rábírija a bányászokat a sztrájk beszüntetésére. Végül is – 40 órás munkaszünet után, amely részben éhségsztrájk is volt – a sztrájkbizottság, miután ígéretet kapott, hogy a sztrájkból kifolyólag senkit sem fognak üldözni, és miután megválasztotta megbízottját, aki a bukaresti tárgyalásokon képviseli a bányászokat, a sztrájkot abbahagyatta.

A sztrájkok eredménye ritkán százszázalékos – itt sem volt az. Az aktív harcot leszerelték, az UDR-vezetők magukhoz tértek, húzták-halogatták a tárgyalást. Azonban a részeredmények – az ingyenfa eltörlése helyett 7 m³ a családosoknak, 4 m³ a nőtleneknek, akik addig nem kaptak fát, a havi műszakok számának felemelése, az átlagos 3–4 százalékos béremelés – ha nem is nagy, de mégis számottevő eredmények, az UDR-nek a bányászok minden követelését visszautasító – kezdetben bérlevágó – próbálkozásával szemben.

Az elért sikereket a sztrájknak köszönhattük. Mi még nagyobb nyereségnek könyvelhattük el azt, hogy párt-szervezetünk a bányászok között megerősödött, és befolyása állandósult.

Amikor három hónappal később Anina-Steierdorfon jártam, az elvtársak még mindig a sztrájk bővületében éltek. Elmondták, hogy lent a tárnákban a sztrájk alatt beszédeket tartottak, forradalmi dalokat énekeltek. Elmesélték, hogy az egyik nagy erejű bányász feltúrta a kabátujját, és hatalmas izmait mutogatva, hangosan kiáltotta az ismert besúgó felé: – Ha valakinek eszébe jutna, hogy besúgjon valamit abból, ami itt történt, akár a csendőrségnek, akár az igazgatóságnak, annak a nyakát így töröm ki, né! – s egy lécdarabot úgy roppantott ketté, mint más egy gyufaszálat.

Már megjelentek a burzsoá lapokban a hírek és kommentárok az aninai sztrájk befejezéséről, amikor értesítést kaptam a központtól, hogy azonnal utazzam Buka-

restbe. Vidáman ültem vonatra, tudtam, hogy a sztrájk kiértékeléséről lesz szó. Az elvtársak munkánkat eredményesnek tartották, a tárnák megszállásáról azonban M. Paukernek különvéleménye volt: hibának róttá fel a lent maradt két váltás kivonását a felszíni harcból.

Nem bizonygattam a föld alatti munkahely elfoglalásának harcra mozgósító jellegét, de fenntartottam – s ma is fenntartom –, hogy a felszíni munkásokat, a harmadik váltást és főleg a tárnákban maradtak hozzátartozóit nem várt mértékben mozgósította a bányászok sorsa. Az asszonyok gyermekeikkel kisebb-nagyobb csoportokban állandóan hol az iroda, hol a leszálló helyek előtt tömörültek, és izgalomban tartották az egész telepet. M. Paukernek kevés elismerő szava volt munkánkról, ellenben újra szóba hozta a temesvári pártszervezet szervezeti gyengeségét, és válaszaikkal nem volt megelégedve. Valami olyasfélét mondott, hogy abban a hatalmas gyárvárosban, ahol az Egységes Szakszervezetnek több ezer tagja volt, művelődési egyesületekkel, sport- és szövetkezeti mozgalommal, ott nem olyan pártszervezet kellene működjön, mint amilyent mi kiépítettünk. Hirtelen természetű vagyok, fiatalkoromban hamar előntött a méreg, ha igazságtalanság ért. Dühösen odavágtam: – Küldjétek oda Luximint (M. Pauker illegális neve a frakcióharcok idején), akinek rövid idő alatt sikerült lerombolni a temesvári mozgalmat. Hátha ért az építéshez is.

Úgy emlékszem, ennél a beszélgetésnél Sencovici elvtárs nem volt jelen, csak Dubinszky (Dubinszky tanárom volt Moszkvában, ismerte már szenvedélyes kitöréseimet), aki mosolyogva megcsóválta a fejét, de nem szólt semmit. M. Pauker rekedt hangon felelte: – Luximinnek komoly hibái voltak, amelyeket a központi bizottság s a Komintern is kielemezett. Luximin beismerte tévedését, és rehabilitációs munkára állították. Ha a párt azzal bízná meg, hogy Temesvárra menjen, biztosan mindent elkövetne, hogy jó munkát végezzen. – Igen, hogy kő kövön ne maradjon – szaladt ki a számon magyarul.

Luximin vagy megértette válaszomat, vagy csak sejtette, amit dűnnyögtem – mereven rám nézett sötét szemével, de nem szólt egy szót sem.

A másnapi ülésen Sencovici is jelen volt. Alapos kiér-

tékelés után, bizonyos bíráló mellett, elismerést kaptunk az Aninán végzett munkánkért.

Az aninai sztrájk után Hovány Ila, aki nemrégén került a távozó Tihanyi Erzsi helyébe, egy elvtársat hozott a találkára, akit a központ küldött azzal az utasítással, hogy vállaljon munkát Aninán a bányában. A cél az lett volna, hogy egy, a hatóságok előtt ismeretlen kommunis-tával megerősítsük az aninai pártsejtet.

Az elvtárs hozott magával néhány száz röplapot is azzal az utasítással, hogy szórják szét Aninán. A röpirat a szokványos hangnemben íródott: a szocdem vezeték le-leplezése és felhívás a sztrájk továbbfolytatására, kiszé-lesítésére más UDR-üzemekre is. A röpirat megkésített, szétszórása csak zavart, az ismert baloldaliak lefogását eredményezte volna. Úgy döntöttünk, hogy nem használ-juk fel. Sajnos, emberünknek nem sikerült felvételnie magát a bányába, így miután elfogyott a pénze, vissza-utazott Bukarestbe.

Nem sokkal azután a központ Emil (Holitzky) elvtársat küldte Temesvárra, hogy a tartományi titkárságot megerősítse. Emilt ismertem még Moszkvából, egy ideig az RKP-t képviselte a Kominternben. Magas, ezüstös hajú, feltűnő figura volt; erős akcentusa nagyon szűkre szabta mozgási lehetőségét Temesváron. Németül jól tudott, Resicán érvényesülhetett volna, de az ottani kapcsolataink akkor még olyan gyengék voltak, hogy nem mertük megkockáztatni odautazását.

Néhány hét múlva aztán visszament a fővárosba. Temesvári tartózkodása alatt Hovány Ilán és rajtam kívül – úgy emlékszem – nem találkozott senkivel.

Tanácsai, fejtegetései értékesek voltak, de akkor nekünk nem az volt a problémánk, hogy mit kell tennünk, hanem hogy kikkel és hogyan. Emil egy bizalmas beszél-getés alkalmával elmondta, hogy közvetlenül az első vi-lágháború után vezetője volt az ukrán nemzetiségi forradalmi szervezetnek, a Vizvoleniának, amelyben kezdetben a burzsoá nacionalista és az opportunistá szocdem befo-lyás is érvényesült. A szervezet csak később került a párt befolyása alá, egy ideig füllegálisan működött, ha-

sonlatosan a Dolgozók Blokkjához, majd teljes illegálitásba kényszerült.

Megállapítottuk, hogy jelen pillanatban Romániában a MADOSZ az egyedüli nemzetiségi forradalmi szervezet, amely a párt V. kongresszusának határozata értelmében és szellemében működik. Sem a németeknél, sem a szerbeknél nem sikerült a MADOSZ-hoz hasonló mozgalom beindítása. A Zsidó Párton belül is csak vérszegény ellenzék alakult ki, pedig sok ismeretlen szimpatizáns volt köztük, csakhogy ezek pénzsegélyen kívül nemigen vállaltak más aktivitást. Akik meg vállaltak, azok ismert kommunisták voltak, s részvételük egy nemzetiségi forradalmi mozgalomban nem volt lehetséges.

A februári konferencia a KISZ munkájában szép eredményeket hozott. Igaz, a KISZ-központ is gondoskodott arról, hogy a bányászati tartományi bizottságot megerősítse. Ez idő tájt küldték Temesvárra a kolozsvári Grün Piszut és Márton-Jedlicska Gizit. Pizu kipróbált, nagy gyakorlattal rendelkező ifjú volt, Gizi az ismert kommunista Márton család legifjabb tagja, Schön Ernőnek, a titkárnak a menyasszonya.

A KISZ tartományi lapot adott ki, a *Bányászati Kommunista Ifjúmunkást*. A lap szerkesztését részben Márton-Jedlicska Gizi végezte, és Schwartz Rózi segítségével húzták le. A cikkeket Izsák Laci meg én néztük át; Laci is írt a lapba. Sajnos csak két szám jelenhetett meg, a közbejött nehézségek miatt a harmadikat már nem tudtuk kihozni. Schön Ernő lebukása aztán jó időre megátolta Temesváron illegális ifjúsági lap kiadását.

Egy bolondos, esős-napsütéses április végi délelőttön a központi park felől jövet, a volt Börze utcában – nem messze a bezárt munkásotthontól – szembe mentem egy karcsú, fiatal nővel. Megdöbbsentem. Ezt az arcot ismerem, a lány vásárhelyi. A másodperc egy töredéke alatt már tisztáztam: Lázár Ödönnek, kedves barátomnak és harcostársamnak legkisebb húga, Erzsike. Meglepődött találkozásunkon. Ő is, mint a vásárhelyiek általában, úgy tudta, hogy a Szovjetunióban vagyok.

Évek óta nem láttam, érthető, hogy mindjárt Ödön

egészségi állapota felől érdeklődtem. A kapott válasz elszomorított. Nagyon beteg, orvosi kezelésre, szanatóriumi ápolásra volna szüksége. Tanácstalanul néztünk egymásra...

Beszélgetésünk rövid volt; sem én, sem ő nem kérdeztük egymástól, hogy mit keresünk Temesváron. Mosolyából, barátságos kézfogásából megéreztem, örvend, hogy testvérbátyja régi harcostársával találkozott. Gyógyulást kívántam Ödönnek, és elváltunk.

Jó két héttel később Aszódy Baba egy gondosan összehajtogatott és leragasztott kis levélkét adott át. Arra már nem emlékszem, hogyan jutott el a levélke Babához, talán két-három elvtárs közvetítésével. A címzés ez volt: „Gyurinak” – nyomtatott betűkkel írva.

Először valami provokációtól tartottam, de felismertem Ödön keze írását. Ödön kereskedősegéd volt, sokszor tréfásan „a boltosnak” neveztük. Így írta alá levelét: „vásárhelyi boltos barátod”.

Utcai találkára hívott, nem messze a „Máriától”. Noha a per idején csak úgy hemzsegték a hekusok és besúgók Temesváron, természetesen elmentem a találkára. Ödön fel-alá sétálva várt. Hosszú, egyenletes, nyugodt lépteiről messziről felismertem. Amikor meglátott, elmosolyodott. Az arca, teste lefogyott. A tébécé, mióta nem láttam, kegyetlen rombolást végzett rajta, de acélszürke szemének éles, határozott nézése a régi volt. A régi volt ujjnyi vastag, bozontos, szénfekete szemöldöke is, és erős hajának tincsei oly rakoncátlanul ágaskodtak, mint egy tizenöt éves sihedernek.

Már éppen magyarázkodni akartam, hogy ez nem alkalmas hely az utcán sétálgatni két más városból való kommunistának, de Ödön megelőzött: – Egy jó lakásba megyünk, csak ide a harmadik házba – s mosolyogva hozzátette, hogy a lakás biztos, kommunisták még nem ülészték benne.

Hogy kinek az otthonába vitt Ödön, nem tudom. Anynyira örültem a vele való találkozásnak, hogy eszembe sem jutott kérdezősködni. A lakás megfelelt a legkonspiratívabb követelményeknek is: kapualjból nyíló, egyedülálló szoba, nagyon kicsi előszobával. A bútortat század eleji, jó állapotban lévő, kényelmes darabokból állt. A

néhány szép kézimunka után ítélve, nőé lehetett a szoba. – Itt biztonságban vagyunk, ha van időd, két órát is beszélgethetünk – mondta Ödön, s ajka körül újra ott vibrált a fáradt mosoly.

Az utcán nem tudtunk kifejezést adni érzelmeinknek: bent a szobában barátián összeöleleztünk. Aztán megindult Ödönből a kérdések szünni nem akaró áradata. – Tudom – mondta –, hogy nem szabad beszélned arról, hol jártál, mit láttál, kikkel találkoztál. Mégis arra kérek, hogy beszélj nekem mindenről. – Úgy nézett rám kérlelőleg, a betegség lázától csillogó szemével, hogy mindent elmondtam, amit elmondhattam – szanatórium-ban voltam, sokat utaztam s tanultam –, de Ödön még mindig kérdezett: – Jártál-e a Krímben? Meggyógyultak-e az idegeid? S mért jöttél haza – te kérted, vagy küldtek?

– Egészséges vagyok, s a tanultakat most hasznosítanom kell a munkámban – összevont válaszzal elkerültem a részletes feleletadást, mert már az addig elmondottakkal is alaposan megtépáztam a konspirációs szabályokat, s egészségi állapotára fordítottam a beszélgetést.

– Rossz bőrben vagyok, Pali. Ha most nem kapok segítséget, hamar elvisz a kaszás. Kértem az elvtársakat, hogy küldjenek ki a Szovjetunióba. Talán a krími levegő meggyógyítana.

Összeszorult a szívem. Most három éve éppen ilyen súlyos állapotban voltam, mint ő. Eszembe jutottak a vasárnap délutáni helyi vezetőségi pártüléseink Vásárhelyen Ödönnel, Grün Dezsővel s a többiekkel 1932 tavaszán. Betegségem az állandó letartóztatások, a kínzások következtében már annyira elhatalmasodott, hogy sokszor ok nélkül ideges remegés fogott el, amely néha dühkitöréssé fokozódott. Ödön és Dezső mindent megtett, hogy a párt külföldre küldjön, és kigyógyítsanak végzettsé válható betegségemből.

Ödön a megisméltató letartóztatásokon és kínzásokon kívül több mint öt évet ült különböző börtönökben, amelyeknek megsemmisítő rezsimje és főleg az 1929-es 41 napos éhségstrájk – amelyet Haia Lifschitzcel, Sencovici-csal és más kilenc elvtárral folytatott a kolozsvári

hadbíróági börtönben – a tüdejét támadta meg, akár csak Vajna Ákosnak, akit a börtönben szerzett tüdőbaj a szemünk előtt sorvasztott halálra. Felajánlottam Ödönnek, hogy egy-két hét múlva a központ elé terjesztem ügyét. Elhárító mozdulatot tett: – Foglalkoznak már vele. Csak zavart okozna a kérdés újabb felvetése.

Időm lejárt, mennem kellett. Melegen átöleltük egymást. Annyira elérzékenyültem, hogy könny szökött a szemembe. Ödön arcára néztem, a fáradt mosoly akkor is ott vibrált ajka körül, de acélszürke szemében a fény elhalványult. Összeszorult torokkal kívántam jó utat és gyógyulást.

Soha többé nem találkoztam vele.

(A párt és a Vörös Segély a súlyosan beteg Lázár Ödönt nagy nehézségek árán végül is kijuttatta külföldre, s onnan a Szovjetunióba. Hosszas orvosi kezelés és operációk után egészsége annyira javult, hogy új szakmát tanult, s mint vasesztergályos dolgozott egy moszkvai gyárban. Tudtommal 1941-ben, a fasiszták Moszkva elleni támadása idején halt meg Lázár Ödön, a legképzettebb és legöntudatosabb vásárhelyi kommunista munkások egyike.)

Úgy emlékszem, május végén értesítést kaptam Breiner Bélától, hogy menjek le Brassóba. Béla közben kiszabadult a börtönből, és újra a központnál dolgozott. Nagyon örvendtem találkozásunknak, mert 1931 óta nem láttam. Megfogatott, és gyöngéden hátba vágott: – Na nézd csak, hogy megemberesedtél – mondta nevetve. Aztán közölte, hogy Gáll Kálmán (Mócsi) régi vásárhelyi vasas barátomat és elvtársamat a Bánságba küldik. Mivel Temesváron ismert, azt tanácsolta, hogy Mócsi menjen Aradra dolgozni, ott az ASTRÁ-ban nagy hasznát vesszük gazdag tapasztalatainak. Teljesen egyetértettem Béla tanácsaival. Később hárman – Béla, Mócsi és én – megbeszélést tartottunk. Béla a szakszervezetek megerősítésének fontosságát boncolgatta, kifejtette, hogy az erős, baloldali befolyás alatt álló szakszervezetekkel eredményesebben tudunk majd harcolni a szociáldemokrata párt központi és helyi jobboldali vezetőinek munkásegységfront-ellenes magatartása ellen. A már szervezkedő nép-

fronti mozgalomnak a munkásegységfront kell hogy legyen az alapja, a gyújtóereje. Munkásegységfront nélkül is létrejöhet népfronti mozgalom, s mi nem mondunk le ennek szervezéséről, azért mert még nem sikerült megvalósítani az akcióegységet a munkáspártokkal. De a szocialista és kommunista párt között megvalósuló egység meggyorsítaná a népfront létrejöttét, az osztályöntudatos munkásság mint mágneses patkó vonzaná magához és tartaná össze a szétszórt antifasiszta erőket, és következetes harcával példát mutatna a fasiszta előretörés meggátolására.

Néhány nap múlva Mócsi már Aradon volt, és átvette a mozgalom irányítását.

Brassóból Temesvárra való visszatérésem után megállapodtam Csizmással, hogy elmegyek Aninára, ahonnan rossz hírek érkeztek. A sztrájk után egy ideig a hatóság és az UDR, félvén egy esetleges újabb megmozdulástól, nem foganatosított megtorló intézkedéseket, de aztán annál nagyobb eréllyel fogott hozzá a sztrájkvezetők feldeírítéséhez és a bányákból való eltávolításához. Különösen a Csunderlik fiúk ellen folyt hajsza; már eddig is tudták, hogy kommunista meggyőződésűek, és az üzemi besúgóktól a sztrájk előkészítésében kifejtett tevékenységükről is tudomást nyertek. Csunderlik Edmundot valamilyen ürüggyel elbocsátották; az ismert megfélemlítési módszerekkel akarták leszerelni más elvtársak tevékenységét is. Ghermannak és opportunista társainak kedvezett a baloldaliak elleni terror. Nem tudták elfelejteni az arculcsapást, amely az évtizedek óta szociáldemokrata párttag bányamunkások részéről érte őket.

Mivelhogy Aninát és Steierdorfot nem ismertem, Csizmás úgy beszélte meg, hogy a vasútállomáson várnak vasárnap vonatérkezéskor. Ez volt a legmegfelelőbb hely és idő, mert a steierdorfi nyaralókba és szanatóriumba ez idő tájt sok kiránduló és beteg érkezett, s így elvegyülhettem az érkezők között.

Úgy emlékszem, az állomáson Mayguth Máté várt, kezében a megbeszél jellel, fején zöld vadászkalappal. Arra Csizmás nem számított, hogy vasárnap Anina-Steierdorfon sok fiatal visel zöld vadászkalapot. Én ugyan kapkodhattam a fejem a sok egyforma kalapos között,

hogy kitaláljam, melyik az én emberem. De aztán felismertem, és mint két gondtalan kiránduló sétáltunk fel az erdei tisztáson épült menedékházhoz, amelynek bérloje, egy nyugdíjas, baloldali gondolkodású bányász, gondoskodott róla, hogy az ott várakozó másik négy bányász elvtárssal nyugodtan, biztonságban beszélgethesünk. Amikor késő délután hazafelé ballagtunk Mayguth elvtárssal, innen is, onnan is ránk köszönt egy-egy borízú hang, s utána felhangzott az elmaradhatatlan kérdés: „Máté, was ist neues?” Miután a helyzet alapos ismeretében meghánytuk-vetettük a szervezet megerősítését szolgáló módozatokat, másnap este visszatértem Temesvárra.

Mintegy két héttel később lementem Resicára is. A KISZ szervezte meg az utamat, amely majdnem rosszul végződött. Szombati napon érkeztem a völgyeket, szakadékokat merészen átívelő viaduktokra épített vasúton. Hamar megtaláltam emberemet, azonban legnagyobb meglepetésemre senki idősebb elvtárssal vagy szimpatizánssal nem tudott összehozni. Két-három ifjúval beszélgettem, de egy kivételével nem az UDR-üzemekben dolgoztak. Aludni egy Koszta Endre nevezetű fiatal, lelkes fodrászsegédhez vittek, aki átadta a borbélyműhelyhez ragasztott 2X2 méteres szobácskáját. Biztonságból rám zárta az ajtót. Egész éjjel le nem hunytam a szememet a gondtól, hátha az ifjú elalszik, és reggel nem jön értem idejében, a mester pedig a műhelyből benéz a szobába, és fiatal segédje helyett egy idegen embert talál ott. Meg sem tudtam volna lépni, hiszen az udvar felőli ajtó volt rám zárva. Aggályaim alaptalanok voltak. Koszta pontosan érkezett, kiengedett, s én kora vasárnap reggel céltalanul ödögtem a resicai utcákon, melyeknek majd mindenike a hatalmas üzem valamelyik kapujához vezetett.

A délelőtt folyamán egy cukrászdában találkoztam Rozingerrel, a fiatal szimpatizáns ügyvéddel, aki a Szocialista Ifjak Szövetsége resicai szervezetének vezetőségi tagja volt. Hosszasan beszélgettünk. Elmondta, hogy a resicai ifjú szocialisták nagy része baloldali és a kommunistákkal való egységfront híve. Lelkesednek a spanyol és francia népfronti eredményekért, és a gyűlése-

ken nem rejtik véka alá véleményüket, amiért sok összeütközésük van az öreg „vaskalaposokkal”. (Egy évvel később alkalmam volt meggyőződni a resicai fiatalok baloldali magatartásáról, amikor küldötteik több országos megbeszélésen és értekezleten a Szocialista Ifjak Szövetsége és a KISZ egyesítésére, azaz a kommunistákkal való munkásegységfrontra szavaztak.)

Aztán a kommunisták munkáját bírálta. Elmesélte, hogy évekkal azelőtt az UDR valamilyen túlkapása miatt egyik részleg néhány száz dolgozója beszüntette a munkát. Éppen ebédszünet volt, és a sztrájkolók a munkásotthon felé igyekeztek, hogy megtárgyalják a szakszervezet vezetőségével a tennivalókat a sztrájk legalizálására és kiszélesítésére. A gyárkapuban egy kommunista ifjú – nem volt resicai – egy-két perces beszédet intézett a munkásokhoz, hogy tartsanak ki és vonják be a sztrájkba az üzem összes dolgozóját. Megérkezett a rendőrség, s mivel az ifjú eltűnt, a többieket kezdte molesztálni. A rendőri beavatkozás sokakat megfélemlített, még mielőtt a megmozdulás általánossá válhatott volna. Akkor persze nem értettem egyet Rozinger bírálatával. Ma azonban úgy látom, hogy mindazt, amiről az ifjúkommunista beszélt (ha nem tévedek, Mikó Gyula volt, akit a KISZ-tartomány 1931-ben Resicára küldött illegális munkára), a munkások gyűlésén kellett volna elmondania az otthonban. Csakhogy, sajnos, akkoriban is kevés emberünk volt az UDR-nél, mert amint tudomást szereztek tevékenységükről, az igazgatóság és a sziguranca igyekezett minél hamarabb eltávolítani őket az üzemből.

A beszélgetés Rozingerrel még inkább meggyőzött arról, hogy Resicát nem lehet kívülről irányítani. Erős pártsejtet kell létrehoznunk tekintélyes munkásokból, akiket beválasztanak aztán a szakszervezeti vezetőségbe is. Csak így lesz eredményes itt a mozgalom. Néhány jó, kommunista szakmunkást kell bevinnünk az üzembe, akik kiépítik a pártszervezetet. De hát honnan?

Este, mivel nem volt mit csináljak, és nem volt hol aludjam, elmentem a moziba. A *Peer Gynt*t játszották. Ismertem Grieg csodálatos zenéjét, de most még nagyobb hatással volt rám, mint máskor. Olyan érzéseket váltott ki belőlem Solvejg dala, mint egy szerelmes ifjú legény-

kéből. De hát lehetett-e másképp? Hiszen én is szerelmes voltam, és akkor még semmi kilátás nem volt a boldog beteljesülésre. Film után a büfében vásárolt két sós-pereccel a zsebemben megindultam a várost körülvevő erdő felé, hogy az éjszakát valahogy eltöltsem. Befeküdtem egy mélyedésbe az erdő szélén, de a hidegtől nem tudtam elaludni. Úgy éjfél tájt egy részeg botorkált arra felé, s majdnem rám lépett. Megijedtem tőle, ő meg tőlem. Kiabálni kezdett, és két-három méterre elhúzódva tőlem – a részeg emberek makacsságával – szidott és káromkodott. Én, hogy nagyobb zúr ne legyen, hallgattam. A részeg erre vérszemet kapott, és felém tántorgott, hogy megüssön. Jobbnak láttam mélyen behúzódni az erdőbe, hogy véget vessek a kötődésnek. A részeg aztán elbotorkált, de még sokáig hallottam szitkozódását.

A déli órákban kimerülten, idegesen és éhesen érkeztem vissza Temesvárra, ahol az a döbbenetes hír várt, hogy Csizmást és Frank Bélát letartóztatta a sziguranca. Bélát másnap kiengedték, miután hangosan tiltakozott, és a hekusokra akarta dönteni az íróasztalt. Tőle tudtuk meg a letartóztatás körülményeit. A piarista gimnáziumban lakott egy házmester, aki korábban szimpatizált a mozgalommal. Béla ismerte, és hogy ne az utcán beszélgessenek Csizmással, bementek hozzá. A házmester azonban időközben a rendőrség informátora lett, s értesítette a szigurancát, hogy kommunisták vannak a lakásán. A sziguranca nem tudott rájuk fogni semmi konkrét dolgot, azért Bélát – tiltakozása után – szabadlábra helyezte, de Csizmásról feltételezték, hogy a mozgalom újszervezéséért jött Temesvárra, és nagyon megkínózták, hogy beismerő vallomást csikarjanak ki tőle. Nem tudom, milyen szándékkal, átadták a freidorfi csendőrségnek, ahol puskatussal s bakancsaikkal úgy összetörték a veséjét, hogy miután kiszabadult, hónapokig orvosi kezelés alatt állt, és évekig betegeskedett.

Csizmás semmit sem vallott, a mozgalom nem került veszélybe, de a sziguranca az aninai sztrájkból és más mozgalmi eseményekből kikövetkeztette, hogy Csizmás nem egyedül volt Temesváron. Egyes régi elvtársak szerint széles körű nyomozásba kezdett a mozgalom újjászervezőinek felkutatására.

Úgy határoztunk, hogy Hovány Ila – aki nemrég érkezett, és kevesen ismerték még – Temesváron marad, én pedig egy kicsit „kikapcsolódom”, és átmegyek Aradra, ahol már 1934 őszén lendületesen szervezkedtek a szakszervezetekben.

Aradon már többször jártam, de mindig csak néhány napig maradtam. Ilyenkor Czobor Feriéknél laktam. Most legalább két hónapot szándékoztam Aradon tölteni. Úgy gondoltam, kéthetenként átutazom az 50 kilométerre levő Temesvárra, hogy tájékozódjam a helyzetről, és megtárgyaljam az ottaniakkal a tennivalókat.

Állandó lakás után kellett nézmem. Káli János régi elvtárs segítségével találtam egy nagyon rendes szimpatizáns famunkást, aki egyedül lakott kis szoba-konyhás lakásában. Készséggel befogadott, és egyetlen bani házbér-hozzájárulást sem fogadott el. (Végtelenül sajnálom, hogy elfelejtettem ennek az önzetlen és öntudatos famunkásnak a nevét, sajnos, Káli elvtárs sem emlékszik már, hogy hívták.)

Aradon a párt helyi vezetősége – mint már említettem – tökéletesen megértette, hogy az adott politikai és gazdasági helyzetben a legfontosabb szervezeti feladat: az „egységesek” beszerzése az amszterdami jellegű szakszervezetekbe és a vezetés kiragadása a jobboldali szocdemek kezéből. Ezt olyan határozottan és következetesen valósították meg, hogy 1935 elején az aradi szaktanácsban a kommunisták már többségben voltak, és a szaktanács titkár a párt helyi vezetőségének egyik tagja, Adam-Grünbaum Simon elvtárs volt. Különben a párt helyi vezetőségének összetétele is nagyon kedvezően alakult: titkár kezdetben Czobor Feri ASTRA-gyári vas munkás, később Philipp Geltz asztalos; vezetőségi tagok: Adam-Grünbaum Simon, Deutsch Imre, a Magánalkalmazottak Szakszervezetének legszámottevőbb vezetője, komoly elméleti felkészültségű értelmiségi, és a többiek is mind munkások, szakszervezeti vezetők. Mindez azt bizonyítja, hogy a párt utasításait maradéktalanul megvalósították. A helyes politikai munka eredményei nem vártak magukra sokáig. A május 1-i nagygyűlésen például a kommunistabarátnak nem nevezhető dr. Vadász

szocdem pártvezető a munkástömegek hatására az egységfrontról beszélt, és állást foglalt következetes megvalósításáért.

A május 1-i gyűlés után még szélesebb alapokon bonthatkozott ki a már 1934 őszén megindított mozgalom a gazdasági válság idején elorzott jogok visszaszerzéséért, a leszállított bérek felemeléséért.

Ebben a tevékenységben a legfontosabb a gyári pártsejt és a kommunista szaktanácsi titkár által vezetett akció – az ASTRA-gyár munkásainak megszervezése volt. Az ASTRÁ-ban az amszterdami irányzatú szakszervezet mellett működött egy nemzeti beállítottságú szervezet is, amely a fiatal, szakiskolát végzett munkásokat fogta össze. Ez a szervezet nem volt kimondottan fasiszta irányzatú, de kapcsolatai voltak a Vasgárdával, s mert nemzeti alapon megosztotta a munkásokat, kétségtelenül a reakciót szolgálta.

A nagy tavaszi szervezési kampányban az aradi szaktanács nemcsak szóban, gyűléseken agitált, hanem nyomtatott felhívást is kiadott, amelyben az ASTRA munkásait szervezkedésre szólította fel. Kéthetenként megjelentette a *Buletinul Sindicat*, a szaktanács információs-agitációs lapját, amelynek első számát 1934 novemberében hozta ki, az emlékezetes október 21-i nagygyűlés után, ahol a szociáldemokrata szónokok is – a tömeghangulat hatására – általános amnesztiát követeltek a politikai foglyok részére, tiltakoztak a cenzúra, a fasiszta diktatúra ellen, és a népek közötti béke és barátság mellett szálltak síkra.

1935 áprilisában mozgalom indult az ASTRÁ-ban a 8 órás munkaidő tiszteletben tartásáért, a túlórák megfelelő díjazásáért.

Éppen Aradon tartózkodtam akkor néhány napig, s engedve Czobor Feri kérésének, egy vasárnap délelőtt elmentem az ASTRÁ-tól nem messze fekvő réten rendezett gyűlésre, amelyen a gyár 25–30 munkása volt jelen, többségükben egykori „egységes” öregek, köztük a régi nagy mozgalmakból ismert Gheorghe Lup esztergályos is. Úgy terveztük, hogy „csendes szemlélő” maradjunk, de nem tudtam ellentállni a kísértésnek, szót kértem

a gyűlést vezető Czobor Feritől, majd nagyon röviden vázoltam a tennivalókat.

A gyűlés után nagyon kényelmetlen helyzetbe kerültem, mert az egyik munkás jóindulatúan megkérdezte: melyik osztályon dolgozom, mert bár tíz éve van a gyárban, nem ismer. Nem vesztettem el lélekjelenléteimet, s nyugodtan feleltem, hogy nagyváradi vagyok, a Pheobusban dolgoztam, és be szeretnék jutni a gyárba. Minden további nélkül elhitte, s még biztatott is: – Jó volna, ha bejutna, kéne nekünk az ilyen szaktárs. – Ez után a kaland után egy kicsit izgultam, vajon nem volt ott egy gyári spicli, aki besúgja, hogy egy idegen is részt vett a gyűlésen. De becsületes munkások voltak mindannyian. (A 8 órás munkaidőért indított mozgalmat kényszerűségből – mert törvény volt rá – a munkaügyi felügyelőség is támogatta. Ha nem is százszázalékos, de számottevő sikert értek el, ami lököerőt adott egyrészt a szervezkedésre, másrészt a későbbi nagy ASTRA-gyári sztrájkok előkészítésére.)

Aki ismeri az illegális mozgalom szabályait s az illegáltságban élő elvtársakra vonatkozó konspirációs utasításokat, felteheti a kérdést, hogyan lehetséges, hogy én, akit országszerte körözött a sziguranca, elmentem egy ilyen összejövetelre. Kétségtelen, hogy hibát követtem el, mert ha lebukik a gyűlés, kompromittálom a résztvevőket, és egy induló mozgalom kibontakozását akadályozom meg. Mindennek tudatában voltam. Tízszer is feltettem magamnak a kérdést, szabad-e elmennem. S tízszer is ugyanazt válaszoltam: nem! És mégis elmentem, mert tudtam, hogy ott lesznek az ASTRA-gyári „öregék” is. Látni akartam őket, hallani megfontolt szavaikat, bölcs állásfoglalásukat, egyszóval meg akartam ismerni néhányat azok közül, akik az elmúlt évtizedekben annyi nehéz, győzelmes és vesztes csatát vívtak a kizsákmányolókkal és a hatóságokkal, akikre az ország vasmunkásai mindig büszkék voltak. Hát ezért követtem el a meggondolatlanságot, amely szerencsére jól végződött.

Hamar összebarátkoztam Weisz Árpival, aki nemrég érkezett Aradra a szakszervezeti mozgalom koordinálására. Arad akkor talán még Temesvárnál is olcsóbb város volt, de ennek ellenére Árpi is, én is heteken át „betyárkosz-

ton” éltünk, mert kettőnknek nem volt napi 10 lejünk, hogy a nagy gyarak körül egymással konkurráló kifőzdék 5 lejes ebédjét megfizessük. Amikor volt pénzünk, elmentünk egy ilyen kifőzdébe, ahol egy jó tányér paradicsomos zöldsapszulyt s egy olajban sült lapótyát ettünk, vagy egy porció paradicsomos töltött paprikát. A pénztelen napokon levágattunk magunknak egy szelet kenyeret a pécskai piaci árusok taligakerék nagyságú, messze földön híres, finom fehér kenyeréből, s a lacikonyhás hússütő asszonyoknál zsírba mártattuk. Vettünk egy lejre paradicsomot, s a Maros-parton, a fűben fekvé megettük. Szegény Áрпи olyan sovány volt, hogy egy jó szél elfújta volna, de fiatalok voltunk, s bírtuk a koplalást.

A koplalás ellenére Arad s az ott töltött idő legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Ma is szeretettel gondolok vissza a hosszú piactérre, amely mindig Vásárhely főterét juttatja eszembe. Hányszor bolyongtam arra szabad időmben! Hányszor bámultam meg a Városház egyszerű és mégis impozáns épületét s a magas homlokzatán a toronyórát! Aradi legenda szerint ez az óra, amikor a ki-egyezés után Ferenc József császár – a magyar szabadságharcosok véres kezű hóhéra – látogatása alkalmával díszhintóján a főtérré ért – megkondult és tizenhárom ütött, emlékeztetőül az aradi tizenhárom vértanúra... Vajon igaz-e, s ha igen, ki állította be az órát és hogyan? De ha nem is ütött tizenhárom az óra, az az érzés, amelyet ez a szájhagyomány kifejez, ott élt minden becsületes aradi polgár lelkében.

Szívemhez nőttek az elvtársak is, akikkel kapcsolatomban volt. Czobor Feri, a hatalmas tenyerű ASTRA-gyári kovács markáns férfiarcát ma is látom magam előtt. Szinte hallom feleségének, Vettinek svábos beszédét, amint a konyhából bekiált: – Tyertek vacsorászni! Tyurka (Gyurka), szereted a grisztes laskát öntött salátával? – Nem, nem lehet elfelejteni Vetti piros orcáját, szöke haját, kék szemét, örök vidámságát: – Esz a lek olcsóbb és jó – mutatott a nagy tál grizes laskára, s mivel állandóan éhes voltam, valahányszor hozzájuk mentem, mindig jól belaktam belőle.

Látom az öreg esztergályosnak, Gheorghe Lupnak megfontolt, bölcs tekintetét, az örökké akcióra kész Adam-

Grünbaum Simont, a szemüveges Deutsch Imre komoly, okos arcát, Bulzan Ferit, a „kicsi ASTRÁ-st”, Káli János hatalmas termetét, a Magánalkalmazottak Szakszervezetének titkárát, a csendes, szinte komor Grósz Vilit s a Szovjetunióból később hazakerült Philipp Geltz egészségtől kicsattanó arcát. Hallom a faportól mindig szürke ruhájú házigazdám aggódó kérdését munkából való hazatérésekor: – Minden rendben, nem volt semmi baj? – A szélesen hömpölygő Maros, a Vár – ahol a vértanúkat kivégezték –, a csendes városi parkban a Kultúrpalota, a piactér a Városházzal s a tizenhárom ütő órával – ezek az én kedves emlékeim, s ezek mellett eltörpül, feledésbe megy a gyakori éhezés...

Mielőtt Mózsi Váradra távozott volna, megbeszélést tartottunk öten-hatan a Maros partján, ami – az ostoba véletlen folytán – csaknem lebukással végződött.

Véget ért a megbeszélés, amelyen mindenki beszámolt elvégzett munkájáról, s egyikünk azt indítványozta, úszszuk át a Marost, s a túlsó parton, a Váron keresztül, menjünk vissza a városba. Noha Czobor Feri s még két elvtárs aradi volt, nem tudták, hogy a Várba nem szabad civileknek bemenni. Egy csónakosnak adtunk valami pénzt, belerakták a levetett ruhákat, én is beültem – mivel nem tudtam úszni –, a többiek pedig versenyezve úszták át a Marost. Vidáman beszélgettünk. Mózsi jó vásárhelyi szokás szerint engem ugratott, hogy még a fátuskó is tud úszni, én hogy nem tanultam meg? Miután megszáradtak a fiúk, felöltöztek, és nekivágtunk a sűrű fás-cserjés parknak. Alig mentünk száz métert, hangos kiáltás és felénk meredő fényes szurony torpantott meg. A fiatal katona, aki megállított, a szavakat kínosan törve felelősségre vont, hogy miért járunk tiltott helyen, és fegyverét jobb kezében tartva, a ballal már nyúlt is egy vasdarab felé, hogy a fára erősített srapelhüvelyt megkondítsa vele. Az őrparancsnokot akarta hívni, hogy benünket átadjon. Magyarázni kezdtük: nem tudtuk, hogy itt nem szabad járnunk, engedjen vissza a partra, ahonnan jöttünk.

A katona elgondolkozott. Ezt a néhány másodpercnyi időt használtam ki. Fültépő román beszédében azonnal

felismertem a számomra oly kedves, nyújtott-éneklő gyergyói hangsúlyt.

– Maga ditrói-é? – kérdeztem sikeresen utánozva a gyergyói hangsúlyt. – Én nem – mondta meglepetten a katona –, remetei vagyok. – Verekednek-e még a remetei legények? – kérdeztem, tudva azt, hogy egész Gyergyóban a remeteiek húzzák elő leghamarabb a bicskát.

A legény elnevette magát: – Még igen, de már nem úgy, mint eddig. Hát maga is gyergyói? – kérdezte örömmel, mint amikor messze idegenben valakiben földijét sejtí az ember. – Az, szentmiklósi – mondtam kurtán.

Közben Mózsi cigarettát vett elő, s megkínálta a katonát. Szabadkozott, hogy poszton nem szabad cigarettázni. Mózsi kivett öt-hat darabot, s a legény markába nyomta. Az nem tiltakozott, zubbonya zsebébe csúsztatta a cigarettát. Hirtelen észbe kapott, hogy amíg velünk diskurálgat, valaki meglepheti. – Én nem bánom, menjenek vissza a partra, de gyorsan, nehogy az őrpáncsnok jöjjön – mondta gyergyói dialektusban.

És mi mentünk, szinte futottunk. Amikor tüskéktől-bozóttól megtépetten a parthoz értünk, fellélegeztünk. – Megmenekültünk – mondta valamelyik. A fiúk olyan gyorsan vetkeztek le, mintha versenyeznének. Mindannyian a vízbe ugrottak, csak én maradtam a parton, várva, hogy Mózsi egy csónakkal visszatérjen értem s a levetett ruhákért. Hosszas alkudozás után egy halász végre rászánta magát, és jó pénzért utánam jött a „tilosba”.

Kimerült idegekkel értem a túlsó partra, levetkeztem, s nyakig merültem a Maros simogató-selymes vizébe, amely Aradon is éppen olyan lágy-langyos, mint otthon, Vásárhelyen.

A tervbe vett két hónap letelte után visszatértem Temesvárra. Schön Ernőt, a KISZ titkárát Bukarestbe hívták, s Grün Pisu vette át az ifjak vezetését. Ez a hullámos hajú, szőke fiú kipróbált kolozsvári ifjú aktivista volt, nemegyszer kínozták meg már a sziguranca kopói. Fegyelmezett volt és pontos, mint egy jó óra. Sajnáltam, amikor nemsokára más beosztásom miatt el kellett válnom tőle.

Augusztus vége felé utcai találkánkra befutott Simó Gyula. Tőle tudtam meg, hogy Kolozsvár központtal megalakult az RKP Erdélyi és Bánsági Területi Bizottsága. Gyulát a területi titkárság küldte Temesvárra azzal a megbízatással, hogy vegye át tőlem a munkát, a párt Bánság tartományi szerveinek irányítását, s én azonnal menjek Kolozsvárra. Mintegy tíz napig még Temesváron maradtam. Gyulát megismertettem az elvtársakkal, megadtam a kapcsolatokat Aradra, Aninára és más helyekre. Beszámoltam neki a mozgalomról, jellemeztem az elvtársakat, és miután hármásban – Simó Gyula, Hovány Ila és én – tartottunk egy több órás megbeszélést a Rózsi lakásán, elutaztam Kolozsvárra.

Gyulával úgy állapodtunk meg, hogy amíg a területi titkárságnak más címet nem ad, Rózsi révén tartom vele a kapcsolatot.

Nagyon fájt, hogy meg kell válnom Rózsitól. Még nem tudtam, milyen munkára osztnak be, lesz-e lehetőségem meglátogatni őt, vagy levelezni vele. Abban a pillanatban úgy éreztem, ledönthetetlen akadályok tornyosulnak kettőnk közé. Szomorúan búcsúztam tőle, Rózsi szenvedő arccal mosolygott: – Nem tudlak kikísérni az állomásra, de Ervin veled lesz helyetted. – Aztán odahívta Ervint, és összekuszált, szőke haját lesimítva, így szólt: – Ervin-kém, kísérd ki Gyurkát az állomásra, de maradj ott, amíg a vonat elindul. – Akkor értettem meg, hogy az aggodalom is vezette: nehogy lebukjak, és ő még csak ne is tudja.

KOLOZSVÁRON

Kolozsvárra érve azonnal felvettem a kapcsolatot Gavril Birtással, a területi titkárság vezetőjével. Beszámoltam a bánsági helyzetről s arról, hogy Gyula milyen nehézségek között kell az általam megkezdett munkát tovább folytassa. Szó esett Singerről, akivel az ifjak révén kerültem kapcsolatba, és megismertettem Gyulával is. Noha

Singerre semmilyen munkát nem bízunk, és senkivel nem hoztuk össze, Birtaş helytelenítette, hogy szóba álltunk vele, és utasított: értesítsem Gyulát, hogy szakítson meg Singerrel minden kapcsolatot, mert az információk szerint provokátor lett. Hiersch Ernő éppen Temesvárra utazott üzleti ügyben, vele üzentem Gyulának. Hogy azután mi történt, nem tudom. Hiersch állította, hogy továbbította az üzenetet. Gyula öt évvel később, Doftanából való szabadulása után, nem emlékezett semmiféle üzenetre. A szomorú valóság az, hogy Singer lebuktatta Gyulát, s ezzel az alig beindult temesvári mozgalomra újabb csapást mért a sziguranca.

A területi titkárság a kolozsvári tartomány vezetésével bízott meg. Visszakerültem tehát régi munkakörömbe, ahol Temesvárra való távozásom előtt dolgoztam.

A tartományi titkárságot lényegében újjá kellett szerveznem, mert a titkárság minden tagja más munkabeosztást kapott. Jakab Sándort már korábban legális munkára küldték Szatmárra, ahol hamarosan a vasas szakszervezet titkára lett; Breiner Piri és Rangheţ elvtárs, úgy tudom, pártiskolába került.

A titkárságba bevontam Izsák Jenőt, a párt helyi vezetőségének tagját, és Vajda Bélát, az aktív magántisztviselőt.

A párt kolozsvári vezetőségének titkára akkor a nagyváradi Czeller Lajos volt, aki súlyos gyomorbetegségben szenvedett. Az ülések szünetében, míg a többiek farkasétvággyal ették a paprikás szalonnát retekkel, barna kenyérrel, ő egy befőttésüvegből kevés tejfölt evett, s kökemény kétszersültet rágcsált hozzá. A sok koplalás és idegesség miatt betegsége elhatalmasodott, úgyhogy haza kellett küldenünk Váradra, ahol orvosi kezelésben részesült. A helyi vezetőség titkári teendőit egyelőre Izsák Jenőre bíztuk.

A párt vezető szerveit illetően Kolozsváron nem álltunk a legjobban. Ellenben az üzemekben – elsősorban a Dermatában – erős sejtek működtek, és néhány szakszervezetben olyan forradalmi ellenzéki csoportok alakultak ki, amelyek lényegében már átvették a vezetést. Teljesen

kommunista vezetés alá került a szabók, a fások és magánalkalmazottak szervezete, amelyek minden „antifa” megmozdulás alkalmával az élen voltak. Ennek ellenére a kolozsvári szakszervezeti mozgalomban a jobboldali szociáldemokraták domináltak. Az építők, nyomdászok, vasasok, pincérek szakszervezeteire támaszkodó jobboldali szocdemek uralták a szaktanácsot. S míg a vásárhelyi, aradi és váradi szaktanács többségében vagy csaknem teljesen kommunistákból állott, a kolozsvári szaktanácsban a jobboldali Kappelek, Olteanok, a jobbra-balra ingadozó Bruderek és mások állandóan felfüggesztéssel zaklatták a baloldali befolyás alatt álló szervezeteket. Míg például az aradi szaktanács hivatalos átiratban tiltakozik az Országos Szaktanácsnál a brassói sütőmunkások szakszervezetének kizárása ellen, mert azok lecsatlakoztak az „antifa” mozgalomhoz, és a craiovai vasutas per ítélete ellen tiltakoztak, addig Kolozsváron ezért az akcióért a szabó és famunkás szakszervezeteket maga a szaktanács javasolja kizárásra a szakmai szövetségénél.

Igaz, Aradon a szaktanács titkára akkor már a kommunista Adam-Grünbaum Simon volt, és a kommunista többségű szaktanács elnöke, Strenger-Demian Sava kénytelen alkalmazkodni, velük dolgozni, mert a vezetők már az összes szakszervezetekben kommunisták.

Régebbi elvtársaimmal, elsősorban Szilágyi Alizzal, Hirsch Ernővel, Schönberger Kulival, Bogdán-Salamon Jóskával és másokkal Kolozsvárra érkezésem után azonnal felvettem a kapcsolatot. Mindenikük más és más területen dolgozott, és így sok értékes információt, segítséget és tanácsot kaptam tőlük.

Kuli még mindig az agitpropnál működött. Vele dolgozott Bogdán Jóska, aki azelőtt az egyetemi diáksejtet vezette. Ott tevékenykedett Csehi Gyula is. Csehi 1935 őszén mint fiatal tanár Nagyváradra kapott kinevezést, formailag ott is lakott. De irodalmi kapcsolata és kutatómunkája Kolozsvárhoz kötötte, s idejének nagyobb részét itt töltötte. Nem vált meg munkájától, amelyet évek óta folytatott az erdélyi párttartomány agitprop részlegén. Csehi Gyulával kapcsolatosan, akit barátai Zsűlnék szólítottak (Csehi több évig tanult franciaországi egyetemeken, innen

a Gyula franciás kiejtése), kedves epizódot őrök emlékeim között.

Egyszer a *Vörös Erdély* gépelője megbetegedett, s hogy ne késsünk a lappal, Schönberger Kuli szerzett alkalmi kiségitőt értelmiségi ismerősei közül. Harmadnap Kuli kétségbeesve újságolta, hogy mégis meg kell várjuk, míg a gépíró felépül, mert ismerőse az egyik cikket úgy írta le, hogy semmit sem lehet megérteni belőle. Bizonyításképpen mindjárt a kezembe is adta a cikket s a kéziratot. Hirtelen kijelentéseimmel nemegyszer hoztam már bajt a fejemre; ez alkalommal is csak rápillantottam a kéziraatra, s máris kirobbant belőlem: – Te Kuli – mondtam –, aki ezt írta, még elemibe sem járt, hogy kértek ti ilyenektől cikket? – Kuli méltatlankodva válaszolta: – De Gyuri kérlek, ez az elvtárs Párizsban, a Sorbonne-on tanult, hogy mondhatsz ilyet? – Ne járt volna a Sorbonne-ra, inkább tanult volna meg írni – morogtam dühösen. Az igazság az volt, hogy Zsül az l, t, f, k betűket egyformán írta, az a, e, o, i-t hasonlóképpen, a p, j, g, y-t szintén. A *Vörös Erdély* gépírója – mint a jó patikus – mindent jól olvasott, ismerte már a Csehi írását, de az alkalmi gépelő nem.

Nemsokára egy agitprop ülésen megismertem Csehi elvtársat. Szabatos, szép beszéde meglepett, jóleső érzéssel hallgattam felszólalását, és megállapítottam, hogy komoly fiatal értelmiségieink vannak már. Véletlenül a jegyzetére esett a pillantásom, és felismertem: ő az „olvashatatlan” cikk írója. Na én jól melléfogtam – ismertem be magam előtt, de azért nem állhattam meg, hogy a jegyzetére mutatva tréfásan meg ne jegyezzem: – Szóval te vagy az, akinek az írását nem tudják elolvasni. – Zsül szerényen mosolygott, s csak annyit mondott: – Attól függ, hogy ki...

Az agitprop részleggel nem sok dolgom volt. Csupán informálódás céljából kellett elolvasnom egyet-mást, s időnként valamilyen kérdésről megírnom egy-egy cikket.

Szilágyi Aliz – más megbízatások mellett – részt vett a szakszervezeti nőmozgalom irányításában is. Úgy hiszem, akkor Aliz volt egyedül kommunista a vezetőségben. A szociáldemokraták ismerték Aliz baloldali nézeteit (azt persze nem tudták, hogy a kommunista párt aktív

tagja), de meg kellett tőrjék a nőmozgalom vezetőségében fáradhatatlan tevékenységéért és a nők között szerzett népszerűségéért.

Aliz pontosan jellemezte a számottevőbb szocdem vezetőket, konkrét példákkal bizonyította megállapításainak realitását. Jellemzése, bizonyítékai alapján véleményt alkothattam egyik-másik szocdem vezető rosszindulatú, elfogult kommunistaelenességéről és egyeseknek a tömegnyomás és az erőviszonyok változásának alávetett ingadozásairól. Rokonszenvvel beszélt Aliz ifj. Jordáky Lajosról, akinek baloldali magatartását a jobboldali vezetők nem nézték jószemmel, de el kellett tőrjék, mert a legszámottevőbb ifjú szocialista volt – kezdő teoretikus –, akit a szociáldemokrata mozgalom nevelt ki.

Aliz több esetben említette, hogy ifj. Jordákynak adott illegális anyagokat. Egy napon azzal a meglepő hírrrel jött, hogy Jordáky szívesen találkozna egy olyan illegális pártvezetővel, akivel a gyakorlati kérdések mellett elméleti kérdésekről is tárgyalhatna. Gondolkozás nélkül belemen-tem a találkozásba. Néhány nap múlva – úgy emlékszem, 1935 december végén – Aliz közvetítésével talákoztam ifj. Jordákyval; akkor már a szocdem párt helyi vezetőségének tagja volt, és a Szocialista Ifjúsági Szövetséget irányította pártja részéről. A mai December 30. utca 6. szám alatt talákoztunk, nem tudom, kinek a lakásában. Aliz illegális nevenem mutatott be: – Gyuri elvtárs, a kommunista párt tartományi titkára. – Ifj. Jordáky, aki nálam hét-nyolc évvel volt fiatalabb, láthatóan megilletődött. A beszélgetés elején jelen volt Aliz is, később elment, majd jó másfél óra múlva visszajött.

Beszélgetésünk kötetlen volt, először a francia, spanyol kommunista és szocialista pártok közötti munkásegységfronti, valamint a két ország népfronti eredményeiről s az ennek következtében kibontakozó forradalmi antifasiszta megmozdulásokról beszélgettünk. Meglepett ifj. Jordáky rendkívüli tájékozottsága a nemzetközi kommunista mozgalom problémáiról. (A francia Doriot* ügyét úgy is-

* Doriot – az FKP Központi Bizottságának tagja, a francia kommunista ifjómunkások volt vezetője. 1935-ben eltávolodott a párttól. Magatartása miatt kizárták. A második világháborúban mint fasiszta harcolt a Szovjetunió ellen a hitleristák oldalán.

merte, mint közülünk bárki; beszélgetésünk folyamán kiderült, hogy abból a pártanyagból, amelyet Aliztól kaptott.) Aztán rátértünk a hazai egységfront problémáira. Jordáky biztosított, hogy a munkásegységfront híve, de ahhoz, hogy ez megvalósuljon, mind a két párt meg kell hogy teremtsen a szükséges légkört a maga pártszervezetein belül, amely előfeltétele a sikeres tárgyalásoknak. Ellenvetésemre, hogy a szocdem párti vezetők hallani sem akarnak egységfrontról, tárgyalásokról, ifj. Jordáky azt felelte: tény, hogy náluk a vezetők közül sokan ellene vannak a kommunistákkal való egységfrontnak, de mindenütt csoportosulnak a baloldali erők, a munkásegységfront őszinte hívei. – Mi nem félünk a kommunistáktól, úgy hiszem, az én jelenlétem is ezt bizonyítja – tette hozzá vidáman.

Jordáky találkozásunkra nem jött üres kézzel. Magával hozta *A kolozsvári baloldali szociáldemokrata ellenzék programját*, amelyet ő állított össze, és – egyelőre – a szocialista ifjakkal és a baloldali érzelmű szociáldemokrata munkásokkal egyéni beszélgetés és felolvasás formájában ismertette.

Az ellenzék programtervezetéből nekem is több részt olvasott fel. – Ezt a mozgalmat azért akarjuk kifejleszteni, mert a szocdem párt programja és vezetői nagy részének felfogása reformista. Az elavult reformista programot és a pártvezetők reformista felfogását tényleg meg kell reformálni – mondta gúnyos szójátékkal –, mégpedig forradalmi szocialistává. – A tervezetben mindjárt meg is kereste azt a részt, amely a baloldali ellenzék legfőbb feladatait határozza meg: „A fasizmus ellen, a munkásegység haladéktalan megteremtéséért felszólítjuk a kommunistákat, hogy szüntessék be a szociáldemokrácia gyalázását, amint már több országban megtették. Mi is beszüntetjük a proletár államnak és vezetőinek a támadását. A szocdem balszárny feladatának tartja a proletár-egység megteremtését, amiért is szükségesnek látja egyelőre a fasizmus elleni harci egységfront létrehozását, amely az antifasiszta front megalakításának előfeltétele, valamint a szakszervezeti egység kimondását. Ezeket később a proletariátus teljes szervezeti egységének a kiépítése kell hogy kövesse, amely a proletárdemokrácia alap-

ján a szocializmus megvalósításáért pedig a proletárdiktatúra alapján kell harcoljon.”*

A baloldali ellenzéki programtervezetben persze sok minden volt, amivel nem értettem egyet. Itt csak azokról a leglényegesebb kérdésekről szólok, amelyek a fiatal Jordáky őszinte, lelkes baloldaliságát bizonyítják.

Kijelentette, hogy sok olyan baloldali ifjút ismer a különböző szakszervezetekben, akikkel már együttműködik, de szeretne még összeforrottabban dolgozni velük a jövőben. Megemlítette Vasile Pogăceanu, Samsoniuc, a kicsi Frieder és mások nevét. (1936 nyarán – éppen a vele való egységfront-tárgyalások után – a kommunista ifjak Vasile Pogăceanu és mások, a szocialista ifjak Jordáky vezetése alatt létrehozták az egységes ifjúsági szervezetet Szocialista Ifjúmunkás Szövetség néven, amelybe az összes kommunista és szocialista ifjak beléptek, a jobboldali szocdem vezetők kétségbeesett tiltakozása ellenére.)

Beszélgetésünk véget ért. Az eredménnyel mindketten meg voltunk elégedve. Hogy ő is elégedett volt, azt Aliztól tudom, akinek megköszönte, hogy összehozta az illegális kommunista párt egyik tartományi vezetőjével, és beismerte: nem ilyeneknek képzelte a kommunista vezetőket, s nagy hatást tett rá találkozásunk. Eddig számára az illegális párt rejtély volt, most már nem az, irigyli pártunkat vezetőiért, és megérti, honnan ered életképessége.

Ha most visszagondolok a Jordákyval való kétszeri találkozásomra, úgy érzem, én is hozzájárultam, hogy eljutott a kommunista párthoz.

(Amikor kilenc évvel később, a felszabadulás előtti hetekben, a börtönből szabadulva talákoztam vele – még mindig illegális körülmények között –, örömmel ölelt meg, és vidáman mondta: – Szóval te vagy Veress Pali, az én első illegális kommunista ismerősöm.)

A felszabadulás után Jordáky több esetben hangsúlyozta, hogy ezek után a találkozások után változott meg a véleménye az illegális pártszervezetek vezetőiről. Addig csak csodálkozott bátor, elvhű magatartásukon, azután

* A kolozsvári baloldali szociáldemokrata ellenzék programjából. Az anyag jelenleg is birtokomban van.

megbecsülést és tiszteletet érzett azok iránt, akik semmilyen áldozattól vissza nem riadva szolgálták a munkásosztályt és a forradalom ügyét.

Jordáky nyíltan vallotta a kommunistákkal való együttműködés szükségességét, és ezért számtalanszor kiállt, visszaverve pártja jobboldali vezetőinek támadását.

Forradalmi szocialista gondolkodásmódja és kommunista barátai – Józsa Béla, Nagy István, Kovács Katona Jenő, Balogh Edgár – segítségével jutott el a kommunista párthoz.

A háború alatt a nagy észak-erdélyi letartóztatások idején Jordákyt is letartóztatták a horthysta kémelhárítók. A forradalmi szocialistából először kommunista szimpatizáns, majd minden áldozatot vállaló párttag lett.

(Amikor e sorokat írom, egy közös barátunk értesített Bubi, a mindig vidám Jordáky Bubi hirtelen haláláról. Újra kevesebben vagyunk a régiek közül, akikkel a közös eszme és harc fejlesztette ki csaknem négyévtizedes barátságunkat.)

Kolozsváron másképp dolgozhattam, mint Temesváron vagy első ittlétem alkalmával. Az ismerősök segítségével megkönnyítette szervező munkámat. A lakásproblémám azonban nehezen oldódott meg. Egyelőre újra Korobián Gyusziéknál laktam.

A Korobián család népes família volt. Gyuszi, a legidősebb testvér gépészként dolgozott. Amikor náluk laktam, saját szerkesztésű készülékén különféle rádiótekerceket csinált, de ismerték és nagyra becsülték a motorbicikliszerelők is.

Hogy hányan voltak Gyusziék testvérek, nehezen tudnám megmondani. Nekem olyan egyformáknak tündek, hogy sohasem tudtam megkülönböztetni őket. Csupán a fodrász Korobiánt ismertem fel, aki a legfiatalabb volt, no meg a kőművest, akit szaktársai, nem tudom miért, Bárányfejnek hívtak.

A testvérek is mind szimpatizáltak a mozgalommal, nem kellett attól tartani, hogy valahol elszólják magukat. Azt hiszem, Gyuszi náluk is szállásolt el kivételes esetekben elvtársakat.

A Korobián család 1930 és 1941 között tizenegy éven

át szolgálta a mozgalmat. Hozzájuk bármikor be lehetett menni ülést tartani, és készségesen vállalták akár a szállásadást – a tartományi titkárság tagjainak –, akár anyagok raktározását. A váradi Varga Jenő, az akkori technikai felelős szerint 1932–1933-ban náluk készítették a *Vörös Erdélyt*. Pedig Gyuszinak felesége, három gyermeke volt, akik lebukás esetén a legnagyobb nyomorba jutottak volna.

1941 júliusában, a nagy letartóztatások idején, nemcsak őt és feleségét, KISZ-tag Gyuszi fiát is letartóztatták. Zsuzsikát és Bertust – a Balkán-versenyek későbbi tornász bajnoknőjét – csak azért nem vitték el, mert még kiskorúak voltak.

A család teljes megbízhatósága ellenére a lakás nem volt alkalmas arra, hogy huzamosabb ideig ott lakjak. Olyan lakást kellett szereznem, amelyet senki sem ismer, ahova senki nem jár, hogy lebukás esetén ne kerüljek veszélybe. Erre hamarosan nagyszerű alkalom kínálkozott.

A Mátyás-ház melletti Kispipa vendéglőben, azaz kifőzdében ebédeltem hetenként kétszer-háromszor, amikor időm s pénzem engedte. A Kispipában nagyon sok diák étkezett, főleg a hónap elején, mikor még tartott az ott-honról küldött kosztpénzből.

Egyszer feltűnt nekem egy diák, aki barátságos-csodálkozó tekintetét mindannyiszor lekapta rólam, valahányszor ránéztem. Ezt a fiút ismerem valahonnan – állapítottam meg. Aztán eszembe jutott, hogy Vásárhelyen találkoztam vele, az Albina téri kisparkban. Igen, ő az! Preszler Sanyi, a *Korunkat* olvasó diák, akivel jó félórát beszélgettem a haladó mozgalmakról és a Szovjetunióról. (A Szovjetunió iránti állásfoglalás meghatározta egy ember gondolkodásának haladó vagy reakciós voltát.)

Megvártam, amíg befejezi az ebédjét, és távozásakor hozzászegődtem. – Meg vagyok győződve róla, hogy felismert. Miért nem szólított meg? – kérdeztem tőle.

Zavartan elpirult, és akadozva mondta: – Baloldali diákokkal láttam, amiből arra következtettem, hogy ön irányító szerepet tölt be a mozgalomban, s nem tartottam helyesnek a közeledést...

Meghívott, menjek fel hozzá. A Coşbuc utcában lakott, egyedül, egy nagyon szép, kényelmes szobában. Rövid be-

szélgetés után már világos volt előttem, hogy az egykori, *Korunkat* olvasó diák – akkor negyedéves orvostanhallgató – benne van a baloldali diákmozgalomban.

Megkérdeztem tőle, hajlandó lenne megosztani a lakását velem. Ha igen, úgy mától kezdve senki nem látogathatja, és ki kell maradnia minden baloldali csoportosulásból.

Kétségbeesve nézett rám: – Hogyan magyarázzam meg a kimaradásomat? Gyávának fognak tartani.

Megnyugtattam, hogy ő semmilyen magyarázatot nem kell hogy adjon, én mindent elintézek; senki nem fogja gyávának tartani. Anélkül, hogy felfedtem volna munkakörömet, megmagyaráztam neki: azzal, hogy nekem biztonságos lakást ad, többet tesz a mozgalom érdekében, mint amennyit eddig tett.

Preszler Sanyi megértett, és felajánlotta lakását s ezenkívül minden segítséget, amit érdekemben tehet.

Hálával és elismeréssel gondolok vissza lakótársamra, a volt vásárhelyi diákra – ma külföldön élő neves gyermekgyógyász –, aki a legnehezebb időben nemcsak lakását, de otthonról kapott élelmét is megosztotta velem, és sok esetben – mivel majdnem egy növésűek voltunk – ruháit is használtam, hogy megváltozott külsővel félrevezessem a hekusokat.

Több mint egy évig laktam Preszler Sanyinál, ezalatt megismertem áldozatkész, becsületes, humánus magatartását.

Miután lakáskérdésem megoldódott, teljes lendülettel vethettem bele magam a mozgalmi munkába. Volt elég tennivaló. A Dermata bőr- és cipógyár nagy erőpróba, a kollektív szerződés megkötése előtt állt. A munkaadók hajthatatlansága miatt a sztrájk elkerülhetetlennek látszott. Eleve ezzel a kilátással fogtunk hozzá a kollektív szerződés megkötésének előkészítéséhez. Még egyszer alaposan áttanulmányoztuk az utolsó, 1932-es, nagyrészt eredménytelen sztrájk sikertelenségének okait.

Schönberger Kuli, a Dermata-erőmű főmérnöke megbízatást kapott, hogy pontosan tudja meg a bel- és külföldi megrendelések leszállításának határidejét.

Kuli szerint a gyárnak az október-november időszak-

ban sürgős munkái nincsenek, de januártól kezdve nagy megrendeléseket kell leszállítania. Ezek biztosítására mind az erőmű-telepen, mind a munkagépeken általános javításokat végeznek.

Ezek a hírek a kollektív szerződés megkötése szempontjából nem voltak kecsegtetőek. A tulajdonosok a nekik kedvező időben mondták fel a kollektív szerződést, és nekünk fel kellett vennünk a „kesztyűt”. Már az első tárgyalások után előrelátható volt, hogy a gyárvezetőség bele akarja kényszeríteni a dolgozókat a hosszú sztrájkba, amely anyagilag kimeríti, erkölcsileg demoralizálja a munkásságot. Tehát a mozgalom beindításának idejét nem mi határoztuk meg. Számunkra a decemberi hónap lett volna kedvező a sztrájk megkezdésére, amikor a megrendelések miatt a gyár teljes kapacitással kellett hogy dolgozzék, hiszen minden munkanap kiesése nagy veszteséget, sőt büntetéspénz fizetését jelentette volna.

Az igazgatóság próbálkozásainak ellensúlyozására mi is megtettük a kellő lépéseket.

A sztrájk kérdésével a területi titkárság is behatóan foglalkozott. Több ízben találkoztam Gavril Birtaş elvtárral, a területi titkárral, beszámoltam neki az előkészületekről, a dermatai pártsejt erejéről, tömegbefolyásáról és arról, hogy a kilátásban levő hosszú sztrájk során mennyire lesz képes a sztrájkolok igazi vezetője lenni. Tájékoztattam sikertelen próbálkozásainkról, hogy a Dermata vasasait a bőrösökkel szolidáris sztrájkra mozgósítsuk, ha nem is a sztrájk egész időtartamára, de legalább egy 48 órás munkabeszüntetésre. Ez a tervünk már eleve meg hiúsult, mert a jobboldali szocdem vezetők kijelentették, hogy a vasasoknak májusban jár le a kollektív szerződésük, és nem hajlandók semmilyen kalandba bocsátkozni. A területi titkárság azonosította magát azzal a felfogásunkkal, hogy a Dermata bőröseinek sztrájkja példamutató kell hogy legyen, a nagy gazdasági válság után, a fasizmus előretörésének e szakaszában a gazdasági követelésekért indított mozgalom politikai célkitűzéseket is kell hogy tartalmazzon, antifasiszta jellege a demokrácia megerősítését kell hogy szolgálja.

Birtaş elvtárs biztosított, hogy a területi titkárság már megtette az előkészítő intézkedéseket, utasította a hatás-

körébe tartozó tartományok pártbizottságait, hogy a készülő Dermata-megmozdulást anyagilag és erkölcsileg támogassák, a sztrájk kitörése idején szervezzenek az illető tartományok gyáraiban szimpátia-sztrájkokat, fasisztaellenes megnyilvánulásokat.

Míg mi, a kommunista pártszervezetek vezetői a Dermata gyári sztrájkot a széles körű gazdasági követelésért, a demokratikus szabadságjogok védelméért vívott országos jellegű tömegharc elindítójaként láttuk és szerveztük, addig a jobboldali szocdem vezetők a század eleji „szakegyleti” szervezeti formánál és harci taktikánál tartottak. Nemcsak hogy nem szorgalmazták az erős dermatai vasas csoport szervezeti egyesülését és együttes sztrájkját a bőrösökkel, de még a szolidaritást kifejező, demonstratív leállást is elvetették. Ezzel meghosszabbították és megnehezítették a bőrösök sztrájkját, és akarva-akaratlan támogatást nyújtottak a gyár vezetőségének, hogy a sztrájk alatt, a munkaadók terveinek és érdekeinek megfelelően, a gépek javítását a vasasok elvégezzék. Ezen az ostoba, rövidlátó politikai magatartáson csak szépségflastrom volt a nagy anyagi segítség, amit a vasasok nyújtottak a sztrájkolóknak. (A Dermata gyári vasasok a sztrájk idején 36 700 lejt adtak a bőrösök megsegítésére, de mennyivel nagyobb lett volna a segítség, ha néhány napi leállásukkal kényszerítik a munkaadókat a gyors megegyezésre!)

A Kolozs tartományi párttitkárság a kolozsvári, vásárhelyi, tordai, nagyvárad, szatmári és más helyi pártvezetőség, a területi titkárság a zsilvölgyi, bánági, barcsági és más tartományi pártvezetőségek segítségével készítette elő a sztrájk előtt álló Dermata gyári bormunkásokkal való anyagi-erkölcsi szolidaritási akciót.

Mindezek igen jelentősek voltak a sztrájk sikere szempontjából. A fő feladat azonban a gyári pártsejtre hárult, amelynek élére új elvtársak kerültek, és új vezetősége volt a szakszervezetnek is. Az 1932-es sztrájk idején a volt „egységes” bőripari munkások nem voltak tagjai a Gh. Stroia által vezetett amszterdami szakszervezeteknek; az „egységesekek” belépése által megerősödött szakszervezet vezetőségébe több olyan kommunistát választottak meg a szociáldemokrata vezetők mellé, akik – baloldali meggyő-

ződésükön kívül – harci tapasztalatokkal is rendelkeztek.

A Dermata gyári pártsejt titkára Ioan Micu lett, és a sejt tagjai mind tapasztalt kommunisták voltak: Ioan Bodea, Rigó Erzsí, Hus Ábrahámné, Szekernyés György, Lázár Mária és Debreceni Margit. És segített nekik egy széles körű kommunista szimpatizáns csoport, amely aktívan vette ki már az előkészítő munkából a részét.

A pártsejtnek a tömegek mozgósításán, a visszahúzó erők közömbösítésén, a megválasztott sztrájkbizottság egyik-másik szociáldemokrata tagjának jó irányba való befolyásolásán kívül kemény harcot kellett vívnia a Reuniunea Meseriaşilor Români nevű fasiszta szervezet néhány tagja ellen is, akik Andrei Fărcaş és Victor Taflan vezetők utasítására vállalták sztrájk esetén a sztrájkötést és sztrájkötők toborzását a falvakból.

A kollektív szerződés megkötésére összehívott tárgyalások nem vezettek eredményre. A munkaadók képviselői visszautasították a munkásoknak csaknem valamennyi követelését, így a harmadik tárgyalás után tartott viharos nagygyűlésen *a dolgozók kimondták a sztrájkot*. Sztrájkbizottságot választottak, amely sztrájkorséget állított fel már az első napon, hogy a profasiszta „reuniuneások” és a gyárvezetőség esetleges sztrájkötő toborzó kísérleteit megakadályozza. Néhány nappal később a munkásokthonban felállították a sztrájkkonyhát.

Mint egészen különleges jelenséget meg kell említeni, hogy az 1935-ös Dermata gyári bőrös sztrájkot még a jobboldali szocdem vezérek is támogatták. Beszédesen bizonyítja ezt az a tény, hogy komoly anyagi segítséget nyújtottak a sztrájkolóknak olyan országos szakmai szövetségek is, amelyek nem álltak semmilyen rokon szakmai kapcsolatban a bőrösökkel, mint például a nyomdászok, bányamunkások, építők szövetségei. De a példamutató a Gheorghe Stroia vezetése alatt álló Bőr- és Ruházati Munkások Szövetsége volt: több mint százezer lejt fizetett ki a sztrájkalapból és a szövetség tartalékalapjaiból a sztrájkolók megsegítésére.

Ezzel Stroiának azt akarták bizonyítani, hogy a sztrájkot ők vezetik. Formailag tényleg Stroia állt a tárgyaló bizottság élén és – sajnos – volt még ereje, hogy a tömeg által

a tárgyaló bizottságba választott Ioan Micut egy-két tárgyalás után lecseréltesse, mert „igen radikális”, pedig Micu akkor már a kolozsvári bőrös szakszervezet alelnöke volt. A tény azonban tény marad: ennek a sztrájkknak legfőbb mozgatóereje a pártsejt volt és a körje csoportosuló baloldali munkások. És az is tény, hogy a pártsejt és a szimpatizánsok csoportja mozgósította a gyárban dolgozó szociáldemokrata munkásokat, és egységesen léptek fel követeléseikért. Együtt mentek élelmet gyűjteni a hóstáti gazdákhöz, együtt hordták taligákon a szocdem Laczkó István, a kommunista Zoványi Jóska és társai a szimpatizáló mészáros- és pékmesterektől a felajánlott húst és kenyeret. Együtt tevékenykedtek a sztrájkkonyha jó menetele érdekében a kommunista szimpatizáns Deményné és Bereczenyi Zsuzsa „szakácsnők” s a szocdem Basa Ákosné tárgyaló bizottsági tag. A kommunista és szociáldemokrata munkások együtt mentek ki a falvakba – először a Dermata gyári mozgalmak történetében! – agitálni, gyűjteni a sztrájk sikere érdekében.

A másik fontos tény, hogy románok és magyarok együtt vívták meg ezt a nagyszerű harcot.

A Reuniunea vezetői lelepleződtek, és a hengegő Gavril Rusu mesternek nemcsak hogy nem sikerült Felek községből sztrájktrőket hozni a gyárba, de még az a 20–30 „reuniuneás” munkás is sztrájkolt, akinek sztrájktrői tevékenységére Fărcaș és Taflan számított.

Hogy Stroiák mennyire nem tartották fontosnak minden erő mozgósítását a siker érdekében, hanem csupán egy *szociáldemokrata győzelem* volt a céljuk a dermatá: sztrájjal – a gyár ugyanis évtizedeken keresztül a kolozsvári baloldali mozgalom egyik legfőbb erőssége volt – azt bizonyítja az egész sztrájk alatti magatartásuk. Íme egy-két példa: a sztrájk kezdetén csaknem elsőnek jelentkeztek a szakmai szövetségből antifasiszta magatartásuk miatt kizárt kolozsvári szabók szakszervezetének képviselői, és közel hétezer lejt akartak átadni a sztrájkolóknak rövid beszéd kíséretében. Stroia visszautasította a segílyt, mondván: bolsiktól nem kell pénz. A sztrájk-tanya udvarán tartózkodók felháborodva követelték az összeg átvételét.

Ioan Micu a kerítésre állva beszélt a tömeghez, és meg-

köszönte a szabók szolidáris tettét. Stroia csak másnap vette át a pénzt, amikor a kommunista párt mozgósítása nyomán egymás után érkeztek Nagyvárad, Marosvásárhely munkásküldöttei a sztrájksegélyekkel, és követelték, hogy megbízatásuk értelmében szólhassanak a sztrájkolókhoz. A vásárhelyi Löbl Mártont (Csizmás) – akivel Kolozsvárra érkezésekor találkoztam – figyelmeztettem a nehézségekre, ami a pénz átadásakor rá vár. Löbl meg sem várta Stroia beleegyezését, felállt egy székre, és rövid, lelkes beszédet intézett a sztrájkolókhoz, hangsúlyozva a bérharc jelentőségét az egész országban szervezés alatt álló mozgalmak sikere szempontjából, és kitartásra buzdította őket. Példáját követte a nagyváradai küldött is. (Úgy emlékszem, Váradról Lukács Imre hozta a pénzt, a váradai bőrös szakszervezet elnöke. A Dermatóban látottakról Lukács beszámolt Váradon. Nemsokára Várad összes cipőgyárai – Carmen, We-Ego, Magyarai stb. – és a nagyobb cipésműhelyek dolgozói, a Dermata példáját követve, sztrájkba léptek követeléseikért.)

A vasasok elvégezték a tervbe vett javításokat, az igazgatóságnak már nem konvenióált a nyolc hete tartó sztrájk. A tárgyalásokon fokozott idegesség volt észlelhető, mert a munkások képviselői szilárdan kitartottak a kollektív szerződéstervezetbe foglalt követelések mellett: 20 százalékos béremelés; korszerű munkásfürdő és étterem építése; a ruharongáló helyeken ingyen munkaruha és csizma; a béreknek a piaci árakhoz való igazítása; a kényszerszabadságolások megszüntetése (ezzel a tulajdonosok elrabolták a munkások 90 százalékának az évi fizetési szabadsághoz való jogát) stb....

Viharos tömeggyűlések folytak; az opportunisták elemek a gyors megegyezés mellett foglaltak állást, és el akarták vetni a nagy többség követelését, hogy az igazgatóság fizesse meg a sztrájk idejére a teljes munkabért.

A nyolcadik hét végén – 55 napos sztrájk után, amelyben kommunista, szociáldemokrata és pártönkízüli munkások, románok és magyarok egységesen és aktívan vettek részt – véget ért az utolsó nagy Dermata gyári bőrös sztrájk. (A második világháború kitöréséig az 1935-ös sztrájk vívmányaira épült kollektív szerződést évenként,

tárgyalások alapján, megújították, belefoglalva néhány újabban kiharcolt eredményt.)

A fentebb felsorolt követelések nagy részét kivívták a dolgozók: a 20 százalékos béremelés helyett 16 százalékosat, felépítették a munkásfürdőt, kényszerszabadságok helyett – munkahiány esetén – a munkaidőt csökkentették, bevezették a mozgó árindexet, a meszesben dolgozók, a szegzők stb. munkaruhát kaptak. Nem sikerült egyelőre kiharcolni az éttermet, így a munkások továbbra is egészségtelen helyeken fogyasztották el otthonról hozott szerény ebédjüket.

Az 1932-es sztrájk befejezése után a felbőszült tulajdonosok kizárták a gyárból a sztrájk vezetőit. Az 1935-ös sztrájk után mind a sztrájkvezetőség, mind a tárgyaló bizottság valamennyi tagja munkában maradt, védte őket a kollektív szerződés záradéka: sztrájkból kifolyólag senki el nem bocsátható.

Az 1935-ös Dermata gyári sztrájk idején a hatóságok nem alkalmaztak olyan vad terrort, mint például 1932-ben, de egy gyilkos tett tapad a sziguranca-hekusok kezéhez. Ha nem is sztrájkoló Dermata gyári munkás volt az áldozat, a 15 éves Tyukodi Anti ifjűmunkás lényegében a sztrájk sikeréért áldozta fel életét.

A tartományi KISZ-titkár, König Jóska bejelentette, hogy a KISZ röpiratot ad ki, amelyben felszólítja a sztrájkoló Dermata gyári munkásokat, harcoljanak a gyárban dolgozó ifjak követeléseierért is. A röpiratot Tyukodi Anti lakásán tartották az elszállításig. Egy ifjűmunkás lányt bíztak meg, hogy vegye át a röpiratokat Tyukodi Antitól, és adja át két ifjúnak szétszórás végett. A lány elkövette azt a végzetes hibát, hogy a két ifjút olyan közel vitte Tyukodiék házához, hogy láthatták, honnan hozta ki az anyagot.

A két ifjű a sztrájkpanyára ment, és osztogatni kezdte a röpcéket. Szerencsétlenségükre egy sziguranca-hekus tartózkodott ott, aki le akarta tartóztatni az egyik ifjút. Az futásnak eredt, de nem sikerült megszabadulnia, később a hekus letartóztatta.

A lefogott ifjű nem állta meg a helyét, és bement, honnan hozta ki az ismeretlen lány a röpcéket. Még az-

nap letartóztatták a kis Tyukodit. Embertelenül megkínozták, de nem tudták megtörni. Több napi kínzás után félig holtan szállították a hős ifjút a hadbírószágra, majd onnan a katonakórházba. Néhány nap múlva Kiss Zoli, a KISZ helyi bizottságának titkára az ölében hozta ki a kórházból a járni már nem tudó Tyukodi Antit. Rövid időre rá belehalt sérüléseibe a még gyermek ifjúkommunista.

A kis Tyukodi Anti hősiessége, a mozgalomért életét adó áldozatkészsége mindnyájunk számára példamutatás. Vasile Roaită, Minszky Lajos és sok más KISZ-mártír nevével együtt minden ifjúnak ismernie kell Tyukodi Anti nevét.

A sikeres Dermata gyári sztrájk eredményeit – és természetesen a hiányosságokat is – a pártszervek és pártsejtek egész Erdély és Bánság területén feldolgozták. Az eredménytelenség legfőbb oka az volt, hogy nem sikerült legyűrnünk a jobboldali szocdem vezetők elavult „egyleti” szellemét, a „szakmai sovinizmus” káros megnyilvánulását, amelynek alapján az egy üzemben dolgozó, de más szakmához tartozó munkások külön szervezkedtek, és nem működtek együtt. A Dermata esetében a vasasok a gyár dolgozóinak többségét kitevő bőripari munkásokkal.

Meg kell mondanom, hogy ugyanez az érthetetlen, nem forradalmi szellem nyilvánult meg néhány hónappal később, 1936 májusában, amikor a sztrájkban álló Dermata gyári vasasoknak a bőripariak sem siettek segítségükre demonstratív leállással, hanem csupán anyagilag támogatták őket.

Ezek a jelenségek beszédesen bizonyították, hogy a szakszervezetekben kifejtett munkánk – az eddig elért eredmények ellenére – nem volt kielégítő, hiszen Kolozsváron a legszámottevőbb szakszervezetekben – vasasok, építők, nyomdászok – a reformista befolyás és „harci taktika” uralkodott. De beigazolódtott az is, hogy ezekben a szakszervezetekben a forradalmi munka eredményes is lehet, mint ahogy azt a kolozsvári kereskedelmi és magánalkalmazottak, a szabók, a famunkások és részben a bőripari munkások szakszervezetében elért sikereink megmutatták.

Azok a reménységek, amelyeket az 1935. október közepén kitört Dermata gyári sztrájkhoz fűztünk, beigazolódtak. A sztrájk példát mutatott az egész ország munkásságának. A sztrájk alatt a párt megerősödött a Dermatóban és más üzemekben, Erdélyben és a Bánságban 1936 februárjától nagy jelentőségű sztrájkok robbantak ki: az aradi nagy textilgyári és az ASTRA üzembeli, Temesváron a Standard harisnyagyár dolgozói és a famunkások szüntették be a munkát, Nagyváradon a cipőgyáriak és a kis műhelyek dolgozói, Vásárhelyen a Székely és Réti bútorgyár munkásai, Medgyesen pedig a nagyobb üzemek majdnem egyidőben kezdődött sztrájkja csaknem megbénította a város életét.

1936 a sztrájkok esztendeje volt Erdély és a Bánság területén. Ezeknek a sztrájkoknak szervezője és irányítója – a Román Kommunista Párt.

1935. október közepe táján váratlanul megérkezett Hovány Ilona, a párt Bánság tartományi titkárságának tagja. Ő hozta a megdöbbentő hírt, hogy Simó Gyulát a provokátor Singer lebukatta. A lebukás körülményeit Ila még nem ismerte pontosan, de azt tudta, hogy többeket a szigurancára vittek, egyeseket ott tartottak, másokat kiengedtek. Neki is menekülnie kellett, mert nyomában volt a sziguranca, és csak a véletlen s Rózsi lélekjelenléte mentette meg a lebukástól.

Nehéz napok következtek a Temesváron dolgozó elvtársakra. Mindenki, akinek köze volt a mozgalomhoz, óráról órára várta a letartóztatását. De ez nem következett be. Napokon át válogatott módszerekkel vallatták-kínózták Gyulát, de ő hallgatott, egyetlen beismerő szó ajkát el nem hagyta. Azokat az elvtársakat, akikről feltételezték, hogy részt vettek az újrászervezett mozgalomban, és letartóztattak, bizonyítékok hiányában egymás után szabadlábra kellett helyezték: Gyula senkit „nem ismert”. A helyi vezetőség tagjai, Heigl, Izsák Laci, Mamenyák és a többi elvtárs, mihelyt megszűntek a feltételezések alapján elindított letartóztatások, s elült a feszült atmoszféra, nyugodtan dolgozhatott tovább.

Egy héttel Gyula lebukása után Hovány Ila egy délután meglátogatta Rózsit. Mindketten még a Gyula letartózta-

tásának hatása alatt állottak. Székler János – Rózsi férje – szolgálati ügyben Aradra utazott, s csak késő este érkezett meg. Ila ottmaradt éjszakára Rózsiéknál. Mivel más fekvőhely nem volt, Rózsi mellé feküdt. Úgy gondolták, teljes biztonságban töltheti ott az éjszakát. Hajnali négy órakor csengettek, János ment kaput nyitni. A két asszony az ágyban várta a fejleményeket. Néhány perc múlva János nyomában két parancsoló hangú férfi lépett a konyhába. Ilának éppen csak annyi ideje maradt, hogy hanyatt vágja magát az ágyban, és Rózsi a paplannal betakarja. Rózsi ülve maradt, két térdét felhúzta, hogy a magasra emelt paplan jobban rejtse Ilát.

– Mit akarnak az urak? – kérdezte férjétől idegességtől fojtott hangon. – A rendőrségtől vannak... – mondta János, de tovább nem folytathatta, mert az egyik hekus durván ráförmedt: – Hallgasson! Csak arra válaszoljon, amit én kérdek. – Rózsi tágra nyílt szemmel meredt a hekusokra, majd szinte kiáltotta: – Mit akarnak tőlünk? Mit keresnek itt? – Nézze, szépasszony – vágott közbe pimaszul az a hekus, aki a férjét is elhallgattatta –, engedje meg, hogy mi kérdezzünk s ne maga, jó?

– Tessék – mondta halkán Rózsi, s fél kezével hátra-simította arcába hulló, kibontott, dús haját. A hekus szemtelenül fixírozta Rózsit, és erőltetett szigorral kérdezte: – Miféle asszony jött be ide magukhoz és hol van? – Rózsi agyán mint a villám suhant át a felismerés: a fogdmegek még nem vettek észre semmit. Ez erőt és nyugodtságot adott neki. Halkan, de határozottan felelt: – Itt nincs semmiféle asszony és nem is volt.

– Nem volt? – kérdezte a hekus inkább kötődve, mint mérgesen. – Mindjárt meglátjuk – és kinyitotta a ruhásszekrény ajtaját. – Pedáns asszony, de a viselőruhákat már nem rakta ilyen rendbe – mondta röhögve, és a székre mutatott, ahova Rózsi vetkezéskor az Ila ruhájára és fehérneműjére tette a magáét. A hekus a székhez lépett. Rózsi rémülten kiáltott fel: – Kérem, ne nyúljon a fehérneműimhez, ez illetlen dolog! – A szíve hevesen vert. Ha a hekus felemel egy-két fehérneműt, azonnal rájön, hogy két nő ruhái vannak ott.

– Nem vagyok kíváncsi a fehéreneműire, inkább magára – mondta a másik, aki addig egy szót sem szólt.

A két hekus még egyszer körülnézett a szobában, aztán kiment a konyhába. Rózsi úgy érezte, a szíve a torkában ver. Ila a kiállott izgalmaktól úgy reszketett, hogy az ágy is mozgott tőle. Néhány másodperc telt el idegfeszítő várakozásban, aztán egy női táska zárjának kattánása hallatszott. Rózsi úgy érezte, elhagyja az ereje. Eszébe jutott, hogy Ila a konyhában valahova letette a táskáját, amikor megérkezett. Nem maradt ideje, hogy továbbfűzze kétségbeejtő gondolatait, mert a kérdezőgató bekiáltott a konyhából: – Mi a lányneve?

Rózsának az agya működött, de nyelve megbénult. Minden erejét összeszedte, hogy válaszoljon, de hang nem jött ki a száján. Kibírhatatlan fáradtságot érzett. Karjával rátámaszkodott a hosszan elnyúló, remegő Ilára. Az ajtóban megjelent a hekus, egyik kezében a táskával, a másikban az igazolvánnyal.

– Mi a lányneve, fiatalasszony? – ismételte türelmetlenül, gyanakodva. Rózsi a másodperc töredéke alatt felismerte, hogy az ő táskáját nyitotta ki.

Nincs baj – szaladt át rajta a felismerés; előbbi bénultsága oldódni kezdett, önuralma visszatért, s erőltetett közbömbös hangon mondta: – Be van írva az igazolványomban, Rácz Rozália.

A hekus társára nézett és bólintott, majd még egyszer szemtelenül végigmustrálta a hálóingben összekuporodva ülő Rózsit, aztán János felé fordult, és parancsoló hangon mondta: – Öltözzön fel, maga velünk jön.

Míg János öltözködött, a hekusok nézelődtek, aztán köszönés nélkül elmentek, és magukkal vitték Jánost. Az ajtócsattanás után Rózsi kiugrott az ágyból. A veszély elmúltával a rémületből fakadó tehetetlenségi érzés nyomtalanul eltűnt. Az első gondolata az volt: menteni Ilát s azáltal magukat is. – Egy pillanatig sem maradhatok itt – mondta. – A hekusok bármikor visszatérhetnek, s akkor minden veszve... De hova vigyelek hajnali öt órakor? – Eszébe jutott, hogy az emeleten van egy kiadó garzonlakás, és a kulcs nála van. – Öltözz – fordult Ilához. – Felviszlek az emeletre, ott bújtatlak el.

De nem sikerült észrevétlenül bejutniuk a lakásba,

mert egy nyavalyás öleb olyan ugatást rendezett a folyosón, hogy a szomszédok mind felébredtek. A két asszony tanakodott, mit tegyenek, mi a leghelyesebb. Ila úgy döntött, azonnal elutazik Kolozsvárra, és ott marad, míg Temesváron le nem csendesedik minden. Ilának nem volt pénze, Rózsi odaadta utolsó baniját is a vonatjegyre, aztán ellenőrizni akarta, nem figyelik-e a házat. Bekötötte a haját egy kendővel, köpenyt vett magára, és a hajnali órában seperi kezdte a járdát. Kutató szemmel végigpásztázta az utcát, a kapualjakat, de senkit nem látott egy-két munkába siető gyári emberen kívül.

Ila idegileg teljesen kimerülve érkezett meg Kolozsvárra. Tudott szerelmünkről, s csak ennyit mondott: – Gyurka, csodálatos asszony a te Rózsíd. Ha másvalakivel történik ez, biztos, hogy mindnyájan lebukunk. Az ő önuralma és bátorsága mentett meg...

(Székler Jánost a szigurancán megpróbálták kérdésekkel zavarba hozni, de ő nem tudott, nem látott, nem hallott semmit. Rövid, semmitmondó jegyzőkönyvet vettek fel, s hazaengedték. Mai napig is homály fedi, miért mentek Rózsiekhoz házkutatást tartani pont akkor, amikor ott volt Ila. Az én véleményem az, hogy Ilát valaki figyelte, vagy Singer, vagy egy hekus. Azt azonban nem tudták, hogy a nagy emeletes házban kihez ment be. Rózi és János lélekjelenléte elhárította a lebukást. Nagyon büszke voltam akkor Rózsira, s az voltam mindig. Életünk folyamán nemegyszer láttam bátran, magabiztosan viselkedni a sziguranca-hekusok és más hatósági közegek előtt.)

Még tartott a Dermata-sztrájk, amikor november folyamán bevontak a párt erdélyi és bánági területi titkárságába. Úgy hiszem, Birtaş Gabi – aki a központi bizottságnak is tagja volt – akkor éppen a fővárosban járt, mert Jakabovits Jenő és Goldberger hozta tudomásomra új beosztásomat.

Az első időben munkakörömben a változás abból állt, hogy részt vettem a területi titkárság ülésein, segítettem Vasile Pogăceanu elvtársnak a KISZ területi titkársága megszervezésében, de mindaddig, amíg átszerveztük a Kolozsvár tartományi titkárságot, azt is tovább vezettem, és feleltem érte. Tartományi titkárnak Izsák Jenőt jelöltük, és rövid idő múlva át is vette a vezetést. A titkárság

többi tagja a nem sokkal később hazakerült Ioan Mețiu és rövid ideig Fazekas Jóska és Wolf Boczor Feri* volt.

A tartományi bizottsággal a terület részéről továbbra is én tartottam a kapcsolatot. Ebben az időben ismertem meg Wolf Boczor Ferencet, aki akkor mint a Vörös Segély tartományi titkára tagja volt a párt tartományi titkárságának, és alapos elméleti és politikai ismereteivel nagy segítséget nyújtott nekünk.

Mihelyt megszabadultam a tartományi titkárság átszervezésének gondjaitól (valóban gond volt, hiszen Rangheț elvtársat már régebben, Breiner Pirit nemsokára Kolozsvárra érkezésem után, úgy hiszem, a Szovjetunióba küldték pártiskolába), a területi titkárság úgy határozott, hogy menjek Temesvárra és Aradra, vegyem fel újra a kapcsolatokat, amelyek Simó Gyula letartóztatásával megszakadtak. Noha Temesvár még mindig veszélyes hely volt, hiszen nemigen ismertük a lebukás körülményeit, s nem tudtuk, kiket figyel a sziguranca, s azonkívül feltételeztük, hogy Singer még mindig ott van, s ha felismer, biztos a lebukásom – mégis örömmel fogadtam a megbízatást, mert találkozhattam Rózsival.

Temesváron nem volt „pánik”, mint gondoltuk. Simó Gyula forradalmárhoz méltó viselkedése megerősítette a kommunistáknak az illegális elvtársakba vetett bizalmát, amit annak idején Wurmbrand és Dudás lerombolt. Nem kellett kérjek senkitől segítséget, tudtam, hogyan találom meg Heigl elvtársat, Kelemen Jóskát, Izsák Lacit, Mamenyák Gusztit, egyszóval mindenkit, akikkel találkozni akartam. Egyelőre külön-külön beszéltem mindegyikkel, s csak később, amikor februárban másodszor tértem vissza Temesvárra, tartottuk az első közös ülést.

Az elvtársak Temesváron is, Aradon is a textilgyári dolgozók megszervezését tartották a legfontosabbnak, annál inkább, mert a hihetetlenül alacsony bérek és az

* Wolf Boczor Ferenc nagybányai munkáscsaládból származott. Nagybányán, Temesváron, Kolozsváron és más helyeken dolgozott a mozgalomban. Később Spanyolországba ment, és a nemzetközi brigád román csoportjában harcolt. A polgárháború bukása után bekapcsolódott a francia ellenállási mozgalomba. A hitleristák letartóztatták, és 1944-ben kivégezték. A francia nép a szabadság mártírjaként tiszteli.

egészségtelen munkaviszonyok miatt a gyárakban spontán akciókba kezdtek a munkások. A Dermata gyár sztrájkjáról mindenütt részletesen beszámoltam. Hangsúlyoztam, hogy a sztrájkba lépő tömegek vezetői forduljanak felhívással az illető szakma, a város egész munkásságához, hogy az anyagi segítség mellett szolidáris sztrájkokkal is támogassák őket, mert ezáltal a fasizmus ellen, a demokratikus szabadságjogokért is küzdenek.

(Hogy mennyire helyes volt a temesvári és az aradi elvtársak tevékenysége a textilgyári dolgozók megszervezése és harcra mozgósítása végett, bizonyítja a február második felében kitört aradi nagy textilüzem 2700 dolgozójának 47 napos, majd a temesvári Standard harisnya-gyár 400 munkásának 12 hetes sztrájkja.)

Komoly fordulatról számoltak be mind Temesváron, mind Aradon a famunkások megszervezése terén is. Heigl örömmel újságolta, hogy miután Both István, a volt „egységes” famunkások temesvári szervezetének elnöke is belépett, a szakszervezet létszáma rohamosan növekedett, és bérmozgalom előtt állnak. Jóleső érzés volt hallanom ezt. Both Istvánnal előbbi temesvári tartózkodásomkor ismerttettem meg Heigl egy tejivóban (Both István, mint általában a régi elvtársak, antialkoholista volt). Hosszú beszélgetés után, azzal az ígérettel vált el: még egyszer átgondolja, hogy ő, a volt elnök beléphet-e egyszerű tagként a szocdem szakszervezetbe. Betartotta szavát. Meg is lett az eredménye: a régi „egységes” munkások követték példáját, és erős baloldali befolyás alatt álló szervezetté alakították át a famunkások szakszervezetét.

Küldetésem értelmében kapcsolatot, „befutót” szerveztem mind a két helyen.

Örökre emlékezetes marad számomra találkozásom Rózsival. Amikor beléptem a konyhába, a tűzhely mellett állt, háttal az ajtónak. Fehér pettyes barna pongyola volt rajta, karcsú derekán összehúzva. Ugyanabból az anyagból készült fejkendőt viselt, menyecskésen hátrakötve. Halkan dúdolván tett-vett a tűzhelyen. Fojtottan köhintetem. Megfordult, és tágra nyílt szemekkel nézett rám. Arca a tűz melegétől és a meglepetéstől olyan volt, mint az égő rózsa. Hozzáléptem, két kezembe fogtam az arcát

és megcsókoltam. Csak aztán ocsúdott fel a meglepetésből. – Hogy kerültél ide, Gyurka? – kérdezte, s feleletet sem várva, mesélni kezdte, mennyi izgalmon mentek keresztül a házkutatás éjszakáján. Majd Gyuláról beszélt. Megtudta, hogy kezén-lábán nehéz bilincsben tartják a fogházban. A testvérbátyjától börtört kért, és puha, erős bőrkarmantyút csinált Gyulának a csuklójára és a bokájára. Aztán valamilyen módon bejuttatta a börtönbe. Hallgattam volna még sokáig, de el kellett mennem, hogy tájékozódjam a temesvári helyzetről.

Amikor január végén Aradon jártam, az elvtársak beszámoltak a készülő nagy textilgyári mozgalomról. Az 1930-as hatósági terrorral letört sztrájk után az üzemben csak kisebb megmozdulások voltak részkövetelésekért. Az utolsó sztrájkot 1930-ban fiatal, agilis kommunista asszonyok és lányok vezették: Ranghej Éva, Vígh Kató és mások. Az illegális Egységes Szakszervezet előkészítette sikertelen sztrájk után csak 1936-ban sikerült a kommunista többségű aradi szaktanácsnak a nagy textilben mozgalmat indítania a kollektív szerződésért. A gyár munkásnőinek a beszerzése az amszterdami szakszervezetbe még 1935-ben megkezdődött, de viszonylag lassan ment. 1936 elején, részben a dolgozók anyagi helyzetének fokozódó romlása, részben más gyárak sikeres megmozdulásai adtak lökőerőt a szervezkedésre, és a sztrájk kitörésekor a dolgozóknak mintegy kétharmada – 1700 személy – már szervezett munkás volt.

Nehéz lenne itt leírni, mi gyorsította meg a mozgalom kibontakozását. Tény, hogy február első napjaiban arról értesítettek az aradi elvtársak, hogy akcióba léptek, és a mintegy 30 pontból álló kollektív szerződéstervezetet benyújtották az igazgatóságnak és a munkaügyi felügyelőségnek. Éles hangú viták robbantak ki a tárgyalások alkalmával; a szaktanács részéről Adam-Grünbaum Simon és Radu Ostoia elvtárs a munkások képviselőjében kijelentette, hogy a munkásellenes magatartásáról ismert Vulpe munkakamarai elnök jelenléte akadályozza a tárgyalások jó menetét, és Vulpe helyett más megbízottat kértek a munkakamara részéről.

A területi titkárság határozata értelmében azonnal

Aradra utaztam, hogy segítséget nyújtsak a küszöbön álló sztrájk megszervezésében. Mire megérkeztem, már kész tények fogadtak... Az aradi nagy textil, Románia akkori legnagyobb és legmodernebb gyáranak 2700 munkása február 19-én kimondta a sztrájkot, amely április 8-ig tartott.

Az aradi elvtársak nagyszerűen dolgoztak. Adam-Grünbaum Simon szaktanácsi titkár javaslatára a szakszervezetek össz-szövetségi gyűlésén a különböző szakmai szervezetek és a nagyüzemek képviselői kimondták a sztrájk anyagi és erkölcsi támogatását. Egymás után érkeztek a jelentések az üzemekből, hogy a sztrájkolókkal szolidaritást vállaltak. A legtöbb gyárban heti egyórai bér leadását szavazták meg a dolgozók, de sok helyen, mint például Schwartz Vilmos textilgyárában is, napi egyórai munkabérüket ajánlották fel a sztrájkolók támogatására.

Már korábban megtettük az intézkedéseket, hogy Erdélyben és a Bánságban a gyárak leállásokkal és anyagiakkal segítsék a sztrájkolókat. Naponta érkeztek a kitartásra buzdító levelek a különböző szakszervezetektől és szolidaritásuk bizonyításaképpen a pénzküldemények Bukarest, Iași, Brassó, Kolozsvár, Várad, Marosvásárhely, Máramarossziget és sok más város munkásaitól.

Igen nagy gond volt a kommunista befolyás biztosítása a sztrájkbizottságban. A gyárban több szimpatizáns volt, de szükség lett volna egy erős pártsejtre, hogy fegyelmetten vigye keresztül a párt helyi vezetőségének a szaktanács kommunista tagjaival egyetemben hozott határozatait. Sokat beszéltek az elvtársak Bercsényi Illésről, a textiles szakszervezet elnökéről, akit a tömeg a sztrájkbizottság elnökévé választott. Utcai találkára hívtam, amire percnyi pontossággal érkezett. Hosszan elbeszélgettünk; megmagyaráztam, hogy csak fegyelmezett és céltudatos pártsejt tudja a sztrájknál adódó sokféle kérdést helyesen és gyorsan megoldani. Megkérdeztem, be akar-e lépni az illegális kommunista pártba és annak szabályzata szerint dolgozni. Igennel felelt. Az aradi elvtársak még két elvtársat beszerveztek a sztrájkoló textilgyáriak közül a pártba, és Aradról való eljövetelem előtt egy külvárosi suszterműhelyben az aradi helyi vezetőség két tagjával, Czobor Ferivel és – úgy emlékszem – Deutsch Imrével,

vagy talán Adam G. Simonnal megtarthattuk az első gyűlést a háromtagú textilgyári pártsejttel.

Visszatértem Kolozsvárra. Amíg Aradon voltam, a hatóságok aránylag semlegesén viselkedtek a sztrájkolókkal szemben. Nem akadályozták meg például a sztrájkkonyha felállítását sem. Csak fenyegetőztek, de nem avatkoztak be.

Úgy határoztunk, hogy amíg a sztrájk tart, a területi titkárság részéről valaki mindig legyen Aradon. Józsa Ferit küldtük le állandó kapcsolattartás és tanácsadás végett. Mire Feri Aradra érkezett, ott már „állt a bál”. A rendőrség taktikát változtatott, és terrorizálni kezdte a sztrájk vezetőit, majd a konyhán tevékenykedőket, sőt a szaktanács ismert kommunista tagjait is. Amikor az enyhébb eszközökkel nem ért célt, a legdrasztikusabbakhoz folyamodott. Letartóztatott nyolc elvtársat a sztrájkvezetők közül, és a legdurvább eszközökkel próbálta megfélemlíteni őket, azzal vádolva, hogy a tömeg fel akarja venni a munkát, csupán ők akadályozzák ebben. A sztrájkolók és más gyárak munkásainak felháborodott tiltakozására – több napi fogvatartás után – szabadlábba helyezték a letartóztatottakat, de a sztrájkotok kitartása hanyatlani kezdett. Végül is 47 nap után, minthogy néhány lényeges kérdésben részleges eredményeket értek el – anélkül, hogy kollektív szerződést kötöttek volna, csupán közös jegyzőkönyvet írtak alá –, véget ért a sztrájk.

E megmozdulásnak igen nagy visszhangja volt szerte az országban. A pénzbeli segélyakciók után sok helyen szolidáris mozgalmakat szerveztek, amelyeket a munkások sztrájkokká szélesítettek ki saját követeléseik kiharcolására.

Állítom, hogy a nagy gazdasági válság alatt a munkáosztály leromlott életviszonyainak javításáért indult későbbi sorozatos megmozdulásokra főleg a Dermata és az aradi nagy textil dolgozóinak sztrájkjai adtak példát.

Mint előbb említettem, a területi titkárság részéről én tartottam a kapcsolatot – és közvetítettem a párt utasításait – a KISZ területi bizottságával.

Noha a KISZ területi titkára, Vasile Pogăceanu első időtől – tehát hamarabb, mint én – tagja volt a párt

területi titkárságának, a KISZ ülésein én is részt vettem. Pogăceanunak nagy tapasztalata volt a diákmozgalomban – éveken át vezette a központi egyetemi diáksejtet –, mégis jól fogott egy olyan régi KISZ-aktivista segítségével, mint az enyém. A KISZ előtt akkor nagy feladatok álltak: a szocialista és kommunista ifjúsági szervezetek egységfrontjának, sőt szervezeti egységének megteremtése.

A területi KISZ-titkárságnak kezdetben három tagja volt, Vasile Pogăceanu, Frieder Jenő – aki velem végezte a moszkvai pártiskolát – és a máramarosi származású Pollák Ernő, a központi egyetemi diáksejt részéről. Az a tény, hogy az egyetemi diáksejt vezetőségének egyik tagja benne volt a KISZ területi titkárságában, bizonyítja, hogy a területi titkárság milyen fontosnak tartotta a forradalmi diákmozgalommal való közvetlen kapcsolatot. Az 1935 kora nyarán megalakult Demokratikus Diákfront elnevezésű egyetemi szervezetben tízével tűntek fel olyan aktív, demokrata és forradalmi meggyőződésű diákok, akik rövid idő leforgása alatt a párt szerveiben tevékenykedő „öreg” diákok és fiatal kommunista értelmiségiek – mint például Vasile Pogăceanu, Bogdán-Salamon József, Csehi Gyula, Gáll Ernő vagy az Ekésfrontban E. Mezincescu, Gh. Miclea, Șt. Cleja, Bucur Șchiopu, az „antifa” mozgalomban Zoe Bugnariu, Rosenthal Jakab, a MADOSZ-ban Vincze János, Mayer László, Séra Zoltán, Osztrovszky Gyurka és mások – mellett forradalmár értelmiségiekké váltak, és ők is bekapcsolódtak a pártba vagy a párt által vezetett-irányított tömegszervezetekbe.

E lelkes fiatalok közül meg kell említenem Gheorghe Adorian, a későbbi spanyol frontharcos, Rácz Lajkó, Dănila Cernicica, Lăncos István, Tóth József nevét, akikkel már a diákmozgalomba való belépésükkor kapcsolatba kerültem.

Tóth Józsefnek különleges megbízatása is volt. Mint aradi vasúti munkás fia, szabadjeggyel rendelkezett. Néhány beszélgetés és előzetes ellenőrzés után alkalmasnak találtam, hogy beszervezem a merész, magát minden helyzetben könnyen feltaláló Totyit – így becézték diák társai – a területi titkárság futárjának. Több mint másfél éven át szállította időnként Bukarestből Kolozsvárra s

innen Brassóba, Marosvásárhelyre, Nagyváradra, a Zsil-völgyébe stb. a központ és a területi titkárság által kiadott pártanyagot, anélkül, hogy lebukott volna.

(Totyival kapcsolatban meg kell említenem egy esetet, amely három nyugtalan napot és álmatlan éjszakákat okozott nekünk. Az első szállítmányt Brassóba vitte. Elindulása előtt részletesen kioktattam: olyan fülkébe szálljon, amelyben nincs sok utas, hogy a két bőröndöt szemmel tudja tartani. A bőröndöket ne a feje fölé tegye, hanem lehetőleg szembe, a sarokba, hogy a felszálló utasok ne taszigálják jobbra-balra. Ha csomagellenőrzés lenne – abban az időben a vasúti csendőrség gyakran eszközölt kutatásokat –, a bőröndök nem az övéi, nem látta, ki tette oda stb. Brassóban átadja a „befutón” az anyagot, és az első vonattal visszajön Kolozsvárra. Brassóban nem beszél senkivel...

A tizenkilenc éves Totyi mindent megértett, mindent megígért. Az anyagot átadta, és az üres bőröndökkel készült ki az állomásra, amikor előírásos síöltözetben, a vállán sítalpakkal megérkezett a „technika” főnöke, hogy ellenőrizze az anyag megérkezését. Beszédbe elegyedve Totyival, megkérdezte, tud-e sízni. Totyi szenvedélyes síző volt...

– Tudod, öreg – mesélte néhány nap múlva bűnbánó arccal –, a fülembe csengett az utasításod: az első vonattal hazajössz... De a sí, a síkirándulás megbolondított. Mikor lesz még alkalmam a Brassó környéki hegyekben sízni? Engedtem a csábításnak, és velük mentem. Vidám, rendes gyerekek voltak, senki nem kérdezte, ki vagyok, megosztották a kajájukat is, egyszóval csuda jól telt. Tudom, hogy most letolsz, megérdemlem, de mindent megért a kirándulás. Becsszó, többet nem csinállok ilyen marhaságot.

Magamban mosolyogtam a Totyi lelkesedésén, pedig háromnapos késése miatt mi már elkönnyveltük a lebukását. Komoly arcot vágtam, s csak annyit mondtam: – Nincs benned felelősségérzet, többet nem küldünk sehova. – Totyi elsápadt, magyarázkodni kezdett, de én hajthatatlan voltam.

Néhány hét múlva újra szükségünk volt futárra, hogy anyagot hozzunk Bukarestből. Hívtam Totyit. Úgy lát-

szik, megérezte, miért akarok vele találkozni, mert ünnepesty fogadalmat tett, hogy bármivel bízom meg, hajszálpontosan teljesíti. Mikor megmondtam, hova kell mennie, csillogott a szeme. – Meglátod, olyan pontos leszek, mint az óra, mint egy svájci óra – mondta kissé hadarva. Valóban Totyi ez alkalommal pontosan teljesítette a kapott utasításokat. Így lett a területi titkárság futárja, akit bármikor bárhova elküldhettünk.)

A diákmozgalom irányítása a KISZ területi titkárságának csak részmunkája volt; fő feladatának az ifjűmunkások kommunista szellemben való nevelését tekintette és harcaik megszervezését sajátos gazdasági és politikai követeléseikért.

1936 elején – a vasgárdisták és cuzisták galád támadásainak hatására, amelyeket a baloldali mozgalmak, a szakszervezetek vezetői ellen intéztek – egyik-másik kolozsvári szociáldemokrata vezető megváltoztatta állásfoglalását az egységfront kérdésében. Ezt a változást később olyan tényezők is befolyásolták, mint a franciaországi munkásegységfront és népfront létrejötte, a francia népfronti kormány megalakulása, a spanyolországi polgárháború kirobbanása, a fasiszta Olaszország és a hitlerista Németország nyílt beavatkozása a spanyol reakciós felkelők oldalán.

Mire a szocdem párt vezetői észbekaptak, a KISZ területi és tartományi vezetői, Vasile Pogăceanuval az élen, létrehozták a szocialista ifjak vezetőivel, köztük ifj. Jordáky Lajossal, a titkos megegyezést a két ifjűsági szervezet egyesüléséről.

Nos, az események, amelyek egymást követve zúdultak a munkásegységfronttól irtózó kolozsvári szocdem párti vezetők fejére, lassan megérlelték a helyzetet, és a baloldali gondolkosúak végre elfogadták a párt területi titkárságának ajánlatát, és leültek megbízottainkkal tárgyalni. Egyes elvtársak visszaemlékezéseikben a maguk személyének a valóságosnál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az egységfronti tárgyalások létrejöttében, és a tárgyalásokat gyakorlatilag megteremtett egységfrontnak tüntetik fel. Ezekről a túlzásoktól megtisztítva szeretném bemutatni az egységfronti tárgyalásokat és reálisan értékelni az eredményt.

Anélkül, hogy vitatkozni kívánnék valakivel, kénytelen vagyok leszögezni, hogy a területi titkárság Józsa Bélát, az RKP Erdélyi és Bánsági Területi Titkárságának tagját bízta meg az egységfronti tárgyalások előkészítésével. Nem lett volna helyes a tárgyaló bizottságba a területi titkárság valamelyik illegális tagját küldeni, mert ez megnehezítette volna a szocdemekkel való érintkezést. Ezért két legálisan dolgozó elvtársat, Ion Mețiu – a tartományi titkárság tagját, ismert vasutas vezetőt – és Ballauer Antalt delegáltuk. A munkásmozgalomban 1921 óta aktívan részt vevő Ballauer akkor már mint kisiparos asztalos dolgozott. 1933-ban, amikor Kolozsvárra jöttem, a még formálisan működő Egységes Szakszervezetek tartományi bizottságában tevékenykedett Kozma Károly és Szőcs Béla elvtársakkal. A tárgyaló bizottság negyedik tagja: Havadi Jóska ismert kommunista famunkás. A kommunisták tárgyaló bizottságának vezetője tehát a politikailag és elméletileg is kitűnően felkészült, gazdag munkásmozgalmi ismeretekkel rendelkező Józsa Béla volt.

Ez megcáfolhatatlan tény. Minden más megállapítás – dicsekvés.

A szocdemek részéről a bizottság tagjai sűrűn változtak. Állandóan jelen volt a tárgyalásokon Bruder Ferenc, Pásztai Géza és néhány találkozás után Jordáky Lajos, az ismert baloldali gondolkodású forradalmi szocialista, a munkásegységfront nyíltan következetes híve, aki akkor már a szociáldemokrata párt helyi vezetőségének egyik legszámottevőbb tagja volt. Rajtuk kívül néha részt vettek még a tárgyalásokon más, kevésbé jelentős személyek is.

A mieink a párt központi bizottságának egységfront-programja alapján összeállított, a helyi és tartományi problémákkal kiegészített javaslatokkal mentek a tárgyalásokra. A szocdem tárgyaló felek állandóan központjukra hivatkozva igyekeztek kitérni a konkrét megállapodások elől. A mieink minden gyűlés, sztrájk vagy antifasiszta akcióra közös programot ajánlottak. A történelmi igazság kedvéért meg kell mondani, hogy kevés esetben tudtak konkrét határozatban megállapodni, és még azt a kevés megállapodást sem tartották be a szocdem tárgyaló felek. Ezeknek a tárgyalásoknak mégis nagy jelentőségük volt.

A két párt megbízottjainak találkozása jó időre nagymértékben lecsökkentette – de teljesen nem szüntette meg – a gyalázkodó kijelentések kölcsönös használatát; azonban, sajnos, nem tudott teljes bizalmi légkört teremteni a két párt tagjai között már azért sem, mert a tárgyalások titkosak voltak, mindkét pártnál csak a vezetők tudtak róluk.

Hangsúlyoznom kell azt is, hogy a szocdem párt központi bizottsága, ha tudomása is volt ezekről a tárgyalásokról, nem adta hivatalos beleegyezését. Így a kolozsvári szociáldemokrata vezetők egy részének ingadozó, határozatlan magatartása onnan eredt, hogy mindent a saját felelősségükre tettek, hogy a pártjuk helyi vezetőségének jó része is gyanús szemmel, sokszor ellenségesen nézte találkozásukat a kommunistákkal.

A tárgyalások eredményeképpen a közösen összehívott, antifasiszta jellegű, terrorellenes nagygyűléseken – az eddigiekkel ellentétben – kommunista szónokok is felszóltak. Így például a Marx Károly tevékenységét és műveit méltató nagygyűlésen, amelyet az Építők Otthonában tartottak, társelőadóként Nagy István beszélt. Azelőtt a tömeggyűléseken a „rendfenntartó gárda” – amely nagyrészt a KMSC (Kolozsvári Munkás Sportclub) sportolóiból állt – valamelyik jobboldali vezető egyetlen intéására kitette a teremből elvtársainkat, akik kommunista szónok meghallgatását követelték.

Sajnos, a „békés” állapot ellenére, megismétlődtek mindkét részről a torzsalkodások, sőt összecsapások. És ebben nemcsak a szocdemek voltak hibásak. Sok esetben kommunista elvtársaink is – akik lemaradtak, megrekedtek egy bizonyos ponton – meg nem engedett módon léptek fel, meg nem engedett hangnemet használtak. Szerencsére ilyenek ebben az időben már kevesen voltak, de a korábbi felfogás – miszerint a szocdemek burzsoá lakájok, szociálfasiszták – nem tűnt el nyomtalanul. Hogy kinek a hibájából? Könyvemnek nem célja, hogy ezt részletezzem.

A lényeg az, hogy a két párt közötti tárgyalásoknak legfőbb feladata az volt: a fasiszta előretörés és a terror ellen, valamint a munkásság politikai, gazdasági követeléseinek sikeres kivívásáért a két párt tagjai együttesen

lépjenek fel. A legjelentősebb akció, amelyet valóban közös megegyezés alapján, a két párt összes erőinek mozgósításával vezetünk le, a munkakamarai választás volt 1936 őszén.

A munkakamarák jelentős szerepet játszottak munkakonfliktusok esetén, valamint a munkaadókkal szembeni egyéni problémák megoldásában, tehát a mozgalom nem nézhette közömbösen, hogy ki kerül e szervek élére. Az egész országban lázas politikai kampányba kezdtek a burzsoá pártok – főleg a Nemzeti Parasztpárt és olyan profasiszta szervezetek, mint például Kolozsváron a Reuniunea Meseriașilor Români. Győzelmük megakadályozása a demokrácia térhódítását jelentette a reakcióval szemben. Ezt a szocdem párt kolozsvári vezetői is megértették, becsületesen helytálltak, a közösen kidolgozott program alapján jártak el minden kérdésben, annál is inkább, mert a kolozsvári munkakamara elnöki tisztségébe, a kommunistákkal egyetértésben, egy szociáldemokrata szimpatizáns magánalkalmazottat jelöltek.

A burzsoá pártok nagy hűhóval folytatott agitációjának ellenére Kolozsváron és Konstancán a közös munkásjelölt győzött. A Reuniunea Meseriașilor Români jelszavas táblákkal vonultatta fel „tömegeit” Kolozsváron a választásra, de a mozgékony ifjú szocialisták ott voltak mindenütt. Titkáruk – a kommunista Samsoniuc – a volt Karolina téren (most Piața Muzeului) a letűnt Habsburgok országjárásának emlékére épített emlékmű talapzatára állva beszélt az Egeresről csoportosan beszállított bányászokhoz. Grün Piszu a „reuniuneások” nagy gondal elkészített transzparensét leszakította. A munkásegységfront jelöltje mellett agitáló Jordáky Lajost, Gebefügi Ferenc ifjú szocialistát és Ballauer Antalt megtámadták a reakciós kortesek, de az ifjak kimentették őket szorult helyzetükből. Általános verekedés keletkezett a reakció és az egységfront hívei között, amelynek csak a rendőrség közbelépése vetett véget. A reakció minden próbálkozása ellenére a munkásegységfront jelöltje került ki győztesen a küzdelemből. Ez a győzelem kézzelfoghatóan bizonyította az egységes fellépések sikerét, és fontos érvként szolgált a két párt közötti egységfronti tárgyalásokban.

Nem sokkal a munkakamarai választások előtt, egy délelőtt elhatároztam, hogy felkeresem Simó Irént, hogy otthoni híreket halljak tőle. Irén időnként hazament Vásárhelyre, s olyankor mindenféle mozgalmi és családi hírral tért vissza Kolozsvárra. Az utóbbi időben nemigen jártam hozzá, mert lakótársa, Farkas Duci, aki akkor a Dermatában dolgozott mint munkásnő, tevékenyen részt vett a Vörös Segély munkájában. Nemezszer láttam a „pápaszemes kígyóval”, ahogyan én a mozgékony, mindig agitáló Tirman Klárát, a Vörös Segély helyi titkárát neveztem. A vásárhelyi híreken kívül mást is meg akartam érdeklődni Iréntől. Előző nap hallottam, hogy letartóztatták Hiersch Gabit, az Ady harisnyagyár főmérnökét, aki mindkettőnknek jó barátja volt még Vásárhelyről. Milyen vonalon bukhatott le? Várható-e újabb letartóztatás? (Az idő elmosta már emlékezetemben ennek a nem nagy jelentőségű lebukásnak a részleteit.) Tény, hogy amint be akarok fordulni a Görögtemplom utca felé, látom, hogy Mándruț és egy másik szigurancás közrefogva kíséri Farkas Ducit. Egy pillanatra elállt a lélegzetem. Mit csináljak? Ha visszafordulok, gyanússá teszem magam, ha tovább megyek, Mándruț – aki az 1931-es kolozsvári megkínztatásomnál az egyik pribék volt – felismerhet. Gyorsan határoztam: szembemegyek velük... Mintegy tíz méterre lehettem tőlük, amikor gyors léptekkel továbbmentem a mai Avram Iancu utcán. Arcomat nem láthatták, csupán a hátamat. Akkorákat léptem, mintha mesebeli hétmérföldes csizma lett volna a lábamon, amíg elértem a Majális – most Republicii – utcát. Amikor balra feltértem, egy pillanatra oldalt néztem; a két hekus között a lány gyors léptekkel haladt a Petőfi utcán.

Hiersch Gabit aztán nemsokára szabadlábba helyezték, de pere – úgy tudom – sokáig húzódott. Hogy elítélték-e vagy felmentették, arra már nem emlékszem. A lányt azonban hamarosan elítélték, s több mint fél évet ült az erzsébetvárosi női börtönben.

Mozgalmi tevékenységem folyamán volt még ehhez hasonló véletlen eset, amikor csak hajszáll választott el a lebukástól.

Az illegalitásban a véletlenre azonban nem szabad számítani, ezért én kellett hogy gondoskodjam biztonságomról, annak pedig alfája és omegája a konspirációs szabályok legszigorúbb betartása, s legfontosabb tétele, hogy olyan elvtársat felkeresni, akihez a sziguranca által megfigyelt emberek járnak, nem lehet. Ennek betartása százszor többet ért, mint a jószerencsében bízni.

A két párt közötti egységfront-tárgyalások idején, 1935 nyarán jött létre Kolozsváron a kommunista és szocialista ifjak helyi szervezetei között az egység, minden nyilvános megvitatás vagy bejelentés nélkül. Minekutána Vasile Pogăceanu és Samsoniuc megbeszélték Jordáky Lajossal az egyesülés módját, a KISZ-tagok – ismertek és ismeretlenek egyaránt – beléptek a Szocialista Ifjak Szövetségébe (SZISZ), és teljes egészében átvették szervezetileg és politikailag a vezetést. A szervezet taglétszáma egyik napról a másikra ötszörösére, aztán néhány hét alatt a tizenötszörösére emelkedett. Nem foglalkozhatom aprólékosan azzal a kérdéssel, miért volt hiba a KISZ beolvadása a Szocialista Ifjak Szövetségébe, ami azt jelentette, hogy a KISZ önálló szervezetei megszűntek létezni. Hogy ez a központban hogyan ment végbe, nem tudom, azt azonban állíthatom, hogy a KISZ területi titkársága mindvégig tevékenykedett. Még 1937 nyarán is eljártam, mint a párt területi titkárságának tagja, üléseikre, ahol a fentebb említett elvtársakkal együtt tárgyaltuk meg a problémákat.

A kommunista ifjaknak a Szocialista Ifjak Szövetségében történt élre kerülése nem volt egyedülálló kolozsvári jelenség. Például Aradon, ahol nem volt szocialista ifjúsági szervezet, a kommunista ifjak alakították meg, és az egész vezetőség KISZ-tagokból állott, élén Ion Gluvacov elvtárrsal, az ismert KISZ-aktivistával. Hetek leforgása alatt 200–250 ifjút tömörítettek a SZISZ kereteibe. Az aradi ifjak bekapcsolódtak a spanyol forradalmi köztársasági kormány támogatásáért indított akcióba. Egy pénzgyűjtési kampány alkalmával a sziguranca ráébredt, hogy a szervezet valójában nem más, mint a legalizált KISZ, hiszen Ion Gluvacov, Fr. Bulzan, Csibi Ilona, Pikó Mancí, Katz Böske, Dumitru Berar, Válóczy Ernő, Varga

Károly és a többi vezető mind ismert KISZ-aktivista. Letartóztatták és a szebeni hadbíróásra hurcolták az egész vezetőséget, ahonnan csak kilencnapig éhségstrájk után szabadultak.

A letartóztatás után a sziguranca betiltotta a SZISZ aradi csoportját, így aztán a KISZ – amely Aradon és más városokban, mint például Marosvásárhelyen, ahol SZISZ-csoport nem alakult, mert nem voltak szociáldemokrata ifjak, s a szocdem párt is csak formailag létezett –, a KISZ tehát önfeloszlatása ellenére is tovább működött. Az 1938-as országos újrászervezéskor ezek a városok működő szervezetekkel kapcsolódtak be újra a KISZ-mozgalomba.

A KISZ feloszlatásának végrehajtása 1936-ban nem volt teljes és egységes. Mint említettem, az erdélyi és bánági területi KISZ-titkárság tovább dolgozott, kapcsolatokat tartott fenn a különböző KISZ- és (közvetve) a SZISZ-csoportokkal, irányította és ellenőrizte munkájukat. Ezt saját tapasztalatomból tudom.

ELVTÁRSI ÉS BARÁTI KAPCSOLATOK

Nehéz megmagyarázni, hogy az illegális mozgalomban – éppúgy, mint a legálisban – valaki, akivel hosszabb ideig együtt dolgozunk, miért marad meg csak megbecsült, jó elvtársnak, s a másik miért válik rövid idő alatt jó barátta is.

A területi titkárságban 1937 augusztusáig együtt dolgoztam Gavril Birtással, Gabival, ahogy magunk között hívtuk. Noha Gabi volt a területi bizottság titkára, s ő felelt elsősorban az ország csaknem egyharmadának politikai és szervezeti munkájáért, ez a titkárság tagjaihoz való viszonyában egyáltalán nem érződött. Emlékezetem szerint soha semmilyen nézeteltérés nem volt a titkárság tagjai között. Mindezt azért említem, mert sajnos nem egy helyen származtak kicsinyes dolgokból – a hatalom fitogtatásából, fölényeskedésből – nézeteltérések, mint például az 1929–32 közötti frakcióharcban, amikor a né-

zeteltérések politikai síkra terelődtek, vagy máskor politikai nézetkülönbségek súlyos személyi ellentétékké váltak – aminek hatása mindkét esetben azonos volt: a vezetők közötti torzsalkodás felmérhetetlen károkat okozott a mozgalomnak.

Nem mondhatom, hogy barátságom Gabival egy csapásra alakult ki. Nem azonos temperamentumúak voltunk, s meg kellett szoknunk egymás természetében a különbségeket. A hosszú együttműködés alatt a kölcsönös megbecsülés mellett a barátság is megszületett köztünk, és sok mindent elmondtunk egymásnak, aminek csak őszinte feltárása mélyíthette el barátságunkat.

Soha nem felejttem el azt a délelőtti sétát kettesben a kolozsvári Bükk erdőben. Nemrégén tért vissza Sencovici Sanyival és az „öreg” Teodor Vanceával, zsilvölgyi tartományi titkárunkkal a prágai konferenciáról, amelyről sok érdekes dolgot beszélt el. Aztán magánéletünk problémáiról beszélgettünk. Elmondtam Gabinak őszintén egy-két olyan dolgot az életemből, amit ő másoktól hallott – és nem az igazságnak megfelelően. Beszéltem Rózsival való viszonyomról s azokról a nehézségekről is, amelyek

– illegális életem miatt – majdnem megoldhatatlanok voltak. Gabi is kitérte a szívét. Sokat mesélt gyermekkorának kedves emlékeiről. Eszébe jutott, hogy tizenkét éves korában egy Passió-játék alkalmával tanítója énekelte, s a közönség csendben figyelte a kórusból tisztán kicsengő hangját. Kérésemre elénekelte a két-három perces dallamot, amelynek csak egyetlen szava volt: „Szomjúhozom.” Tiszta, mély baritonja betöltötte az erdei tisztást; mintha valóban Krisztus szenvedéseit visszhangozná az erdő.

Attól a naptól még többet voltunk együtt. Feljárt új, a fellegvári tetőn elnyúló Kígyó utcai lakásomra. Együtt ebédeltünk, és nyugodtan megbeszéltük mozgalmi teendőinket. Csaknem négy évtizede, hogy illegális mozgalmi kapcsolataim megszakadtak Gabival. Mindkettőnk életútja a börtönbe vezetett. A háború alatt én a Horthy-fasiszmus internáló táborait és börtöneit ismertem meg, Gabi a fasiszta Antonescu tábornok börtöneiben töltött el újabb esztendőket az addigi hét év mellé, s csak egy hajszál választotta el, hogy régi kedves elvtársammal, Ábrahám-

Breiner Pirivel együtt nem jutott Antonescu pribékjeinek kivégzőosztaga elé. A felszabadulás után különböző munkaterületen szolgáltuk osztályunkat és hazánkat, de most, az öregkorban, barátságunk talán még szilárdabb, mint férfikorunkban volt.

Sencovici Sanyival másképpen kezdődött barátságunk. A nagyváradai munkásmozgalom egyik legszámottevőbb vezetőjéről sokat hallottam. Beesett, szakállas arcát, csonttá-bórré aszott meztelen felsőtestét ábrázoló fényképe, amely a 41 napos éhségstrájk után készült, a Lázár Ödön fényképével együtt kézről kézre járt 1929-ben a vásárhelyi elvtársak és szimpatizánsok között.

Amikor négy évvel később, 1933 őszén Moszkvából hazatérve, az illegális lakáson – ahova a „befutóról” vittek – széles mosollyal felém nyújtotta kezét, tudtam, hogy nem lehet más, mint Sencovici Sanyi. A párt központi titkárságában dolgozott akkor. Utasításai precízek voltak, jól ismerte az erdélyi és bánági mozgalmat, hiszen a legtöbb nagyvárosban rövidebb-hosszabb ideig dolgozott. Személyesen ismerte az aktivisták java részét, és róluk alkotott véleménye a legtöbb esetben helyes volt. Engem is ismert mások elbeszélése alapján. Valami ösztönös szimpátiából néhányszori találkozás után már barátoknak tekintettük egymást. Sencovici Sanyitól, míg a központnál dolgozott, nagyon sok segítséget kaptam. Amikor a pártközpont a Wurmbrand–Dudás-féle árulás után a Bánágba küldött a szétzúzott pártszervezetek újjáépítése végett, a Marcel Pauker-féle követelőzéssel ellentétben Sencovici reálisan értékelte nehézségeimet, és személyesen kereste fel Löbl Marcit, s küldte le segíteni a nehéz feladatok elvégzésében. Sencovici tudta, hogy a Bánágban dolgozni egy olyan provokációsorozat után, mint az Urbaciov–Wurmbrand–Dudás-féle, nem „leányálom”, hogy egy elhamarkodott szervezeti intézkedés mindent megsemmisíthet, amit néhány hónap alatt felépítettünk. Bízott képességeimben, becsületességemben, s ez kiérződött kritikájából, amely nem felelőtlen vagdalkozás volt, hanem inkább biztatás, tanácsadás a nehézségek legyőzésére.

Amikor 1936-ban a területi titkársághoz került, barát-

ságunk még jobban elmélyült. Megismerte Rózsit, szerette és becsülte – s közvetve segítséget nyújtott, hogy összekerüljünk. Ezzel még odaadóbb barátjává tett. Több esetben voltunk együtt kirándulni Hiersch Ernővel és feleségével, Ducival, Heves Ferivel és feleségével, Renéevel, Kahána Rózssival és Józsa Ferivel, aki akkor szintén a területi titkárságnál dolgozott. 1936 nyarán Gheorghe Stoica elvtárs is a területnél dolgozott néhány hónapig, mielőtt Spanyolországba ment. Ő is velünk tartott egy-két kiránduláson. (Azon a nyáron néhány hétig nálam volt Rózsi. A kirándulásokon mindenki megszerette csendes-komoly magatartásáért. Találgatták, kicsoda, honnan jött, de senki sem tudta Sanyin kívül; úgy emlegették: a Gyuri felesége. Felejthetetlen emlékeink vannak ezekről a kirándulásokról. Életem egyik – rövid ideig tartó – legboldogabb időszaka volt ez.)

Sanyival sokat beszélgettünk mozgalmi problémákon kívül más kérdésekről is. Szeretett vitatkozni a különböző könyvekről, amelyeket mindketten olvastunk. Nehezen jutottam könyvekhez, Sanyi sokkal könnyebben (úgy hiszem, a Libróból kölcsönözhetette Hiersch Ernő segítségével). Több esetben nekem is ideadta kölcsönkapott könyveit. Egész pontosan emlékszem, hogy Illyés Gyula *Petőfijét* tőle kaptam olvasás végett. Kedves szokása volt, hogy akiket kedvelt, ha alkalma adódott, apró ajándékokkal lepte meg. Nagyon meghatott figyelmessége, amikor a prágai konferenciáról visszatérve egy száraz elemmel működő parányi ventilátort hozott nekem. Később egy Kohinoor töltőtollat kaptam tőle. (Remek, erős toll, harmincnyolc éve használom, száznyi újságcikket, előadást és két könyvet már megírtam vele, most a harmadikat írom, de még mindig olyan, mint új korában.) Amikor Gabi nem volt Kolozsváron, Sanyi végezte a titkári teendőket, de ő is olyan kollektív szellemben vezetett, hogy kívülálló nehezen tudta volna megállapítani, ki tölti be a titkári funkciót.

Említettem, hogy új lakásom a Kígyó utcában volt, a Fellegvár tetején. Az öreg Hegedűs Ilona nénivel vétettem ki a Magyarországra költözött gazdag cukrász szobakonyhás nyaralóházát, amelynek óriási verandáján a cukrász családja és baráti köre flekken vacsorákat rendezett.

Innen csodálatos panoráma tárult az ember szeme elé. A labdarúgó-mérkőzéseket messzelátóval a verandáról nézhettem, s a monostori apátság csonka templomát olyan közel hozta, hogy a falak repedéseit is tisztán láttam. Szerette Gabi meg Sanyi ezt a házat, amely a biztonság szempontjából is kitűnő volt. Három irányból lehetett megközelíteni.

Egy szép nyári délelőtt feljött hozzám Sanyi és Gheorghe Stoica egy kicsit sütkérezni a napos verandán. A kapu amolyan kertkapu volt, könnyen nyitható kívülről is. Vidám beszélgetésünket Tisza, a borjú nagyságú fehér házőrző kutya veszett ugatása zavarta meg. Ilona néni – Mámi, ahogy az elvtársak hívták maguk között – hátul volt a kertben. Sanyi és Gheorghe gyorsan beszaladt a konyhába, mert észrevettük, hogy egy rendőr és egy hivatalos képű civil baktat befelé az úton, le nem véve szemét a megkötött, dühösen ugató kutyáról. A szívem a torkomban dobogott, amikor megindultam a két alak felé, de szerencsére nem kellett én beszéljek velük, mert jött már Mámi is nagy sietve. Kiderült, hogy egy végrehajtó, aki foglalni jött a cukrász adója fejében. Mámi megmagyarázta, hogy itt a cukrásznak semmije sincs, és mi csak lakók vagyunk. Téved, aki azt hiszi, hogy egy adóvégrehajtót csak úgy le lehetett rázni. Kijelentette, ő foglalni jött, s foglal is. – Az enyémet nem! – harciaskodott Mámi. – Foglalja le azt, ami a cukrászé. – Hát mi a cukrászé? – kérdezte mohón a végrehajtó. – A ház, a kert s a ricinusfák. – Ricinusfák? – ismételte meg a végrehajtó, s csodálkozva vizsgálta a különös, csaknem két méter magas növényeket, amelyekre Mámi kinyújtott karral mutatott. – S ebből ricinust sajtolnak? – kérdezte hitetlenkedve. – Igen biza, a magjából – bizonygatta Mámi. A végrehajtó a rendőrré nézett, s a rendőr sokatmondó bólintására kitöltött egy nyomtatványt, miszerint 150 lej értékben lefoglalt öt darab ricinusfát. Egy darabig nézelődtek, be akartak jönni a lakásba, de Mámi tiltakozott, hogy nincs mit keressenek ott. A két tétova ember meghagyta, nehogy valaki a ricinusfákhoz nyúljon, mert baj lesz.

November első napjaiban, amikor a dér már leforrázta az óriásira nőtt ricinusfák nagy, csipkézett leveleit, s az

üde, dús növények helyén öt elszáradt kóró szomorkodott a virággruppban, egy lovasszekérrel s a rendőrrel újra megjelent a végrehajtó. A ricinusfákat akarta elszállítani. Mámi csúfondáros arccal mondta: a ricinusmagokat ugyan elviheti, mert összeszedte őket – s vagy két maréknyi tarkapaszulyszerű magot mutatott, amit egy lyukas lábasba gyűjtött össze, de ez a kóró még tűzre sem jó, legyintett a dérforrázta növények felé. A rendőr röhögött, a végrehajtó dühösen krárogott, a fuvaros meg káromkodott, mert szállítanivaló híján pénzt nyilván nem kapott.

Persze ez a végrehajtás rosszul is végződhetett volna, ha Mámi nem szereli le olyan ügyesen a végrehajtót. Két-három hétig senkinek sem volt kedve feljönni hozzám, és én is ellenőriztem mindennap, vajon nem figyelik a házat. Nem figyelték.

1937 nyarán egy darabig elváltam Sanyitól. A pártközpont határozata értelmében sok illegalitásban dolgozó elvtársnak legalizálnia kellett magát, hogy a kibontakozó népfronti mozgalomba aktívan bekapcsolódhassanak. Sanyit hazaküldték Váradra, nemsokára engem is Vásárhelyre. Amikor létező és nemlétező dolgokat vakarászott össze ellenem egy-két elvtárs, s azt felnagyították, amekkorára csak lehetett, Sencovici Sanyi – aki közben viszszerült a területi titkársághoz – a központban dolgozó Breiner Bélával egyetértésben más két elvtárral megvizsgálta „ügyemet”. Világos és őszinte választ kaptak minden kérdésre, melynek alapján a „vádát” elejtették. Sencovici és Breiner Béla elvtársak becsületérzése nem engedte meg, hogy mendemondák, pletykák alapján valakit, akivel éveken át együtt dolgoztak és ismerték jellemét, mint egy elhasznált seprűt a sarokba dobjanak. Őszinte elismerésem és nagyrabecsülésem ezért Sencovici Sanyinak és a rég halott Breiner Bélának.

Aztán ahogy teltek az évek, ritkán találkoztunk, más és más munkakörben dolgoztunk. Velem később a sors különösen mostohán bánt el, újra nehéz próba elé kerültem, és újra folt nélkül léphettem osztályom és elvtársaim elé. Az elmúlt két évtized szép barátságunk szálait meglazította, egyes szálakat el is tépett. Ha fáj nekem valakinek az elhidegülése, akkor ez fáj a legjobban, mert

ezernyi szenvedés és megpróbáltatás közepette alakult ki férfikorunknak e nagyszerű, őszinte, igaz barátsága.

Nem tudnám megmondani az időt, mikor ismerkedtem meg Nagy Pistával. Könyvei olyan közel hozták őt hozzám, hogy úgy tűnik, kora ifjúsága óta ismerem. Pedig csak 1936-ban, a börtönből való szabadulása után ismer-tem meg. A Sétatéren találkoztunk először személyesen, ahova magával hozta négy-öt éves kisfiát, Karcsit, mert egy kisfiúval sétáló két férfi kevésbé vonja magára a hekusok figyelmét.

Szép nyári este volt, a telehold a sétatéri tó gyengén fodrozó vizében tükröződött. Nemcsak a mi figyelmünket ragadta meg a hold tükörképe, hanem a Karcsiét is, és egyik kérdést a másik után intézte az apjához. A kíváncsi fiúcskát nem lehetett egykönnyen kielégíteni magyarázatokkal, s csak akkor hallgatott el, amikor Nagy Pista kissé szigorúbban rászólt: – Most hallgass egy kicsit, hogy a bácsival beszélgessek.

Az első együttlétet több követte, gyakran találkoztunk a területi bizottság – amelynek Nagy István tagja volt – ülésein is. Nyár utóján egy, a Bükkben tartott ülésen uzsonnaszünetben Pista doftanai élményeiről, a kegyetlen börtönéletről beszélt. Elmondta, mennyit szenvedett amiatt, hogy gondolatait nem tudta leírni, mert sem papírhoz, sem ceruzához nem juthatott hozzá „Balaur” (a Sárkány, Săvinescu fegyházigazgató gúnyneve) kíméletlen rezsimjének idején. – Rengeteg témát dolgoztam fel gondolatban – mondta Pista –, de csupán egy verset „írtam” le, illetve „agyaltam ki”, amely örökre megmarad emlékezetemben. – Aztán elmondta a verset. Az a része ragadott meg a legjobban, amelyben felesége és gyermeke utáni vágyódását írja le, akiknek sorsáról semmit sem tudott a cellasírban...

(Jó tizenöt esztendővel később megpróbáltam én is a Pista módszere szerint verset írni feleségemhez, de nem ment. Mire a második strófát kigondoltam, az elsőt elfelejtettem.)

Később állandó kapcsolatban voltam Pistával. Akkor-tájt írta *Özönvíz előtt* című sikeres színdarabját. Nekem adta át, és én juttattam el Sencovici Sanyihoz és Birtaş Gabihoz; a színdarabot a területi titkárság is kiértékelte.

Pista irodalmi sikerei mindannyiunknak örömet okoztak. Főleg Sanyitól – noha írásait bírálta is – kapott komoly és állandó biztatást. Sencovici intenciói a titkárság véleményét fejezték ki, vagyis azt a felfogást, hogy Nagy István irodalmi téren fejtse ki tevékenységének nagyobb részét.

A „régiek” közül ma már csak Nagy Pistával találkozhatom. A többiek más városokban élnek, vagy örökre eltávoztak közülünk*. A nálam két évvel idősebb Nagy Pista szilárd kommunista elveivel és meleg szívével igaz barátként állt mellettem, különösen életem utolsó húsz esztendejének tragikus sorscsapásaikor.

Gheorghe Stoicát még 1930-ból ismerem, de ritkán találkoztam vele. A két-három hónapos kolozsvári tartózkodása alatt 1937-ben nem alakulhatott ki köztünk mély barátság, de őszinte, jó elvtársi viszonyba kerültünk. Sokat sétáltunk a szabadban, és ilyenkor Gheorghe kifogyhatatlan volt ifjúkori emlékeinek felidezésében. Ezek az emlékek az első világháború alatti és a közvetlen utána következő idők munkásmozgalmi történetének eseményei voltak. Sokat beszélt Ștefan Gheorghiu-ról, a századelő legjelentősebb szocialista vezetőjéről, akit mint lelkes ifjú több esetben elkísért különböző városokban tartott propagandaújtjára.

Ștefan Gheorghiu cukorbajban szenvedhetett, mert szónoklat közben nagyon sok vizet ivott. – Egy Ploiești-ben tartott nagygyűlésen – mesélte Gh. Stoica – mellette álltam, és állandóan töltöttem poharába a friss vizet. Ștefan Gheorghiu akkor a minimalisták, centristák és maximalisták programjáról, célkitűzéseiről beszélt, s mi ifjak, mint szomjas föld a vizet, úgy ittuk a szavait.

Sokat beszélt a királyi család kapzsiságáról, züllöttségéről. Különösen Mária királynő erkölcstelen tivornyáiról az itt-tartózkodó francia tisztekkel – az első világháború alatt.

Egy alkalommal – amikor Rózsi nálam volt – meghívtuk Gheorghét ebédre. Rózsi akkor még gyengén beszélt románul, s így németül társalogtak. Gheorghe aztán nemsokára Spanyolországba ment, s csak 1945-ben talál-

* Időközben, 1977. áprilisában, Nagy István is elhunyt. (A szerk.)

koztam újra vele. Akkor Erdély északi részének szakszer-
vezeti tartományi titkára voltam, ő – úgy tudom – a
hadsereg politikai osztályának vezetője.

1935 novemberétől 1937 augusztus végéig dolgoztunk
együtt megszakitás nélkül Józsa Bélával.

Nem akarom jellemezni szerénységét, tudását, elvhűsé-
gét. Számtalan cikkben, tanulmányban már megtették
mások (sajnos olyanok is, akik nem ismerték). Néhány
kedves emléket szeretnék inkább elmondani vele kapcso-
latban, s azt, hogyan vett rá, hogy rendszeresen írjak le-
gális lapjainkba.

Bélát egy ülésen ismertem meg. A gyűlést a Korobián
Gyusziék lakásán tartottuk, és a párt helyi vezetőségének
tagjai voltak jelen.

Csendes, fegyelmezett magatartása, okos, szabatos be-
széde nagyon tetszett. Sárgásbarna arcbőre és testalkata
a maláj ismerősömről emlékeztetett, akivel a Szovjet-
unióba érkeztem. Béla beteg volt. Negyedóránként kocka-
cukrot vett elő a zsebéből, és azt szopogatta. Kérdésekre,
hogymért nem vesz valamilyen cukorkát, hiszen a koc-
kacukor tönkreteszi a fogait, keserűen elmosolyodott, és
elmagyarázta, hogy a cukorkák alapanyaga rendszerint a
glukóz, neki meg sok szénhidrátra van szüksége. A koc-
kacukrot a szervezet gyorsan szénhidráttá alakítja (nem
tudom, pontosan adtam-e vissza oly régen adott magyará-
zatát).

Nem sokkal később – amikor már a területi titkárság-
ban dolgoztunk – jobban megismertem Bélát, aki ko-
rántsem volt az a halk szavú, csendes ember, ahogyan
első találkozásunk alkalmával tűnt nekem, s ahogy álta-
lában a legtöbben jellemezték.

Nemegyszer láttam tűzbe jönni, amikor álláspontját vé-
delmezte, és amikor meg akart győzni valakit elképzelé-
sének helyességéről, de olyankor is mindig mértéktartó
volt. Soha nem hangoskodott, nem érvelt üres frázisok-
kal, vitatársát nem sértegette lekicsinylő szavakkal. Pedig
néha felidegesítették, ilyenkor elővett egy kockacuk-
rot... Hogy a szénhidrát hogyan segített rajta, azt soha
nem értettem. (Sajnos engem, ha temperamentumom „el-
szabadult”, csak szigorú figyelmeztetés csendesített le.

Igaz, ilyenkor kiadtam a mérget, s néhány perc múlva már nyugodt voltam.) Béla fojtottan köhécselt, ette a kockacukrot, de látszott rajta, hogy idegesen remeg. Nagyon fegyelmezett volt, uralkodott magán, elfojtotta kitörni készülő indulatait, s bizony ez sokat ártott egészségének.

Amikor sem Gabi, sem Sanyi nem tartózkodott Kolozsváron, ő helyettesítette őket a titkári teendőkben. Egy alkalommal megkérdezte tőlem, miért nem írok rendszeresen az *Új Szó*ba. – Hát nem írtam? – kérdeztem csodálkozva, s elsoroltam néhány cikkemnek a címét. – Kévs – mondta nyugodtan –, rendszeresen kellene írj. – Meggyőző érvelésére semmit sem tudtam menstégemre felhozni, és megállapodtunk, hogy ezentúl – főleg a szakszervezeti és tömegmozgalmi kérdésekről – rendszeresen írok. Volt miről, hiszen 1936 az egész országban a „nagy sztrájkok” éve volt, s a területi titkárságnál én foglalkoztam a szakszervezeti és tömegmozgalmi kérdésekkel. Cikkeim közül – amelyeket Kovács János vagy K. J. álnév alatt írtam – íme néhánynak a címe és megjelenési ideje.

A Marosvásárhelyen megjelenő *Új Szó* 1936. március 16-i számában: *Segítsük Arad, Oradea és Timișoara sztrájkolóit*; 1936. április 6.: *Zsilvölgye és az emelkedő sztrájkhullám*; 1936. április 13.: *Eredménytelenül végződtek a zsilvölgyi konfliktusban az egy hónap óta folyó tárgyalások*; 1936. május 11.: *Harcos irányvonalat! Egységes szakszervezeteket!*; 1936. június 1.: *A sztrájkoló Dermata-vasasok támogatására* (és K. J. szignóval: *Szavazógépek helyett a munkások választott delegáltjait*); 1936. július 20.: *Új sztrájkhullám Erdélyben*; 1936. augusztus 18.: *Hozzászólás az ASTRA gyári sztrájkhoz*; 1936. szeptember 1.: *A jobboldal ellen a munkakamarai választásokon*; 1936. október 6.: *Levél a Dermata gyári dolgozók és szakszervezetük helyzetéről*; 1936. október 6.: *CFR-ista egységet a jogfosztás és sérelmek ellen*.

Ha valaki most ezeket a cikkeket elemezné, azt tapasztalná, hogy néhány fő kérdést tárgyalnak.

Cikkeimnek egy része harci felhívás a munkássághoz, hogy a gazdasági válság és az azzal párosuló hatósági terror idején elrabolt régi jogait, a béreket, munkaegész-

ségügyi vívmányokat és szétzúzott szervezeteit visszaszeresse.

A másik kérdés: hogyan lehet elérni a követelések kivívását? Célra vezető-e az opportunisták szakszervezeti vezetők osztályegyüttműködésen alapuló döntőbírói „harc taktikája”, amikor is munkaügyi felügyelők, a kapitalista kizsákmányolást jogi érvekkel alátámasztó korrumpált bírák, egyszerűen a munkaadók képviselői döntenek *megfellebbezhetetlenül* a munkások jogos és méltányos követeléseiről? Nyilvánvaló, hogy ennek az ellenkezője a helyes, a célravezető: az erős szakszervezetekbe tömörült, osztályöntudatra nevelt munkások egységes harca – körültekintően összeállított követeléseikért. És ezt a harcot az illető város, az ország összes szakmai szervezete szolidáris akciókkal kell hogy támogassa.

Harmadik kérdés: a bérmozgalmak és a sztrájkok gazdasági és szervezeti követeléseinek összekapcsolása fasisztaellenes megmozdulásokkal. A fasiszta előretörés időszakában csak ámulásnak lehet nevezni azt a „harc taktikát”, amely egy taláros senkiházira bízta – akinek elsőrendű feladata a kapitalista állam gazdasági és politikai védelme –, hogy eldöntse, jogosak-e – például – a vérgigázia kizsákmányolt zsilvölgyi bányászok követelése. Ezt a „harc taktikát” akkor is alkalmazta néhány erőszakkal a munkások nyakára ültetett süket és vak opportunisták vezér, amikor a fasiszta előretöréssel szemben Franciaországban már megteremtették a munkásegységfrontot, amely fókusz, motorja volt a nagy népfronti megmozdulásoknak. Abban az időszakban, amikor a becsületlen emberek milliói igyekeztek meggátolni, hogy a „barna áradat” előntéssel fenyegetse Európát, döntőbírók előtt kunyerálni a javakat és jogokat – gyalázat. Amikor Bukarestben fél napon át a fasiszta huligánok tartották megszállva a Casa Poporului, a bent találtakat véresre verték, és a rendőrség karba tett kezekkel nézte a szocialista munkások megkínzását, a huligánok őrjöngését, a gazdasági és politikai követelések egybekapcsolása és a jogok kiharcolása helyett a döntőbírók alamiznaosztását várni – ámulás.

A negyedik kérdés: a szakszervezeti demokrácia. Megérdemelné, hogy a munkásosztály történetével foglalkozó

kutatóink felmérjék: 1934–1938 között – tehát a fasizmus előretörésének időszakában, abban az időben, amikor a baloldali volt „egységes” munkások beléptek az amszterdami szakszervezetekbe, és antifasiszta mozgalmakat kezdeményeztek – hány szakszervezetet zártak ki a szakmai szövetségből az idők szavát nem halló, a fasizmus rémségeit nem látó opportunistá vezetőik a „bolszi” agitáció ürügyén, valójában azért, mert tiltakoztak az 1933-as hősi sztrájkok vezetőinek elítélése ellen, és szabaddalra helyezésüket követelték.

Fiatal olvasóim valószínűleg el sem hiszik a következő esetet: a brassói bőripari munkások szakszervezete tiltakozott a Constantinescu-Iași, Tudor Bugnariu és más antifasiszta vezetők perbe fogása és elítélése ellen, és szolidaritásuk jeleként bejelentették az Országos Antifasiszta Bizottsághoz való csatlakozásukat. A Bőripari Munkások Országos Szövetségének opportunistá vezetői ezért kizárták a brassói szakszervezetet. Ez ellen a gyálat ellen több bőrös szakszervezet tiltakozott. Kizárták azokat is.

Az önkény ellen az aradi szaktanács az Országos Szaktanácsnál tiltakozott. Kizárták az aradi szaktanácsot is. (Az aradi szaktanács döntő többsége baloldali volt, nem vette tudomásul a kizárást, dolgozott tovább.)

Az utolsó kérdéscsoport, amellyel csaknem összes cikkemben foglalkozom, a munkásegységfront kérdése. Ezt nem fejtegetem, nem indokolom, nem magyarázom itt. Könyvem számtalan helyen ad magyarázatot a felszabadulás előtti munkásmozgalom e legfőbb kérdésére.

Nem állítom, hogy cikkeimben nincsenek túlzások. Néhány megállapításomból érződik még az elmúlt évek sokszor indokolatlan vádaskodása. Könyvemben a cikkek tartalmát ismertettem, olyan értelmezésben, ahogyan akkor írtam, utólagos enyhítő önkritika nélkül.

A fent említett cikkeken kívül még legalább ennyi jelent meg K.J. szignóval, vagy aláírás nélkül. Nem rendkívüli teljesítmény normális viszonyok között 25–30 cikk megírása egy-két év alatt. De az illegalitásban nem állt rendelkezésünkre elég dokumentációs anyag, és bizony nem volt olyan egyszerű pontosan tájékoztató, jó propagandacikket írni. Néha úgy tűnt, nem tudom az elképzelé-

semnek megfelelő cikket időre megírni. De Béla az ő csendes beszédével egy pillanat alatt összeroppantotta érveimet.

– Három nap múlva postázzuk a lap anyagát, még én is meg kell hogy írjam a vezércikket – mondta megérően mosolyogva.

A lapot Béla közvetlen ellenőrzése alatt egy szűkkörű bizottság szerkesztette Kolozsváron, és Marosvásárhelyen nyomtatták.

(A legális lapba nehezen írtam. Megszoktam illegális lapjaink, röpirataink stílusát. Józsa Béla első cikkeimre fanyar mosollyal mondta: – Gyuri, ne felejtsd el, nem a *Vörös Erdélynek* kértem cikket!

Mint hogy hosszú időn át csak illegális lapokban közöltem, még ma is, több mint harminc évvel a felszabadulás után, sokszor át kell írnom cikkeimet. Feleségemnek, míg élt, gépelés előtt minden írásomat felolvastam. Néha megállított, s rosszállólag intett: – Megint úgy írsz, mintha egy sztrájkgyűlésen beszélnél. – Megadóan bólintottam, s a jelzett részeket kijavítottam.)

1936 nyarán, a spanyol polgárháború kitörését követően, a forradalmi spanyol kormány megsegítése érdekében egymás után rendeztük a gyűléseket, és minden gyűlésen, kulturális összejevetelen pénzt gyűjtöttünk. Széles körű sajtókampány indult a párt befolyása alatt álló lapokban. Lelkesedésemben néhány verset írtam a spanyol nép szabadságáért folytatott hősi harcáról és a mellettük küzdő internacionalista csapatokról, a világ összes népeinek lelkes fiataljaiból verbuválódott „ezernyelvű, egyszívű brigádról”.

A verseket le akartam közölni legális lapunkban, de Béla a fejét rázta. – Nem fog menni. A lapot is kitesszük a betiltás veszélyének... Írd át. – Nem tudtam átírni a verseket úgy, hogy közölhetőek legyenek. A kézirat elkalódott valahol, megpróbálok emlékezetből közölni néhány sort belőle.

Az első vers zárószakasza:

Ha el is bukna a spanyol szabadság ügye,
Ha a hősök nevét nem jelölné semmi
Az idő elmosta bús hantok alatt

S a parancs úgy szólna – beszélni nem szabad!
S a mégis beszélőt tüzes fogóval
Tenné némává a rend hóhéra...
Az erdők susognák, gyárok dübörögnék
A hősök nevét,
S a hír szállna tova,
S élne örökké, szép emlékezetben,
Míg ember él a fényes nap alatt...
Hogyan harcoltak a szabadságért
Asztúriában
S Madrid véráztatta falai alatt.

A másik versből egy töredék Madrid védelméről:

Mint szennyes ár lopakodik az ellen,
Nyüzsög, pusztít, emészt a fasiszta had,
A légben vijjogó gépkeselyük alatt
A véres füstben elsötétül a nap,
Mint pusztító lavina mozdul a föld,
Tank mellett tank kúszik előre,
És ott maradunk a csapdák alján
összetorlódva, összetörve...
Madridot a védősereg
Mint acélfal öleli körbe

Nyögve, megtizedelve vonult a folyón túlra
A Falange s a mór, hogy életét megóvja.
Tábortűz körül ültek a győző hősök,
S büszkén lengett a Szabadság lobogója.

Ezeket a verstöredékeket sem azért közöltem – akár csak másik könyvemben az előzőket –, hogy költői kvalitásomat fitogtassam; ma sokkal inkább, mint a múltban, meg vagyok győződve verseim csekély irodalmi értékéről. Közlésükkel az a célom, hogy jobban érzékeltessem olvasóimmal együttérzésemet a szabadságért harcoló spanyol néppel és a Nemzetközi Brigáddal, amelynek soraiban nem egy barátom, jó elvtársam harcolt és áldozta életét.

A verselést aztán újra abbahagytam, s csak a háború alatt, a kistarcsai internáló táborban, a budapesti és kolozsvári börtönökben írtam még néhányat – nagyrészt a feleségemhez –, amelyek egy-kettő kivételével elvesztek.

Egy gyönyörű nyári délelőtt Kohn Hillelrel és Józsa Bélával kirándultunk az Árpád-csúcsra. A ragyogó idő-

ben jól lehetett látni a verőfényben tündöklő Kolozsvár magasabb főtéri épületeit. Hilli elemében volt, röviden ismertette a történelmi nevezetességű épületeket. Egyszer csak felkiáltott: – Nézzétek azt a kis templomot! Ötszáz évvel ezelőtt a hatalmas kolozsmonostori apátság közepén állhatott. Itt, a parasztseregektől körülzárt apátságban diktálták Nagy Antal és parasztvezérei a halálra rémült erdélyi vajdának és püspöknek a fellázadt jobbágyok békefeltételeit. A jövő évben félezer éves évfordulója lesz a nagyszerű történelmi eseménynek. – Béla valamit még hozzáfűzött Hilli elbeszéléséhez. Lehajtottam fejemet, és ölt a szégyen. A bábolnai felkelésről, a kolozsmonostori konventről s a felkelés vezéreiről, Budai Nagy Antanról, Vajdaházi Pál hadnagyról, Márton jobbágy alvezérről és az Újtestamentum egy részét Husz városában magyarra fordító Újlaki Bálint papról sem hallottam soha semmit.

Titokban hálás voltam Bélának és Hillinek ezért a kirándulásért, mert olyasmit ismertem meg Erdély történelméből, amiről azelőtt semmit sem tudtam. (Később Hilli szerzett egy történelemkönyvet, amely elég egyoldalúan tárgyalta a felkelést, csupán vallásos jellegét emelte ki, egy szót sem ejtett a mozgalom tulajdonképpeni céljáról, a jobbágyok földesuraikkal szemben támasztott gazdasági követeléseiről és küzdelmükről az elnyomás ellen, a szabadságért, de azért hasznos volt, mert egy csomó adatot szolgáltatott, amelyeknek a későbbiekben hasznát vettem.)

Néhány nappal később felmentünk Bélával a Kálvária dombra, körüljártuk a volt kolozsmonostori apátságból megmaradt templomot. Részletesen elmagyarázta a többször javított és újr épített templom egyes részeinek művészi stílusát. Akkor tudtam meg, hogy Béla nem asztalos, hanem iskolát végzett faszobrász. Udvarhelyen kijárta a középfokú fadaragó iskolát, s aztán magánszorgalomból továbbképezte magát.

Béla állandóan gyengélkedett, beteg volt a gyomra, mája, talán a szíve is, de soha senki nem hallotta panaszkodni, türelmetlenkedni. (1943-ban, amikor a horthysta pribékek letartóztatták, már nagyon beteg volt, de csodálatos lelkierővel állt ellen a kínzásoknak, és nem beszélt. A pribékek halálra kínozták.)

Abból az időből, amikor együtt dolgoztunk, több mulatságos és kevésbé mulatságos történetre emlékszem vissza.

1936. május elseje előtt néhány nappal a pártközpont futárja, Herbák Marika levelet hozott a területi titkárságnak. Gabi és Sanyi nem volt Kolozsváron, a központ ideiglenesen Constantin Părvulescu elvtársat küldte le helyettesíteni őket. Herbák Marika nem jött a szokásos „befutóra”, mert azt csak két nap múlva ellenőriztük volna. Mivel sokáig aktivált Kolozsváron – a *Vörös Erdély* és más illegális anyagok technikai előállításán dolgozott –, s jól ismert engem, vállalta, hogy időben megtalál, s átadja a fontos küldeményt. Meg is talált. – Itt van a fogpaszta és a sajt. Az én feladatom annyi volt, hogy ezeket neked épségben átadjam, a többi a te dolgod, Gyurka – mondta mosolyogva, s a kezembe nyomott egy fél tubus fogpasztát és egy kerek Lyka-dobozt, amelyből hiányzott két darab sajt.

Először biztonságba helyeztem az érthetetlen küldeményt, aztán siettem megkeresni Bélát. Elmondtam, mit kaptunk. Ő is csodálkozott, s fanyar mosollyal mondta:

– Sajtot és fogpasztát itt is lehet kapni, ennek valami rejtélye van. – Megállapodtunk, hogy a szikratávíró állomástól a Hója felé vezető úton találkozunk tizenegykor, és elhossa Traiant is (Părvulescu illegális neve), akivel negyedóra múlva ellenőrző találkája van. Magamhoz vettem az elrejtett sajtos skatulyát és a fogpasztát, s a megbeszélt találkahelyre indultam. Szép, napsütéses áprilisi idő volt, csak a szél fújta a Bácsi-torok felől. Béla és Traian egy bokor tövébe húzódva már várt rám. Traian mosolygott, amikor előszedtem a különös küldeményt. Megforgatta a sajtos skatulyát, aztán bosszús hangon mondta: – Fel kellene bontsuk, de mivel? Nincs bicskám! – Bélával összenéztünk, és egyszerre nyúltunk a zsebünkbe a bicska után. – Én nem akarok a kenyér és szalonna mellett éhenhalni – mondtam Traiannak, aki nagy szemeket meresztett rám. Nyilván nem ismerte a régi adomát az egykori székelyről, aki a kenyér és szalonna mellett éhen halt, mert nem volt bicskája.

Traian nagy szakértelemmel kettémetszette a doboz vas-tag alsó felét, és egy négyrétbe hajtott, nagy névértékű, külföldi papírpénzt vett ki belőle.

– Na, Gyuri, most érted, miért küldtek az elvtársak sajtot Kolozsvárra? – kérdezte, s nevetett örömeiben, mint egy gyermek, hogy azonnal megoldotta a rejtélyt.

A sajtokat zsebre tettem, a szétbontott skatulya darabkáit szerteszórtá a szél. Aztán a fogpasztára került a sor. Traian a felcsavart részt visszagöngyölyítette, és a zárókupak alatt megnyomta a tubust, amelynek tartalma kiszottyant a földre. Egy gumi óvszerbe pakolt levelet szedtünk ki belőle. A levél utasításokat tartalmazott néhány aktuális mozgalmi kérdésben. – Majd az ülésen megvitatjuk – mondta Traian –, de mit csinálunk a pénzzel? Gyuri, keress valakit, aki beváltja a banknál... – Be sem fejezte a mondatot, amikor Béla, aki állandóan figyelte a tájat, halkán felkiáltott: – Egy rendőr meg egy civil! – A Hója irányába néztünk: mintegy 300 méterre egy rendőr és egy civil jött nagy kényelmesen a domb felé, amelyen ültünk.

Egyszerre ugrottunk fel, s a bokroktól fedezve, hogy a két hatósági ember meg ne lásson, siettünk a kertek alatt kanyargó út felé.

Traian átadta a pénzt, és én már el is köszöntem tőlük, amikor hirtelen a fejéhez kapott: – A skatulya fedelét nem néztük meg. Hátha oda is rejtettek valamit. – Nem volt idő a tanácskozásra; vállalkoztam, hogy egy óra múlva visszatérek, s megkeresem a doboz fedelét. Bélának és Traiannak találkat adtam későbbre, hazaszaladtam Kígyó utcai lakásomra, a pénzt jól elrejtettem, felvettem a sportnadrágomat, sapkát tettem fejemre, és füttyörészve vissza-indultam a kertek alján. Nem jókedvemben füttyörésztem, hanem hogy idegességemet palástoljam. Jobb lett volna, ha hallgatok, mert a fütty felijesztette az egyik kertben meghúzódó szerelmes párt; a nő visításától nagyon megremültem. A bokorra, ahol ültünk, hamar rábukkantam, de a skatulyafedélnek híre-hamva sem volt. Gondosan átkutattam a bokrok alját, a fedelet azonban a jámbor Schweitzer-tehénnel sehol nem találtam. Hideg verejték ütött ki rajtam: megkapták a bitangok, és elvitték. Biztos, hogy figyelik is már a helyet. Úgy határoztam, a domb alján a Törökvágás felé kerülök. Alig tettem meg 40–50 métert, egy bokor tövéen fennakadva a jámbor tehén bámult rám a skatulyafedélről...

Béla és Traian türelmetlenül várt már. Kérdő tekintetükre kivettem a zsebemből az annyi izgalmat okozó doboz fedelét. Traian aktatáskájába tette, és elváltunk. Másnap az ülésen vidáman mondta: – Cigarettapapír vastagságú lapokra szedtem szét, semmi nem volt benne.

Néhány nappal a „sajtos ügy” után Kahána Rózsi, aki akkor a területi bizottság technikai főnöke volt, halk szavú, nyugodt elvtársat hozott a találkára. Akkor érkezett a központból, és Traiannal akart beszélni. Megállapodtunk, hogy délután a volt Erzsébet út tetején találkozunk, s elindultam megkeresni Traiant, hogy értesítem az elvtárs érkezéséről. Találgattuk, vajon ki lehet, mert én nem ismertem, és leírásom alapján Traian sem ismerte fel.

Délután pontosan ott voltam a megbeszélt helyen, hogy Traiannal összehozzam az elvtársat, de nem találtam sehol. Bekukkantottam a Gépész, a Gruia, a Raktár utcákba – ott sem volt. Hideg verejték öntött el a gondolatra, hogy a központi küldött lebukott. A Kismező utca felé indultam, hogy a kevésbé forgalmas helyen kicsit összeszedjem magam, amikor a sarkon beleütköztem. – Na, aztán te jó helyre adtál nekem találkát – jegyezte meg fanyar mosollyal az elvtárs. – Hiszen itt minden második ember vasutas. Ha nem térek be hirtelen ebbe az utcába, szembemegyek eggyel, aki névről is ismer.

Fúrta az oldalamat, vajon ki lehet a központi küldött. Abból, hogy kerülte a vasutasokat, rájöttem, hogy CFR-ista. A másnapi titkársági ülésen előadásmódjából, valamint abból, milyen jól ismeri a mozgalom általános és részletkérdéseit, megállapíthattam, hogy a központi titkárságnál dolgozik. Többekre gondoltam, csupán, Ilie Pintilie elvtársra, a iași-i vasúti műhelyek vezetőjére nem.

Pedig ő volt. (1944 végén a *Scînteia*-ban közölt fényképről ismertem fel.) 1940 őszén Ilie Pintilie elvtárs az összeomlott doftanai börtön romjai között lelte halálát.

Ha Vasile Pogăceanu barátommal és elvtársammal találkozom, minden alkalommal elemlegetjük a „cloșcát”.

Nehezen találtunk megfelelő lakást, ahol a területi titkársági üléseket tartjuk. Végül Vaszi szerzett egyet, Fo-

dor Pataki Ádám régi elvtárs Cukorgyár utcai lakását. Vaszi rendszerint korábban elment hozzájuk a kulcsért, de egy tavaszi vasárnap délután még otthon találtuk őket. Mielőtt elmentek volna, az asszony beszólt, hogy a konyhaajtót nehogy nyitva hagyjuk, mert a kotló leszáll a tojásokról. A lefüggönyözött, zárt ablakú szobát a cigarettások úgy befüstölték, hogy úgy éreztem, nikotínmérgezést kapok. Valaki résre nyitotta a konyhaajtót, és egy felfordított konyhaszéket tett eléje, hogy a kotló ne tudjon kimenni. De hát mi volt a kotlónak az a szék?! A nagy vitatkozásban nem vettünk észre semmit. Egyszer csak iszonyú kárálásra, kotkodácsolásra, kukorékolásra lettünk figyelmesek. – Cloșca! – mondta Vaszi rémülten. Az ülés félbeszakadt, Vaszi kiállt a nyitott ajtóba, és megpróbálta szép szóval, úgy, ahogy talán gyermekkorában az édesanyjától hallotta, becsalogatni a tyúkot. – Kota-kota-kota-kota-mámájé, gyere ide! – De a kotló rá sem hederített. Erre kisurrant az udvarra, és a megvadult baromfiak közül igyekezett a csűrbe kergetni. Sikerült is sarokba szorítani, de amikor meg akarta fogni, a kotló – olyan kárálással, hogy a holtak is feltámadtak volna tőle – átrepült a feje felett.

Mi az ablakon át néztük – hol nevetve, hol aggódva – Vaszi egyenlőtlen küzdelmét. A nagy zajra kijöttek a szomszédok, és nagyon elcsodálóztak, amikor Fodor Pataki helyett egy jól öltözött fiatalembert láttak a kotlóval küszködni. A kerítésen át tanácsokat adtak Vaszinak, de mindhiába, a tyúk szemet-arcot veszélyeztető röpködéssel-karmolással mindig kitört. Végre Vaszi ráunt a hiábavaló próbálkozásra, és otthagya az udvaron. A konyhaajtó nyitva maradt. Öt perc sem telt bele, a kotló szépen, kötelességtudóan bejött a konyhába, és felszökött a kosárban levő fészkére.

Hogy abból a fészekből Fodor Pataki Ádámnénak hány csirkéje kelt ki, nem tudom. De a komikus „cloșca”- eset lehetett volna tragikus is, ha a jóindulatú hóstáti gazda helyett egy senkiházi lakik a szomszédban, aki gyanakvásból vagy csupán kíváncsiságból – hogy megtudja, ki ez a jól öltözött idegen – nyakunkra hozza a rendőrséget. Azok közül, akik a „cloșca”- esetet végigizgulták, Béla és Hilli már nem élnek, a többiek meg valószínűleg elfelej-

tették, hiszen négy évtized telt el azóta. Csak mi ketten Vaszival emlegetjük el minduntalan a kotló-hajkurászt.

Józsa Ferivel (nem volt rokona Bélának) csak néhány hónapig dolgoztam együtt a területi titkárságnál. Jó kedélye, nyugodtsága miatt hamar megszerettem. Nehéz helyzete volt Kolozsváron, ahol tíz éven át dolgozott a legális mozgalomban, s a régi sziguranca-hekusok mind ismerték. Találkánkön bizony nyitva kellett tartanunk a szemünket, hogy idejében egérutat nyerjünk, ha netalán valamelyikük felismerné.

Az aradi nagy textilgyári sztrájk kitörésekor a területi titkárság úgy határozott, hogy Józsa Feri utazzék azonnal Aradra segítséget nyújtani a helyi vezetőségnek a sztrájk kiszélesítése és az anyagi segítség megszervezése érdekében. Feri szótlánul pakolt, és másnap már ott volt. Aradnak nem volt egy Kohn Hillelje, aki sürgős esetben a föld alól is előteremtette a szükséges összeget s a szimpatizánsok sem voltak olyan bőkezűek, mint Kolozsváron. Mivel minden pénzt a sztrájkolok segélyezésére fordítottak, amikor a sztrájk befejezése után újra találkoztam Ferivel, bizony keresztül lehetett látni a füln, úgy le volt fogyva. De nem panaszkodott; elégtétellel töltötte el az a tudat, hogy részese volt egy jó eredménnyel zárult sztrájk irányításának.

1937 után sokáig nem láttuk egymást, sőt a felszabadulást követő időkben is nagyon ritkán. Az utóbbi években azonban annál többször találkoztunk. Régi barátságunk kiállta az idő próbáját.

Úgy hiszem, 1936 kora tavaszán ismerkedtem meg Teodor Vanceával, a zsilvölgyi öreg bányással. „Öregnek” neveztem, mert negyvenöt éves lehetett akkor, s én még harminc sem voltam. Vancea elvtárssal Birtaş Gabi hozott össze, s reám bízta, gondoskodjam elszállásolásáról. Az „öregnek” Gabin és rajtam kívül nem volt mással kapcsolata. Nagyon unta magát, s ha találkoztunk, jó kiadósan mesélt ifjúkoráról, első világháborús élményeiről.

Az orosz fronton esett hadifogságba, s a poltavai fogolytáborban az elsők között lépett be a Vörös Gárdába;

itt vált kommunistává. Nagy, kerek, barna arca ragyogott, amikor ezekről az időkről beszélt. Hazatérve a fogásból, újra bányásként dolgozott. Noha alig járt iskolába, nagyszerű szónok volt; a lupényi bányászok egyik ismert vezetője lett.

1936-ban a kollektív szerződés tárgyalásának idején Aron Cristeával, a bányász szakszervezet kommunista elnökével és másokkal előkészítették az áprilisi tömeggyűléseket, amelyeken a bányászok a sztrájk mellett foglaltak állást. A tárgyaló bizottság kommunista tagjainak letartóztatása és a csendőrség vad terrorja miatt a sztrájk végül nem tört ki.

Ennek ellenére a pártszervezet a Zsilvölgyében megerősödött, és befolyása a bányászokra fokozódott; ebben nagy szerepe volt Teodor Vancea elvtársnak is.

Vancea elvtárs az 1936 nyarán Prágában tartott pártkonferencián Birtaş és Sencovici elvtársakkal az erdélyi és bánági pártszervezeteket képviselte. A konferencia után visszatért Lupényba, kéthetenként kaptunk tőle jelentést. Levelei az egyetemre érkeztek Petru Feier vagy Petru Bădănoi fiktív névre. Ákombákom írását nehezen tudtuk kibetűzni, de a tartalom annál érdekesebb volt. Úgy kéthónaponként jött fel Kolozsvárra. Egy alkalommal, úgy emlékszem, magával hozta Aron Cristeát is. Elhelyezésével nem volt gondunk; a Marinescu utcában minden második-harmadik házban napi 25–30 lejért adtak ki szobát a klinikai vizsgálatra érkezett betegeknek. Egyszer vittem el az „öreget” a Marinescu utcába, aztán már egyedül ment. – Beteg szívem kivizsgálására érkeztem két-három napra – mondta a szükséges „mesét”, kifizette a szoba bérét, s mentve volt a letartóztatástól.

1937 ősztől 1949 nyaráig semmit sem tudtam róla. Egyszer egy nagy fekete személygépkocsi állt meg melletttem a Fötéren. – Gyuri, tov. Gyuri! – kiáltott felém egy nagy, kerek arcú, barna férfi. Meglepetten ismertem fel benne Vancea Teodor barátomat.

Az első kérdése az volt, hogy hívnak. Megmondtam. Újságokból ismerte a nevemet, de nem tudta, hogy én vagyok. Aztán elmondta, hogy az államosításkor kinevezték igazgatónak a hunyadi (vagy a kaláni)? vasüzemhez. A klinikára jött, hogy beteg szívét tényleg megvizsgál-

tassa. Megadtuk egymásnak címünket, majd elváltunk. Ígéretemhez híven írtam is neki, de választ nem kaptam. Talán valahol elkallódott a levelem.

1958 nyarán egy levelet találtam hivatali íróasztalomon. Csak rápillantottam, s máris megismertem az „öreg” Vancea ákombákomjait. – Egy elvtársnő hozta, aki együtt nyaralt az ön régi illegális társával – mondta érdeklődésemre a titkárnő.

A kedves „öreg” beteg volt, nyugdíjba ment. Lelkesen emlékezett vissza az illegalitásban együtt töltött időre, s kért, hogy válaszoljak levelére. Egy szép kolozsvári képes levelezőlapot küldtem emlékeztetőül régi barátságunkra. Évekkel ezelőtt érdeklődtem utána, de azok, akik től kérdeztem, még a nevét sem ismerték a zsilvölgyi bányászok egyik illegális vezetőjének, Teodor Vanceának.

ANTIFASISZTA HARC – BÉKEMOZGALOM

Az 1936–37-es esztendőket nemcsak az egymást követő sztrájkok évei voltak (aradi ASTRA vagongyár, nagy textil, temesvári Standard harisnyagyár, medgyesi IRTI, Vitro Metan, edénygyár, komandói fűrészgyár, dermatai vasmunkások, temesvári, aradi, kolozsvári famunkások; a kisebb gyárakban és a kisiparban, dolgozók sztrájkjait nem is lehet felsorolni), hanem a harcok antifasiszta szervezkedés és a demokratikus szabadságjogok, a béke megvédésének évei is.

A nyílt és az összes reakciós elemektől támogatott fasiszta akciók, ellenforradalmi szervezkedések a nemzetközi politikai életben és hazánkban is határozott visszavágást sürgettek.

A francia munkásosztály egységfrontjának, majd a népfrontnak létrejötte, a spanyol nép hősi harca az egész világ reakciójától támogatott fasiszta támadók ellen – óriási hatást váltott ki hazánkban nemcsak a munkástömegekben, hanem a társadalom minden rétegében, az összes demokratikus gondolkodású emberek között. A hatóságok ezzel szemben eltűrték – sőt közvetve támogatták a vasgárdista és más fasiszta szervezetek nyílt fasiszta akcióit. Bukarestben üvöltő, megvadult vasgárdista csőcselék el-

kobozza az újságárosoktól a demokratikus lapokat, folyóiratokat, és fasiszta dalok éneklése mellett az utcákon és tereken elégeti. A rendőrség szemet huny, nem vesz tudomást a jelenkori autodafékról.

A párt a demokratikus szabadságjogok megvédésére, a tömegek megszervezésére már korábban (1935 májusában) létrehozta a Demokratikus Blokkot (Blocul Democratic), amely szerte az országban a fasizmus elleni küzdelemnek, a népfronti mozgalomnak legális, aktív szervezőjévé válik. A Blokk vezetői közé tartoztak az országszerte ismert antifasiszta értelmiségiek: P. Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Scarlat Callimachi és sokan mások.

Noha a kommunista és szociáldemokrata pártok között az egységfront nem jött létre, hazánkban is voltak nagy jelentőségű népfronti sikerek, mint az 1936-os Hunyad és Mehedinți megyei választások, amikor a kommunista és szociáldemokrata párt, az Ekésfront, a Nemzeti Parasztpárt demokratikusabb szárnya, a MADOSZ és a független szocialista párt közös jelöltjei győztek.

Ezt a tömörülést sajnos csak a választásokra hozták létre, de a Dem. Dobrescu, Bukarest főpolgármestere köré csoportosuló baloldali nemzeti parasztpártiak, a Demokratikus Blokk, valamint a független (Popovici) szocialista párt és a MADOSZ bukaresti szervezete között létrejött népfronti megállapodás állandó jellegű volt, és gyűléseiken a fővárosi állampolgárok tízezrei vettek részt.

Erdély és a Bánság területén a kommunista párt, az Ekésfront, valamint a MADOSZ közötti megállapodások képezték a népfronti tömörülés fő erejét. Csatlakoztak ehhez fiatal baloldali nemzeti parasztpárti értelmiségiek is, akik főleg a Nemzeti Parasztpárttal egyesült régebbi Lupu-féle pártból kerültek ki. Ilyenek voltak az ismert Lupu-párti képviselő, Adonis Popov mellett Valeriu Novac (később kommunista lett), Teodor Bindea, Aurel Pampu tanár és mások Kolozsváron, Virgil Cioclan, Gavril Blaga Nagyváradon, Gheorghe Ciorman és a köréje csoportosuló baloldali nemzeti parasztpárti ifjak Temesváron, akik becsületesen együttműködtek velünk, és derekasan kivették részüket a háborúellenes harcból. II. Ká-

roly diktatúrája alatt az összes politikai pártokat betiltották, azért nem tudott szélesebb alapokon kifejlődni a békemozgalom e pártban.

1936 nyarán – a spanyol polgárháború kitörése után – nagy nemzetközi kampány bontakozott ki a brüsszeli fasizmusellenes békekongresszus megtartásáért.

Erdély és a Bánság területét képviselendő, Kolozsvárról Szilágyi Alizt és a dermatista Szondi Lajost delegáltuk a kongresszusra. (Alizt jól ismertük – különösen én –, Szondit a területi titkárság a dermatai pártsejt ajánlása alapján jelölte.) A két megbízott kiküldése féllélegánisan történt. A Patria teremben megtartott gyűlésen a Demokratikus Blokk egyik vezetője (talán Ioan Mețiu) bejelentette, hogy képviselőket küldünk a kongresszusra, de a nevüket nem említette. Ha megnevezi őket, a hatóságok a legjobb esetben nem adnak útlevelet nekik, valószínűbb azonban, hogy letartóztatják őket.

A genfi ifjúsági békekongresszusra ifj. Jordáky Lajost küldte a KISZ-szel egyesült Szocialista Ifjúsági Szövetség, és Pollák Ernő egyetemistát – a KISZ erdélyi és bánsági területi titkárságának tagját. Nem volt éppen helyes, hogy az ifjakat is Kolozsvárról küldtük, de itt tudtuk legkönnyebben megoldani az útlevelek kiváltását és a pénzügyi kérdéseket.

A brüsszeli kongresszus a fasizmust gyűlölő, békét akaró emberiség hatalmas nemzetközi demonstrációja volt. Szervezői, illetve összehívói világszerte ismert írók, tudósok, és művészek. A küldöttek között voltak kommunisták, szakszervezeti és nőszövetségi megbízottak, különböző felekezetek papjai stb. A német, olasz, japán delegátusok a kongresszuson álarcot viseltek, hogy Hitler, Mussolini és a Mikádó ott lebzselő vérebei ne ismerhessék fel őket.

A brüsszeli és genfi kongresszusokról visszatérő küldöttek legfőbb feladata volt beszámolni a fasizmus elleni harc nemzetközi fórumának munkálatairól, határozatairól és megerősíteni a már meglévő békebizottságokat, vagy ahol még nem voltak, megalakítani. Sajnos ennek csak Jordáky és Szilágyi Aliz tettek maradéktalanul eleget; Szondi és Pollák csupán kisebb csoportok előtt fél-

legálisan tartottak beszámolókat. Szilágyi Aliz bejárta egész Erdélyt és a Bánságot, a szakszervezeti, nőbizottsági üléseken beszélt, lelkesített, szervezett. A sziguranca nem nézte jó szemmel propaganda körútját, s amikor 1397-ben más ügyből kifolyólag letartóztatták és elítélték, békemozgalmi tevékenységéért is felelősségre vonták a tárgyaláson.

Nagyon érdekelték a kongresszus munkálatai és a részt vevő személyek. Üzentem Aliznak, hogy találkozni szeretnék vele. Lelkesen beszámolt mindenről, elmondta, hogy az RKP-t Ștefan Foriș és Vanda Nicolschi képviselte, hogy dr. Lupu felszólalt, és hogy az akkor már betegeskedő Nicolae Titulescunak a román delegáció üdvözlő táviratot küldött. Elmesélte, hogy a kongresszus befejezése után Brüsszel legnagyobb sportpályáján nagygyűlést tartottak, amelyen beszélni akart a spanyol nép küldötte, La Passionaria (Dolores Ibarruri) is, de a polgármester nem engedélyezte. Erre, mint egy megadott jelre, tíz meg tíz nagy fehér vászonlepedőt bontottak ki a nők, s négy sarkánál fogva végigjárták a sorokat, pénzt gyűjtöttek a spanyol antifasiszta kormánynak.

A fővárosi és vidéki lapokban megjelent tudósítások hatására újabb szakszervezeti tömegek csatlakoztak Erdélyben és a Bánságban a békebizottságokhoz. De minden csatlakozás újabb repressziót váltott ki nemcsak a hatóságok, hanem a jobboldali szociáldemokraták részéről is. Alizt és Jordákyt felelősségre vonták, amit Jordáky erélyesen visszautasított; vele nem mertek ujjat húzni, de Alizt fegyelmi elé állították. (Mint már említettem, Aliz pártmegbízatásból dolgozott a szociáldemokrata nőbizottságban.) Szerencsére a fegyelmi bizottság tagjai többségben öreg nyomdászok voltak, emlékeztek Aliz édesapjára, aki ifjúkorában ugyancsak nyomdász volt és aktív szocialista, ügyét jóindulatúan kezelték, és a jobboldaliak vádjai alól felmentették.

Levelezésemet Karcsi bátyámmal olyan jól megszerveztük, hogy illegalitásom hosszú ideje alatt egyetlen levél sem bukott le. Testvéreimmel találkozni, Laci bátyámon kívül, éveken át nem tudtam. Az egyetlen kapcsolatot a levelek jelentették. De lényegében azon kívül, hogy

jól vagyok, egészséges vagyok, nincsen szükségem semmire, mást nem írhattam. Még azt sem tudhatták, hogy Aradon voltam. A leveleket a temesvári címre küldték. Ekkortájt adták el a Sándor János utcai (ma Dózsa György utca) Kézel-féle házat – a dédnagyanyámtól, Szócs Dánielnétől maradt örökség utolsó maradványát. Karcsi bátyám megírta, hogy a közös részből házhelyet vettek. Levelében – mint mindenikben – megkérdezte, nincs-e szükségem valamire. Most nem szerénykedtem, megírtam, hogy egy ruhára volna szükségem. Azonnal küldött a temesvári címre kétezer lejt, amiből szép világosszürke szövetet vettem. Előre élveztem az új ruhát, az enyémet! (Általában valamelyik szimpatizáns értelmiségitől szereztek az elvtársak ruhát az illegalitásban dolgozóknak. Nagyon kényes voltam, inget és alsóruhát csak a legkényeszerűbb esetben vettem magamra olyat, amit valaha más viselt.)

A finom szövetet, az aradi elvtársak tanácsára, elvittem egy szimpatizáns szabóhoz, akihez nyugodtan járhattam próbálni. A jó elvtárs – de gyenge szabó – olyan szűkre szabta, hogy amikor felpróbáltam, azt hittem, sárgaságot kapok a méregtől. De nem volt mit tennem, így kellett elviselnem, mert más ruhám nem volt.

Mint már említettem, 1934-ben nagy esemény történt családukban: megszületett az első Veress fiú, Juci sógornőm és Karcsi bátyám fia. Hosszas vita után úgy határoztak, hogy az én nevemre keresztelik a gyermeket. Laci bátyám – régi családi tradíciók alapján – valamelyik apa vagy nagypapa nevét ajánlotta. Karcsi a vitát azzal zárta le: – Azt sem tudjuk, mi van Palival. Az ő nevét viselje a gyermek – emlékül forradalmár életének. – Így lett a bátyám kisfiából Veress Pali, és Pali az ő fia is; így ma már három van belőle családukban. Igaz, én már elmenőben...

Amikor 1935-ben Temesvárról visszatértem Kolozsvárra, a Zenekonzervatóriumban tanuló Simó Irén – a vásárhelyi Simó Géza lánya, aki Karcsi bátyámmal és Juci sógornőmmel jó elvtársi és baráti viszonyban volt – megszervezte a találkozót, amelyre sógornőm, Bereczki

Feri cukorgyári lakatos ifjún munkás kíséretében, felhozta Kolozsvárra másfél éves unokaöcsémét.

Azok, akik soha életükben nem kényszerültek családjuktól elszakítva élni, meg sem értik, mit jelentett számomra ez a találkozó sógornőmmel s a kis emberpalántával! Egy áldozatkész és nagy felelősséget vállaló elvtárs otthonában vártak rám anya és fia, a család küldöttei. Amikor beléptem a szobába, Juci és Irén örömmel üdvözöltek, Bereczki Feri megilletődve fogott kezet; ez érthető volt, hiszen amikor utoljára láttam – csaknem öt évvel ezelőtt –, még kisasin volt, Karcsi bátyám keze alatt tanult szakmát, s ő formált belőle lelkes ifjúkommunistát is. Palikát ölbe kaptam, és kérdezgettem tőle mindenfélét, amit a felnőttek kérdezni szoktak a gyermekektől. Csak nézett, nézett sötét nagy szemével, aztán – mint aki felfedezte a világ legérdekesebb dolgát – hirtelen felemelte jobb karját, és előrelendítve rámutatott egy rongyból készült kis barna kutyára: „tyutya” – mondta diadalmasan és ragyogó arccal.

Az idő lejárt, sógornőmnek még napvilág vissza kellett utaznia Vásárhelyre. Szomorúan búcsúztam tőle, aki kilencórai nehéz utazást vállalt egy kisgyerekekkel, hogy nekem örömet okozzon, és egy-két órára ide varázsolja az otthonát, ahova én nem mehettem.

Nagyon szerettem a gyermekeket. Irigyeltem másokat, akiket a sors nem sújtott kegyetlen üldöztetéssel, mint engem, és részük volt az apai örömből. Az illegalitás, a börtönökben és internáló táborokban eltöltött évek elfogyasztották fiatal éveinket, és Rózsival nem lett gyermekünk. A sors mégis kárpótolt Ervinnel, aki a Rózsi fia – s így az enyém is.

1936. május második felében, egy utcai találkán König Jóska, a KISZ Kolozsvár tartományi titkára azzal a meglepő hírral érkezett, hogy a naszódi tanítóképzből hét diákot kizártak a KISZ-ben való tevékenységük miatt. A fiúk nem mernek hazamenni szüleikhez, Kolozsvárra jöttek, és segítséget kérnek, mert nincs se élelmük, se lakásuk. König Jóska kért, hogy menjek ki hozzájuk – a régi lövölde felé vezető úton várnak –, és nyugtassam meg őket, mert nagyon el vannak keseredve. Egyedülálló

eset volt ez, ilyen nagy méretű középiskolás szervezkedésről, aktivitásról és lebukásról eddig nem hallottam.

Gyalog mentünk König Jóskával a több mint három kilométerre levő találkahelyre. A KISZ tartományi titkárság egyik tagja állandóan a diákokkal volt, élelmet is vitt magával. Éppen étkezés közben találtuk őket. Időközben megérkezett Vasile Pogăceanu, a KISZ területi titkára is. A fiúk többsége szegényparaszti gyermek volt, néhányan, mint Teodor Ciobotariu és mások a nyári vakációk alatt nem is mentek haza távol lakó szüleikhez, hanem munkát vállaltak a vasútépítésnél, hogy a következő tanévre legyen néhány száz lejük, amiből legszükségesebb kiadásukat fedezzék.

A diákok elmondták lebukásuk történetét, és ismertették a szankciókat. Teodor Ciobotariut és Aurel Cleját büntették a legsúlyosabban: nemcsak az ország összes tanítóképzőjéből, hanem minden középiskolából kizárták őket. A 16–17 éves ifjak elkeseredése érthető volt.

Kínos helyzetbe jutottunk. Mit kezdjünk ezzel a hét gyermekkel? Az ifjúsági mozgalomba nem vonhattuk be őket, mert nem volt semmi gyakorlati tapasztalatuk. Titokban olvasták a *Cuvîntul Libert* és más baloldali lapokat, kis könyvtárat hoztak össze, hogy elméleti és politikai ismereteiket fejlesszék, önképzőköri üléseken érdekes kérdéseket vitattak meg. Sőt Aurel Cleja testvérbátyja,

Ștefan Cleja ismert kolozsvári kommunista egyetemista és Teodor Ciobotariu révén még illegális röplapokhoz és brosúrákhoz is hozzájutottak. Próbáltuk meggyőzni őket, hogy menjenek haza, annál is inkább, mivel egyeseket csak a következő tanévre, másokat meg csupán a naszódi tanintézetből zártak ki.

A hét fiú közül öt haza is utazott, Aurel Cleját és Teodor Ciobotariut a KISZ területi bizottsága vette pártfogásába. Vasile Pogăceanu, aki már korábban kapcsolatban állt Aurel Clejával és több naszódi diákkal, nálam többet tudna beszélni életük további alakulásáról.

Az olvasó előtt joggal vetődik fel a kérdés, miként lehetséges, hogy egy akkor alig hét-nyolcezer lakosú, iparilag fejletlen városban, ahol a mozgalom is elég gyenge volt, ilyen példamutató kommunista diákszervezkedés alakulhatott ki.

1934-ben Tudor Bugnariut, az országszerte ismert antifasiszta és kommunista tanárt büntetésből Kolozsvárról a naszódi tanítóképzőbe helyezték át. Bugnariu bátor és következetes munkáját Naszódon is továbbfolytatta a város lakói és a diákság között. Az elvetett magot aztán az a néhány helyi elvtárs és azok a munkások istáptolták, akikkel együtt dolgoztak a diákok a nyári szünidőben.

Ludovic Glaser volt ebben az időben a naszódi kommunisták vezetője, aki több esetben juttatott propagandaanyagot a diákoknak. KISZ-vonalon Kőnig Jóska, a tartományi titkár tartotta a kapcsolatot a diákokkal.

A tizenhét tagból álló tanári tanács – élén D. Maior igazgatóval – súlyos ítélete nem érte el célját. A hét kicsapott naszódi diák nem kallódott el, lehetőséget teremtettek maguknak, hogy tovább tanulhassanak, dolgozzanak a mozgalomban és felkészüljenek a nagy társadalmi változásokra. (A nyolcadik diák, Ioan Baciú, akiről eddig nem esett szó, megijedve a felelősségtől és a veszélytől, ami a szervezkedéssel járt, önként jelentkezett, és „bűnét” megbánva, leleplezte társait.) Hogy csak egyet említsek közülük, Aurel Cleja ma a fővárosi egyetem filozófiakarának professzora, aki a naszódi tanítóképző fennállásának 50 éves évfordulóján – mint az iskola volt tanulója – előadásban ismertette a diákok 1933–1936 közötti illegális tevékenységét.

Az ember nincs acélból... Azt hittem, vasegészségemet nem támadhatja meg betegség. Tévedtem. Az évek óta tartó illegális élet, a rossz lakásviszonyok, a gyenge táplálkozás, az állandó izgalom, a normális életről való lemondás, egyéni érdekeimnek teljes háttérbe szorítása és mindennek alárendelése egyetlen célnak, a mozgalomnak, nem maradhatott következmény nélkül.

1936 karácsonya előtt megbetegedtem. Kezem reszketett, nyakamban állandó enyhe fájdalmat éreztem, nyakcsigolyáim minden mozdulatnál ropogtak. Ezzel kezdődött. Néhány nap múlva különösen a karomon és a hátamon annyira érzékeny lett a bőr, hogy megmagyarázhatatlan fájdalom szaladt végig testemen, akár hideg, akár meleg érte.

Úgy hiszem, Szilágyi Aliz tanácsára elmentem az ismert

idegorvoshoz, dr. Elekeshez. Idegkimerülést állapított meg, és azt tanácsolta, ne szedjek semmilyen gyógyszert, hanem pihenjek néhány hétig.

Az orvosnak megmondták, hogy évek óta illegális munkán vagyok, ne érdeklődjék életkörülményeim felől. (A hosszabb ideig illegalitásban dolgozó elvtársak majd mindenikénél jelentkezett más és más formában az idegkimerültség). Pihenjek tehát... de hogyan? A pihenéshez is lehetőségek kellene.

Írtam Rózsinak... Néhány nap múlva már nálam volt. Kétségtelen, hogy jelenléte bárminél jobb gyógyszert jelentett. Úgy jött el hazulról, hogy hosszabb ideig itt marad, és amint Ervin levizsgázik, átköltöznek Kolozsvárra. Néhány nap múlva lényegesen jobban éreztem magam, a bőröm már nem fáj, ha hozzáérték. Megnyugodtam. Gyors gyógyulásomat Rózszi szerető gondozásának köszönhettem.

Úgy határoztunk, munkát vállal Kolozsváron, s ezzel itt-tartózkodását „legalizálja”. Beszéltem Schönberger Kulival, ő Farkas Magdát, Farkas Jóskának, az egyik részvényesnek és igazgatónak mozgalmunkkal szimpatizáló lányát – aki szintén a Dermatában dolgozott – kérte meg a felvétel elintézésére. Sem Kuli, sem Farkas Magda nem tudta a Rózszi nevét. A személyzeti osztály vezetőjénél csak annyit kellett mondjon: – Farkas Magda már beszélt a főnök úrral felvételem ügyében. – Szó nélkül felvették mint cipőfelsőrész-készítőt, és a varrodába osztották be. (A felvételt olyan konspiratíván szerveztük meg, hogy néhány nap múlva Farkas Magda már nem is emlékezett, hogy az ő közbenjárásával került be valaki a gyárba.)

A gyárban erős pártsejt működött, Rózsinak ügyelnie kellett, hogy ne kerüljön kapcsolatba tagjaival, mert lebukás esetén én is lebukhattam volna. A szakszervezetbe azonban belépett, és eljárta pontosan a gyűlésekre. Így első kézből kaptam tájékoztatást a gyár varrodai részlegén és a szakszervezeti gyűléseken törtétekről. A helyi pártvezetők el nem tudták képzelni, honnan vannak olyan pontos értesüléseim. Amíg Rózszi a gyárban dolgozott, nem volt összeütközése senkivel, munkáját pontosan végezte, a mesterek sem tudtak beleszólni a „temesvári

asszonyba”, ahogyan nevezték. Ilyen szempontból nem volt baj, csak az volt kellemetlen, hogy barátkozni akaró társnői meghívása elől nehezen tudott kitérni. Az egyik asszonyka, akinek kisbabája volt, több esetben kérte, hogy menjen megnézni kislányát, a többiek moziba hívták. Rózsi fiatalkorában nagyon szeretett moziba járni, de az asszonyokkal azért nem akart menni, mert én nem lehettem vele. (Több évig tartó illegálisom idején mindössze kétszer voltam moziban és egyszer a színházban, Kós Károly *Budai Nagy Antal* drámájának előadásán. Az illegális munkában való részvétel kizárta a nyilvános helyeken való megjelenést.) Új barátnőit ölte meg a kíváncsiság, hogy a hallgatag szép asszonynak ki a férje. Hol lakik? Felajánlották, hogy hazakísérik; alig tudta lebeszélni őket.

Egy délután szakszervezeti gyűlésre ment. Nem tudtuk, meddig tart, és nem mentem eléje. Kemény februári hideg volt, már elmúlt este hét óra, amikor futó lépteket hallottam, az ajtó kivágódott, és Rózsi valósággal beesett rajta. Idő kellett, míg magához tért és elmondhatta, mi történt. A Fellegvár aljában egy férfi hozzá akart csatlakozni. Összeszidta, és megindult hazafelé. A férfi mindenütt a nyomában. A Kígyó utcában egy kanyarnál szaladni kezdett, az alak futva követte. Alig tudta kinyitni a kertkaput, mielőtt üldözője utolérné. Megvadulva a hallottaktól, kézbe kaptam a kis baltát, és kirohantam a kertbe. A kutya dühösen ugatott, a kertkapuban egy sötét alak állt. Káromkodva indultam feléje. A férfi gyors léptekkel elindult, s a sötétben eltűnt szemem elől.

Tanakodtunk, vajon kalandot kereső aszfaltbetyár vagy hekus lehetett az illető? Néhány napig újra izgalomban éltünk, és minden lépésünket ellenőriztük, vajon nem figyelnek-e. Nem figyeltek. Attól a naptól minden reggel elkísértem Rózsit az autóbusz-megállóig, és este – ha csak nem voltam elfoglalva – meghatározott helyen vártam, hogy hazakísérjem.

Lassan kitavaszkodott. A Rózsi közelléte el is felejtette velem, hogy beteg voltam. Vasárnaponként kettesben kirándultunk a Hójába és a Szent János-kúthoz. Tervegettük, hogyan rendezkedünk be, ha Ervin befejezi az

iskolát és Kolozsvárra jön. Minden alkalommal egy csomó gombát szedtem, amiket aztán hazatértünkkor eldobatott velem. Kisgyermek korában megbetegedett a gombától, és a csiperkén meg a rókagombán kívül mást nem készített el. – Inkább szedj nekem virágot – mondta kedves mosollyal. Kirándulásainkról aztán nagy csokor erdei-mezei virággal tértünk haza.

Május első felében, egy gyönyörű napsütéses vasárnap, elmentünk a Plecska völgyébe. Velünk volt Benkő Ila is. (Benkő Ila lakásán ülésezett éveken át a területi bizottság, 1939 januárjában területi konferenciát is tartottak itt, amelyen jelen volt Breiner Béla és Ilie Pintilie.) Ebéd után elszunyókáltunk, de hamarosan éles csattanásra ébredtünk fel. Haragos-vad, szürke felhők gyülekeztek az égen, vihar volt készülöben. Mire összecsomagoltunk, már esett is. Egy nagy fa alatt kerestünk menedéket, s jól összebújva magunkra borítottuk a vékony pokrócot. Az eső azonban nem a várva várt májusi eső volt, amelynek minden cseppje aranyat ér, hanem rövid megszakításokkal meg-megisméltődő viharos zápor. Dörgött, villámlott, s a hatalmas fa alatt nem volt tanácsos tartózkodni. Elhatároztuk: nekivágunk az útnak a zuhogó esőben is. Úgy tűnt, már órák hosszat jövünk, s a táj egyre ismeretlenebbé vált. Eltévedtünk. A ruhánk teljesen átázott, a nagy sárban alig tudtunk menni. Aztán hirtelen besötétedett, s mi Kolozsvártól három-négy kilométerre úgy éreztük, mintha a brazíliai őserdők valamelyik cserjészakadékos, ember nem járta részén járnánk. Már csak vánszorgott a fáradtságtól a két asszony. Valami völgyfélében járhattunk, amely olyan hosszú volt, hogy úgy tűnt, soha a végére nem érünk. Négykézláb, bokortól bokorig kapaszkodva megmásztam a csomagokkal a 25–30 méter meredek partot, aztán visszamentem az asszonyokért. Ilának kirándulóbakancs volt a lábán, ő nagy kínnal-bajjal felmászott a meredeken, de a Rózsi könnyű nyári cipője mindegyre beleragadt a felázott agyagba. Vagy kétszer sikerült kikapogatni és kimenteni, de aztán végleg elveszett. A csúszós-szúrós talajon Rózsi mezítláb nem tudott jönni. Lehúztam a bakancsomat, zsebkendőinket kapcának lábára csavartuk, és nagy fáradtsággal valahogy kimásztunk a csúszós oldalon. Messze távolban

– az esőfüggönyön át – gyenge fényel Kolozsvár lámpái pislogtak. Megindultunk toronyiránt a pislogó lámpák felé.

A felhők leadták terhüket, az eső már alig szitált, amikor kiértünk a Monostori útra. A lámpafényben szemügyre vettük egymást: siralmasan festettünk. Rózsi az én esőkabátomban, nagy bakancsomban úgy nézett ki, mint egy elázott Mickey Maus. Én pedig testhez tapadó ingben, mezítláb, mint aki árvíz előtt menekült. Egymásba karoltunk – Rózsit középre véve –, és megindultunk a város felé.

Fura látvány volt egy előírásos sportruhás és egy csoszogó bakancsos asszony társaságában az ingujjas, mezítlábás, sántikáló férfi. Sötét kapualjból rendőr bújt elő. Torkomban vert a szívem: leigazoltat. De nem, kíváncsian megkérdezte, mi történt. Rózsi fél cipőjét magasba tartva mondtam: elkapott az eső, elvesztettük az egyik cipőt. A rendőr harsányan kacagott.

Nagyon későn érkeztünk haza. Mámi kétségbe volt esve, azt hitte, lebuktunk. Aztán jó langyos vízzel lemosakodtunk, és egy csésze forró tea mellett nevetve meséltük el viszontagságos kirándulásunk komikusabb részleteit. Rózsi búsult szép fehér nyári cipője után, amelyet még ő szabott Temesváron, én meg két-három napig a mezítláb járástól sajgó talpammal olyan óvatosan lépkedtem, mintha kövek helyett tojással lett volna kirakva az utca.

Egyszer Hiersch Ernő üzent utánam. Titokzatos arccal fogadott, s csak annyit mondott: – Megvan, néhány nap múlva itt lesz... – Hiába faggattam, mi van meg és mi lesz itt, nem mondta meg. Három-négy nap múlva Sencovici Sanyit és engem egy illegális lakásba vitt; a szoba egyik sarkában, konyhaszékre rakva, kis nyomdagép állt.

Ernő boldogan mosolygott, és a gépre mutatva diadalmasan mondta: – Megígértem, hogy egy hónapon belül meglesz, íme, itt van!

Régóta foglalkoztatott bennünket egy kis nyomda felállításának gondolata, ahol a területi bizottság lapját és más illegális anyagokat nagyobb példányszámban hozhatnánk ki.

Ernő vállalta – saját költségére – a nyomdagép beszerzését. – Íme, itt van – ismételte, de már nem mosolygott, látva, hogy nem tette ránk a várt hatást. Sajnos nem volt az, amire vágytunk. Mi egy új típusú, kicsi, zaj nélkül működő nyomdagépről álmodoztunk, amelyet a betűkkel együtt két nagyobb bőröndben lehet szállítani. Ez a gép valamikor – a múlt század végén – korszerű volt, de azóta elszállt felette az idő.

A hosszú karral mozgatható fémlap – amelyre egyenként kellett rárakni a papirost – le- és felemeléskor nagy zajt ütött. Működtetése csak olyan helyen volt lehetséges, ahol a szomszédok távol laknak. Kovács Andor és Zsuzsika udvarhelyi származású elvtársakkal az akkor még gyéren beépített Donát úton egy olyan házat béreltünk, amelyben rajtuk kívül más nem lakott, s a szomszéd házak jó 40–50 méter távolságra voltak.

Volt egy szoba az alagsorban, oda tettük be a nyomdagépet, de egyelőre se betűnk, se nyomdászunk nem volt. Sikerült aztán egy elvtársat találnunk – Feldmann Ferit –, aki vállalta, hogy két hónap alatt kitanulja a nyomdászmesterséget, és hozzáfog a munkához. Feldmann Feri ismert Hunyadon egy nyomdatulajdonost. Anélkül, hogy tudta volna az illető, miről van szó, befogadta Ferit néhány hétre, és ezalatt elsajátította úgy-ahogy az alapismereteket.

Amíg Feldmann Feri a nyomdászmesterséget tanulta Hunyadon, én a vásárhelyi Mózes István műhelyének padlózata alatt tizenkét éve rejtegetett betűk Kolozsvárra szállítását intéztem.

Amikor 1925-ben Fónagy János és Kahána Mózsi le tartóztatása alkalmával lebukott a pártközpont nyomdája is, valami véletlen folytán a betűk egy része nem került a sziguranca kezébe. Az akkori vásárhelyi vezető elvtársak majd mindenike tudta ezt, de mint szent esküvel fogadott titokról hallgattak. Valahányszor szóba került a betűk története, az arcukon mosoly jelent meg, a titok ismerőjének magabiztos mosolya, de az igazság az, hogy nagyon kevesen tudták teljes bizonyossággal, hogy a betűk Mózes Pista asztalosműhelyének padlózata alatt várnak jobb időkre.

Később a titkot mi „öregebb” ifjak is megtudtuk, s

éppen olyan szent titoktartással őriztük, mint az öregek. Most eljött az idő, a betűk kikerülhettek biztos rejték-helyükről.

Igen ám, de Mózes Pista csak a pártközpont megbízottjának akarta kiadni. Beszéltem Birtaş és Sencovici elvtársakkal, s utána rövid levelet írtam Mózes Pistának, amelyben biztosítottam, hogy a központi bizottság tudtával akarjuk a betűket elszállítani. Erre kiadta. Farkas Duci háromszor tette meg az utat Vásárhely és Kolozsvár között, míg a betűket ideszállította.

A tíz nap alatt, amíg a betűk Kolozsvárra értek, ki-mondhatatlan feszültségben éltem. Minduntalan visszate-
rtem a kízó kérdés: megtettünk-e minden biztonsági in-
tézkedést? Egész életemre kompromittáltam volna magam a vásárhelyi öregek előtt, ha a betűk lebuknak. De nem történt semmi baj.

Hosszú ideig tartó idegölő munka következett. A be-
tűk – kicsik-nagyok – össze voltak keverve. Amikor menekítették, csak az volt a fontos, hogy megmentsek. Feldmann Feri vért izzadt, amíg minden betűt kiváloga-
tott és elhelyezett a szedőszekrényekbe. Július végére kiszedett egy rövid röpiratot, és próbanyomást végzett. A szedés és a nyomás sikerült, azonban sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy a betűk nem elegendők még egy kisebbfajta füzet kiszedéséhez sem. Így gyakorlatilag a nyomda használhatatlan volt, fenntartása sokba került; a titkárság határozata alapján fel kellett számolni. Augusztus végén egy kis társzekéren – ládába csomagolva – a gépet elszállítottam Nicolae Bucur elvtárs apjának gépjavító műhelyébe. Feldmann Feri levetette nyomdászköpenyét, és visszament a bádogosműhelybe mesterségét folytatni. Hogy mi lett a nyomdagéppel, nem tudom. Egy hónappal később a párt engem is hazaküldött Vásárhelyre legális munkára.

Hazatérésem előtt jó néhány héttel a területi titkárság bővített bizottsági ülést hívott össze. Ahogy visszaemlék-
szem, az ülésen több olyan elvtárs vett részt, aki MADOSZ-vonalon dolgozott. A MADOSZ általános probléma-
in kívül a vajúdo Vásárhelyi Találkozó előkészíté-
sébe való bekapcsolódásunkról volt leginkább szó. A titkárság részéről, a politikai irányítás szempontjából, a

kérdéssel Birtaş Gabi és Józsa Béla foglalkoztak, a baloldali értelmiségnek a Találkozó előkészítési munkálataiba való bevonásával s a Találkozón az antifasiszta szellemű, haladó, harcos demokrata nemzeti vonal kialakításának propaganda- és szervezőmunkájával a megbeszélésen jelen levő Nagy István, Balogh Edgár és Bányai László. A Találkozó előkészületei még a kezdet kezdetén tartottak, nem nagyon emlékszem az elég bonyolult helyzetről szóló beszámolókra. Már éppen készülődtünk hazafelé a megbeszélésről, amelyet a Hójának a Donát út felé eső oldalán tartottunk, amikor mindannyian felfigyeltünk. A távolból kisebb kutyafalka ugatása hallatszott. Nem sok időnk maradt a találgatásra, hogy honnan jön az ugatás, s máris mintegy 150–200 méterre megpillantottunk két rendőrtisztet és néhány rendőrt; alig tudták pórázon tartani a veszettül csaholó nyomozókutyákat. Hanyatt vetettük magunkat a földön, s mozdulatlanul vártunk. A hely, ahol ülésztünk, bokroktól jól védett kis tisztás volt. A domboldalon libasorban lefelé vonuló rendőrök nem láthattak meg, de ott voltak a finom szimatú rendőrkutyák, amelyeket nem sétáltatni hoztak ki az erdőbe. Azt hiszem, az első pillanatban mindannyiunk fejében megfordult a gondolat, hogy valaki elárulta összejövetelünket, és bennünket keresnek.

A kutyák ugatása mind távolabbról hallatszott, idegfeszültségünk lassan felengedett. A megbeszélést gyorsan befejeztük, és különböző irányba szétszéledtünk. Másnap megoldódott a rejtély. Az egyik helyi lap közölte, hogy akasztott embert találtak a Hójában. A rendőrség gylkosságra gyanakodott, azt nyomozták a rendőrkutyákkal. Ha csak száz méterrel közelebb vonulnak el a finom szimatú állatok, biztosan felfedezik csoportunkat, de a véletlen, amely nemegyszer jóindulatúan közbelépett életben, ezúttal is elhárította fejünk felől a veszélyt.

Kolozsvári tartózkodásom utolsó két-három hetében kikapcsolódtam a mozgalomból; Vásárhelyre való hazatérésem megszervezésével voltam elfoglalva. A területi titkárság munkájában már nem vettem részt, a Vásárhelyi Találkozó nehezen haladó előkészületeiről is csak közvetve vagy az újságokból értesültem.

A Találkozót abban az időben tartották, amikor a pe-

remet tárgyalták – erről azonban később szólok. Ilyen helyzetben még gondolni sem lehetett arra, hogy a néhány vásárhelyi munkással együtt én is részt vegyek, még kevésbé, hogy felszólaljak, hiszen pusztán jelenlétem is kompromittálta volna szándékunkat. A Vásárhelyi Találkozó munkájában tehát közvetlenül nem vettem részt. A Találkozó lezajlott, szép határozatok és nyilatkozatok születtek, de aktív mozgalom nem bontakozott ki.

A Vásárhelyi Találkozó, ha a későbbiekben nem is váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mégis jelentős esemény volt a romániai magyarság politikai életében. Tisztultak az elvi és politikai nézetek. A már addig is haladó nézeteket vallók szorosabb baráti kapcsolatokat teremtettek a nyíltan baloldali nézeteket vallókkal, akiknek antifasiszta népfronti fölfogásához legalábbis elvben közeledtek.

Nem lebecsülendő az a tény, hogy Erdély legszámottevőbb írói és közéleti személyiségei a magyar párti vezetők dörgedelmes fenyegetőzései ellenére megjelentek a Találkozón, leültek tárgyalni az ismert baloldali írókkal és társadalmi aktivistákkal, és közösen keresték a romániai magyarság súlyos problémáinak megoldási lehetőségét.

A legnagyobb eredmény azonban az volt, hogy a Találkozón hitet tettek a magyar és román tömegek demokratikus, testvéri összefogása mellett, ami elengedhetetlen feltétel a magyarság nemzetiségi jogainak és sokrétű gazdasági-politikai követelésének kivívásához. A román és magyar tömegek testvéri összefogásának szükségessége, a kölcsönös segítség a jogok és követelések kivívására – a Találkozó politikai hitvallása.

A Találkozó jelentőségét lebecsülni politikai rövidlátás volna, de hiba az is, ha túlbecsüljük. Az előkészületek alatt és a Találkozó utáni időszakban – mint Nagy István, Balogh Edgár, Bányai László is bizonyíthatják – több jeles magyar értelmiségi állásfoglalása tisztázódott, közeledtek, majd lecsatlakoztak a baloldalhoz, s ma számottevő kommunista értelmiségiek közé tartoznak. De a főcél: a romániai magyarság demokrata, népfronti jellegű összefogása a haladó román demokrata erővel és főleg szervezett antifasiszta tevékenysége – nem való-

sült meg, csupán egyének harcoltak, mint például Kacsó Sándor – és mások is – kiváló publicisztikai írásaival j a fasizmus ellen.

1937 ősztől a szovjetellenes háború kitöréséig (akkor újra börtönbe kerültem) néhány hónap kivételével – amikor a caracali, majd a horthysták maroszentgyörgyi internáló táborában voltam – legálisan dolgoztam Marosvásárhelyen. Az akkor már kommunista szimpatizáns Kovács György író és Bernáth Ernő újságíró kivül senkivel nem találkoztam, aki a Találkozó határozatainak szellemében akarta volna az összefogást a munkásokkal.

Kovács György és Bernáth Ernő segítségével és közreműködésével sikerült összehozni egy megbeszélést Tamási Áronnal, a Vásárhelyi Találkozó választott elnökével, hogy a mozgalom újraélesztését – Nagy István röpirata és annak az ankétnak a szellemében, amelyet 1939 őszen indított el a Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Magyar Szó* – éppen Vásárhelyen kezdeményezzük.

(Tamási Áront, Kacsó Sándort és Tompa Lászlót Kovács György és az én kezdeményezésemre előadásra hívta meg a Magyar Népközösség vásárhelyi vezetősége. Az előadást követő napon Bernáth Ernő újságíró lakásán találkoztunk Tamási Áronnal. Kacsó Sándor betegen feküdt a belső szobában, Tompa László mint érdeklődő vett részt – szótlánul – a megbeszélésen.)

A vásárhelyi munkásokat Várterész L. Aladár, Csizmadia István és én képviseltük, az értelmiségieket Kovács György írta.

Érdekes párbeszéd alakult ki Tamási Áron és köztem.

Tamási a kolozsvári munkások képviselőinek – elsősorban Nagy István és Józsa Béla – „túlzott baloldalságát” hozta fel fő érvül, amiért a Találkozó után a tevékenység zsákutcába jutott. Én – társaim nevében – teljesen azonosítottam magam a kolozsváriak véleményével és magatartásával. Kifejtettem, hogy a Találkozó óta Romániában a fasizmus előretörése még hangsúlyozottabb, a királyi diktatúra a helyzetet még bonyolultabbá tette. A becsületes magyar demokrata elemek szoros összefogása a munkásokkal és ennek a tömörülésnek a román demokrata mozgalmakkal való együttműködése, közös platform alapján, ami lényegében a népfront ki-

alakulását eredményezné – az egyedüli biztosíték az általános jogok és a magyarság nemzetiségi jogainak ki-harcolására és biztosítására. Ez pedig feltételezi a min-denfajta fasizmus elleni következetes harcot. A Horthy-fa-sizmus elleni küzdelem éppen olyan elengedhetetlen fel-adata minden becsületes magyar demokratának, mint a Vasgárda elleni, a királyi diktatúra megdöntésére irá-nyuló harc.

Tamási bosszúsan nézett rám. – Az ilyen beszédekkel riasztotok el mindenkit az együttműködéstől – mondotta harsány hangon. – Hiszen ti még a kolozsváriaknál is merevebbek vagytok, rá akarjátok kényszeríteni vélemé-nyeteket mindenkire.

Valaki figyelmeztette, hogy halkabban beszéljen. Ta-mási válaszából kiérződött: mikor elfogadta találkozá-sunkra a meghívást, inkább tapogatózni akart arra nézve, hogyan vélekednek a vásárhelyi munkásvezetők, és – vé-leményem szerint – nem volt semmilyen konkrét elgon-dolása az inaktivitás, a megváltozott viszonyok és a jobbratulódás miatt széthullott mozgalom valamilyen for-mában való újjászervezésére. Kölcsönös udvariassági for-mulák után elváltunk.

1944. október első napjaiban találkoztam újra Tamási Áronnal. Mély baritonján tiltakozott a horthysta admi-nisztráció kiűritési parancsa ellen: – Semmit nem szabad engedni, hogy elvigyenek. Minden demokratának helyt kell állni! Itt kell maradni, folytatni kell a munkát – hangoztatta lelkesen... aztán eltávozott az országból.

1956. október elején találkoztam vele utoljára Kolozs-váron. Láthatóan nem ismert meg, nem is próbálkoztam azzal, hogy emlékeztessem, ismerjük már egymást. A je-lenkori magyar irodalom egyik kiváló írója, a felejthe-tetlen Ábel alkotója előtt fejet hajtok, de a politikus Tamási Áron következetlenségét nem tudom feledni.

HAT ÉV UTÁN ÚJRA MAROSVÁSÁRHELYEN

Az emlékezetes kirándulást követő napokban Rózsi le-velet kapott Jánostól. Átölelt, sokáig hallgatott, aztán fátyolos hangon csak ennyit mondott: – Gyurka, vissza-

megyek Temesvárra, mindhármunk érdekében. Amint Ervin levizsgázik, átköltözködünk véglegesen.

Azt ajánlottam, tegyen egy kerülőt Vásárhelyre, ismerje meg a családomat. Nagyon örült ajánlatomnak s hogy megismerheti testvéreimet, aztán kedves nehezteléssel felkiáltott: – És kit keressek ott? Hiszen még az igazi nevedet sem tudom!

Valóban, Rózsi addig nem ismerte igazi nevemet. Hamis igazolványomban – amelyet Rosenfeld-Cozma Laci szerzett – Szász György voltam. Megmondtam a nevemet. Rózsi vizsgálódva nézett rám: – Ilyen egyszerű neved van? – Majd hozzátette: – Valahogy olyan furcsának tűnnek nekem ezek a színes nevek. Fehér, Fekete, Veress... (Most, hogy már nincs mellettem, sokszor jut eszembe, hogy később milyen szeretettel használta első hallásra furcsának tűnő „színes” nevemet. Veress Pálnénak mutatkozott be a legtöbb esetben.)

Úgy emlékszem, Sencovici Sanyit júliusban küldte haza Váradra a párt, hogy legalizálja magát. Arra, hogy engem is hamarosan hazaküldenek, nem is gondoltam, hiszen 1931-es brassói letartóztatásom után pert indítottak ellenem, és a vádirat alapján 5–7 évi börtönbüntetést helyeztek kilátásba.

Rózsi távozása után nehezen teltek napjaim. Leveleiben beszámolt készülődéséről. Rengeteg dolga volt: be kellett rendeznie Jancsinak a lakását, saját holmiját be kellett csomagolnia a vasúti szállításhoz. Július közepe táján végre megérkeztek Ervinnel. A kiállott izgalmak és a költözködéssel járó fáradalmak miatt nagyon lefogyott, de a fellegvári kedves kis ház napsütötte kertjében hamar helyrejött.

Úgy terveztük, hogy ősszel Ervint beíratjuk a református kollégiumba (ilyen értelemben beszéltem Imets Márton kollégiumi tanárral, aki kommunista volt, és megígérte a segítséget), és Rózsi visszamegy dolgozni a Dermatába, ahonnan nem lépett ki, csupán hosszabb fizetés nélküli szabadságot kért.

Miután mindent szépen elterveztünk, augusztus végén én is megkaptam az utasítást, hogy készüljek, menjek haza Vásárhelyre, és legalizáljam magam.

Ez azonban, nem volt olyan egyszerű, hiszen letartóztatási parancsot adtak volt ki ellenem. Amikor meghallottam, hogy mindezek ellenére haza kell mennem, úgy éreztem, megnyílik a föld, s én zuhanok a megsemmisülésbe. Hiszen ha korábban tudom a központ szándékát, nem engedem, hogy Rózsi Kolozsvárra jöjjön, amíg sorsom el nem dől.

Arról volt szó ugyanis, hogy az új, II. Károly-féle Büntető Törvénykönyv szerint minden per elévül, ha azt valamely okból öt év alatt nem tárgyalták le. Az én peremet – miután három tárgyaláson nem jelentem meg – félretették, az ügyészség pedig utasította a hatóságokat, nyomozzák ki, hol tartózkodom, és tartóztassanak le. Kohn Hillel elvtársnak az volt a véleménye, hogy az új Törvénykönyv értelmében nem ítélnék el, mert a per aktáit már több mint öt éve félretették. Igaz, a régi törvények értelmében hét év kell az elévüléshez, de ha az új törvényeket alkalmazzák, meg kell szüntessék az eljárást.

Karcsi bátyámat felkértem Kolozsvárra, és mindent a legalaposabban megbeszéltünk. Noha az egész család ki volt téve a legkülönbözőbb kellemetlenségeknek, Karcsi is, Juci is vállalta, hogy hazaérkezésemkor náluk lakjam.

Karcsi azonnal felkereste Vásárhelyen dr. Togánelt, régi védőügyvédemet, és megbízta, nézzen utána, mi van az ügyemmel. Megtudtuk, hogy az új Büntető Törvénykönyv életbe léptetésekor (1937. október 1.) le kell tárgyalni az összes függőben lévő pereket. Az én tárgyalásomat október 8-ra tűzték ki.

Néhány hét állt rendelkezésünkre, hogy dolgainkat elrendezzük. Elrendezzük, de hogyan? Alig érkezett ide Rózsi Ervinnel, máris költözzünk Vásárhelyre? Miből? Hiszen a költözéshez lakás kell és pénz, főleg pénz. És nekünk nem volt pénzünk. Sohasem fogom elfelejteni Hiersch Ernő baráti gesztusát. Amikor meghallotta, legalizálnom kell magam, és lehetséges, hogy elítélnek, felajánlott kétezer lejt. Amikor elérékenyülve szabadkoztam, tréfásan mondta: – Tulajdonképpen nem is neked adom a kölcsönt, mert ha elítélnek, te ott kapsz enni, de mit csinál Rózsi itt, idegenben, egyedül? – Majd hozzá-

tette: – A kölcsönt, természetesen, soha nem kell megadnod.

Annak ellenére, hogy ismertem a párthatározatot az illegalitásban lévő elvtársak legalizálására, az én esetemben mégis volt valami különös, amit akkor nem tudtam megmagyarázni. Nem sokat foglalkozhattam azonban ezzel, mert fel kellett készülnöm az utazásra, és biztosítanom kellett Rózsi és Ervin helyzetét arra az esetre, ha a kommunistákra nem alkalmazzák az új törvényt, és évekre elítélnének.

A hazautazás sem volt olyan egyszerű, hiszen körözött a rendőrség, és ha felismernek, azonnal letartóztatnak. Ha pedig a sziguranca kezébe kerülök, az újabb megkínóztatásomat jelenti.

Átkoztam a felelőtlen pletykálkodást. Kacsó Feri egyszer éjjel egy óra tájt álmosan hallgatta a moszkvai rádió adását, s úgy tűnt neki, hogy az én hangomat hallja. Másnap mindenkinek, akivel találkozott, elmondta, hogy hallott beszélni a moszkvai rádióban. Az emberek továbbadták az újságot, s mindenki hozzátett valamit. Amikor a hír Karcsi bátyámhoz ért, már úgy szólt, hogy üdvözöltem a vásárhelyi munkásokat, és felsoroltak néhány elvtársat – köztük Kacsó Ferit –, akiket név szerint említettem. Az egész város – a sziguranca is – elkönyvelte, hogy Moszkvában vagyok, s egyesek kitartóan hallgatták minden hétfő éjjel a rádiót, hátha őket is üdvözlöm.

Úgy határoztunk, hogy szeptember végén utazom. Rózsi kijelentette, hogy velem jön. Próbáltam meggyőzni: ha az úton letartóztatnak, őt is bajba sodrom. Nagyon szomorúan, de határozottan csak annyit mondott: – Akkor is veled megyek.

Mikor felszálltunk a Vásárhely felé induló autóbuszra, kértem, ne üljön mellém, hanem egy másik padra. Csendesen bólintott, leült mellém, megfogta a kezem, és Vásárhelyig nem engedte el.

Vásárhelyen a központot elkerülve, mellékutcákon, gyalog mentünk ki a cukorgyári munkáslakásokig, ahol Karcsiék laktak.

Nem tudom leírni az érzést, ami eltöltött, amikor anyi

év után viszontláttam azokat a helyeket, amelyek vagy gondtalan gyermekkorom örömeit, vagy ifjúkorom harcos emlékeit juttatták eszembe.

Majd minden utca, majd minden ház emlékezetembe idézett valamit: illegális gyűléseket és találkozókat, szerelmes sétákat, tüntetéseket, gumibotos ütlegeket. Rózsi belém karolva jött mellettem. Hallgatott. Ki tudná megmondani, hol jártak zaklatott gondolatai?

Noha elmúlt már délután öt óra, Karcsiék még mindig vártak az ebéddel. A Karcsiék lakása nem volt a legalkalmasabb az ott-tartózkodásra. Kicsi gyári blokklakás, ahova bármely pillanatban betoppanhatott valamelyik szomszéd. Igaz, a szomszédok munkások voltak, többségük szimpatizáns, de a kíváncsiság ördöge mindenkit sarkallt volna, hogy lásson, ha megtudja, hogy itthon vagyok. Hálás voltam Juci sógornóm ajánlataért, hogy első éjjel aludjunk testvérhúgánál, Ilánál. Ott is aludtunk, illetve ott beszéltek át az éjszakát, mert sem Rózsi, sem én nem tudtuk lehunyni a szemünket.

Karcsi még aznap értesítette dr. Togănel megérkezéséről, aki másnap nyolc órára várt. Útközben – noha kerülő utakon mentem – találkoztam egy építőmunkás elvtárral: megismert, de nem szólított meg. Amikor néhány méterre elhaladtam, visszanéztem; egy fa alatt állt, megkövülten bámult utánam, mint aki nem akar hinni a szemének.

Dr. Togănel régóta ismertem. 1930-ban bíró volt; ő tárgyalta az ügyemet, amikor a Munkásotthon erőszakos kinyitása és az utcai demonstráció miatt perbe fogtak. Dr. Togănel emberséges magatartását bizonyítja, hogy az ügyész vádjait átértékelte, politikai tüntetésünket utcai csendháborításnak minősítette, és csupán 3 hónapra ítélt el mint fővádoltat. Néhányan 15 naptól 2 hónapig terjedő büntetést kaptak, a többi vádoltat fölmentették. Ha más a bíró, legkevesebb 2–3 évre ítélnék.

Az ügyvéd véleménye szerint a legfontosabb tennivaló: jelentkezni az ügyészségen, bejelenteni, hogy megjelenek az október 8-i tárgyaláson, és kérni az évekkal ezelőtt kiadott letartóztatási parancs visszavonását. Dr. Togănel gyorsan megszerkesztette a kérvényt, és kilenc órakor már az ügyészségi folyosón vártuk bebocsá-

tásunkat a főügyészhez. Ahogy beléptünk az épületbe, már az első percben elterjedt a híre, hogy itthon vagyok. Az egyik helyi napilap mindig szenzációt szimatoló riportere, Radó Imre vett észre először, és kirántva zsebéből jegyzetfüzetét, nagy hangon üdvözölt.

– Jó napot, Veress Pali! Tehát igaz, hogy hazajött! (Honnan tudta meg nem egészen 24 óra alatt, hogy itthon vagyok, fogalmam sincs.) Kérem, szíveskedjék nyilatkozni... – s már lapozta is noteszét. A mondat közepén félbeszakítottam, hogy nem nyilatkozom. – Kérem, értse meg, és hagyjon békében – tettem hozzá barátságosabban. Ebben a pillanatban a főügyész titkárnöje szólított. Dr. Togānel már korábban bement az ügyészhez. Azt hittem, nagy faggatás következik. Tévedtem. A főügyész unottan feltett két-három kérdést; úgy láttam, nem is nagyon érdeklí, mit válaszolok rá. Utolsó kérdése az volt: mi a biztosíték arra, hogy a tárgyaláson megjelenek. – A becsületszavam – feleltem. A főügyész merőn nézett, köhintett, mintha mondani akarna valamit. Úgy látszik, meglepte, hogy egy vádlott becsületszavát adja garancia fejében. Még egyszer rám nézett, aztán dr. Togānelre, aki bólintott. Az ügyész ráírta a kérvényemre a jóváhagyást. Az ügyvéd másolatot csináltatott a letartóztatási parancs visszavonásáról, én pedig kimentem a folyosóra. Néhány régi barátom és elvtársam már türelmetlenül várt. Megöleltek, kezemet rázogatták, de izgalomukban annál többet: „Hogy vagy? Mikor lesz a per?” – egyik sem tudott kérdezni. Kértem őket, hogy menjenek el, mert a sziguranca bármely pillanatban meglephet, s akkor csak bonyolódik a helyzetem. Megértették, visszavonultak a folyosó végére, s ott álldogáltak tanácstalanul.

Ahogy az elvtársak elmentek, mintha a földből bújt volna elő, mellettem termett Szabó Jenő, a *Népújság* s a helyi *Magyar Szó* tudósítója.

– Pali, egy interjút, az ég szerelméért, egy rövid interjút adj nekem. Hetek óta semmi rendkívüli a szerkesztőségben, pedig állandóan szenzációt várnak tőlem. Kérlek, ne tagadd meg... Szóról szóra írok le mindent, amit mondasz. Te jóságos ég, ilyen szerencse – hadarta –, egy évre biztosítva lesz az állásom. Minden lapnál ki akarnak túrni, sötét alakok...

– Nem adok semmilyen interjút, örvendek, hogy visszavonták a letartóztatási parancsot, készülök a perre...

– Pali – kiáltott fel boldogan Szabó Jenő –, hiszen már ez is szenzáció! – s hihetetlen gyorsasággal rótt a sorokat jegyzetfüzetébe. Amíg írt, meggondoltam a dolgot. Egyáltalán nem árt egy kis „felhajtás”. A sziguranca úgyszemint tud már hazaérkezésemről.

Így készült el életem első interjúja. Nagy vastag betűs címmel szedték. Hasonlóképpen a hangzatos alcímeket. A letartóztatási parancs visszavonása – ami nekem kimondhatatlan örömet jelentett – nekik szenzáció volt. Ezer példánnyal többet készültek nyomni az aznapi számból, s el is fogyott volna az utolsó darabig. Persze a Jenő kérdéseire adott válaszokat – a főszerkesztő és a lap-tulajdonos intencióinak megfelelően – alaposan átírták. Nekik nem az igazság, hanem a szenzációkeltés volt a fontos, az hozott pénzt a konyhára.

Csakhogy ember tervez – mármint Szabó Jenő újságíró –, és a sziguranca végez. Letiltották az interjút. Csak hat nappal később – a felmentésemet követő napon – közöltek egy vastag betűs cikket, bejelentve a hírt.

Miután az ügyészség folyosóján találkoztam néhány elvtárral, futótűzként terjedt el a hír, hogy itthon vagyok. Másnap az egész város tudta, hogy hazajöttem, és várták a fejleményeket. A szigurancának már nem volt módjában titokban letartóztatni és megkínozni, a gyárak, szakszervezetek dolgozóinak szeme rajtam volt.

Azért éjjel mégsem aludtam otthon.

Balázs Viktor volt vöröskatona, a cukorgyár akkori főgépésze, régi ismerősöm és elvtársam felajánlotta Karcsinak, hogy aludjam náluk, nehogy éjjel letartóztassanak.

Két nap csendben, nyugalomban telt. Harmadnap reggel idézőt hoztak a bátyám lakására, hogy jelentkezzem a szigurancán. Rózsi idegei felmondták a szolgálatot. Kijelentette: nem hagy egyedül menni, velem jön. Megmagyaráztuk, hogy a sziguranca még nem tud róla, jelenléte csak komplikálná a dolgokat, és vagy eltávolítanák az épületből, vagy letartóztatnák. Nagy nehezen megértette, és magába roskadva otthon maradt.

Reggel nyolcra hívtak, pontosan nyolc órakor ott voltam. Amíg gyalog odáig értem, hogy nyugtalanságomat elűzzem, így érveltem magamban: nem fognak megkínosni, hiszen három nap múlva kezdődik a tárgyalás, nekik sem konveniál, hogy a bíróságnak megmutassam a verés nyomait. Le sem tartóztathatnak, hiszen a főügyész visszavonta az évekkel ezelőtt kiadott letartóztatási parancsot.

Elhatároztam, nagyon határozottan viselkedem, ahogy egy harminc évét betöltött munkásvezetőhöz illik.

Ahogy beléptem a hat éve nem látott épületbe – amely azóta sem változott semmit –, megrohantak a rossz emlékek.

Ez az a lépcső, amelyen annyiszor jártam, de sohasem egyedül: mindig kísértek. Amott a folyosó, amely a hátsó lépcsőhöz vezet. Hányszor hurcoltak itt végig, maguk után vonszolva a gaz pribékek az udvar végében álló cellák felé. Fiatal rendőr jött velem szembe, feszesen szalutált. Nem tudom, jó ruhám, kalapom készítette erre? Vagy talán összetévesztett valakivel? Igen, jó ruha, kalap volt rajtam. Régebben, amikor gyűlésre, tüntetésre mentünk, számoltunk azzal, hogy letartóztatnak, és mindig a gyengébb, viseltes ruhánkat vettük fel, hogy ha megvernek, ne a jó ruhánkkal töröljék fel a sziguranca olajos, poros padlóját.

Még nyár elején kaptam – Birtaş Gabi segítségével – egy rend ruhára való kovásznai szövetet. Nemrég készítette el Rosenfeld Mózes Kolozsváron. Új ruhában, kalapban, nyakkendővel léptem be a hírhedt sziguranca-komiszár Morar szobájába. Külsőmmel is demonstrálni akartam, hogy nem is gondolok letartóztatásra, verésre.

Az irodában már vártak. Morar, Cristea és egy ismeretlen fiatal detektív. Morar és Cristea tettetett udvariassággal fogadtak. „Domnu Veress”-nek szólítottak, és megállapították, hogy az eltelt évek alig változtattak rajtam valamit. Rövid, ízetlen udvariaskodás után Morar száraz hangon felszólított, adjak számot róla, hol jártam, amióta megszöktem Vásárhelyről, mit csináltam, és főleg kikkel álltam kapcsolatban.

– Persze a Szovjetunióban kifejtett tevékenységéről és ottani kapcsolatairól is beszéljen – tette hozzá Cris-

tea, és jelentőségteljesen nézett Morarra, aki fejbiccen-téssel helyeselt. Nem tagadom, hogy bár vártam ezeket a kérdéseket, mégis olyan fölindulás fogott el, hogy egy-két pillanatig nem tudtam megszólalni.

– Nem jut eszébe semmi, domnu Veress? – kérdezte Morar idegesen. – Vigyázzon, nehogy elővegyük az emlékeztetőt – s felkapva az asztalon levő gumibotot, kétszer megsuhogtatta a levegőben.

– Mondanivalóm rövid – szólaltam meg, nyugalmat erőszakolva magamra. – 1932 nyarán, perem első tárgyalása után, amelyet elnapoltak, elutaztam Bukarestbe, és ott éltem mostanáig. Az újságban olvastam az új törvényről, láttam, hogy ügyem az elévültek közé tartozik, hazajöttem, és jelentkeztem az ügyészségen, kérve, hogy szüntessék meg ellenem a letartóztatási parancsot. A főügyész visszavonta a parancsot, így szabadlábon megyek az október 8-i tárgyalásra. Remélem, ügyemet a törvény szellemében elévültnek nyilvánítják. Ennyi az egész, amit kérdésükre válaszolni tudok.

A három hekus egymásra nézett, úgy látszik, nem vártak ilyen kategorikus feleletet.

– Milyen tevékenységet fejtett ki a mozgalomban, mikor ment ki Oroszországba, és mikor jött vissza, erre feleljen – idegeskedett Cristea.

– A mozgalomba nem kapcsolódtam be, a Szovjetunióban nem voltam, tehát nem tudok válaszolni kérdésére.

– Miből élt és hol lakott? – szólalt meg hirtelen Morar.

– Miután elmentem Vásárhelyről, sokáig beteg voltam a verések következtében, amiket Brassóban, Kolozsváron és itt önöktől kaptam. Csak alkalmi munkákat tudtam vállalni. Amikor felgyógyultam, kisebb műhelyekben dolgoztam, a szakmában. Bukarestben a periférián nem kérnek se munkakönyvet, se lakásbejelentő lapot. Sokszor még a mester mondta, hogy nem jelent be a betegsegélyzőnél, mert nincs pénze a díj fizetésére. Szóval így éltem.

– És hol lakott? – kérdezte Morar, s a hangja remegett a visszafojtott dühtől.

– Egy nőnél.

– Ki az a nő és mi a címe? – ismételte meg Cristea a kérdést.

– Úriember semmilyen körülmények között nem árulja el a nőnek a nevét, akivel viszonya volt.

– Te, úriember? Te! Te!? – üvöltötte Morar feldühödve válaszon.

A fiatal hekus felkapta a gumibotot, és mielőtt megakadályozhatták volna, kétszer rám sújtott.

– Ne... ne – ordította Morar. – A tárgyalás előtt ne! – és kivette a botot a bőszt fickó kezéből. – Na jó – mondta aztán ironikus hangon –, szóval gentleman vagy, nem árulod el a k...d nevét. Egyelőre nincs szükségünk semmire a tárgyalásig. Ne reménykedjen azonban az új törvényben – tért át újra a magázásra –, azt nem a kommunisták részére hozták. A bíróság tudja, mi a kötelessége.

– És mi is tudjuk – tette hozzá Cristea. – Legalább öt évet kap majd. Öt évig nem lesz bajunk magával, de ha valami isteni csoda következtében nem ítélnék el, úgy utána lesz még egy kis beszélőnk. És az a beszélgetés nem lesz ilyen barátságos, ezt én garantálom! És most elmehet.

Vettem a kalapomat, megbiccentettem a fejemet, és kimentem az irodából. Amíg a folyosón s a lépcsőkön lementem, az volt az érzésem, hogy mindez csak játék, hogy a kapuból visszavisznek – így akarnak az idegeimre hatni. De a kapuban senki sem várt. A rendőr szalutált, s én kiléptem az utcára.

A Főtéren – azon a hosszú, vásárhelyi Főtéren – mindig lehetett egy-két elvtárrsal találkozni. De most nem néztem se jobbra, se balra, siettem haza. Tudtam, hogy Rózsi türelmetlenül vár. Nem mondta, de ahogy elbúcsúzott tőlem, éreztem: meg van győződve, hogy megint letartóztatnak, s nem engedik, hogy szabadlábon jelenjek meg a tárgyaláson. Mit tagadjam, időnként én is erre gondoltam. Bent tartanak és megkínóznak, hogy valamit kisedjenek belőlem. A sziguranca azonban, valószínű az éppen ez idő tájban megnyíló Vásárhelyi Találkozó miatt, nem kockáztatta meg a törvénysértést.

Amikor beléptem Karcsiékhöz, és Rózsi meglátott, először azóta, hogy megtudta, legalizálnom kell magam

– elmosolyodott. Hozzám lépett, és megsimogatta az arcomat. Első kérdése az volt: megverték-e?

Aki a házban volt, mindenki kérdezett valamit, alig tudtam válaszolni.

– Ez a kérdés megoldódott – mondta Karcsi –, most már csak a tárgyalásra kell összpontosítani.

Rózsi visszautazott Kolozsvárra. Ervint Mamira bírta, és nyugtalan volt miatta. Még három nap volt a tárgyalásig, talán jobb is, hogy elment, mert minden kósza hír felizgatta. Úgy állapodtunk meg, hogy az eredményről táviratban értesítem, vagy ha elítélnék, Juci sógornóm táviratozik.

Búcsúzásakor nem sírt, nem sóhajtozott, mosolyt erőltetett magára, és azt mondta: – Az az érzésem, hogy felmentenek. (Mindnyájan a felmentés kifejezést használtuk, pedig felmentésről szó sem volt, az én esetemben csak elévülésről lehetett beszélni.) Ha mégis másképpen történne... érettünk ne aggódj, tudod, a munkától nem félttem soha, valahogy csak megleszünk. Kitartok melletted, várlak. De... – tette hozzá hirtelen – néhány nap múlva újra találkozunk, hiszen a per után mindjárt feljössz Kolozsvárra, ugye? – kérdezte.

Hangjából kétségbeesést és ugyanakkor reménykedést hallottam kicsendülni. Az autóbusz elment, csak Rózsi integető kezét láttam még. Álltam, mint akit villám sújtott, és egyetlen gondolat foglalkoztatott: mi lesz velük, ha engem elítélnék? Soha senki iránt nem éreztem ilyen nagy felelősséget.

A hátralévő napok nehezen teltek. Otthon ültem és olvastam, vagy kimentem a szőlőbe. Leültem a nagy diófa alá, és gondolatban visszafelé pergettem életemet.

Nem vittem véghez hősi, nagy tetteket, de azt, amit csináltam, meggyőződésből, becsületesen végeztem: harcoltam a kizsákmányolók rendszerének megdöntéséért.

A nagy diófa hullatta sárguló leveleit a csodálatosan meleg őszben. A legtöbb emberben az ősz bánatos érzéseket kelt. Eszembe jutott, hogy néhány nappal ezelőtt a nagy diófa alatt ült a család egy vasárnap délután. Laci, Karcsi, Jutka, Rózsi, Cica húgom, én és a kicsi Palika. Laci bátyám lefényképezett. Milyen régen nem voltunk

együtt! A családban immár én is külön családot képviselek Rózsisal és Ervinnel. Hirtelen belém nyilallott: ha elítélnék, Rózsi meg sem tud látogatni, hiszen nem vagyunk törvényesen összeházasodva. Haragudtam magamra, hogy eluralkodnak rajtam a pesszimista gondolatok...

A tárgyalásra mégis nyugodtan, felkészülten mentem. Szándékomban volt – ha peremet letárgyalnák – a sziguranca és a hatóságok terrorakcióit leleplezni. Erre jó alkalom kínálkozott, ugyanis még annak idején a per aktaíhoz csatolták deklarációm a brassói, kolozsvári és vásárhelyi szigurancán elszenvedett kínzásokról.

Hogy elejét vegyem annak az esetleges kérdésnek, mikor voltam a Szovjetunióban, mit csináltam ott, és visszatértem után hol tartózkodtam, mivel foglalkoztam – már eleve úgy fogalmaztam meg adandó válaszaimat, hogy az évek óta ellenem folyó hatósági üldöztetés, a meg-megújuló tortúrák a szigurancán arra kényszerítettek, hogy saját hazámban önkéntes száműzetésben, rejtőzködve éljek.

Az ellenem és mások ellen alkalmazott hatósági üldöztetést bizonyítani tudtam: 1930–1932 között legalább hússzor voltam rövidebb vagy hosszabb ideig letartóztatva és hat esetben hihetetlen módon megkínozva. Mindezek elmondására azonban nem került sor. A tárgyalás – szerencsére – egészen más irányt vett.

Amikor dr. Togănellel beléptem a tárgyalóterembe, meglepett, hogy néhány jóbaráton és elvtársan kívül milyen sok „úriember” foglal ott helyet. Valamennyien főhajtással üdvözölték dr. Togănelt. – Kik ezek az urak? – kérdeztem. – Kollégák, védőügyvédek – felelte röviden. Azt hittem, a tekintélyes ügyvéd iránti tisztelet és egy érdekesnek ígérkező kommunista per iránti kíváncsiság csalta be őket a terembe. Később tudtam meg, hogy az volt az első tárgyalás, amikor az új törvénynek az elévültségre vonatkozó paragrafusát alkalmazhatták.

Arra volt hát kíváncsi a sok ügyvéd, hogyan érvel a neves jogász; siker esetén ugyanis elegendő lett volna a bonyolult jogi bizonyítás helyett a „Cazul Veress”-re hivatkozniuk, amelyben 1937. október 8-án hozott ítéletet a törvényszék.

Aztán bevonult a bíróság. Megtörténtek az igazolási formaságok, és az elnök átadta a szót az ügyésznek. Az ügyész nagy hangon kezdett bele vádbeszédjébe, ekkor dr. Togănel felállt, bocsánatot kért az elnöktől és az ügyésztől a beszéd megszakításaért, és röviden kifejtette álláspontját az új Törvénykönyv alkalmazásának lehetőségéről és törvényességéről a jelen esetben. Kérte védenccé érdekében a kedvezőbb cikkely alkalmazását az előírásoknak megfelelően.

A bírák összenéztek, az ügyész tiltakozott, az elnök mégis helyt adott a kérésnek, és bejelentette, hogy a bíróság visszavonul határozathozatalra.

Ebben a pillanatban a teremben felborult a rend. Az ügyvédek egymást túllícitálva idézgették a paragrafusokat, és mérlegelték az esélyeket. Velem – az érdekelt féllel – elvtársaimon kívül senki sem törődött. Én csak a lehetséges „Cazul Veress” voltam, ami – a bíróság pozitív döntése esetén – könnyű jövedelmet biztosíthatott nekik.

Megkövülten ültem széken, az elvtársak körém se-reglettek, szóltak hozzám, kérdezgettek. Röviden válaszoltam, vagy csak bólintottam felelet helyett. A nyitott ajtón át láttam a cigarettázó, mosolygós arcú ügyvédeket és a két marcona, fegyveres börtönőrt, akik elítéltetésre vártak.

Lelki szemeim előtt megjelent a vaspántos börtönkapu, amelyet már kétszer zártak rám szülővárosomban.

Aztán kinyílt a tanácskozási szoba ajtaja, és a bíróság bevonult a terembe. Mindannyian felálltunk. Halálos csend lett. Ez a néhány pillanat örökkévalóságnak tűnt nekem. Aztán megszólalt az elnök; száraz, érzéketlen hangon sorolta a paragrafusokat, amelyek alapján meghozták a döntést. Egyetlen szót sem értettem. Hallottam, hogy beszél, de agyam nem tudatosította a szavak értelmét. Hallottam a „prescris” (elévült) szót is, de nem értettem, milyen vonatkozásban mondta. Az elnök dr. Togănel felé fordult, biccentett a fejével, és leült. A vaskos periratot átadta a jegyzőnek. (Ez a dosszié 1944 decemberében hozzám került, azóta is őrzöm.) Láttam, az ügyvéd mélyen meghajol, talán valamit mondott is... Én meg csak áll-

tam... Végre a felém forduló mosolygó arcok láttán rádöbentem: szabad vagyok.

Lassan ocsúdtam fel. Az elvonuló ügyvédek fejhajtással üdvözöltek, némelyik kezet fogott és gratulált. A gratuláció dr. Togănelt illette, aki kollégáitól közrefogva, mosolyogva magyarázott valamit. Odamentem hozzá, megköszöntem fáradozását. Amikor kezet fogtunk, tréfásan megfenyegetett: – Egyszer elítéltem, egyszer felmentettem, vigyázzon, harmadik variáció nincs.

Valóban úgy volt. Bíró korában – mint már említettem – "egyszer elítélt három hónapra, most pedig legalább ötévi börtönt vett le a vállamról. Dr. Togănel nem volt kommunista, még csak nem is szimpatizált velünk. Csupán demokrata volt, és ember. Ha bonyolultabb jogi kérdéseket magyarázott, mindig magyarra fordította a szót, hogy könnyebben megértsem. Jóleső érzéssel gondolok vissza rá, magas, szikár alakjára, őszinte beszélgetéseinkre.

A törvényszékről kijövet a főpostára mentem Rózsinnak táviratozni. A távirat szövege rövid volt: „Minden rendben van. Holnap indulok Hozzád.”

TARTALOM

A vörös Berlinben	12
A szocializmus szabad hazájában	27
A barna pestis fővárosában	57
„Minden jó, ha a vége jó!”	66
Újra itthon	80
A Bánságban	133
Kolozsváron	195
Eltársi és baráti kapcsolatok	229
Antifasiszta harc – békemozgalom	250
Hat év után újra Marosvásárhelyen	267

A könyv szerkesztője: Kacsó Judit
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1977. Alak: 54 x84/16
A nyomás kezdete: 1977. IX. 5.
Példányszám: 1000+40 fűzve, 1000+50+10 kötve
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 15,50
Nyomdai ívek száma: 17,75+8 oldal melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511-31, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 241/1977,
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana”, Oradea,
str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România

VERESS PÁL • VIAȚA UNUI UTECIST III
EDITURA KRITERION • BUCUREȘTI 1977
LEI 11,50